http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

STAN. ROŽNIECKI

DET JØDISKE PROBLEM

V. PIOS BOGHANDEL POVL BRANNER
NØRREGADE KØBENHAVN
1920

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

Łaskawemu Panu Profesorowi
E. Łuniński[illegible]
ofiaruje
w uszanowaniu
Autor.

31. V. 1920.

DET JØDISKE PROBLEM

http://rcin.org.pl

Egz. archiwalny IBL

STAN. ROŽNIECKI
PROFESSOR VED UNIVERSITETET

DET JØDISKE PROBLEM

PAA GRUNDLAG AF IAGTTAGELSER OG STUDIER OVER JØDELIV I POLEN

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72
Tel. 26-68-63

V. PIOS BOGHANDEL — POVL BRANNER
NØRREGADE — KØBENHAVN — 1920

http://rcin.org.pl

22.476

S. L. Møllers Bogtrykkeri — København
2093

http://rcin.org.pl

FORORD.

Det emne, der behandles i denne bog, kan ved første betragtning synes noget specielt. Men i virkeligheden er det i høj grad almenmenneskeligt, og i politisk henseende er det internationalt. En ældgammel folkegruppe, Jøderne, er i vore dage traadt frem og kræver at blive anerkendt som særlig nation i fuldt moderne forstand. For historikeren, politikeren og etnografen er denne kendsgærning af interesse, og for hele vor samtid vil den kunne blive af største praktiske betydning, da den i sine følger er vel egnet til at virke omdannende paa Europas politiske forhold.

De skjulte kræfter, den moderne jødehed udfolder i de polske og russiske smaabyer, strækker deres forgreninger vidt omkring, til Londons Eastend, til New Yorks triste gader mellem Dilency og East Broadway, til Københavns gamle Springgadekvarter og endnu længere borte, overalt hvor den jødiske udvandrer har sat sin fod. I Polen raser den egentlige kamp, her smeddes de vaaben, som den nationalt sindede jødehed benytter, paa Vesteuropas jødiske kongresser slibes de blanke, og det lydhøre øre kan fornemme, hvorledes kampens dønninger fordeler sig over mange europæiske og transatlantiske samfund.

Bogens fremstilling grupperer sig om forholdene i Polen og tildels i Rusland, men den udvider rammerne baade kronologisk ved at gaa tilbage til fortiden og lokalt ved at berøre de vesteuropæiske nationaljødiske strømninger for paa den maade at fastslaa udviklingens hovedlinjer. Ikke

http://rcin.org.pl

uden grund er forholdene i Polen bleven det centrale. Kun her kæmper to nationer i deres helhed og bevidst imod hinanden. I Rusland er antagonismen mindst ligesaa stærk, men den er mere latent, idet den er gaaet til bunds i revolutionens malstrøm. Foreløbig.

De i denne bog nedlagte studier og iagttagelser har beskæftiget mig i en aarrække. Man gransker nemlig ikke de slovanske (slaviske) nationers kulturhistorie uden fra tid til anden at rette sin opmærksomhed paa de blandt dem bosatte Jøder. Og man drages uvilkaarligt henimod dette emne. Det humane indhold i Jødernes vidunderlige historie opfordrer til eftertanke, og deres omskiftelige skæbne ægger til undersøgelse. Mine to hovedkilder er litteraturen og livet. Da jeg ikke hos publikum turde forudsætte noget kendskab til de østeuropæiske Jøders ejendommelige kultur og livsvilkaar, kunde jeg ikke undgaa at give en fremstilling heraf, og jeg har hertil i temmelig stort omfang benytter egne iagttagelser og oplevelser, der strækker sig over et kvart aarhundrede, saa at mine indtryk ialfald ikke er tilfældige. Men man skriver ikke om Jøderne paa samme maade som om andre folkeslag. Man tvinges hyppigere end man ønsker det til at være dommer, til at træffe en afgørelse selv der, hvor man kunde foretrække at være blot iagttager. Jødenavnet er kamp mellem modsatte anskuelser. Men der ligger heri en fare for en vidtgaaende subjektivisme, som kun kan trænges tilbage ved den yderste grad af selvfornægtelse gennem en stadig prøven sig selv. Maaske er dette lykkedes mig, maaske ikke. Men jeg vil minde mine kritikere om, at den samme vanskelighed bestaar for dem selv. I intet tilfælde er mine slutninger forlods tillæmpede efter forudfattede meninger.

Meget, som jeg kunde have haft lyst til at fremstille udførligt, er kun antydet. Ofte er et enkelt eksempel anført, hvor maaske flere eksempler vilde have været mere overbevisende. Noterne indeholder ingen bibliografi, men nævner

http://rcin.org.pl

blandt de af mig benyttede værker saadanne, som er særlig fremragende eller som udfordrer til kritik. Man glemme ikke, at kundskaben om Jøderne er saa omfattende, at den ikke kan beherskes af noget enkelt individ. Den tangerer paa den ene eller den anden maade al menneskelig viden, og litteraturen om Jøderne, affattet paa mange forskellige sprog, er i lige grad imponerende ved sit omfang og sin mangeartethed, en fuldkommen parallel til Jødernes enestaaende skæbne. —

Jeg mindes med erkendtlighed min lærer i jidisz-sproget, Hr. Nochim Kacenelson, der trods sit forskellige kulturmilieu og sin store ungdom — det var ikke saa længe siden, at han var bleven bar micwah, d. v. s. var bleven konfirmeret, — viste god forstaaelse for en rationel undervisnings fordringer.

I stedet for den gængse tyske betegnelsesmaade har jeg for jidisz (og for konsekvensens skyld ogsaa for hebraisk), anvendt den polske lydbetegnelse; herved har jeg opnaaet at kunne skelne mellem *ej* og *aj*, mellem *s* og *z* (det stemte s), mellem *sz* (= franske *ch*) og *sch* (= *s* + *ch*); *c* er *ts* = tysk *z*, *cz* er omtrent = tysk *tsch*. I polske ord er de særlig polske bogstaver ikke gengivne, da trykkeriet mangler typerne.

Warszawa, d. $^{12}/_{6}$ 1915
og København, d. $^{17}/_{2}$ 1920.

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

YDRE INDTRYK.

I.

Den kendsgærning, som iagttageren først maa regne med, er de polsk-russiske Jøders uforholdsmæssige talrighed. Omtrent halvdelen af alle jordens Jøder, ca. 6½ million, lever i Rusland og Polen (deri indbefattet Galizien).[1] Tanken føres herved tilbage til de svundne tider, da Europas Jøder, forfulgte i de vestlige lande, fandt et fristed i Polen, netop i Polen, altsaa mod øst omtrent indtil Dniepr. Her blev de lukkede inde ligesom i en sæk. Tilbage mod vest, til Tyskland, kunde de ikke komme, dér vilde man ikke have dem. Hinsides Dniepr begyndte Rusland, som ved alle midler søgte at spærre dem ude. Ikke ret mange slap igennem ad denne vej. Saa blev de, hvor de var. Da den polske republik ophørte med at eksistere, overtog de tre delingsmagter dets jødiske kontingent. I prøjsisk Polen har Jøderne langsomt antaget den tyske nationalitet og er for største delen udvandrede til Berlin og til Rinegnene. Derimod er de endnu talrige i Galizien, hvor de udgør omtrent 870.000 mennesker, henved 10 pCt. af hele befolkningen; kongeriget Polen har endog 14 pCt., ialt 1.800.000 Jøder, og i Warszawa (Warschau) er hvert tredje menneske Jøde. I de gamle nordøstpolske provinser naar de den højeste procent, i gouvernementet Grodno udgør de saaledes 16,6 pCt. og i Minsk 17,5 pCt.[2]

Allerede i det gamle Polen var Jøderne meget talrige. Her levede de i aarhundreder deres liv blandt landets pol-

http://rcin.org.pl

ske befolkning. De hørte dens sprog blive talt, de iagttog dens sæder og skikke, de blev vidner til, hvorledes dens kultur voksede og nye tider rullede frem, de oplevede dens stortid og dens fald, dens forhaabninger, kampe og lidelser, og overfor disse store historiske dramaer var de, paa faa undtagelser nær, kun uforstaaende, lidenskabsløse tilskuere, en sfinx, der stirrede ud i ørkenen.

Jøderne kom som fremmede til Polen, og de er i overvejende grad vedblevne med at være fremmede den dag idag. Dette er en ulykke for landet, men Polakkerne haabede længe paa, at Jøderne dog tilsidst under forandrede forhold ligesom i andre lande vilde slutte sig til den oprindelige befolkning.

Men i den nyeste tid fornægtes ogsaa denne vej. Flertallet af Polens Jøder vedkender sig for øjeblikket et politisk program, der for den jødiske folkegruppe kræver national ligeberettigelse med Polakkerne. Bag dette krav staar en almindelig jødisk bevægelse. Den er det nye Israels mest fremtrædende kendemærke og tillige et fænomen, som det lønner sig at forsøge paa at forstaa, ti det er saa mangeartet som kun den menneskelige psyke kan være det.

Polens og Ruslands Jøder er bleven opdagede af Tyskerne under krigen. Det er sket saa sent, at det ikke er til synderlig ære for opdagerne. Det var først, da Jøderne ved Polens erobring i 1916 blev til en for den tyske stat betydningsfuld politisk faktor, at man begyndte at finde dem interessante. Den navnkundige tyske universalitet havde altsaa denne gang atter svigtet ligesom saa ofte tidligere overfor de slovanske nationer. Skønt de polske Jøder i deres udløbere mod vest kun boede 8 timers jærnbanekørsel fra Berlin, havde de hidtil levet deres liv saa temmelig ubemærket af det samtlige udland. Deres trosfæller i Tyskland var ikke helt uden skyld heri, de havde ingen interesse i at løfte sløret, da de vidste, at Polens Jøder udvortes var lidet præsentable i det saakaldte gode selskab og mindede verden

http://rcin.org.pl

om deres egen, for et nyeuropæisk snobbet milieu stærkt obscure oprindelse. Nu kom krigskorrespondenterne og udspredte forfærdelse. De fortalte om de polske Jøders snyderier, om deres urenlighed og om deres døtres usædelighed, om alt det, som ved første blik maatte falde i øjnene. Og dommen kunde paa den maade ikke vel blive andet end negativ. Ti de polske Jøder har deres ydre imod sig. Det virker frastødende, og idet det modtagne indtryk af ubehag paa forhaand stemmer den ikke-jødiske iagttager ugunstigt mod Jøderne, er det ikke egnet til at forberede en uvillig bedømmelse af deres aandelige væsen. Det er endvidere stærkere hos udlændinge end hos Polakkerne, da disse har vænnet sig til det som til noget dagligdags.

II.

Jøderne giver ved deres talrighed landskabet fysiognomi. Øjet vænner sig til at se dem dukke op af horisonten, disse kasketdækkede langfrakkede og langstøvlede, — aldrig barbenede —, ofte forover ludende skikkelser. Alt i deres klædedragt er afvigende fra den øvrige befolknings. Den herskende farve er mørk. Frakken er sort, sjældnere graa, aldrig lys. Kasketten har en særegen form med en lille skygge, undertiden erstattes den af en laadden fløjelshat, hvad der anses for finere, i hjemmet bæres en fløjelskalot (paa polsk *jarmulka),* ti det ubedækkede hoved undgaas saavidt muligt, eller en lille, rund silkehue. Drengene bærer allerede i en tidlig alder de voxnes klædedragt, og de gør indtryk af at være voxne en miniature, ikke børn med barnlige lader. De rige Jøder, rabbinerne og formændene for *kahal*'en (menighedsraadet) er paa helligdage iførte talarer af glinsende atlas, bælter af silke og pelshuer af ræve- eller sobelskind (paa jidisz *sztrajmle,* paa polsk *spodki).* Saadan møder man dem hyppigst i Galizien, ti i det tsaristiske Rusland var det forbudt at gaa med *sztrajmle.* Naar man ser dem saaledes klædte med afmaalte skridt forlade *di szul*

http://rcin.org.pl

(synagogen), synes man at have et stykke orient for sig. Og de rettroende Jøder lægger stor vægt paa deres kostume, der er et haandgribeligt udtryk for deres udelukkethed fra den kristne kultur, medens vore dages nationalister protegerer den jødiske klædedragt som en jødisk nationaldragt. Især bør frakken (talaren) være saa lang som muligt. Dens længde er saa at sige en maalestok for vedkommendes upaaklagelige judaisme. Og omvendt de Jøder, som vil nærme sig det kristne samfund, kapper noget af for neden, først ganske lidt, efterhaanden stadig mere, saa at overgangen ikke bliver altfor voldsom. Den historiske iagttagelse, der overhovedet ofte er uskaansom overfor nationale idealer, har imidlertid godtgjort, at den polske jødedragt i virkeligheden er en udefra laant mode, idet den i sine hovedtræk hidrører fra det af Polakkerne i det 16. aarhundrede baarne kostume. Noget lignende synes at gælde den klædning, som Chasidernes sekte plejer at gaa med: under den sorte talar knæbenklæder, dernæst hvide uldstrømper og sorte lædersko. Den gaar tilbage til midten af det 18. aarhundrede og er ganske vist ikke polsk, men anvendtes i mange andre lande i Europa. Saaledes er den jødiske klædedragt et fortidsminde. Den stærke anvendelse af silke, atlas, fløjl og pelsværk i Jødindernes kostume erindrer ogsaa om en svunden smag, og deres overvættes forkærlighed for alt straalende og glitrende, for guld og brillanter er en atavisme, som har fæstnet sig fra en tid, da alt dette var noget, som hørte uadskilleligt med til klædedragten. Og denne levning fra fortiden har i nutiden en saare reel betydning. Den er ikke form, men indhold. Den minder den kristne befolkning stadigvæk om, at Jøderne er fremmede, og den bestyrker Jøderne selv i den samme forestilling.

Men ogsaa Jøder, der ikke gaar med en særlig jødisk dragt (som f. eks. flertallet af de litauiske Jøder), adskiller sig ved deres ydre, og man kender overhovedet en Ghettojøde blandt tusinder af Ikkejøder. Klæderne hænger paa

http://rcin.org.pl

ham, skævt og sjusket, benklæderne er som oftest utilknappede, støvlestropperne stikker frem, alt er mærkeligt formløst og hæsligt, og det er præget af den samme primitive mangel paa æstetisk følelse, som ogsaa kendetegner de jødiske boliger selv hos velhavende, men endnu ikke assimilerede Jøder. Hertil kommer desuden det almindeligt herskende griseri. Det er i virkeligheden adskilligt ringere, end det ved første blik ser ud til, idet de religiøse forskrifter paabyder en vis renlighed, — f. eks. tvætning af hænderne, ved hvilken lejlighed dog sæbe er forbudt, og renligholdelse af spisekarrene —, og sabbaten kræver ligeledes rengøring, men dette er aldeles privatissime, og det ikke-jødiske samfund ser blot den snavset klædte Jøde og det skarn, som i forskellig form taarner sig op omkring den jødiske bolig. I Ukrajna, hvor den lillerussiske bondekone pudser og pynter paa sig selv og sin hytte hele aaret rundt og hvidter den paa ny hver ugedag, er modsætningen mellem jødisk og ikke-jødisk renlighedssans stærkt iøjnefaldende. Den jødiske skønhedsopfattelse er en anden end vor. Den mangler efter vor mening følelsen for det maleriske, og lige saa sikkert det er, at en Jøde aandeligt set staar os nærmere end f. eks. en Albaneser eller Kutsovlakker, lige saa vist er det, at disse i deres udvortes optræden stemmer mere overens med vor æstetiske smag.

Men ogsaa fysisk set præsenterer de østeuropæiske Jøder sig uheldigt. Der forekommer ganske vist en bestemt, sympatisk type, stærkt mørkladen, slank og harmonisk, med smalt ansigt og ædel, hvælvet pande, men den er i stærkt mindretal. Det, der fattes de fleste Jøder, er alt, hvad der minder om det spirende, fysiske liv, f. eks. de ungdommelige egenskaber, friskhed, frodighed, rankhed og mandighed. Alderdommen dækker over disse brøst, og derfor kan mange gamle Jøder efter vor opfattelse kaldes smukke, for saa vidt som deres ydre er præget af mildhed og værdighed, to senile egenskaber.

http://rcin.org.pl

Men i ungdoms- og manddomsalderen er Ghettojøderne ikke nogen køn type. De er ofte smaa eller uanselige af vækst, læberne er kødfulde, hvad der gør indtryk af noget negeragtigt, næsefligene udspilede, panden lav og ørene store, udstaaende og manglende vindinger; ved siden af denne undersætsige type forekommer ogsaa ranglede og langhalsede individer. Ogsaa en let antydning af underbid er ikke sjælden. Gangen er almindeligvis let slæbende, uden spænstighed. Derimod er den navnkundige bøjede, jødiske næse mindre hyppig end man sædvanlig antager. Ansigtet har ofte et udtryk af træthed, der viger for nervøs anspændthed, hvergang en afgørelse skal træffes, f. eks. ved købslagning. Haaret er sort, rødt eller rødligt, sjældnere brunt og næsten aldrig gulligt blondt, og hudfarven er ofte bleg, undertiden næsten hvid; især gælder det hænderne, der stikker af imod den sorte talar. Øjnene er lidt fremstaaende, de kan være sorte, men er hyppigere brune, graa eller blaa, de er eftertænksomme, intelligente og undertiden af en særegen, fugtig glans. Ned ad begge tindinger snor sig de mærkelige hængekrøller (proptrækkerkrøller), de saakaldte *pejsy*, hos de galiziske Jøder fuldt udviklede, men i det førrevolutionære Rusland forbudte og derfor kun plejede mere rudimentært. Jeg kender Jøder, der har forsikret mig, at de finder krøllerne kønne, for de fleste Ikkejøder er de uden tvivl ækle.

Jødinderne udmærker sig ofte ved stor skønhed, men de ældes hurtigt og har tilbøjelighed til overvættes korpulence. Deres klædedragt er ikke saa udpræget som mændenes. Skikken tillader dem dog ikke at gaa nedringet eller bære noget stramtsiddende klædningsstykke. De gaar derfor med meget vide kjoler, men efterligner ellers deres kristne medsøstre, ganske vist smagløst, idet de giver efter for deres lyst til det brogede og prangende, f. eks. ved at anvende blomstrede stoffer og kulørte baand i skrigende farver. Store, gyldne ørenringe og svære guldkæder er hos de velhavende

http://rcin.org.pl

et nødvendigt appendix. En ubarmhjærtig skik forlanger, at Jødinderne efter brylluppet skal klippe haaret af og tværs over panden anbringe et bind *(sztirntichel)*, idet hovedet forøvrigt dækkes af en kappe (en kyse). Undertiden erstattes det tabte haar af en paryk, hvad der ser græsseligt ud, tilmed de parykken sædvanlig er daarligt lavet, af haar, der er blakkede, brandgule eller rødlige.

Et andet skillemærke er sproget.

Den polske Ghettojødes omgangssprog er *jidisz* eller som det ogsaa benævnes *jargonen*, der oprindelig nærmest var en middeltysk dialekt med en ret stærk og udvortes tilsætning af hebraisk, men som i tidens løb er bleven til et helt nyt fænomen. Uforstaaeligt som det er for Polakkerne, danner det et dybtgaaende skel. Det er det mest bagtalte af alle sprog. Det anses for at være et blot og bart miskmask, et fordærvet tysk, og beskyldes for at mangle »grammatik«, men denne betragtning er et udslag af det blandt publikum gængse ukendskab til sproglige problemer. Man kan ikke sjælden møde Ikkejøder, som paastaar at kunne jidisz. Det er imidlertid et selvbedrag, og jeg har ikke truffet en eneste, der virkelig har været fortrolig med dette ejendommelige sprog, som er vanskeligt at tilegne sig grundigt, fordi det er udtryk for en fra vor stærkt afvigende kultur. Indfører vi som kriterium det subjektive skønhedsmoment, synker jidisz langt ned. Den jidisztalende benytter ofte stærkere tonespring, end Ikkejøder er vante til. Han nøjes ikke med at hæve stemmen en terts eller en kvart fra gennemsnitstonen, men lader den gaa en kvint i vejret, og undertiden er springet endog en oktav eller endnu mere, især hos kvinder. Dette karakteriserer i virkeligheden ikke sproget som saadant, der foreligger et individuelt fænomen, men det er hyppigt nok til for en overfladisk betragtning at give sproget en bestemt karakter, og det almindelige indtryk bliver uskønt. Tilmed er de polske

http://rcin.org.pl

Jøder er et nervøst folkefærd, dels vistnok ved oprindelige anlæg, men dels ogsaa, fordi de altid har befundet sig i antagonisme til det omgivende samfund. Lidenskabeligt grebne af det, som i øjeblikket tager deres interesse fangen, taler de under en indre spænding, der virker paa sprogets musikalske skala. Idet de let kommer i sindsbevægelse og gestikulerer voldsomt med arme, fingre og ansigt, hæver de stemmen i stigende toner, indtil den skurrende knækker over.[3])

Saaledes er den jidisztalende Jøde endnu mere fremmed for de kristne omgivelser end den tavse.

III.

Danner Jøderne en særlig race? Spørgsmaalet med sit absolute krav om ren besked er barnligt, thi det regner ikke med, at besvarelsen er forbunden med store vanskeligheder; men alligevel fremsættes det stadig paa ny, og som alt, hvad der vedrører Jøderne, er ogsaa dette problem bleven udnyttet i partiøjemed. Teorien om den jødiske races fuldstændige gaaen op i sine ikkejødiske omgivelser har saaledes vunden mange tilhængere blandt assimilatorerne, fordi disse selv ønsker den nøjeste tilslutning til det kristne samfund og finder en moralsk støtte i den nævnte opfattelse, idet der selvfølgelig ikke er nogen mening i at opretholde en rent imaginær jødisk race. Paa den anden side hilser de jødiske nationalister med jubel den teori, der hævder racens existens, udprægethed og ensartethed. Den første af de to hypoteser tilhører med sin forsonlighed alt mere og mere de svundne decennier. Den var ogsaa Renans. Han forestillede sig, at Jøderne under diasporaen var bleven saa stærkt gennemsyrede med fremmede etniske elementer, især gennem blandede ægteskaber og proselytisme, at de tilsidst kun var kommen til at udgøre et religiøst samfund.[4]) Naar det modsatte standpunkt er i færd med

http://rcin.org.pl

at blive det sejrende, skyldes det for en stor del de nyeste, mere dybtgaaende antropologiske undersøgelser. Men ogsaa et uvidenskabeligt moment, det at Jøderne gennem de sidste aartiers nationale bevægelse faktisk er fremtraadte som en særskilt organisme, synes at have givet den nye opfattelse vind i sejlene. Antropologien har imidlertid ved denne lejlighed ikke høstet laurbær. Den er endnu for primitiv en videnskab til at kunne løse et saa indviklet problem. Det materiale, den i dette tilfælde støtter sig til, er for skørt til at kunne bære den nye babyloniske taarnbygning. Ifølge Stratz tilhører Jøderne den mediterrane race, der i landene syd for Middelhavet har bevaret sine gamle racemærker, medens den hos Jøderne i Europa under isoleringen ved indavl (inzucht) har udviklet nye individuelle træk.[5]) Denne hypotese forklarer ikke meget. Ret plausibel er den paastand, at Jøderne egentlig ikke er Semiter (eller i hvert fald i høj grad blandede) men kun har antaget et semitisk sprog. De er overvejende kortskaller, og dette gælder f. eks. ogsaa præstestammerne Kohanim og Levijim, der ikke maatte indgaa ægteskab med ikke-israelitiske kvinder og derfor bør anses for i særlig grad ublandede; derimod er af Beduinerne, der af antropologerne almindelig betragtes som rene Semiter, 90 % langskaller.[6]) Herfra er der ikke langt til at henlægge blandingen med fremmede etniske elementer allerede til tiden før udvandringen, og den kendte tyske antropolog F. v. Luschan har endog uden at blinke paa en prik kunnet angive, at Jøderne bestaar af de ariske Amoriter (af hvem de blonde og rødblonde Jøder afledes), af Hetitter og af ægte Semiter.[7]) J. M. Judt, der er en talentfuld gransker, har præciseret dette standpunkt paa den maade, at oprindelige Hebræere, medens de endnu levede paa Mellemasiens sletter, har blandet sig med den derværende befolkning, der var kortskaller. Yderligere blodblandinger er da foregaaet i Palæstina. Og det er denne blandede palæstinensiske fysiske race, som har holdt

http://rcin.org.pl

sig i de forskellige lande indtil dato.[8]) Judts bevisførelse med hensyn til forholdene i det gamle Palæstina holder ikke altid stik, og han drager ofte drabelige konsekvenser af ubetydelige omstændigheder, men naar vi ikke gaar for meget i enkeltheder, er hans hypotese ikke usandsynlig, da den forklarer meget. Og hans paastand om, at Jøderne efter udvandringen kun i forholdsvis ringe grad har optaget fremmede elementer i sig, er utvivlsomt rigtig, skønt ikke egentlig ny. Jøderne har afgivet meget blod til Ikkejøder, men de har modtaget langt mindre blod fra dem. Den kristne kirke søgte ved stadige forbud at holde sine troende borte fra fællesskab med Jøderne, og fristelsen til at overtræde forbudet var paa grund af jødehadet og jødeforagten kun ringe, og paa den anden side arbejdede rabbinerne ikke mindre energisk i samme retning som de kristne præster. De gamle middelalderlige kilder fortæller ogsaa stadig om gensidig udelukkelse, næsten aldrig om noget fællesskab.

Judts teori om blandethed i Palæstina og ublandethed efter udvandringen er god som et historisk fingerpeg, man kan følge et stykke vej, men den udtømmer ikke problemet Ti den saakaldte jødiske race er noget for sig. Den ligner absolut ikke andre. Vi synes at holde fast ved den, og pludselig smutter den bort under fingrene paa os. Den er enestaaende ved sin mangfoldighed. Den rummer paa éngang f. ex. Mongolens fremstaaende kindben, Negerens tykke læber og krøllede haar, Sydeuropæernes mørke hudfarve og Germanernes lyse lød og rødblonde haarvæxt, og dette har endog forledt Constantin Brunner[9]) til at opstille sin paastand om Jøderne som alle racers midtpunkt. Naturligst falder det imidlertid i saa tilfælde at tale om flere forskellige jødiske typer, hvad allerede Renan har gjort, (og det er tildels disse typer, som har fristet til opstillingen af blandingsteorien). Men i saa fald ophæver vi begrebet race, idet vi benytter ordet i en fra det sædvanlige forskellig betydning.

http://rcin.org.pl

Race forudsætter nemlig en énhed, og naar den saakaldte jødiske race er karakterisk derved, at den indeslutter andre racers forskelligheder, der som indbyrdes modsigende umuligt kan tænkes samlede hos ét individ, saa er vi berettigede til at spørge, hvad der er det alleregentligst jødiske, fysiske karaktertegn. Vi leder efter dette enhedsmærke uden at finde det. Naar vi siger om en Jøde, at han er en udpræget jødisk type, saa kan der kun være tale om en type, der løber parallelt med flere andre, tildels endog direkte modsatte jødiske typer, som vi i øjeblikket ser bort fra, og andre Jøder, der aldeles ikke ligner ham, kan være ligesaa typiske. Imidlertid maa der være et fællesbaand. Man kan jo ikke stille 20 Jøder, valgte paa maa og faa, op ved siden af 20 andre mennesker, tilhørende en hvilketsomhelst anden folkeénhed og være i tvivl om, i hvilken gruppe Jøderne befinder sig. Man føler uvilkaarligt, at Jøderne ikke er et sammensurium af forskellige racedele eller racer. En antropologisk deskriptiv undersøgelse ved maalinger, saaledes som den f. ex. er bleven foretaget for de polske (galiziske) Jøders vedkommende af J. Majer og J. Kopernicki[10]), kan i og for sig være interessant, men den løser ikke spørgsmaalet. Det individuelle skøn er ikke til at forkaste, men det rummer en vilkaarlighed. Det er overhovedet vanskeligt at *se* Jøder. Øjet skal vænnes til at opfatte de hundrede nuancer for ad den vej at opnaa følelsen af en generalnævner. Især den vesteuropæiske iagttager kommer her til kort. Han har ikke skærpet sit blik som den Østeuropæer, der fra barns ben uafladelig har haft lejlighed til at se Jøder for sig, og som opdager dem ogsaa i europæisk klædning paa Paris's gader, hvor en Vesteuropæer ikke aner, at han har en Jøde for sig. Nordboerne synes, at Italienerne og Spanierne ligner Jøderne, hvad der er temmelig klodset. Selv har jeg ofte svært ved at holde dem ude fra Armenierne. Der foreligger her vanskeligt tilgængelige fysiognomiske finesser, som afgør racen. Den polske etnograf Krzywicki har henledt opmærk-

http://rcin.org.pl

somheden paa et særligt træk omkring øjnene som karakteriserer Jøderne, selv tænker jeg snarest paa en ejendommelighed ved partiet mellem øjne og næse.

Enheden i mangfoldigheden viser sig selv der, hvor man sammenstiller Jøder fra forskellige af jordens egne. Jøder f. ex. fra Buchara og fra London adskiller sig ved sekundært erhvervede fysiske egenskaber, der har udviklet sig som følge af forskelligt klima og forskellig beskæftigelse, men de fælles grundtræk falder alligevel i øjnene. Paa den sjette zionistkongres præsenterede man deltagerne som en etnografisk mærkværdighed to Bjærgjøder fra Kaukasus. De er bleven afbildede med selve Theodor Herzl i deres midte[11]). Det er kraftigt byggede folk af et udpræget jødisk udseende, og man kan træffe fysiognomiske paralleller til denne type blandt alle landes Jøder. Den ene af dem ligner forresten mærkelig nok ikke saa lidt selve Dr. Herzl.

De polske Jøder indeholder i rigt udvalg alle jødiske typer. Almindelig er en vis uanselig vækst, der er en ydre omstændighed, som er fælles for flere typer. Her foreligger tildels gammel fysisk ejendommelighed, idet Jøderne overhovedet er af lidt lavere statur end f. ex. baade Germanere og Slovanere. Men ogsaa en anden grund, tror jeg, har været medvirkende for de polske Jøders vedkommende. Europæerne har i fysisk henseende været i fremgang siden middelalderen. De er bl. a. bleven højere af vækst, og som bekendt er ridderrustningerne for smaa for vor tids mennesker. Men der er intet, der tyder paa, at de polske Jøder har taget del i denne udvikling. Deres fysiske existens har været unormal. De har manglet frisk luft og motion, de har aarhundreder igennem været hjemmesiddere, har ruget over de religiøse skrifter og har søgt at undgaa anstrengende fysisk arbejde. De har f. ex. som haandværkere foretrukken at være skrædder og skomager fremfor at være smed, og de har kastet vrag paa alt bondearbejde, det vil sige den eneste syssel, der i tidligere tid var egnet til at

http://rcin.org.pl

neutralisere den skadelige indflydelse, som vinteropholdet i de trange stuer med den daarlige luft udøvede. Meget ofte har det ogsaa skortet paa tilstrækkelig ernæring. Og de tidlige giftermaal, som Vesteuropas Jøder har opgivet, florerer, omend i lidt modereret form, hos Polens Jøder. Men naar svagelige drenge paa 16—17 aar indgaar ægteskab, maa slægten nødvendigvis forkrøbles.

---

http://rcin.org.pl

ORKO.

I.

Hvis man har gjort en Ghettojødes bekendtskab, har overvundet de vanskeligheder, som gensidig fordom lægger i vejen allerede for den mere udvortes forstaaelse, og forsøger en tilnærmelse paa almenmenneskeligt grundlag, vil man ufejlbarligt lide en skuffelse. Europæiske lærde paastaar, at man aldrig kan blive ven med en Araber. Jeg tør med samme bestemthed erklære, at man heller ikke kan slutte venskab med en polsk Ghettojøde. Man kan under særlig gunstige omstændigheder naa et langt stykke fremad, man kan udvexle tanker — kun sjælden følelser —, saa med ét gør man holdt foran et uoverstigeligt gærde, og man modtager en smertelig belæring om, at 2000 aar er et langt tidsrum og at forskel i kultur er en overmægtig faktor.

Orko — navnet er en slovaniseret form af Aron — er ikke egentlig nogen type, men alle de dybest liggende sider af sin aandelige natur har han tilfælles med sit folk.

Han er en statelig olding, en patriarkskikkelse med proportionelt formet, aflangt hoved og graat, bølgende skæg, og er ikke uden en vis myndighed og selvtillid i gang og lader, ti han er en velstaaende mand, forpagter af et savværk og et stort gods, som han bestyrer mønsterværdigt, uden som det er skik og brug hos de andre Jøder at udpine jorden. Han er vis og retfærdig i disse to ords absolute, antike betydning. I forretningsanliggender er han punktlig, ordholdende og hæderlig. Visse smaa uregelmæssigheder er i tidens løb gan-

http://rcin.org.pl

ske ophørte, efter at han er bleven velhavende, ti han har en medfødt trang i sig til at være den ærlige mand. Han er forretningstænkeren og yderst forsigtig i sine spekulationer, og de aandelige interesser har saa stærkt tag i ham, at han aldrig bliver havesyg i sin attraa efter gevinst. Hans menneskekundskab er beundringsværdig, og den virker gennem intuition. Han forstaar at omgaas alle og er forskellig overfor hver enkelt. Han behandler sine kristne karle godt og sørger for, at lønnen er tilstrækkelig og maden god, ti som den betænksomme husholder han er, forstaar han at vurdere betydningen af en paalidelig arbejdskraft. Men han kan ikke udstaa bønder, hans foragt for dem er grænseløs, han betragter dem som dyr, »men,« som han engang sagde til mig i et svagt øjeblik, »disse dyr kan vi ikke undvære, ti det er dem, vi lever af.« Han har en klar opfattelse af deres svage sider, men overfor andre ejendommeligheder i almuens karakter glipper hans vante skarpsyn. Han finder dem ondskabsfulde, indskrænkede, lunefulde og underfundige. Han aner selv ikke, at aarsagen til en saadan opfattelse bunder i, at de for ham er fremmede væsener, oprundne af en kultur, som han mangler betingelserne for at forstaa. Kun Jøder anser han for de rette mennesker. Overfor dem udfolder sig hans bedste egenskaber.

I tvistemaal mellem Jøder indbyrdes stævnes han som voldgiftsmand, hans raad indhentes selv af fjærntboende, og ingen fattig Jøde banker forgæves paa hans dør. Han kom engang til mig og bad mig om at forny en anden Jødes, Nuchims, forpagtningskontrakt. Da jeg satte pris paa Orko, var det mig pinligt at maatte afslaa hans anmodning, men hans protégé havde allerede længe været insolvent. Saa kom Orko for anden gang, og endelig for tredje gang, og hver gang hjemførte han det samme negative resultat. Da der var gaaet nogen tid, kunde jeg ikke lade være med at udtale min forundring til Orko over, at han havde været Nuchims talsmand, da han jo godt vidste, at Nuchim havde voldt mig

http://rcin.org.pl

stor skade, og at hans forbliven vilde paaføre mig de alvorligste tab. Hertil svarede Orko: »Og jeg undrer mig over, at De, som kender vor religion, ikke engang ved, at jeg kun har opfyldt min pligt, der byder den ene Jøde hjælpe den anden og tale hans sag.« »Ogsaa imod Deres overbevisning.« »Ja, ogsaa det. Jeg turde ikke lade Nuchim i stikken, da han er min trosfælle.« Jeg følte, at der ved disse ord voxede en skranke op imellem os.

Orko er som Jøde en meget dannet mand. Han er en fin talmudist og gaar blandt almuen for at være saa bevandret i Skriften, at han er »visere end mangen rabbiner.« Af naturen er han rationalist, og det meget fantasistof, som jødisk overlevering indeholder, huer ham ikke ret. Naar han f. ex. hører fortælle, at en søn af baron Hirsch er født med et hundehovede eller at »kejser Alexander« (der angives ikke hvilken) kom til et land, hvor træerne begyndte at tale til ham,[12] saa angriber han troværdigheden af slige beretninger, fordi de ikke har nogen sammenhæng med religionen. Men hvor dette er tilfældet, slipper hans kritik. Han har sluttet sig til Chasidernes sekt, fordi han er bleven opdraget i chasidiske omgivelser, men dens mystik er ham igrunden aandsfremmed. Alligevel har han engang for at blive helbredet for et daarligt ben foretaget en valfart til en mirakelrabbiner, hvis vidunderlige kur virkelig skal have hjulpen. Uden knurren underkaster han sig sin religions mange forskrifter, men det er egentlig kun dens moral, som har hans sympati, og han finder den saa ophøjet, at han har kunnet bekvemme sig til at vise mig, en Kristen, den enestaaende tillid at lade mig faa del i den. En diskussion er paa forhaand udelukket. Hans fremstilling er rent docerende. Han søger ikke at godtgøre, at hans religion er den eneste sande, sligt vilde jo være overflødigt, og han indskrænker sig da til at pege paa, at den er den vise, ugranskeligt vise religion. Derfor ynder han at anføre en række hebraiske fyndsprog, leveregler og visdomssentenser, gamle vidnesbyrd om Jødernes kendskab

http://rcin.org.pl

til menneskesjælens lønlige stier, og da han ofte mangler ord for at udtrykke abstrakte begreber, benytter han parabler. Fremstillingen er nærmest populær-filosofisk. Judaismens dogmer maa der efter Orkos mening ikke røres ved. Det er noget, som de Kristne har at holde sig borte fra. Religionernes fordeling er Guds værk, og denne ordning har vi mennesker ikke lov til at antaste. At ville paavirke en anden til at opgive eller blot ændre sit religiøse syn, er en forbrydelse, at skifte religion er den sværeste synd, der kan begaas, ligegyldigt om det er en Kristen eller en Jøde, som gør sig skyldig i den. Gud straffer menneskene, Guds haand er i alt. Orko siger: »Vi Jøder er blevne forjagede fra Jerusalem, og vi har mistet vort fædreland. Vi har syndet meget. Ogsaa Polakkerne er det gaaet ilde. Ogsaa I har mistet Eders fædreland. Ogsaa I har syndet meget.«

Man hører i disse jævne, enkle ord, der falder som hammerslag, den fælles kilde risle frem, som befrugter baade den jødiske og den kristne religion. I ydmyghed underkaster Orko sig som en moderne Job Guds vilje. Han klager aldrig over modgang, over de materielle tab, som Jøder ellers har for skik at jamre over i høje toner. Han finder sin vilje i at dræbe sin egen vilje i lydighed mod Gud. Han kan umuligt gaa mod Loven, men han kan gaa ud over dens gængse anvendelse i praxis. Han har f. ex. levet livet med en enfoldig og grim hustru, der endda var ældre end han selv, og som ikke har skænket ham børn, hvilket som bekendt af Jøder opfattes som en ulykke, en straf og en skam. Alligevel har han ikke benyttet sig af sin religions tilladelse til at forskyde hende, hvad hundreder af Jøder vilde have gjort i hans sted. »Jeg har ingen ret til at forspilde hendes liv,« sagde han. Men derimod giftede han sig igen en maaned efter hendes død trods sine 70aar i haab om at se sit højeste ønske opfyldt og faa en søn, der engang efter hans død kunde bede *kadisz* (bønnen for de døde) for ham.

Mosebøgerne er ifølge hans opfattelse virkelighed, og det

http://rcin.org.pl

i en grad, som en Kristen ikke kan gøre sig forestilling om. Hvert ord og hvert bogstav er sandhed. Jødernes overgang over det Røde Hav er for ham f. ex. baade geografi, fysik og historie. Begivenheden føles af ham som ligesaa aktuel som f.x. kampene ved Verdun eller Marne, og han er saa interesseret i den, som om han havde staaet og set paa den igaar. »Læg nu mærke til, hvordan det gik for sig. Situationen var denne: Jøderne spadserede ganske roligt afsted paa tør jord imellem to have ligesom to mure. Bagefter kom Pharao, den idiot, og vilde gøre dem det efter. Saa buser han paa, og saa skulde De se løjer, med ét opdagede Ægypterne, disse tyvebrændte kanalier, at de var omringede af vand, for ude, paa siderne og bag ude.« Og Orko bugner af tilfredshed og skoggerlér. Saaledes har i fortiden en gammel episk rapsode ladet sig betage af det stof, han sang om, og ved at høre Orko perorere forstaar man, hvorledes en heroisk digtning kan bevares gennem aarhundreder ved troen paa det overnaturlige.

II.

Samtalen falder engang paa Jødernes stilling i andre lande. Jeg fortæller Orko, at der i Vesteuropa findes Jøder, som ikke adskiller sig fra de Kristne i klædedragt og sprog, som ikke er bange for at tage pen og blyant i haanden paa sabbaten og ikke betænker sig paa at tage del i de Kristnes selskabelighed, ja som endog anser sig for deres landsmænd. Jeg fortæller ham ogsaa, at disse Jøder nyder anseelse blandt de Kristne og at de er i besiddelse af de samme rettigheder som disse, (det var før krigen). Orko tier et øjeblik, en let rødmen lægger sig over hans ansigt for strax igen at forsvinde, og saa siger han: Jeg har allerede hørt noget om det. Jeg ved, at derovre (han peger ud i rummet) er der Jøder, som ikke overholder sabbaten; ogsaa hos os kan man undertiden høre om saadanne uslinge. De undgaar ikke Herrens straffedom. Jeg har ogsaa hørt, at der derovre findes

http://rcin.org.pl

Jøder, som helt opgiver deres tro for at antage den kristne. De være forbandede. Vi har i Rusland kun ringe frihed. Vi kan ikke købe jord, vi kan ikke blive embedsmænd, vi kan ikke bosætte os, hvor vi vil,og vi er genstand for almindelig ringeagt. Saaledes har Gud villet det, og saaledes er det godt. Det er jo klart, at hvor der gives frihed, dér lokkes vi til at svigte vore forfædres tro og levemaade. Kun forfølgelse holder os sammen, frihed er Israels undergang.«

Orko vejrer instinktivt den truende opløsning. Og han har ret. Det nye Europa er en fare for det gammeldags Israel. Allerede for 100 aar siden udtalte rabbineren Sznejer Zalman, de polsk-litauiske Chasiders indflydelsesrige fører, en lignende tanke,[13] dengang Napoleons soldater paa deres hastige tog gennem Litauen bragte tidens nye ideer med sig, og i 1911 ytrede den jødiske forfatter Zangwill paa racekongressen i London bekymring for, at ophævelse af forbudet mod at færdes frit overalt i Rusland kunde blive skæbnesvanger for den traditionelle jødedom. Senere er samme opfattelse oftere kommen til orde. Og alligevel synes den tanke absurd, at opnaaelsen af de simpleste menneskerettigheder kan virke skadeligt paa noget folks kultur.

Med aarene er mange sider af Orkos indre væsen bleven mig tilgængelige, og hver gang har jeg følt den samme tilfredsstillelse, som naar en vanskelig middelalderlig kilde efter længere tids studium har opladt sig for mig. Da hans uddannelse udelukkende er religiøs, er den jødiske aandelige overlevering hans eneste synsvinkel for alle nutidens kulturfænomener. Da han første gang hørte om aeroplaner, forklarede han sig denne opfindelse ud fra sin læsning af talmudistiske og beslægtede kilder og erklærede, at allerede Salomo havde kendt og benyttet flyvemaskiner. Det var mig ligestrax ikke klart, hvad han mente, men bagefter faldt de ogsaa til den middelalderlige, kristne litteratur overførte orientalske Salomosfortællinger mig ind, i hvilke der tillægges Salomo den evne at flyve eller paa anden maade i et øje-

http://rcin.org.pl

blik at flytte sig fra et sted til et andet. Teoretisk anerkender Orko ingen anden oplysning end den jødisk-religiøse, men han er altfor intelligent til at lade sig nøje hermed i praxis. I 1905, da den russiske revolution udbrød, begyndte han at abonnere paa en avis, det i Warszawa udkommende hebraiske blad *Hacefirah*. Siden den tid er hans aandelige udvikling gaaet fremad, hans synskreds er bleven noget udvidet, men store aabenbaringer har han ikke haft, dertil sidder han for fast lænket til sit folks oldtidstradition. Og ethvert fremskridt, enhver ny viden maa han tilkæmpe sig ad empirisk vej. Blottet som han var for de almindeligste geografiske og historiske kundskaber, begyndte han sit møjsommelige avisstudium paa bar bund. Han naar f. ex. under læsningen til den fejlslutning, at Rom er en stor by i det land, som hedder Frankrig, og denne mening holder han fast ved, indtil der frembyder sig en ny kombination, der belærer ham om det modsatte, og hvornaar denne maatte indtræffe, beror naturligvis paa en tilfældighed. Det voldte ham stort besvær at begribe, hvad den franske præsident er for noget. Han vidste, at i spidsen for ethvert land staar en *meilech* (en konge, ogsaa anvendt om kejsere). Jeg anstrængte mig for at forklare ham, at Frankrig styres af en mand, som landets indbyggere har valgt, og som i sine handlinger er afhængig af dem. Den sidste oplysning fremkaldte udraabet: »Ja men saa er han jo overflødig.« Da han engang vilde vide, hvor langt Boerne boede fra Englænderne, mente jeg bedst at kunne gøre afstanden anskuelig ved at vise den paa en globus, og Orko erfarede nu til sin forundring, at jorden efter de Kristnes antagelse er rund. Da han havde gjort sig bekendt med de fem verdensdele, spurgte han halvvejs i en tone af skuffelse: »Men hvor er Ildfloden?« »Hvilken Ildflod?« »Naa, den kender De jo, den snor sig omkring hele jorden.« Atter maatte jeg grave op i min hukommelse for i de middelalderlige slovanske apokryfer at finde løsningen. »Det har De vel fra *Zejer?*« spurgte jeg *(Zejer* er jargon-

http://rcin.org.pl

udtale for *Zohar,* der er det kabbalistiske hovedværk). »Ja, det staar til punkt og prikke i den hellige bog,« lød svaret.

Saaledes mindede vore politiske samtaler ved deres primitivitet om de disputer, som lærde orientalister fra Vesteuropa fører med muhamedanske gejstlige i Kairos moskeers forgaarde. Siden revolutionen i 1905 har Orkos sociale horisont udvidet sig en del, idet den politiske oplysning overhovedet er tiltaget blandt Ghettojøderne, ogsaa blandt de ældre. Overfor socialismen staar Orko vaklende. Den jødiske tradition yder ham intet tilknytningspunkt, saa at han har ondt ved at vælge sig en synsvinkel. Og han er meget bange for at afgive en kendelse, han bagefter skulde blive nødt til at ændre. Det vilde i hans øjne ikke blot være en fejltagelse, men ogsaa en uretfærdighed.

Orko er retrograd ved overlevering og oplysning, men ikke ved medfødte anlæg. Han er en modstander af ikkejødisk viden, fordi han i den aner et oprør, men han er tillige i en vis grad dens tilhænger, fordi han er for videbegærlig til ikke at føle sig tiltrukken af det nye. Hvis han var født i et andet milieu, vilde han med sin kritiske sans og sin kombinationsevne maaske være bleven en fremragende lærd. Han kunde være bleven nyttig for hele samfundet, nu er han kun raadgiver og velgører for en meget snæver kreds af Jøder, som han tilføjer ubodelig skade ved efter evne at bidrage sit til at holde dem udelukkede fra de kristne omgivelser. Og han er en af de mange.

http://rcin.org.pl

MUREN OG MØRKET.

I.

Jødekvarteret i det gamle Frankfurt am Main var omgivet af en forsvarlig mur. Den udmærkede sig ved sin tykkelse og sin højde, 30 fod. Den var altsaa virkelig mærkværdig, og Tyskerne viste atter her, at de har for skik at gøre deres sager til gavns. Ganske vist maatte Jøderne bøde for denne grundighed og ordenssans. De var en slags sociale fanger, og indestængte bag muren var de indskrænkede i brugen af to saa vigtige livsbetingelser som lys og luft. Da de franske revolutionstropper i 1796 belejrede Frankfurt, blev største delen af jødekvarteret tilligemed muren skudt i grus.

Muren i Frankfurt er et symbol. Den er udtryk for den isolering, som de kristne nationer anvendte overfor Jøderne. Man laasede forsvarligt af for dem og raabte saa til dem: »I er separatister, med Jer kan vi ikke have noget at bestille.« En saadan motivering er en aabenbar uretfærdighed.

Kun én slutning bør vi ikke drage heraf: at Jøderne ikke var separatister. De var det i højeste grad, og fornemmelig ved egen skyld. De arbejdede med utrættelig iver paa at sætte skel mellem sig selv og alle Ikkejøder, og overalt, hvor de kom hen, rejste de en aandelig mur, som ikke lod sig storme af nogen hær. Endnu knejser denne jødiske mur stolt og stout i Østeuropa. Ud fra de givne historiske og religiøse forudsætninger kunde Jøderne imidlertid slet ikke bære sig anderledes ad, ti da de havde forladt Palæstina, vi-

http://rcin.org.pl

ste det sig snart, at et normalt samliv med Ikkejøder efter frisindede principper, saaledes som det f. ex. førtes i Alexandria og til dels i Italien blandt de jødiske *coloni*, maatte blive skæbnesvangert for jødefolkets bestaaen. Alt eftersom Jøderne bredte sig over jordkloden i stadig mindre smaaøer blandt en fremmed befolkning, maatte faren for at blive opslugt af omgivelserne vise sig stadig mere truende, og rabbinerne øjnede da, instinktivt, men rigtigt, den eneste udvej i at holde jødefolket socialt og religiøst afsondret fra Ikkejøder ved at kræve Skriften overholdt paa det nøjagtigste og underkaste den nye og bestandig mere indskrænkende fortolkninger.

Saaledes har isolering allerede siden middelalderen været hovedprincippet for al bevidst jødisk politik, og den præger ogsaa den jødiske almue i Polen. Ti den polske Ghettojøde lever i to forskellige verdener. Der er den ydre verden, den fjendtlige, i hvilken han støder sammen med Ikkejøder og er nødt til at færdes, fordi han maa tjene til livets ophold, og der er den intime verden, den jødiske, som han træder ind i, naar han er sammen med sine trosfæller, især i sin families skød, og som engang om ugen, paa sabbaten (paa jidisz *szabbes*), udfolder sig med mere reelle træk. Ti sabbatens hovedgrundsætning er sindets ligevægt og aandelige koncentration gennem fjærnelse af alle ydre indtryk. Naar den første stjærne glimter frem paa firmamentet, sætter han sig ved det dækkede familiebord. Verden uden for har ophørt at existere, vinduesskodderne er lukkede, den syvarmede lysestage er tændt, og lysene kaster deres skær over paa væggen, hvor der hænger billeder af Moses Montefiore, af baron Hirsch, af berømte rabbinere, den grumme Elias af Wilno og den milde Icckoch Spektor fra Kowno. Dèr hænger ogsaa et Palæstinekort med hebraisk forklaring og mirakelmageren rabbin Meirs sparebøsse, — i disse omgivelser lyder bønnen dobbelt højtidelig, her er alt jødisk, men mest jødisk er stemningen, der gør dette fattige stykke Palæstina levende og rigt. Saaledes

http://rcin.org.pl

styrkes den jødiske bevidsthed paa ny hver ugedag i en national-religiøs mikrokosmos. Uden overholdelse af sabbaten vilde jødedommen for længst være gaaet til grunde.

Paa den maade fører enhver polsk Almuejøde en dobbelt tilværelse. Religionen er for ham ikke et tillæg til livet, men den er selve livet. I selve midtpunktet staar Messiastroen. Jidiszdigteren Perec (Peretz) siger i et af sine digte[14]: »Hvis jeg var Vorherre, vilde jeg paa anden maade straffe en forhærdet synder, jeg vilde tilstaa ham alt, baade glæde *(naches)* og timelig lykke, men jeg vilde paalægge ham blot dette ene: at vente.« I en Jødes mund er disse ord dybsindige. I to tusinde aar har Jøderne ventet, med stirrende blik har de skuet ud i fremtiden, de har haabet paa de lyse dage, paa rigdom og anseelse, og først og fremmest paa den Messias, hvis komme paa én gang skal gøre ende paa al modgang. Og for en magelig kvietisme i nutiden har der aldrig været plads. »Ordet *zyd (zid,* det polske og russiske ord for Jøde) er et smukt og fint ord,« sagde engang en russisk Almuejøde til mig. »Det betyder *kto ozidaet*, den, der venter.« Etymologien er naiv, enhver selv overfladisk kender af de slovanske sprog vil trække paa smilebaandet, ti *zyd, zid* er som bekendt det samme ord som lat. *judæus,* tysk *Jude* o. s. v., men forklaringen er rørende og fremgaaet af den jødiske sjæls inderste. Judaismen har i Messiastanken den stærkeste position. Den Messias, som allerede er kommen, kan kritiseres, den, som skal komme, er uangribelig. Tanken om fortidens Messias vækker maaske taknemmelighed eller glæde eller en anden afgrænset følelse, og erkendelse af den fuldbyrdede frelse er selv hos troende Kristne undertiden vaklende, tanken om den kommende Messias er derimod ganske enkel og derved let tilgængelig for jævne naturer. Den vækker længsel og higen og skuer ud i fremtiden som alt spirende aandeligt liv, men paa den anden side svækker den ganske vist bevidstheden om det virkelige liv og dets krav.

Her dukker Szajas skikkelse frem for min erindring. Han

http://rcin.org.pl

var pottemager, brav og indskrænket. Han havde tjent 4 aar som russisk soldat, men i al den tid havde han ikke lært at tale blot nogenlunde russisk. Hans tanker havde været langt bort fra alt, hvad der vedrørte omverdenen, og han havde mekanisk som en søvngænger opfyldt de militære krav. Han havde ofte sultet for ikke at nyde kristenføde, skønt han havde absolution fra rabbineren. Jeg spurgte ham, om tjenesten havde været haard. »Aa nej, jeg vidste jo, hvad der skulde ske i 1902,« svarede han med tindrende øjne. 'Hvad mener De dermed?' »I 1902 kommer Messias, og saa vil hele verden faa at se, at vi Jøder er det ypperste folk paa jorden. Saaledes staar der skrevet.« Da terminen var udløben, mindede jeg Szaja om, at hans spaadom ikke var gaaet i opfyldelse. »Det har ingenting at sige,« lød svaret, Messias kommer ikke senere end 1906.« Da heller ikke dette gik i opfyldelse, svarede han: »Messias kommer i de nærmeste aar.« Han var lykkelig ved sin dobbelttilværelse, ti han flygtede ved enhver modgang fra det virkelige liv over til det andet liv, der for ham var det virkelige, og hvor intet haab brister. Szaja er en type. I visse jødiske krese, maaske snarest de chasidiske, er det ikke vanskeligt at træffe hans aandsfæller. De kristne er for ham blot atmosfære.

Et fællesskab mellem de to parter er alene af den grund paa forhaand udelukket, at en polsk ortodox Jøde ikke kan være gæst hos en Ikkejøde. Han kan ganske vist hos denne drikke et glas te eller spise et æble — dog kun for saa vidt han skærer det itu med sin egen kniv —, men den herskende opfattelse af de religiøse forskrifter tillader ham ikke at nyde et stykke brød, end sige et maaltid mad hos en Kristen. Følgerne af dette forbud er uberegnelige. Det tilintetgør enhver selskabelighed, altsaa den form for samkvem, som især er egnet til at fjærne modsætninger og fordomme. Eller et andet tilfælde: Bedst som man sidder og samtaler med Jøden, forsvinder han pludselig, underholdningens svagt knyttede traad brister. Han har fjærnet sig for at opfylde sin religions

http://rcin.org.pl

paabud og forrette sin bøn. Maaske er han kun gaaet ind i værelset ved siden af, har taget sit bedeudstyr *(tefillin)* frem, har viklet bederemmene om haand og arm og anbragt de to smaa kapsler paa arm og pande. Undertiden kan man paa banegaardsrestauranter se ham stille sig op i en krog, iført sin stribede bedekappe, *tallith,* med ryggen vendt til publikum, ligegyldig for omgivelsernes larm, ti han taler med sin Gud.

II.

Alle religiøse bekendelser er kulturprodukter fra en given tid, og senere maa de enten læmpe sig efter de skiftende tidsforhold eller isolere sig eller gaa til grunde. Jødedommen valgte det andet vilkaar for at undgaa det tredje. Det var dens vanheld, at den efter udvandringen hørte op med at være statsreligion. Den mistede herved statsmyndighedernes regulerende indflydelse, som kunde have fremkaldt en af det praktiske liv fremgaaet tillæmpning, der vilde have bidraget til dens fornyelse. Og idet livsførelsen blev anormal, maatte dens fordringer til den religiøse opfattelse ogsaa blive anormale. Den retning, den jødiske dogmatik slog ind paa under diasporaen, betød ikke nogen formildelse af Moseloven. Den var verdensfremmed, den taarnede fortolkning paa fortolkning, der førte til stadig større strenghed. Et bestemt værk *Szulchan Aruch* (»det dækkede bord«), er bleven skæbnesvangert for de polske Jøder. Populært kan man nok kalde denne bog for deres bibel. Den skylder sin tilblivelse en spansk Jøde, Josef Karo, født 1488. Han gælder for en af de største talmudister, var lærd, skarpsindig og flittig som en bi. I stedet for de mange uoverkommelige folianter gav han i *Szulchan Aruch* Jøderne en praktisk haandbog i religionslære. Han holder sig her til det talmudistiske synspunkt, især saaledes som det er fremstillet hos hans tre berømte forgængere, Alfasi, Maimonides og Aszeri og afgør tvivlstilfælde, saa vidt det er muligt, ved disse

http://rcin.org.pl

autoriteters stemmeflerhed. En polsk rabbiner Moses Issertes, udgav i 1571 Szulchan Aruch i Krakow med sine egne rettelser, og i denne redaktion har bogen i over 300 aar været den ufejlbarlige autoritet for alle Østeuropas Jøder.

Jøderne, som altid har krævet religiøs tolerance for sig selv, har ikke selv udvist den, end ikke indbyrdes. Szulchan Aruch er ganske vist bleven grundigt brugt og misbrugt af antisemiterne. Imidlertid kan ingen argumenter afsvække det ubehagelige indtryk, som bekendtskabet med dette skrift efterlader, selv hos den fordumsfri læser. Tiden var intolerant, og Karo var det ogsaa. Den omstændighed, at hans forældre, da han var 4 aar gammel, blev udjagne af Spanien, har vel nok bidraget noget dertil. Men ogsaa mod sine trosfæller var han uforsonlig. Han traadte i skranken for banlysning af Daud, agent hos de sporadiske øers jødiske behersker Josef Nasi, og han befalede at opbrænde en af den frisindede forfatter Dei Rossi skreven bog[15].

Det kan derfor heller ikke undre, at der gaar en tone af inhumanitet igennem Szulchan Aruch, en sætten skel mellem Jøder og Ikkejøder, der altid falder ud til fordel for Jøderne. Og ikke det er beklageligt, at man i det 16. aarhundrede kunde skrive saaledes, men det, at et saadant værk endnu i det 20. staar i højeste anseelse hos de østlige Jøder. Bogen er da ogsaa bleven skarpt kritiseret af vesteuropæiske, jødiske lærde som f. ex. af den bekendte historiker Grätz. Den indeholder bl. a. de gængse rituelle og rituelt farvede forskrifter, men hyppigt i en mere skærpet form, der ikke er begrundet i Talmud; ti, som det hedder, »hvo som gør sig det vanskeligt, paa ham falder velsignelsen.« Den udøver ved sine paabud og forbud den smaaligste kontrol med den polske Jødes privatliv. Der er de bekendte forskrifter om spise og drikke, om tvætning og paaklædning, talrige bestemmelser om forholdene i ægteskabet, mange meget intime, og selv sin nød-

http://rcin.org.pl

tørft maa den troende Jøde ikke besørge uden at den ledsages af en rituel formel. —

Modsætningen mellem religionens dogmatiske fordringer og menneskelighedens elementære krav voxer undertiden til det uhyrlige. Exempler kendes ikke blot fra de polske Jøders liv. For en halv snes aar siden hændte det, at overrabbineren i Livorno nægtede at vie en ung Jødinde, fordi det var bleven konstateret i 1832 af rabbinerdomstolen, at en af hendes oldemødre paa mødrene side havde gjort sig skyldig i ægteskabsbrud, hvilken overtrædelse straffes baade i tredje og fjerde led. Herved støttede han sig til 5. Mosebog kap. 23 v. 3. »Ingen mamzer har adgang til Jahves menighed; end ikke i tiende led har han adgang til Jahves menighed«[16]. Sagen skal ud fra et dogmatisk standpunkt være sikker nok. Dr. Feutchwang, rabbiner i Wien og en dygtig teolog, ansaa tilfældet for »sørgeligt«, men erklærede, at der ikke var noget at stille op, da stedet i 5. Mosebog fortolkes overensstemmende i Talmud, hos Majmonides og i Szulchan Aruch.[17]

Livets fordringer er imidlertid ofte de stærkeste, og for at lade dem komme til deres ret dækker man da det gamle sofisteri med et nyt. I 1910 forbavsede rabbinerne i Jerusalem verden ved at forbyde Jøderne at købe eller nyde vindruer fra de jødiske kolonisters haver i Palæstina. Denne boykotten støttede sig til 3. Mosebog kap. 24, 3—5: »I 6 aar skal du besaa din mark, og i 6 aar skal du beskære din vingaard og indsamle landets afgrøde. Men i det syvende aar skal der være en fuldstændig hvile for landet, en sabbat for Jahve, hvor du ikke maa besaa din mark eller beskære din vingaard«.[18] Nu var 1910 netop det syvende aar, sabbatsaaret, og rabbinerne forlangte da af de jødiske vindyrkere, der maatte slide haardt i det for livets udkomme, at de skulde opgive det økonomiske udbytte af et aars anstrengende arbejde. En deputation, der henvendte sig til dem med bøn om at ophæve forbudet, udrettede intet. Overrabbiner Kuk i Jaffe foreslog da følgende udvej: Ko-

http://rcin.org.pl

lonisterne erklærer hele høsten for *hefker* d. v. s. de frasiger sig ejendomsretten til den, sender den til Jerusalem og overgiver den til rabbinerdomstolens varetægt som en ting, der er uden ejermand, rabbinerne sælger høsten til de handlende efter torvepriserne, og de indvundne penge overrækkes kolonisterne som en gave.

Saaledes maa det nødvendigvis gaa, naar forskrifter fra en periode der ligger 3000 aar tilbage, skal have gyldighed den dag i dag. Overrabbineren har bedraget sig selv, sin menighed og sin Gud, men han har sikkert været i god tro, ti han har beskæftiget sig med mangeaarige talmudistiske studier, der hovedsagelig har drejet sig om fortolkning, opfattet som ren tænkning uden historisk eller reel baggrund, og derved har han mistet evnen til at skelne mellem form og indhold.

Jeg kører igennem en landsby, kusken smælder med pisken, pludselig hænger den fast i noget. Det viser sig at være en staaltraad, som er anbragt tværs over gaden. Fænomenet er det saakaldte *erub* (egentlig 'blanding'), der er en anvisning paa, hvorledes man snildt kan omgaa en af sabbatsforskrifterne. Det er nemlig ifølge en traditionel fortolkning af 2. Mosebog kap. XVI, 29 forbudt paa sabbaten at flytte noget, medmindre det sker indenfor et lukket rum, der tilhører enkeltmand. For at undgaa de deraf flydende ulæmper og for at kunne bære noget fra det ene hus til det andet udspændes der en snor eller en staaltraad imellem dem, hvorved der fingeres, at det mellemliggende aabne rum bliver lukket. Man har altsaa først af Moselovens ordlyd lavet en skruet fortolkning, og da det viste sig, at denne voldte stort bryderi i det praktiske liv, har man i stedet for at kassere den forsøgt at omgaa den. Dette *erub* tildrog sig endnu under krigen opmærksomhed, idet de polske Jøder i 1916 forlangte, at hele Warszawa skulde omgives med en erubtraad. Polakkerne forhørte sig i forskellige store tyske byer, der har en talrig jødisk befolkning, men da man der intetsteds kendte en saadan indretning,

http://rcin.org.pl

nægtede de at indføre den. — Jeg tager en lørdag ind paa en jødisk kro og beder værtinden om at give mig »vand paa maskine« (sætte samovaren frem). Hun svarer da: »Befal mig at gøre det.« Jeg siger saa: 'Jeg befaler det,' hvorpaa hun smilende gaar bort for at fyre op under maskinen. Det er nemlig forbudt at udføre noget arbejde paa sabbaten, og kun naar man bliver tvungen dertil, saaledes at der foreligger vis major, er man sagesløs. Man fingerer derfor en befaling, der skal erstatte den ikke existerende tvang. — Undertiden kan man paa lørdage paa jærnbanerejser i kupéen træffe en Jøde, som under bænken har anbragt et med vand fyldt kar, en flaske med vand eller lign. for saaledes rent fiktivt at efterkomme lovens bestemmelse, der kun tillader rejser paa sabbaten, for saa vidt vedkommende foretager en rejse paa vandet (til vands), en fritagelse, der naturligvis blev indrømmet, fordi det ofte er umuligt at afbryde en sørejse[20]. I et enkelt tilfælde havde en Jøde anbragt sine blottede fødder i et vandfad, alt medens han sad og bad indtrængende fortvivlet; han rejste til sin kones begravelse. — En jødisk latinskoleelev gaar en lørdag middag paa gaden, idet han stadig sparker sin paa stenbroen liggende tornyster frem foran sig. Det udføres saa systematisk, at det vækker de forbigaaendes opmærksomhed. Han udfrittes, men vil ikke straks gaa til bekendelse; omsider indrømmer han, at da det paa sabbaten ikke er tilladt at *bære* tornysteren, mener han at have ret til at sparke den afsted. Det er beklageligt, at vi ikke ved, hvor langt denne lille sofistiske fiffikus har drevet det til senere i livet. Tilfældet er vistnok enestaaende og viser en meget ortodox tænkemaade, da jødiske elever i kristne skoler fra rabbineren plejer at have dispensation for eventuel helligbrøde. Paaskefesten volder de troende polske Jøder maaske endnu større bryderi end sabbaten, da det gælder om at undgaa *hamec*, surdejgen. For ikke at udsætte sig for tab ved tilintetgørelse af de genstande, som anses for smittede,

http://rcin.org.pl

sælger man dem fiktivt til Ikkejøder. Drægtige hopper sælges, men naar føllet er kommen til verden, købes de tilbage igen, og saaledes narres Vorherre for det førstefødte. Men mange ortodoxe Jøder holder overhovedet aldrig hopper, hvilket unægtelig er en mere hæderlig udvej.

III.

Denne jødiske formalisme tilhører en religion, der er bleven for gammel, men som skal gælde for at være evig. Den raaber højlydt paa nødvendigheden af en reform, og dette har de bedste mænd blandt Jøderne allerede for længe siden indset. Det er de tyske Jøder, som her er gaaede i spidsen, og de har ikke ladet det mangle paa idealisme og ærlig vilje, men heller ikke paa kortsynethed og doktrinisme. Saa meget er opnaaet, at ikke ret mange vesteuropæiske Jøder mere dyrker deres Gud under de selv samme former som f. ex. i 1770, men den store opgave at forsone lære og liv er uløst, og jødeheden danner langtfra nogen religiøs enhed. Atter har vi faaet vidnesbyrd om, at de egentlige religioner, der ikke er læresystemer, men giver sig ud for aabenbaringer fra Guddommen, ikke lader sig reformere. Den ortodoxe rabbiner Samson Raphael Hirsch i Oldenburg havde ikke saa helt uret, da han i fyrrerne erklærede: »Den jødiske lov er fuldkommen, og alt i den er fundamentalt, — man har valget mellem fuldt og helt at bekende den eller ogsaa at benægte den[21].« (Det samme gælder forresten ogsaa Kristendommen). Det er let nok at udskille senere bestanddele i mængdevis, men religionens begyndelsesmoment kan vi alligevel ikke gribe. Og tilmed har reformvennerne tilføjet mange moderne paafund. Man dvæler med sympati, men tillige med forundring, ved den uskyldighedstilstand, som herskede i 1809, da Israel Jacobson i byen Seesen rejste »et skønt tempel«, i hvilket der ogsaa var anbragt et orgel. Der havde til indvielsen indfundet sig »et utal af statsmænd, lærde, kunstnere, gejstlige og

http://rcin.org.pl

skolemænd, rabbinere og lærere,« og de kristelige gæster modtog »et ubeskriveligt indtryk,« saa at de »gav deres begejstrede følelser luft i tyske, latinske og hebraiske sange[22].« Dette var jo en ganske net festlighed, og de jødiske reformatorer havde aflagt en glimrende examen i tilnærmelse til den kristelige kultur, men da de vendte sig om, opdagede de et tomt rum foran sig. De var generaler uden hær. Michael Creizenach forsøgte overmaade hæderligt at omskabe hele det gamle ritual- og dogmestof i moderne aand[23], men var selvfølgelig ikke denne kæmpeopgave voxen, og han var f. ex. længe i tvivl, om han skulde tage talmudoverleveringen med eller ej, indtil han endte i den rene mosaisme[24]. Abraham Geiger, den berømte grundlægger af den jødiske historiske bibelkritik, støttede ved sin autoritet oprettelsen af den reformerede synagoge, der snart viste sig at være en lunefuld og mangehovedet skabning alt efter de forskellige reformatorers forgodtbefindende. Men den vandt, skønt langsomt, tilslutning, fordi den anviste en udvej i en næsten haabløs situation. Videst er man naaet i Amerika. Her er der indført orgel, blandet korsang og prædiken paa landets sprog, saa at hebraisk er indskrænket til et minimum; der er i synagogen anbragt familiestole, menigheden sidder med blottet hoved, og der afholdes om søndagen tillægsgudstjeneste, eller lørdagsandagten er endog ligefrem henlagt til om søndagen. Den rabbinske overlevering er opgivet, og der tros ikke længer paa Messias' komme, men blot paa en messiansk fornyelsens æra.

Denne tilstand er yderpunktet. Den betegner oprettelsen af et nyt, et kristeligt-jødisk system, men ikke nogen jødisk religion. Atter her dukker det evindelige jødiske symbol frem, det rastløse og hjemløse Hverken—Eller. Men der er ialfald stræben, bevægelse, ja maaske endog udvikling i disse bizarre reformforsøg. Det andet yderpunkt, den mest fuldkomne stilstand, findes hos de polske og russiske Jøder. De der udvandrede, blev slagne med forfær-

http://rcin.org.pl

delse, da de i England og Nordamerika blev vidne til reformen, og de skyndte sig med at indrette deres religiøse liv paa samme maade som i det gamle land.

Ti hjemme i Polen rørte der sig end ikke en befriende luftning. Vi har ganske vist et par gode navne (Perl, Krochmal og S. L. Rapaport), men vi har intet oprør. Vi møder heller ingen reformerede menigheder[25]. Ordet *Tysker* fremkalder hos den polske Ghettojøde afsky og betegner den, der ikke er jødisk klædt, men bærer almindelig europæisk klædedragt og derfor er mistænkt for at hylde frisindede anskuelser, og navnet *Geigerianer* betegner ligefrem en kætter. Og dette er fuldkommen i sin orden. Ti bag de tyske Jøders reformiver skjuler sig ikke en fra Israels indre udgaaet kraft, men deres bestræbelser er resultatet af den gryende eller opnaaede borgerlige emancipation, af det nye kulturmilieu og af et mere specielt forhold, den protestantiske teologis paavirkning. Ingen af disse betingelser foreligger i Polen og overhovedet i Østeuropa.

IV.

I øst hersker rabbinervældet endnu uindskrænket. Det er bleven strengt kritiseret og med rette, men rabbinerne har den uvisnelige fortjeneste, at de har reddet Jøderne fra at gaa nationalt tilgrunde, ganske vist paa bekostning af deres aandelige frihed. Berøvede statsmagt og politiske interesser, med et offentligt liv, der foregik inden fire vægge, var Jøderne bundne til den religiøse overlevering. Rabbinerne var dens vogtere og dermed aandslivets formyndere, og deres kendelse er endnu i de fleste livsforhold den afgørende. Og dog er de ikke egentlig jødiske præster, de er ikke ordinerede, de er mindst af alt som i den katolske kirke mellemmænd mellem Vorherre og menigheden, og deres religiøse funktioner kan foretages af enhver, der besidder tilstrækkelig anseelse og viden. Derfor danner de heller

http://rcin.org.pl

ingen kaste, og det jødiske hierarki er et demokratisk samfundshierarki, i hvilket alle kan tage del, et frivilligt aag, hvis byrde ikke altid føles, fordi alle er interesserede i det, men som netop derfor er saa vanskeligt at bryde. Autoriteten er her rabbineren, han er specialist i religion, fagmand i skriftens fortolkning og folkets selvskrevne formynder. Hans betydning straaler frem, naar han skal afgøre de vanskelige tvivlstilfælde, torahens og talmuds dybsindigheder, spørgsmaalet om koszer og tref eller naar han skal approbere forskriftsmæssigheden af alt rituelt tilbehør, fra bedekappens frynser *cicith* indtil de med bibelvers beskrevne pergamentsruller *mezuzoth,* der anbringes paa husets indgangsdør. Han er folkets tillidsmand, hjælper, trøster, dommer og voldgiftsmand, og rettroende Jøder henvender sig ved indbyrdes tvistemaal aldrig til en verdslig domstol. Han er ene om magten, uden medbejler, herre over aanderne, ti jødeheden har under adspredelsen aldrig kendt noget, der lignede kampen mellem kirke og stat i kristenheden.

Der hører idealisme til at blive rabbiner i Polen, en af de smaa rabbinere ude i provinsen. Livets materielle goder existerer ikke for ham. Ingen fedekalv virker lokkende. Dels er de jødiske menigheder gennemgaaende fattige, dels mangler de tradition for at udstyre rabbinerembedet rundeligt, endsige overdaadigt. Det tilfælde er ret almindeligt, at hans gage bestaar i et monopol paa indtægten af et minimalt salg af salt og gær. Rabbinerne maa nøjes med den rent ideelle tilfredsstillelse, der følger af bevidstheden om at opfylde deres pligt og nyde menighedens udelte beundring. Ved denne idealisme staar de langt over flertallet af kristelige gejstlige, maaske med undtagelse af Jesuitterne, og derfor har de i nødens time aldrig svigtet deres folk. Fra deres tidlige ungdom opdrages de til forsagelse. Allerede i en alder af 14—15 aar sidder de tilkommende rabbinere i beth-ha-midrasz'en og slider i det dag ud og dag ind for at udgrunde talmuds hemmeligheder, uden

http://rcin.org.pl

hjem, daarligt ernærede, — deres kost faar de ved at gaa paa omgang hos barmhjærtige medlemmer af menigheden —, og berøvede de tarveligste bekvemmeligheder, idet de maa sove paa den samme haarde bænk, paa hvilken de om dagen sidder under undervisningen[26]. Saaledes opdrages de til at blive troens zeloter. Kun én materiel chance har de, den er meget lille, men den rumler i de daarligt ernærede hjærner: hvad om der en skøn dag kom en rig købmand kørende, i karet og med firspand, og bad beth-ha-midrasz'ens forstander om at udvælge en af eleverne til hans svigersøn. Saadanne tilfælde forekommer nu virkelig af og til, ti i ortodoxe familier anses det for en lykke og ære at faa en rabbiner, en rigtig lærd mand til svigersøn. Men sædvanligvis er livets gang en hel anden. Den unge, fattige rabbiner faar en fattig kone og senere i tilgift en utrolig masse børn.

De polske og russiske Jøder havde i det tsaristiske Rusland fuld frihed i religiøse anliggender, eller den indskrænkedes ialfald kun, hvor den stødte sammen med hensynet til de borgerlige pligter (søndagslukningen, soldatertjenesten om lørdagen o. lign.). Det var egentlig først i 80'erne, at regeringen begyndte at øve en vis kontrol ved i Rusland at kræve indførelsen af en ny institution, de saakaldte statsrabbinere,[27] af hvem der krævedes kendskab til russisk, og som skulde stadfæstes af gouvernørerne, men denne indretning virkede kun imponerende paa papiret, og ved siden af disse officielle rabbinere existerede der et utal af private rabbinere, valgte direkte af menigheden. Regeringen havde ikke lyst til at gøre dem livet surt. Fælles reaktionære maal knyttede begge parter sammen. I det sidste decennium før krigen fandt der — især i Polen — en række rabbinermøder sted, hvis afholdelse den ellers mistænksomme regering havde tilladt med en noget paafaldende liberalitet. Paa et polsk møde i januar 1909 vedtoges en betænkning[28], i hvilken rabbinerne fremstiller sig som regeringens forbunds-

http://rcin.org.pl

fæller — den samme regering, som netop paa samme tid paa det forsmædeligste forfulgte Jøderne — og erklærer, at de »tror at glæde sig ved dens særlige tillid,« da ungdommens opdragelse i religiøs aand er »en hellig forpligtelse overfor Gud og kronen,« og »det moralske anarki har højst beklagelige følger baade ud fra et jødisk og et officielt synspunkt[29].« Følgelig kræver rabbinerne ret til at kontrollere de private jødiske lærere, hvis virksomhed skulde gøres afhængig af et af rabbinerne udstedt vidnesbyrd om moralsk vederhæftighed, ja de forlangte ogsaa ret til at censurere jødiske bøger. Og disse polske rabbinere er i den grad politiske praktikere, at de undgaar at kalde de polske Jøder for polske og hjælper sig med at benævne dem »lokale«. Man vil herved mindes den russiske regerings anstrengelser for at udslette ordet *polsk* af sproget. I hele betænkningen er rabbinernes skræk for fremskridtet det eneste ærlige punkt, og det forener dem i interessefællesskab med selve Pobiedonoscew. En rabbiner foreslog paa mødet, at man skulde anmode regeringen om at nægte jødiske børn optagelse i statsskolerne. En anden rabbiner, Chaskiel Lipszyc fra Kalisz, henpegede paa de jødiske pigers sørgelige stilling, da de opdrages i kristne skoler og derved bliver fremmede og fjendtlige overfor deres religion og nationalitet. Da han raabte: »De jødiske døtre bør undervises i jødiske skoler,« opløftede de øvrige rabbinere et skrig og protesterede højlydt, idet de hævdede, at kvinderne overhovedet ikke bør gaa i skole, da det i talmuds siges, at den, som underviser sin datter, demoraliserer hende[30].

I 1913 var der rabbinermøde i byen Siedlce, og resultatet foreligger i følgende opraab[31], der er saa karakteristisk, at det bør anføres i sin helhed med alle originalens sproglige og logiske uregelmæssigheder.

»Vi, som idag har forsamlet os i Siedlce paa et af øvrigheden tilladt møde, baade de rabbinere, der er tilstede sammen med os, og de, som har sendt os deres fuldmagt og

http://rcin.org.pl

tilslutning, vi skuer med aabne øjne paa torahens og vor tros grundvold, begge i nærværende tider frygteligt svækkede som følge af vore talrige synder — Gud alene være os naadig —, og vi anser det for nødvendigt at udsende dette opraab til vore brødre i Israel og til rabbinerne, som værner om Guds ord og torahen, for at enhver af dem med anspændelse af alle sine kræfter maatte stræbe efter at bøde paa de uefterretteligheder, der nedenfor er paaviste og ligesom udgør en del af Loven[32].

1) Enhver person ligesaavel som rabbinerne bør paavirke de unges og haandværkernes hjærter, for at de maatte undgaa aviser paa jidiszsproget, bøger af ikkereligiøst indhold og broschurer, i hvilke der skrives kætterier, uhøviskheder og pornografi, hvorved Jødernes hjærter forgiftes og tilskyndes til at fjærne sig fra moralens og torahens vej; dette skal ogsaa de undgaa, som i forretningsanliggender er nødte til at læse en eller anden avis; det forbydes dem paa det strengeste at læse andre artikler i avisen som f. ex. feuilletoner og lign.; især om lørdagen er det ifølge loven ikke tilladt at læse noget, selv om det er om handelsanliggender, slet ikke at tale om de øvrige artikler.

2) Sabbatens hellighed bør overholdes, som det er paabudt: ingen bør lade fyre op under temaskinen ved Ikkejøder, det er forbudt at overskride *teehum,* og det er forbudt at have et lommetørklæde hos sig paa et sted, hvor der ikke findes noget *erub,* ligesom det er forbudt at bære et ur paa sig, hvilket herved bemærkes i modsætning til deres mening, som hævder, at et ur blot er en nipsgenstand; ligeledes er det forbudt om lørdagen at kæmme sit haar med en kam.

3) Der bør gives agt paa de jødiske kvinder, at de plejer tugt og gode sæder: at de ikke gaar ud med nøgne arme, efterdi denne tøjlesløshed fører til alle slags onde ting og til fattigdom (sic!), og derved vender deres sønner sig bort fra Herrens vej, saaledes som det er oplyst i den hellige bog Zohar i afsnittet Nasso.

http://rcin.org.pl

4) Man bør vogte sig for, at unge mænd og piger foretager fælles spasereture paa veje og i offentlige anlæg og især at de danser sammen i bryllupssalene; det er ligeledes rabbinernes og de nygiftes forældres pligt at paase, at saadant ikke foregaar paa deres børns bryllup.

(5) og 6) vedrører køb af tefillin og andre rituelle genstande).

7) En meget, meget stor synd er det at tage sit skæg af, ti baade den barberende og den barberede overtræder 5 bud; derfor bør man strengt straffe den, som handler herimod.

(8) Indprenter nødvendigheden af at støtte de gejstlige skoler).

Til slut loves der endnu dem, der er lydige »livets opretholdelse, overflod og velsignelse,« og »Han, som har adspredt Israel, vil samle det og værne det som en hyrde sin hjord, hvilket vi bekræfter med vore underskrifter,« hvorpaa følger 9 navne.

En lille kommentar turde ikke være af vejen. Naar der siges, at det at gaa med nøgne arme fører til fattigdom, maa dette forstaas ud fra den gængse jødiske betragtning, at ligesom lønnen for lovens overholdelse er rigdom (»overflod« i punkt 8), saaledes er straffen for ulydighed fattigdom. Det forbydes ungdommen at læse aviser, der er skrevne paa jidisz; da dette sprog er det eneste, som den jødiske almue er i stand til at læse, betyder det altsaa, at det overhovedet er unge mennesker forbudt at tage en avis i haanden, og det var netop meningen. Købmanden kan det undtagelsesvis tillades at læse avisernes afsnit om handelsefterretninger, men heller ikke mere, og da haandværkerne ikke har at blande sig i købmandssager, slaas de sammen med ungdommen, og det formenes dem overhovedet at læse aviser. Med sabbaten er der naturligvis atter noget galt paa færde. Da det ikke er tilladt Jøderne paa sabbaten at tænde ild og lave mad, maa de nøjes med tør eller kold

http://rcin.org.pl

kost, hvilket ikke altid er saa heldigt for svage maver og fremkalder et særligt ildebefindende, der kaldes for sabbatkatarrh. Her er samovaren, en god kop te, en udvej, og mange jødiske familier holder derfor kristent tyende til at fyre op og udføre andet arbejde paa sabbaten. Andre lejer kristne for denne ene dag, de saakaldte *szabbesgojim,* men altsaa ogsaa for denne udvej har rabbinermødet sat bom. Lommetørklæde og ur er det ikke tilladt at have hos sig, da det er forbudt at bære noget paa sabbaten; dog anbefales det at tage sin tilflugt til *erub* (jvfr. s. 37). Det indprentes at overholde *techum* d. v. s. de 2000 skridt, som det er tilladt at fjærne sig fra sin bolig. Herved er enhver længere spaseretur, enhver udflugt umuliggjort, og efterlevelsen af dette forbud kræves endda af folk, som for største delen tilbringer hverdagene under de usleste hygiejniske vilkaar og derfor i særlig grad trænger til luft[33].

Henvisningen til »den hellige bog Zohar« turde snarest pege i retning af, at rabbinermødets deltagere hører til Chasidernes sekte. Men forbudene er ikke mødets paafund. De indskærpes tværtimod ved enhver lejlighed. I Kozienice i det tidligere gouvernement Radom indprentede *magid*'en (prædikanten) følgende 6 punkter: 1) Enhver Jøde skal holde sine børn borte fra aviser og bøger. 2) Hvis aviser eller verdslige bøger findes, skal de øjeblikkelig opbrændes. 3) Pigerne maa ikke gaa med nedringede bluser, og ærmerne skal naa til haandleddene. 4) De gifte koner skal gaa med kyse og barbere haaret af. 5) unge Mænd og kvinder maa ikke spasere sammen, heller ikke forlovede par[34]. I Piotrków, en anselig provinsby, døde en rabbiner, og de øvrige rabbinere udstedte da i synagogen følgende paamindelse: »Eftersom vor by er bleven meget syndig, ti de gifte koner spaserer aldeles aabenlyst med deres ægtemænd, ligeledes de unge mænd med de unge piger, og de gifte koner gaar ikke med paryk, saa er paa grund af disse store synder vor rabbiner afgaaet ved døden.« (Han blev forresten 80 aar). I Kupiszki i provinsen Kowno udbrød

http://rcin.org.pl

der dysentri. Rabbineren lod en af de døde bære ud paa gaden og holdt en tale, i hvilken han erklærede epidemien foranlediget ved de to køns spasereture, idet han sluttede: »Hvis vi havde vort tempel (i Jerusalem), vilde det være bleven ødelagt for saadanne synders skyld, men da vi ikke har noget tempel, hjemsøges vi af dysentri[35].«

Tilfælde af lignende art omtales temmelig hyppigt i den jødiske avislitteratur. Tilsammen danner de en helhed, der illustrerer et bestemt kulturstandpunkt, som skarpest fremtræder hos Chasiderne.

V.

Man skulde ikke tro, at Jøderne i det russiske rige i tiden før krigen har været i besiddelse af nogen borgerlig frihed, der hos Polakkerne kunde være genstand for misundelse. Og alligevel er det saaledes. Jøderne havde deres egne almueskoler, hvor og hvormange de vilde, og de kunde lede undervisningen efter godtbefindende. Kun i de større byer bestod der en vis kontrol, skønt de smaa privatskoler ogsaa her var saa temmelig selvstændige, og ude i provinsen gjorde man, hvad man fandt for godt.

Saaledes er den jødiske private almueskole *cheder*'en (i flere dialekter *chejder,* egentlig 'et kammer') et fuldbyrdigt udtryk for jødisk aandeligt selvstyre. Ogsaa her viser sig et forhold, som iagttageren af jødiske tilstande stadig paa ny faar bekræftet, at jo dybere undersøgelsen gaar, desto mere trøstesløs bliver det indtryk, man modtager.

Det er den herskende mening blandt Polakkerne, at alle Jøder kan læse og skrive, (om Jødinderne paastaas det ikke), og i et land, hvor store dele af den polske befolkning af politiske grunde før krigen var berøvet almindelig skoleundervisning, maa en saadan kundskab naturligvis vække beundring. Imidlertid er det dog ikke helt saadan. Ganske vist er drengenes undervisning en religiøs pligt, som paahviler forældrene, og hvis de er for fattige til at paatage sig den, maa menigheden lade dem undervise i den of-

http://rcin.org.pl

fentlige talmud-torahskole, men i virkeligheden er det kun skralt med oplysningen. Fremskridtsvenlige jødiske Polakker og polske Jøder har foretaget et kig bag ghettomuren. I 10 polske byer, der hver paa sin vis turde anses for særlig typiske, har Dr. K. Horowitz paa foranledning af 'Selskabet til støtte for agerbrug og haandværk blandt Jøderne' undersøgt omtrent hele den jødiske befolknings, nemlig hver enkelt families levevilkaar[36], medens 'Selskabet til udbredelse af oplysning blandt Jøderne i Rusland' udsendte B. Alperin, hvis undersøgelser særlig vedrører skolevæsenet i 6 andre byer[37]. Indberetningerne vedrører tilstanden i de nærmeste aar før krigen, og skønt forholdene siden den gang har forandret sig noget til det bedre, har undersøgelsens resultater vistnok endnu gyldighed for store dele af ghettojødeheden. Horowitz har paavist, at der blandt de butikshandlende findes fra 30 til 50 procent, som ikke kan læse eller skrive, og hos bissekræmmerne, en meget talrig klasse Jøder, naar procenttallet i visse byer op til 90.

Hovedskylden herfor ligger hos den private jødiske almueskole, cheder'en. Den er et foster af uvidenhed og pauperitet. Pædagogik i moderne forstand findes der ikke en gnist af. Vi har for os en skole uden lærerstand, ti vankundighedens fagmænd og idealister, som sætter deres præg paa cheder'en, har lidet til fælles med det, som man plejer at forstaa ved ordet lærer. Skolen er en forretning og endda en meget daarlig, og forretningshensyn er de overvejende. Som oftest er grundlæggelsen af en cheder en handling, der er parallel med, at vedkommende aabner en butik, begynder at handle med lerpotter eller sætter sig til at lave støvler, ja, indrettelsen af en cheder har det tillokkende ved sig, at den ikke kræver nogen driftkapital og mærkelig nok heller ikke nogen særlig uddannelse. Enhver kan etablere sig som *melamed* (lærer), og er det gaaet ned ad bakke med en jødisk haandværker eller købmand, og ved han ikke, hvad han skal gribe til, saa vælger han sig melamedens usle kaar.

http://rcin.org.pl

Deraf en forbitret konkurrence. Alle midler er gode, naar det gælder om at kapre elever. Melameden gaar omkring i familierne og spejder efter sit bytte. Han skynder sig med at give smaafyrene foræringer f. ex. til Chanuka- eller Purimfesten, ti herved opnaar han *chazaka*, forret til vedkommende elever. Børnene gaar i skole fra deres tredje eller fjerde aar, og i hvert fald ikke senere end fra femaarsalderen. I de af Alperin besøgte 6 byer med en jødisk befolkning paa 56,000 mennesker findes der 204 chederer, af hvilke han nøjagtigt undersøgte 125, der havde 3311 elever, hvoriblandt kun 267 piger. Skolerne er altsaa alle smaa, 20—40 elever i hver, og kun 1 pige modtager undervisning for hver 12 drenge. Chedererne er indbyrdes konkurrenter, der æder hverandre op. En by paa ikke fuldt 10,000 mennesker som Kaluszyn har 75 chederer, de jødiske indbyggere er alle meget fattige, og melamederne har blot sulteføden. I Krasnystaw er deres ugentlige indtægt gennemsnitlig 5 rubler. Deres pædagogiske kvalifikationer er ikke langt fra nul, de fleste har tidligere været ved handelen, andre har været bagere, skomagere og slagtere. Adskillige dyrker ved siden af lærervirksomheden en bibeskæftigelse, nogle holder butik, andre handler med mælk og bærer den omkring i byen, én har et bageri, en anden er badstuetjener o. s. v. Af 127 melameder erklærede 122, at de haabede snarest muligt at opgive lærervirksomheden; de forbandede deres skæbne, sig selv og deres elever. Deres kundskaber er de tarveligst mulige. I Kaluszyn var der endog 19 melameder, som hverken kunde læse eller skrive. Dette er allerede orienten, den nordøstlige, Taszkent eller Samarkand. Hvis vi vilde udfritte dem om, hvorledes de i saa fald er i stand til at lære andre noget, vilde de sikkert anse vort spørgsmaal for enfoldigt. De kan nemlig nogle remser, bønner og citater af de hellige bøger udenad og meddeler denne viden til deres elever. Af 133 melameder, som blev udspurgte om deres kendskab til polsk (og russisk), var 28 nøje fortrolige med

http://rcin.org.pl

disse sprog, 34 meget utilstrækkeligt, medens 61, altsaa næsten halvdelen, omtrent ikke kendte det lands sprog, i hvilket de var fødte. Af de samme 133 melameder læser 22 hebraiske blade og jidiszaviser, 1 læser en polsk avis, medens 95, altsaa trefjerdedelen overhovedet aldrig læser noget.

Et særligt skolelokale existerer kun sjælden. Det rum, i hvilket undervisningen foregaar, er den typiske jødiske bolig med dens uorden, grimhed og griseri. Her koger lærerens kone familiens middagsmad og pusler om sine børn, ofte staar der i en krog en seng, fyldt med gamle klæder og klude i stedet for sengetøj. Her overstaar ogsaa familiens syge medlemmer deres sygdom. I ét tilfælde opholdt der sig en sindssyg person i skolestuen. I midten findes et stort bord, rundt omkring er der anbragt bænke saaledes, at børnene maa kravle over eller under bordet for at naa deres plads; nogle elever har sæde paa sengen eller paa ovnen. Rummet er sædvanlig overfyldt. I en stue, der er 6—7 alen bred og 8—9 alen lang er der sammenstuvet fra 20 til 40 børn. Luften kan skæres med knive. Her forbenes den jødiske ungdoms hjærne, her forpestes dens lunger. Undervisningen varer fra kl. 9 morgen til solnedgang med én times afbrydelse til middag, om vinteren til kl. 7 aften. Der maa gives slag for skillingen, ellers kunde melameden risikere, at en væver konkurrent bortsnappede hans elever. Chederens program er religionsundervisning, og sproget er kun ét, hebraisk. Der er 4 trin, og der begyndes med indprentning af bogstavernes og de diakritiske tegns navne, derpaa »lægges bogstaverne sammen«, og sproget er — til rædsel for enhver fonetiker — færdigt. Melameden reciterer ordene med en halvt snøvlende, halvt syngende stemme, og klassen gentager dem i kor. I de følgende trin læses Mosebøgerne, senere talmud*(gemara(h)* paa jidisz *gemore)* og profeterne, for gennem rabbinerlitteraturen at naa til Szulchan Aruch. Undervisningen er baseret paa mekanisk gentagelse og udenadlæren, eleverne benytter forskellige

http://rcin.org.pl

haandbøger og befinder sig paa et forskelligt udviklingstrin, men undervises alligevel samtidigt og undertiden endog samtidigt i forskellige pensa. I nogle chederer hænger der tavler, men melamederne forstaar ikke at benytte dem.

Skolens afsluttes med elevens 13. aar. Saa er den unge mand religiøst moden og anses ogsaa for moden til at træde ud i livet. Kun en tredjedel af chedererne underviser i regning og russisk, og naar de polske Jøder undertiden alligevel saa nogenlunde er fortrolige med polsk og russisk, saa har de erhvervet sig denne viden i hjemmet. Der gives ogsaa de saakaldte 'mønster-chederer', der skal være ret tilfredsstillende fra et pædagogisk synspunkt, men de har altid — ialfald indtil før krigen — haft ondt ved at vinde frem, befolkningen stillede sig uvenlig overfor dem, og deres antal er (eller var) meget lille. Den gammeldags cheder regnes for en religiøs institution, og enhver forandring i undervisningsplanen anses for et brud med religionen. Den jødiske moder synger følgende vise:

Geih main kind, geih in cheider
Lern teire, tern kseider
Fun iwre bis cum gemore
Dos wet dir hiten fun beis un zore[38]

(Gaa mit barn, gaa i chederen, lær torahen, lær i rækkefølge fra hebraisk ligetil gemore, det vil værne dig mod ondt og modgang).

Den stakkel! Lidet aner hun, at denne med saamegen besvær erhvervede exklusive hebraiske kundskab tværtimod vil lægge hendes søn mange torne i vejen paa livets bane, vil gøre ham til en fremmed for landets befolkning, og undertiden endog til opponent mod hele menneskeheden med undtagelse af den beskedne brøkdel, der hedder Israel. Chederen er for den jødiske bevidsthed lynafledereren. Den skal opfange det uvejr, der truer jødeheden fra de kristnes side,

http://rcin.org.pl

og den menes at være i stand dertil. Derfor ser vi, at de samme forældre, som ikke for nogen pris vil gaa med til en reform af chederen, dog undertiden bekvemmer sig til at sætte deres børn i en polsk (i Galizien) eller russisk latinskole. Chederen anses for at virke som en tilstrækkelig stærk modgift ogsaa i fremtiden. Og vi møder i dette særlige tilfælde den mest akavede modsigelse: den jødiske almue, der baade gennem afstamning og tradition inde i sig bærer en glødende længsel efter oplysning, er tillige dens største fjende, naar den er moderne og ikkejødisk.

VI.

Den polsk-jødiske maler Hirszenberg, elev af den gamle mester Matejko, har malet et dejligt billede, der for stedse prenter sig ind i bevidstheden. Den unge Baruch Spinoza vandrer hen ad gaden, i haanden holder han en bog, og han er saa optaget af læsningen, at han ikke synes at ænse, hvad der foregaar omkring ham. Han mærker ikke, at han er omgivet af en flok Jøder, der med nysgærrighed, forargelse, forfærdelse og indeklemt forbitrelse følger hans bevægelser. En enkelt af dem løfter en sten for at slynge den mod ham. Hans næsten barnlige uberørthed og hans ædle aasyns fuldkomne ro og klarhed, som kun kan findes hos den, der efter indre prøvelse har funden den rette vej, danner en skarp modsætnig til hobens raseri og ligesom symboliserer den umaadelige afstand, der skiller den tænkende sandhedssøger fra de traditionsbundne sandhedsbesiddere. Jøderne paa Hirszenbergs billede er levende mennesker, fordi han har taget sine modeller fra nutidens polske Jøder. Men i virkeligheden har Jøderne i Amsterdam i det 17. aarhundrede slet ikke lignet dem. De var jo overvejenede *Sefardim*, tilhørte den fine, slanke, næsten aristokratiske, sydeuropæiske jødetype, i modsætning til de nordlige og nordøstlige typer, *Aszkenazim*. Fremstillingen hos Hirszenberg er hentet fra en af Polens smaabyer i vore dage. Og der kunde hand-

http://rcin.org.pl

lingen meget vel være foregaaet. Ogsaa dér forfølger man de vovehalse, der drister sig til at bryde ud for at naa frem til lyset, ogsaa dèr kaster man stene paa dem.

De har egentlig kun én sikker udvej til frigørelse, nemlig at forlade milieu'et. De Jøder, der er slupne ind paa universitetet, er allerede paa den sikre side. De andre, der er nødte til at blive hjemme, maa omhyggeligt gemme oppositionens hellige ild i deres indre, hvis de ikke vil erklæres i samfundets agt som *apikores* d. v. s. som kættere. Hvis Jøderne virkelig har optaget dette ord fra græsk (Epikuræer), da har forkætringen en lang saga bag sig. Hvad der var rankt, skulde bøjes, og det er hyppigt bleven bøjet. Ganske vist, vi mindes adskillige, der ikke faldt tilføje, da rabbinerne slyngede deres *cherem,* forbandelsen, imod dem, saaledes baade Spinoza og Moses Mendelssohn (forkætret af polske rabbinere), vi erindrer ogsaa en søgende og lidende menneskesjæl som Uriel da Costa, der i sit dybe fald ikke hørte op med at protestere, men historien tier om den talløse skare, der lod sig knuge og blev tavs.

Lad os tage et par exempler fra de polsk-russiske Jøders kulturomraade. Isak *(Icchok)* Liniecki hører til jidiszlitteraturens bedste navne. Uden foregaaende kendskab til moderne litteratur satte han sig hen og skrev i 1868 en udmærket fortælling »Der peiliszer (j)ingling« (Den polske dreng), der indeholder en skildring af chasidernes liv og skikke, som man ikke vil glemme. Men man glemmer heller ikke hans eget liv. Han er en ny Uriel da Costa. Han blev født 1839 i Winnica i Podolien. Faderen var rabbiner i byen og en ivrig tilhængere af dens chasidiske cadik (mirakelpræst). Han sørgede for, at hans begavede og tidlig modne søn blev fortrolig baade med talmud og kabbala, med hele det legendestof og den livsanskuelse, som chasiderne anerkender, og han vaagede samtidig skinsygt over, at ingen andre kundskaber fandt vej til den unge Isaks hjærne. Men Isak gjorde bekendtskab med nogle af byens *maskilim* (frisindede),

http://rcin.org.pl

og han laante af dem hebraiske bøger af verdsligt indhold. som han læste i største hemmelighed. De indeholdt sandelig ingen revolutionære tanker, men et ganske beskedent og neutralt oplysningsstof. Men det chasidiske mørke var saa stærkt, at bøgerne i disse omgivelser kunde synes oprørske, de vakte i det mindste eftertanke, og Isak begyndte saa smaat at udtale tvivl om den undergørende cadiks hellighed. Da han engang med sin fader besøgte cadik'ens gaard, undgik det arrangerede mirakelmageri ikke hans kritiske blik. Rabbineren blev opmærksom paa sin søns kætteri, og for at forebygge dets videre følger greb han til det gamle probate jødiske middel mod frisindede anfægtelser: han giftede ham. Isak var dengang 14 aar gammel og hans hustru 12 aar. Men Isak meddelte sine tvivl til sin hustru, og forargelsen blev endnu større. For at standse smtten lod den forbitrede fader efter ét aars forløb det unge ægteskab opløse. Spændingen mellem fader og søn naaede sit højdepunkt. Rasende og ydmyget vedgik Isak aabenlyst sit brud med chasidismen. Nu tog forfølgelsen fat, han jagedes fra alle sider, af rabbinerne, af sin familie, af hele menigheden. Og trykket var for stærkt. Isak maatte gaa til Canossa, og atter giftede man ham, denne gang paa raffineret grusom maade med en døv pige. Han blev holdt under strengt opsyn. Livet blev uudholdeligt. Da han en nat gik over en bro, greb nogle unge Jøder ham og kastede ham i vandet. Med nød frelste han livet. Han flygtede nu til Odessa og levede her af at undervise i hebraisk og studerede ved siden af nyere sprog. Livet syntes at aabne sig for ham. Han tænkte ikke paa at storme himlen, hans højeste ønske var at komme til Breslau for at indtræde i det derværende rabbinerseminarium, og han begav sig paa vej. Men hans familie havde faaet nys om sagen, og den mægtige chasidismes straffende arm ramte flygtningen. En ved grænsen boende cadik blev underrettet om den forestaaende rejse, Liniecki blev forraadt til det russiske gendarmeri, arresteret og sendt tilbage. Nu

http://rcin.org.pl

brød han sammen, han indsaa umuligheden af at kæmpe længere mod overmagten, og for anden gang maatte han gøre bod og bede cadik'en om tilgivelse. Men med ærligt hjærte kunde han ikke falde til føje. Efter for anden gang at have opnaaet skilsmisse, flygtede han paany, denne gang til Zytomierz, hvor han indtraadte i denne bys rabbinerskole.

Det var allerede temmelig sent, han var 25 aar gammel, hans kammerater kun 12—13 aar.[39] Han begyndte paa litterær virksomhed. Men han havde kun én succes, 'Den polske dreng'. Hermed havde han lige i sit livs begyndelse skrevet sig ud. Han skrev endnu meget, men alt middelmaadigt. Han naaede ikke at sprænge ghettomuren. De nye ideer, som han længtes efter, kunde ikke blive levende i ham, ti han anede dem kun utydeligt, og den store frigørelse kom aldrig.

Saaledes var det for godt et halvt aarhundrede siden, og saaledes er det endnu i vore dage. Frisindede Jøder grundlægger en skole i en lille by, Grójec, og strax indfinder sig en berømt cadik fra Warszawa og tordner imod dem, idet han benytter det gamle, udødelige argument, at folk i byen dør, fordi Vorherre vil straffe byen, denne gang fordi den taaler den kætterske skole. Og reformatorerne maa give efter. I en anden by, Szydlów, tilbyder læreren i den kristelige almueskole, en ung, frisindet Polak, fuld af tro paa oplysningens magt, at undervise den jødiske ungdom gratis. Undervisningen begynder, rabbineren faar det at vide og tvinger eleverne til at afbryde den.[40] Og det sørgelige er, at rabbineren i grunden har ret. Han kan, hvis han vil følge sin samvittighed slet ikke bære sig anderledes ad. Den jødiske ortodoxi er i den form, i hvilken han docerer den, allevegne fra omgivet af farer og ingen bro fører fra den over til Europas moderne ideer. Et svælg ligger imellem dem, og som gode realister nærer de ortodoxe ingen illusion. De forstaar, at en af parterne maa tilintetgøres, og de indretter sig derefter.

http://rcin.org.pl

Paa den maade er tragedien færdig. I et brev til Leo Belmont, (en usædvanlig begavet og selvstændigt tænkende polsk skribent af jødisk byrd, redaktør af »Det frie ord«, der i sandhed er et frit ord), anraaber en ung Jødinde ham om hjælp. Faderen er en rig chasid og af naturen en despot, moderen er »forblindet af rigdommens hovmod og af ondskab.« Datteren vil forberede sig til studenterexamen, forældrene sætter sig derimod, deres uvilje gaar over til had, de mishandler hende, hun flygter, men kan ikke finde sit udkomme og vender syg tilbage til hjemmet. Men hun vil ikke give køb, og forældrene vedbliver med at prygle og sulte hende, og kun tyendet stikker fra tid til anden en bid mad til hende.

Megen opsigt vakte for nogle aar siden søstrene Annas og Leonoras historie. De unge piger er døtre af en meget rig jødisk købmand i Podgórze ved Krakow. De fik lyst til at studere og læste i al hemmelighed saa flittigt at den ældste inden 1et længe bestod studenterexamen og lod sig immatrikulere ved universitetet i Krakow, medens den yngste ikke var langt fra samme maal. Da fik forældrene det at vide. De greb til det sædvanlige barbariske middel og tvang pigerne til rituel forlovelse med to fjortenaars drenge, og den ældste datter giftede de derpaa og anstrængte sig for ved prygl og moralsk tortur at tvinge hende til fysisk samliv med ægtemanddrengen. Hensigten hermed var éngang for alle at udelukke dem fra det kristne samfund. Det endte med, at begge pigerne løb deres vej og henvendte sig til domstolene om beskyttelse. Sagen rygtedes, den blev endog genstand for en interpellation i det østrigske parlament, og de polske studenter i Krakow foranstaltede et møde for at udtrykke deres sympati for de to søstre. Men rabbinerne erklærede, at disse havde bragt vanære over deres forældres hus, og de slyngede *cherem*, forbandelsen, imod dem,[41] dette ondskabsfulde vaaben, der hører hjemme i broncealderen, hvor det ogsaa historisk kan paavises.

http://rcin.org.pl

Denne tildragelse skete anno 1910. Og naar man betænker, at disse Jødinder, der havde modet til at bryde ud, tilhører rige familier, forstaar man, at de fattige chasiderinder alle paa forhaand er dømte til at tilbringe deres liv bag Ghettomuren.

Ulykkeligt, hundredfold ulykkeligt er Polen, der har indbyggere, blandt hvilke det regnes for en forbrydelse at lære landets historie, sprog og kultur at kende. Beklagelsesværdige er Polakkerne, der har saadanne jødiske medborgere, og beklagelsesværdige er disse samme Jøder. De fortjener medynk, ikke vrede. Men deres ofre, oplysningens martyrer, har krav paa vor beundring.

http://rcin.org.pl

CHASIDISMEN.

I.

Det er bleven forbeholdt de polske Jøder i Chasidernes (Hasidernes) lære at skabe den mest dybtgaaende og vidtrækkende aandelige brydning, som Jødeheden overhovedet har gjort bekendtskab med, siden den forlod Palæstina. Denne lære er vidunderlig. Den er paa engang betagende og taabelig, opløftende og triviel. Den har mange ansigter. Den kom i sin tid som en psykologisk overraskelse. Men i virkeligheden griber den om en fjærn fortid og en moderne nutid. Den er en del af den jødiske mystik, menneskeaandens utrættelige søgen efter en løsning paa tilværelsens gaade. Derfor kan dens første uklare begyndelse føres tilbage til Jødernes aandelige overhoveder, Gaonerne i byerne Sura og Pumbadita i Babylonien, medens den i vore dage vandrer rundt i Polens torper, smaabyer og hovedstæder og med udvandrerne er naaet baade til London og New York og endnu videre omkring.

Israels historie under diasporaen indeholder i den gængse fremstilling to hovedmomenter. Den fortæller om jødeforfølgelser og om de store rabbineres levned og skrifter. Disse to punkter indeholder ogsaa virkelig det meste af Jødernes ydre og indre skæbne Al lærdom er religiøs, eller religiøst paavirket, og næsten alt aandsliv er lærdom eller prætenderer at være det Et imponerende fond af tænkning er nedlagt i de gamle rabbineres skrifter Disse mænd prises af samtid og eftertid for deres religiøse iver og deres

http://rcin.org.pl

kærlighed til Israel, hvad der i de fleste tilfælde vil sige deres nationalfølelse, for deres myndighed eller mildhed, deres skarpsindighed og deres forskerevne.

Der herskede imidlertid det misforhold, at jødefolkets vejledere efterhaanden blev for lærde for den almue, de var satte til at vogte. Den jødiske religion viste sig for dem, der vilde trænge dybere ind i den, at være en religion for tænkere. For drømmere ydede den kun lidet, og dog er religion for de fleste livets store drøm. Saa brød de dulgte kræfter sig vej til overfladen, og Kabbalas gamle forsøg paa at opfatte Guddommens aandelige natur begyndte atter at gøre sig gældende. Jøderne i Spanien i det 13. aarhundrede viste vej. Nu skulde alle de store hemmeligheder opklares, baade jordens skabelse og hvad der laa forud, Guds væsen og sjælens ejendommelighed. Zoharbogen, kompileret netop paa denne tid, blev mystikkens bibel. Den staar endnu i vore dage i højeste anseelse hos Polens Jøder. Den gælder for dybsindig og er det maaske ogsaa, men den kræver til sin forstaaelse en speciel tankedressur og et terminologikendskab, som vist ikke ret mange nutidstænkere er i besiddelse af.[42] Saa kom der i det 16. aarhundrede en mand, som sagde det forløsende ord. Det var Isak Lurja fra Jerusalem. Han erklærede, at »først naar alle bliver fuldkomne, naar det gode udskilles fra det onde, vil Messias komme.«[43] Lurja satte indenfor sin kabbalistiske lære Messiasideen i system og leverede en praktisk anvisning til dens virkeliggørelse, himlen var bragt ned paa Jorden, og vejen til Frelserens komme gik gennem faste, spægelse og bod. Kabbalisterne var alt andet end humbugsmagere, og en enkelt af dem, den polske rabbiner Jesajah Hurwitz, har i sin populære bog »De to Lovens tavler« givet en mystisk dogmatik, der udmærker sig ved sit højbaarne, etiske syn.[44] De polske Jøder blev grebne af en stemningsbølge, der sluttede forbund med intellektualismen. Og dette er ægte jødisk. Men de blev ikke staaende herved. Nye vidder afdækkedes. Kabbala var en

http://rcin.org.pl

intim videnskab, forbeholdt de udvalgte, der formaaede at tyde tidens tegn, og den aabnede gennem gisninger et uindskrænket antal muligheder. Rabbi Simson af Ostropole erklærede Kabbalas hemmeligheder for saa hellige og frygtelige, at han ræddedes for at røbe dem, da han herved vilde sætte sit liv paa spil.[45] Paa den maade spændtes forventningerne til Messias' komme, og de blev det centrale i den mystiske lære, der i tidens løb udviklede sig til at blive nationalistisk og vildt fantastisk.

Senere har den østeuropæiske jødehed ikke genvunden sin ligevægt. Den har gennemlevet en psykose, som dens trosfæller i vest intet kender til. Herved er Europas Jøder blevne spaltede i to halvdele, forskellige i det, som til tider mest adskiller menneskene, i livsanskuelse, selv om de stadigvæk er sammenknyttede ved fælles afstamning.

I det 17. aarhundrede synes Østeuropas Jøder at være bleven andre mennesker. Fantasien tager overhaand, nerverne bestemmer handlingen, og livets praktiske fordringer skydes til side som ikke existerende. Bevægelsen begynder i Tyrkiet. Her fremstaar Sabbataj Cwi. Hans historie er ligesom skaaret ud af en roman, og den er desuden med sine varsler, sine mirakler og hele sit legendestof et ypperligt bidrag til forstaaelsen af profetmageri. Jøderne er rede til at vende tilbage til Palæstina under den nye Messias' ledelse. Det ender med, at han gaar over til Islam. Man skulde tro, at han hermed for evig maatte have udslettet sig selv af Jødernes bevidsthed. Men paa trods af al fornuft vedbliver mange at tro paa ham. Især i Polen har han stadig væk tilhængere, de saakaldte *Szabse Cwinikes*. Polen var dengang Tyrkiets naboland. For Jøderne existerede der ingen politiske grænser. De passerede stadig frem og tilbage i handels- og religionsøjemed. Især i de sydlige provinser Volynien og Podolien var der den rette jordbund for religiøs propaganda.

Under hetman Chmielnickis oprør havde kosakkerne sammen med den polske befolkning ogsaa nedsablet størstedelen

http://rcin.org.pl

af den jødiske, og de, der var blevne tilbage, følte sig forskræmte og usikre, de kunde ikke paa ny gro fast til stedet, deres blik var udadvendt og de troede paa Messias' nære komme, fordi de trængte saa usigeligt til ham. Juda Chasid og Chaim Malach blev forfulgte af de ortodoxe rabbinere og besluttede derfor i 1699 at drage til Palæstina. 1500 af deres tilhængere fulgte dem. Det blev til en slags korstog. Førerne bar en hvid atlasklædning som et symbol paa tilgivelse, toget gik gennem tyske byer, og Jehuda prækede i synagogerne og med torahen i haanden »under stor sindsbevægelse og voldsom graad.« En tredjedel af deltagerne bukkede under for rejsens strabadser, men i Jerusalem indtraf den egentlige katastrofe, Juda døde, hoben blev modløs, det forjættede land flød ikke med mælk og honning, mange antog muhamedanismen, Chaim gjorde aabenbart propaganda for Sabbatajs lære, og hans tilhængere hengav sig til udskejelser som at danse rundt under gudstjenesten med et træbillede af profeten i haanden;[46] andre vendte tilbage til Europa og gik over til kristendommen.

Men enden var ikke endda. Midt under dette kaos fremtraadte Jakob Frank (1720—91), ærgærrig, forfængelig og havesyg, en charlatan, hykler og vellystning, men tillige en fræk og snu herskernatur.[47] Langt ude minder han om Cagliostro. Hans historie er ligeledes en sensationsroman i stor stil. Aldrig har jødeheden været saa nær sin opløsning. Det moralske fundament vaklede. Store dele af den jødiske almue i de polske sydprovinser havde mistet bevidstheden om ret og uret, godt og ondt. Derfor kunde en grovkornet og uvidende person som Frank rive mængden med sig. Han ejede ikke engang et selvstændigt religiøst program. Han var spekulant i religion, og naar han omsider endte med at lave en kombination af sabbatajiske ideer og kristendomssmuler, laa der ikke den fjærneste overbevisning bag ved. Derfor er ogsaa hans paastand, at jødedommen i den af Frankisterne dyrkede mystiske form rummer troen paa treenig-

http://rcin.org.pl

heden i kristelig forstand, religionshistorisk saa temmeligt ligegyldig. Men saa hypnotiserende virkede han paa sine tilhængere, at de gik ind paa denne urimelighed og forfægtede den eller gav sig ud for at gøre det. Og under kampen med rabbinismen gjorde de sig i blindt raseri til talsmænd for den mest ubarmhjærtige jødeforfølgelse, som Jøder nogensinde har anstiftet mod Jøder. Støttet af den verdslige magt og protegerede af biskop Dembowski trængte de ind i synagoger og private hjem, bemægtigede sig alle de exemplarer af Talmud, som de kunde faa fat paa, og kastede dem paa baalet. Og de drog omkring i landet og rejste den grufulde ritualmordsbeskyldning mod deres egne stammefrænder. Under den teologiske disputation i Lwow i 1759 mellem Frankister og Talmudister opstillede de som det ellevte punkt: 'Talmud lærer, at kristenblod er nødvendigt, og hvem der tror paa Talmud, kan ikke undvære det' og dernæst: 'Vi kalder den Alvidende, der skal komme og dømme de levende og døde, til vidne paa, at blodbeskyldningen er berettiget og at vi selv i vor ungdom har lært denne ondskab'.[48] Kunde de Kristne efter dette længer tvivle? Og følgerne udeblev heller ikke. Man leder forgæves i hele den jødiske historie efter en lignende moralsk forvorpenhed. Men én lykke oplevede Jøderne dog i deres dybe nød og fornedrelse: at ikke faa af Frankisterne — i Lwow alene 514 mennesker — med Frank i spidsen gik hen og blev Kristne, og ved udviklingens ironi indtager deres efterkommere ansete stillinger i Polen, fordi de er dygtige og hæderlige borgere.

II.

Medens Frank opførte sin religionsmaskerade, havde han allerede faaet en medbejler til herredømmet over sjælene, en stilfærdig idealist, Israel, Eliesers søn, fra Miendzyborze i Podolien, Chasidismens grundlægger. Og idealisten sejrede.

Israel var en grubler og drømmer, en ensomhedsdyrker

http://rcin.org.pl

og et følelsesmenneske. Cheder'en vakte hans rædsel, og han flygtede ud i skoven. Han synes ikke at have haft større lyst til studier, men legenden har vævet sit mytiske slør om hans skikkelse, og følgelig fortæller den om hans betydelige evner og hans forbavsende fremskridt i videnskaberne, ti dette er det staaende tilbehør til alle store, jødiske mænds biografi fra oldtiden og til vore dage. Men Kabbala'en tiltrak ham, og han fordybede sig i den. Han faar navnet *Baal szem tow,* forkortet *Beszt,* det er 'indehaveren af det gode navn', hvilket sigter til hans evne til ved hjælp af besværgelser at helbrede syge og uddrive onde aander. I Østkarpaternes udørkener forbereder han sig i 7 aar til sit kald som aandelig vejleder. Her søger han Gud og finder ham under graad, skrig og nervøse trækninger. Han har visioner og samtaler med aanderne, der forener ham med Gud og giver ham magt til at afvende det onde.

Beszt er panteist. Hans udgangspunkt er Zoharbogens sentens: »Der gives intet sted, som er foruden Ham.« Han uddybede den og gjorde den til grundpillen i sin religiøse anskuelse. Han fremsatte følgende lignelse: En konge byggede et vidunderligt slot og valgte det til sin residens. Storfyrsterne, som var indbudte til at tage det i øjesyn, fandt imidlertid porten lukket og kunde derfor hverken se bygningens pragtfulde indre eller dennes egentlige kunstner, selve kongen. De forsøgte at trænge ind i paladset for at skue dets skønheder, men fandt ikke den rigtige vej. Saa søgte de efter kongen rundt om slottet, men fandt ham ikke. Da de forbavsedes herover, kom kongens søn og sagde til dem: I synes ikke at vide, hvilken stor kunstner min fader er. Han viste sig for Eder i skikkelse af dette palads, og I ser her vægge, møbler og malerier i stedet for Eders konges egentlige aasyn, foruden hvilket intet existerer her. Saaledes er ogsaa hele det for os synlige verdensalt. Alt, hvad vi skuer, er intet andet end en optisk skuffelse. Uden og udenfor guddommen gives intet. Det stof eller den materie, som viser

http://rcin.org.pl

sig for vore øjne, er blot en modifikation af de mange former, i hvilke Gud ytrer sig i sin vilje og hvorved han vil skjule eller tilsløre sin virkelige majestæt.«[49]

Der bestaar, siger Beszt, en stadig vexelvirkning mellem Gud og mennesket, mellem guddommen og alt aandeligt og den lavere saakaldte gærningernes verden, saaledes at endog menneskets gærninger, tanker, vilje og ord kan paavirke guddommen og endog hele verdensaltet. Bønnen er, hvis den kommer fra hjærtets inderste, den ypperste kraft, hvorved mennesket er i stand til at virke paa verdensaltet. Den bedendes sjæl forenes da med alsjælen, med guddommen.

Mange af Beszt'es betragtninger er prægede af en dyb humanitet. Saaledes hans optimisme. Der gives intet absolut ondt paa jorden, siger han, ti det onde er kun et lavere trin af det absolut gode. Han forkastede askesen, skønt den var et af den senere Kabbalas dogmer. Askese fremkalder pessimisme, der let fører til intolerance. Gud skal dyrkes i glæde, ikke ved graad eller fasten, ti legemets svækkelse medfører ogsaa aandens. Han advarer mod at hænge sig i lovens bogstav, og han angriber skarpt rabbinismens pedantiske kommenteren af talmud. Ikke synagogen, men verdensaltet er Guds bedehus. Ikke alene ved bønnen, men ogsaa gennem tanken kan man tjene Gud, og et simpelt ord, hvis indhold er rent, kan staa højere end bønnen.

Beszt, denne simple Jøde, der ikke havde det fjærneste kendskab til ikkejødisk aandsliv, uddrog af sine kabbalistiske kilder det mest menneskelige og det dybsindigste og føjede dertil lidt af sit eget, der heller ikke var egentlig nyt. Men som en helhed var hans lære en stordaad, ti den var en stor befrielse. Lidet anede han, at den i tidens løb skulde blive til et aag, tungere end det gamle. To punkter indeholdt spiren til moralsk nedgang. Bønnen fremstilledes som en lystfølelse, en forening med Gud af samme art som foreningen mellem mand og kvinde. Den burde, hed det, foregaa under fuldstændig selvforglemmelse,under en slags exalta-

http://rcin.org.pl

tion, der om fornødent skulde fremkaldes ved voldsomme legemsbevægelser. Og Beszt har, vistnok uden at ville det, lagt grunden til cadikinstitutionen, der er det reneste teokrati. Selv var han demokrat, og den exklusive benævnelse, som hans tilhængere førte, *chasidim* (»de fromme«), skyldtes ikke ham, men var allerede bleven anvendt af andre sekter. Det var rent religiøse slutninger, som førte ham til opstillelsen af teorien om cadikens privilegium som mellemmand mellem Gud og menneskene. Han fulgte herved udviklingen af forestillingen om cadik'en fra det gamle testamente gennem Agada til Kabbala, hvor cadik'en af alle mennesker staar Gud nærmest. Der gives, siger han, udvalgte mænd, *cadikim* (»de retfærdige«), de er Guds yndlinge og hans tillidsmænd paa jorden; himlens porte staar altid aabne for dem for at optage deres bønner, i deres væsens inderste lever de i det høje, frigjorte for alt jordisk, og de sænker sig ned for at udløse menneskene og deres sjæle fra syndernes urenhed.[50]

Hermed var grunden lagt til menneskelig magtbrynde og hykleri.

Beszt'es gærning blev fortsat af Beer af Miendzyrzecz i Volynien. Han havde organisatoriske evner, grundlagde en slags højskole, der uddannede agitatorer, og uddybede den chasidiske lære, ved hvilken lejlighed cadik'en yderligere voxede i betydning. Det hed sig nu, at cadik'en ved at koncentrere sine tanker paa Guds vilje kunde ændre den efter godtbefindende og derved kunde fuldbyrde mirakler.

En mærkelig skikkelse er rabbi Nachman af Braclaw, uden tvivl den mest begavede af alle chasidiske førere, en mere alsidig og vidtskuende natur end sine forgængere og mere sammensat, en dyrker af følelseslivet. Han gør sig til talsmand for troen som grundlaget for alt religiøst liv og røber en naturopfattelse, der minder om den hellige Frants af Assisi (»hvert lille græsstraa synger til Herrens pris, hvor er det smukt og herligt at høre deres sang,« siger han).

http://rcin.org.pl

Og han er en digternatur og har forfattet en række fortællinger i æventyrstil,[51] der ikke har noget sidestykke i den jødiske litteratur. De er udmærkede ved deres dybe følelsesindhold og deres fantasi, hensigten er religiøs belæring og formen er den udvidede parabel. Som menneske var han baade ydmyg og stolt, især stolt overfor de stolte, ansete og lærde rabbinere. Og han løftede cadikværdigheden op paa en endnu højere piedestal. Selv kaldte han sig for cadik'ernes behersker. Cadik'en kan appelere fra den ene himmelske domstol til den anden, indtil han faar den kendelse frem, som han ønsker, og det som følge af en ham tilhørende kraft, som ellers ingen dødelig er i besiddelse af. Cadik'en er hele skabningens midtpunkt, han kan skabe en ny himmel og en ny jord og gøre mirakler baade her og der, og hans ord er mere betydningsfulde end torahens og profeternes.[52]

Hermed har vi naaet grænserne for det mulige. Rabbi Nachmans liv var forresten en kamp baade med rabbinere og med cadik'er, efter sin død har han ikke faaet nogen efterfølger, og hans tilhængere danner en særlig retning indenfor chasiderne, men hans teorier om cadik'ernes almagt har vunden indpas blandt alle chasider.

Chasidismen udbredte sig overhovedet med rivende fart. Den krævede en underkastelse, som gærne blev ydet, baade fordi den stemmede overens med den menneskenaturen iboende trældomsfølelse, og fordi den til gengæld lovede al den hjælp, man kunde ønske sig, og endelig fordi den efter de troendes opfattelse holdt, hvad den lovede. Forgæves forsøgte de ortodoxe, *Mithnagdim* (»modstanderne«) at dæmme op for bevægelsen, og de var ikke kræsne i de midler, de valgte. Chasiderne blev jaget ud af synagogerne, banstraalen slyngedes imod dem, deres skrifter blev offentligt opbrændte, og bægge parter benyttede sig af angiveri hos den russiske regering for politisk uvederhæftighed, saa at f. ex. cadik Szneier Zalman fra Ljady maatte vandre i fængsel til St. Petersborg, og et

http://rcin.org.pl

par bogtrykkere fra Volynien blev endog forviste til Sibirien. Men chasidismen bredte sig baade mod nord til Litauen, hvor den antog en mere moderat form, og lidt senere mod vest til Galizien og til kongeriget Polen, og paa disse to steder udviklede den sig til frodig blomstring.

III.

Der er i løbet af det 19. aarhundrede indtraadt en delvis forsoning mellem de ortodoxe og chasiderne. De opdagede omsider, at det, de havde tilfælles, var stærkere end det, der var dem imellem. De er vedblivende bægge konkurrenter i kampen om herredømmet over sjælene, men de er ikke længer fjender. De har bægge den største interesse af at holde den nye tid ude. Chasiderne har endnu som oftest deres egne bedehuse, men den tid er forbi, da de isolerede sig fra ethvert samkvem med de ortodoxe. Talmud er ikke længer et stridsemne, og dets betydning benægtes ikke mere af chasidismen. Men det er denne, som har vundet overtaget. Som livsværdi staar den den jødiske menigmands hjærte nærmere end den ortodoxe lære gør det, og selv mange ortodoxe rabbinere er chasidisk anløbne. Kun Nachman af Braclaw's tilhængere nede i Podolien stiller sig afgjort fjendtligt overfor de øvrige chasider. De erindrer endnu de forhaanelser og forfølgelser, som deres temperamentsfulde, udfordrende og dog fredselskende fører havde været genstand for. Stilfærdige og verdensfjærne lever de udelukkende i mindet om ham. De anerkender ingen cadik'er og ser ned paa alle andre chasider. Og til en vis grad har de ret dertil, ti cadikdyrkelsen betegner en degeneration, tilmed da den er bleven det centrale i chasidismen. —

I Polen dyrkes endnu i vore dage mennesker som guder. Rundt om i landet, mest i købstæderne, rejser sig cadikernes »gaarde«. Det er rummelige bygninger, som oftest et helt komplex af større og mindre huse, omgivet af en

http://rcin.org.pl

stor gaardsplads eller have, der atter er indhegnet med et forsvarligt plankeværk eller en mur. En eller to Jøder af herkulisk legemsbygning bevogter indgangen. De besøgende slipper først ind efter en indgaaende udfritten om deres personlige forhold. Deres ønsker har de optegnet paa en seddel, og ved deres indtræden maa de erlægge en forhaandsbetaling, den saakaldte *pidjon*. Ofte maa de vente dage, ja endog uger, før de kan opnaa den usigelige lykke at stedes for den mægtiges aasyn. Der spørges om raad for alt, ti *der rebbe* — cadikens sædvanlige titel (i Galizien kaldes han *der row)* — ved alt og kan alt. Han kan bringe rigdom, helbrede alle sygdomme, give gode raad i forretningsanliggender eller i tvistemaal, uskadeliggøre de onde aanders talløse hærskare, skaffe ufrugtbare kvinder børn (et for Jøderne særlig vigtigt tilfælde) og meget andet. Da cadiken er ufejlbarlig, kan der ikke opstaa nogen tvivl om gavnligheden af hans hjælp eller rigtigheden af hans afgørelse. »Ti chasiden bør ikke — siger rabbi Nachman — fravige cadikens ord, hverken til højre eller til venstre; han kaste al visdom fra sig, han skal opgive sin forstand, som om han ikke havde nogen anden forstand end den, som han faar fra cadiken.« Da cadiken netop er saaledes, som de troendes skare vil have, at han skal være, saa er der ingen grænse for det mirakuløse. Der tillægges ham ikke blot de egenskaber, som er begrundede i den mystiske litteratur og i udsagn af chasidismens grundlæggere, at han er det ophøjede lysvæsen, den rene aand, der taler med de afdøde store profeter og cadiker, især med Elias, med englene og med Vorherre, og at han har magt til at udvirke syndernes forladelse og genopstandelsen af de døde, men de troende er altid i stand til at nævne en række konkrete tilfælde, der er desto vidunderligere og talrigere, jo større cadiken er, saa at der danner sig en frodig legendekrans om hans person. Om efteraaret, paa de store højtider omkring *Roszhaszana* (nytaar) antager valfarterne til cadikernes gaarde karakter af hele folkevandringer. Landevejene er fyldte af de rejsende Jøder, og i

http://rcin.org.pl

landsbyerne i nærheden af cadikens bolig er alle huse optagne. At overvære rebbens udlægning af skriften, at faa lejlighed til paa afstand at se ham forrette sin bøn anses for en lykke. Hvert ord, hver mine, hver haandbevægelse betragtes som en dybsindighed, hvis egentlige mening bagefter diskuteres. Ti de troende flokkes om cadiken ikke blot for at helbredes, men ogsaa for at faa del i den religiøse løftelse, i den glædens extase, som nærmer de troende til Gud. Børnene opdrages i den yderste ærbødighed for cadiken. Den unge Jøde maa foretage en valfart til ham forsynet med »pagtens brev«, der er affattet efter en vedtagen formel, (saaledes tilstaar sollicitanten at ville tjene cadiken med »sine 248 ledemod og 365 aarer«), og som udtrykker det intime forhold mellem cadiken og den menige chasid.[53]

Chasiderne er blevne den ypperste magtfaktor i den polske jødehed. En statistik gives ikke, men flertallet af de polske Ghettojøder er Chasider. Jeg har truffen dem i alle egne af det gamle Polen, ligefra det polske Litauen og op til Karpaternes ødemarker, hvor de falder i øjnene ved deres klædedragt, den lange sorte talar, de obligatoriske hvide uldstrømper, der smøges op over benklæderne, og de sorte, fladhælede sko. Særlig stærkt er chasiderne udbredte i de sydlige provinser af det tidligere kongerige Polen, hvor der findes omtrent et halvt hundrede cadikgaarde samt i Galizien, hvor deres antal er langt større. Men chasiderne gemmer sig ikke i en afkrog af landet. I selve Warszawa med sit pulserende liv og de nye ideers luftninger har de allerede for længe siden fæstet bo. Reb Itsze Majer der døde i 1866, herskede i mange aar over de troende fra sit hovedkvarter i Chmielnagaden, elsket og beundret, og var vistnok forresten en brav mand. Allerberømtest er dog cadik'en i Ger, d. v. s. Góra Kalwarya, de polske chasiders Rom. Det mosaiske forstanderskab i Warszawa har siden 1840 flere gange haft chasider i sin midte,[54] og ved menighedsvalgene i 1912 maatte endog de mest fremskredne assimilatorer

http://rcin.org.pl

bide i det sure æble og slutte valgkartel med dem. Forøvrigt lever de som religiøst samfund i den store by ubemærket af den polske befolkning, der ikke har anelse om, hvad der foregaar iblandt Jøderne. Kun fra tid til anden vækkes hovedstadens opmærksomhed, naar en berømt cadik føres til graven og jødekvarteret Nalewkis pladser, gader og gyder fyldes af en uoverskuelig, sammenpresset, larmende menneskemængde, der hensynsløst puffer til hverandre for at kunne trænge sig frem og opnaa den tilfredsstillelse at befordre sin sjæls frelse ved at berøre vognen, paa hvilken den hellige mands legeme hviler. Cadiken er i grunden udødelig. »Jeg gaar ud ad den ene dør og ind ad den anden,« sagde rabbi Nachman, før han udaandede. Derfor begiver chasiderne sig ud paa den afdøde cadiks grav, taler med ham, som om han endnu var levende og lægger sedler paa graven med bøn til undergøreren om at tage sig af deres sag; paa sedlerne er nøjagtig angivet, hvorom der bedes, om helbredelse, om pengehjælp o. s. v., og ovenover graven er der anbragt en slags kasse eller et skærmende dække *ohel* (teltet), under hvilket sedlerne henlægges.

Vi spørger: Handler cadikerne af overbevisning eller er de humbugsmagere? Svaret er vanskeligt, fordi vi ikke kender cadikerne som privatpersoner, literært er de uproduktive, deres tilhængere giver os legender, deres modstandere bagvaskelser. Mange cadiker handler sikkert i god tro. De er ligesaa vankundige som deres tilhængere og kan derfor meget vel leve i et selvbedrag paa samme maade som fortidens hexe, der lod sig brænde, idet de selv troede at kunne hexe. Men vi har ogsaa sikre vidnesbyrd om plattenslageri. Saaledes er det et ret almindeligt kneb, at cadiken sender sine agenter de tilrejsende chasider imøde til den nærmeste landsby, for at de forsigtig skal udspørge dem om deres private forhold, især om deres familie (ved hvilken lejlighed moderens navn er det vigtigste), saa at cadiken bliver sat i stand til bagefter ved mødet at overraske sin

http://rcin.org.pl

ukendte gæst f. ex. med følgende ord: »Jeg byder Dig velkommen, Mordko, Brajnas søn,« en pseudomirakuløs hilsen, der naturligvis slaar ned i Mordkos hjærne som et lyn. Cadikbestillingen er altfor indbringende til ikke at friste foretagsomme aander. Men der er ogsaa en anden grund til uoprigtighed. Cadikernes virksomhed udgør den eneste form for religiøs førerskab hos chasiderne, og dens beskaffenhed og omfang er en gang for alle sikrede ved traditionen. Her er intet rum for individuelle fornyelsesforsøg, og dens udøvere maa strikte holde sig til det, som de troende kræver og venter at finde, hvilket undertiden kan falde vanskeligt. Der er cadiker, som ikke føler det uægte ved situationen, der er nogle, som føler det, men spiller komedien med, og der er atter andre, som protesterer svagt og lider under usandheden. Saaledes f. ex. i sin tid reb Mendel fra Kock (udtalt Kotsk), der døde 1859. Han havde granskertilbøjeligheder, i 20 aar forlod han ikke sin bolig, men sad uafladelig bøjet over bøgerne og naaede ved et flittigt studium til den erkendelse, at den rette chasidisme burde være en liberal reform af talmudismen. Han beskæftigede sig ogsaa med filosofi, ganske vist kun med den jødiske. Til deres skræk opdagede saa chasiderne, at han ikke var ren i troen, men de turde ikke falde fra ham, da de frygtede for, at dette vilde medføre vanære, ja opløsning for chasidismen, og de erklærede da, at reb Mendel paa grund af den megen arbejden med hjærnen var bleven sindssyg, og de troende betragtede hans sygdom som et guddommeligt forsyn og strømmede vedblivende til byen Kock, medbringende rige gaver til reb Mendels omgivelser. Bag dette gæmmer sig en livstragedie, som vi kun kan ane, men vi ved, at reb Mendel i sine sidste leveaar bittert klagede over chasidernes forblindelse og sin egen fortvivlede stilling.[55]

Den egentlige degeneration af chasidismen skyldes cadikdynastierne.[56] Denne besynderlige institution er konsekvent fremgaaet af den betragtning, at da cadiken er hel-

http://rcin.org.pl

lig og fuldkommen, er han ikke i stand til at skabe noget urent eller ufuldkomment. Derfor er hans søn allerede i moderliv i besiddelse af de to nævnte positive egenskaber og bestemt til at være cadikens efterfølger. Idet cadikværdigheden saaledes bliver arvelig, er en del unge Jøder paa forhaand udsete til at være profeter, medens deres naturlige anlæg maaske henviste dem til at være forpagtere eller købmænd. Som følge heraf er der overhængende fare for hykleri. Og denne ulæmpe hjemsøger i særlig grad de store dynastier, dem som oprindelig havde deres residens i Ljady og Stolin i polsk Litauen, i Czernobol i Ukrainerlandet og i Sadagora i Bukovina, og som nedstammer direkte fra Besztes elever. Deres hellighed er den allerstørste, og deres tilhængere og tilbedere er saa talrige, at de har kunnet forskaffe dem enhver luxus. De store cadiker bor i paladser og samler sig guld og sølv tilhobe, og enkelte af dem inddriver endog hos de troende en aarlig skat. De udbytter ugenert den fattige jødiske almue. Skønt de er obskuranter i alt aandeligt, er de helt moderne i deres velværefornemmelser, og undertiden lever de endog i overdaadighed. De undser sig heller ikke for at begaa den modsigelse at pleje deres eget helbred ved en af lægevidenskabelige autoriteter foreskreven kur i Karlsbad, medens de behandler deres syge jødiske klienter med besværgelser. Deres fornemste bekymring er dynastiets bevarelse. Børnene er dog undertiden opsætsige. Naar man er søn af en hovedrig cadik, gider man ikke bo i en lille afsides provinsby og lade sig beglo af enfoldige Ghettojøder, selv om man kan sætte sig paa en sølvtrone, (hvad reb David fra Talna i sin tid gjorde). Cadiksønnerne har ikke været sene til at opdage, at det er fornøjeligere at frasige sig cadikherligheden og tage ind til hovedstaden og slaa gækken løs for de mange penge. Det er især det fornemme dynasti i Sadagora, som har gjort slige bitre erfaringer. Man hjælper sig saa ved at oprette sidelinier. Men ogsaa her opstaar der undertiden vanske-

http://rcin.org.pl

ligheder. For nogle aar siden erklærede en cadik i en til Bukovina grænsende lille rumænsk by, at nu havde han nok af at være cadik, og han begik strax en helligbrøde, idet han til sine omgivelsers forfærdelse tændte et lys paa sabbaten. Heller ikke de foreskrevne bønner vilde han forrette, og da de troende indfandt sig, nægtede han at vise sig for dem. Det endte med, at han undveg, blev bragt tilbage og interneret, atter flygtede og tog bopæl i et privat, kristent hjem. Nogen martyr er manden dog ikke bleven. Han var svagt begavet, og hans opposition havde ikke noget dybere maal. Han var simpelt hen bleven ked af at agere overmenneske.

Chasidismen har haft mest fremgang i de egne af Polen, hvor den traf paa en allerede flere aarhundreder varende intellektuel ubevægelighed, der medførte en hjærnernes barnlighed og fantasiens ukrænkethed, som ikke tænkte paa at ræsonnere. Ved at dyrke følelseslivet, ved at pleje det bløde i den menneskelige natur har chasidismen gjort en human gærning, ved at give sine tilhængere aandelige trældomskaar, ved at frakende dem retten til at kritisere har den tilføjet dem ubodelig skade. Den repræsenterer den mest yderligtgaaende konservatisme, ti den er ikke blot ikke til sinds at anerkende noget fremskridt, men den modsætter sig overhovedet enhver forandring, idet den ubevidst føler, at den kun kan blomstre paa vankundighedens jomfruelige jordbund. Den anerkender intet 20. aarhundrede, som den ikke anerkendte noget 19. eller 18. aarhundrede. Det synes, som om verdenskrigen, der netop har raset stærkest i de provinser, hvor chasidismen har fundet sit sikreste tilhold, har bidraget noget til at svække dens magt, men hvis saa er, vil først fremtiden kunne vise virkningerne. Og resultatet er ingenlunde givet. Menneskeaanden er i lige grad beundringsværdig i sin opfindsomhed, naar det gælder om at hitte paa udveje til at forebygge fremskridtet som til at fremskynde det.

---

http://rcin.org.pl

AANDELIGE SÆRTRÆK.

I.

Den polske Ghettojøde er originalen, den vesteuropæiske, assimilerede Jøde er kopien. Den, som kun kender denne vil ikke kunne danne sig en rigtig forestilling om den polske almuejøde. Omvendt vil den, som er fortrolig med de polske Jøders ejendommelighed, med lethed kunne genkende endog halvt udviskede træk hos andre Jøder.

Attraa efter penge og efter viden er hovedtræk i den jødiske karakter.

Rigdom prises i de jødiske hellige skrifter som en naade fra Vorherre og som en udmærkelse, og betingelsen for dens opnaaelse er overholdelse af Loven. »I deres (de vises) højre haand er der et langt liv, i deres venstre rigdom og ære,« hedder det i Salomos ordsprog, og læreren i den polske cheder lover sine elever, at hvis de vil være artige og flittige, vil der komme en engel ned fra himlen og forære dem penge.[57] Jøderne besidder i højere grad end de kristne den evne at fortjene penge, de har altid holdt det røde guld i deres hænder, de har i svundne dage med held taget deres tilflugt til det, naar det galdt om at fri sig for forfølgelsens vaande, og de har herved lært at vurdere dets betydning, de har altid vidst udvej til at forskaffe Europas fyrster det klingende mammon, de har været finansraader og finansministre allerede i den tidlige middelalder, de har handlet og aagret med penge, og de er endnu i vore dage verdens vexellerer. En intimitet mellem guld og judaisme er upaatvivlelig.

http://rcin.org.pl

En overfladisk og følgelig almindelig udbredt betragtning beskylder derfor Jøderne for grov materialisme og hang til fysisk velvære. Anklagen er uberettiget. Hvis Jøderne virkelig var de extreme materialister, som man giver dem ud for, da vilde der ingen Jøder være til. De vilde for længe siden have valgt at smelte sammen med de kristne nationer i stedet for at lide trængsler for deres tros skyld og haabe paa Messias. En noget generende moderne jødisk type, den nydelsessyge parvenu, forandrer intet i hovedresultatet. Snarere kunde man for de østlige Jøders vedkommende gøre gældende som et indskrænkende moment, at deres idealisme er ensidig, idet den er bunden til religionen og endda til en meget ensidig religion. Og det samme gælder hos dem om et saa idealistisk træk som deres tørst efter viden, idet den indskrænker sig til Skriftens udgransknning, der atter opfattes som en religiøs pligt. Anken er derfor ikke uden vægt. Idealisme i renkultur er imidlertid overalt, følgelig ogsaa hos Ikkejøder, en stor sjældenhed, hvis den da overhovedet existerer.

Menneskenes ældste ideal har allevegne den fysiske styrke været. De nationale eper berømmer kæmpen, der med ét slag af sin kølle eller sit sværd fælder tusinder af fjender, hvad enten han nu hedder Digenes Akritas, Marko Kraljewicz eller Roland. Og helten er tidlig udviklet, i tolvaarsalderen sprænger han sin faders brynje og svinger hans sværd, saa at det splintres. Judaismens ideal er vismanden f. ex., profeterne, gaonerne og hele rækken af de eftertalmudiske store rabbinere. Særlig udhæves med beundring deres tidlige modenhed, lige fra den palæstinensiske tid og — for polske Jøders vedkommende — ned til Elias fra Wilno (1720—97), der i en alder af syv aar holdt en tale i synagogen over et talmudistisk emne og i tiaarsalderen studerede hele den judaisiske litteratur, idet han læste 20 timer om dagen. Ogsaa den tolvaarige Kristus i templet hører her hen. Imidlertid har Jøderne engang været li-

http://rcin.org.pl

gesom andre mennesker, og det gamle testamente aander ingenlunde lutter intellektualisme. Endnu fejrer den jødiske ungdom i Polen Lag be Omerfesten ved at lave sig buer, pile og træsabler og lege soldat,[58] hvilket skal være et minde om de krigeriske bedrifter, som den jødiske patriot og religionslærer rabbi Akibas elever fuldførte under Bar Kochbas opstand. Denne leg er en fuldkommen harmløs fornøjelse. Men for nylig er vi bleven vidne til, at den moderne nationalistiske jødehed ret uventet er blusset op i kærlighed til den fysiske styrkes idealer og har genfundet sine helte fra for 2000 aar siden, Makkabæerne og deres samtidige. Saa langt har man maattet gaa tilbage, ti det er udlændigheden (diasporaen), som har formet den jødiske, pacificerede aandstype, og det er netop i denne lange periode, at Jøderne, berøvede deres politiske selvstændighed, har maattet kæmpe mod denne verdens herrer med udelukkende aandelige vaaben. Herved er der i Jødernes sind foregaaet en uhyre værdistigning af alle intellektuelle fænomener, ledsaget af en tilsvarende ringeagt for legemlig dygtighed, og selv saa neutrale foreteelser som sport og friluftsliv virker frastødende paa den jødiske almuemand. De er, synes han, et meningsløst, kristent paafund. Begrebet tapperhed er bleven et for Jøderne fremmed ideal, fordi tapperhed overfor dem selv kun har ytret sig som raahed og vold. Selv har de meget sjælden haft ret til at bære og føre vaaben, og har ogsaa sjælden attraaet det, da de i saa fald vilde have tjent det lands interesser, i hvilket de var bosatte, hvad der ikke laa i deres planer. Derfor har de gammelt, grundfæstet ry for fejhed. Denne vrange forestilling gaar igen i litteraturen,[59] og de, der er fortrolige med den tyske farce (*posse*) fra før midten af det 19. aarhundrede, vil for exempel huske Jøden som en staaende figur, der er genstand for et primitivt publikums jubel, naar han faar en bøsse i haanden for at indøves i exercitsen. I virkeligheden staar Jøden i de

http://rcin.org.pl

moderne krige — forudsat at han overhovedet vil slaas — som soldat næppe tilbage for sine kristne medborgere.

Selv naar den polske Jøde er ulærd, føler han dog, at Skriftens ord er kilden til den jødiske livskraft, og han bøjer i andagt sit hoved for de mænd, hvis liv er viet til fortolkningen af de mange vanskelige skriftsteder, og som afgør, hvad der er ret og uret. Han møder disse mænd i hjemmet, hos naboen, i »skolen« (ɔ: i synagogen). Han ser dem spekulere i det uendelige. Han forstaar, at man maa bryde sit hoved, til det værker i det, og at det ikke er hver mands sag at udholde denne svære spekulation. Med tavs beundring skuer han, hvordan de lærde mænd sidder bøjede over bøgerne, hvordan de knytter haanden og lader den kredse rundt i luften, medens tommelfingeren holdes udstrakt. De bliver helt anstrængte af al den bevægelse.

Det, hvortil der herved sigtes, er den saakaldte *pilpul*, en blandt de polske Jøder i vor tid endnu ikke helt uddød mimisk forskningsmetode, ved hvilken der i lige grad lægges beslag paa hjærne og legeme. Den udstrakte tommelfinger er et symbol paa den møjsommelige graven sig frem gennem de sig optaarnende spekulative vanskeligheder.[60]

Det traditionelle talmudistiske studium er fra et moderne filologisk og historisk synspunkt ganske vist en marsch paa stedet, en aandens palæontologi, men det er ligefuldt en aandelig gymnastik, der sekler igennem er bleven plejet med en saadan energi, at den jødiske hjærne er bleven hvæsset som en le. Den er ulig andre menneskers. Den er bleven smidig og lynsnar i sin opfattelse. Beskæftigelsen med de religiøse problemer er paa én gang en fortjeneste, en hjærnesport og en fornem helligdagsadspredelse. Skriften diskuteres skiftevis med de sidste dages politiske og sociale emner, og en kommentar til talmud af Raszi fra det 11. aarhundrede føles som ligesaa aktuel som den tyske kejsers tronfrasigelse. Ti de polske Jøder er et folk af teologer.

http://rcin.org.pl

Der existerer ingen kaste af Skriftens fortolkere, og gamle, rige købmænd, hvis liv, skulde man synes, er helt opslugt af forretninger, er undertiden lærdere end deres rabbinere.

Kun to beskæftigelser gaar for at være ansete, studiet af Skriften og handelen. Rabbinerne og købmændene er det jødiske samfunds spidser. Handel anses for at være en aandelig syssel, idet den kræver beregning og hovedbrud, og den, der forstaar at gøre forretninger, er genstand for beundring. Derimod ringeagtes haandværkerne, der dog netop blandt Jøderne har talrige repræsentanter. Der gives Jøder, som foretrækker, at deres sønner skal sulte fremfor, at de skal lære et haandværk, et blot og bart fysisk arbejde, idet de derved føres ned i en lavere samfundsklasse. Aristokratiske hensyn er afgørende ved indgaaelse af ægteskab. Det regnes for fornemt at have er rabbiner i sin familie.

Der er et langt skridt fra beskæftigelse med religiøs forskning til anerkendelse af al aandelig syssel. I det 13. aarhundrede hævdede Salomo ben Abraham fra Montpellier og hans tilhængere, at kun beskæftigelsen med bibel og talmud er tilladt, og de angav endog deres modstandere for Dominikanernes inkvisition og opnaaede, at Majmonides' bøger blev opbrændte som kætterske. Alligevel vandt den mere frisindede retning overhaand, og tidens glemsel har forlængst lagt sig over de stridende parter, kun i Polen blandt chasiderne og en del ortodoxe er problemet endnu brændende. Det er sædvanlig teoretisk, men det kan ogsaa faa praktisk betydning, naar nemlig livets store spørgsmaal melder sig, om jødedrengen skal indtræde i den polske (eller russiske) latinskole eller ej, ti saa maa der træffes en afgørelse. Motivet til dette vovede skridt er hos Ghettojøden i de færreste tilfælde den pure oplysningstørst. Enhver Jøde forstaar at de Kristne sidder inde med magten. Selv om han er stolt over sin egen kultur, saa indser han dog, at

http://rcin.org.pl

den ikke fører til denne verdens goder. Det er derfor sædvanlig rent materielle hensyn, der faar den unge Jøde til at vove springet. Er hjemmet ortodox, maa mange betænkeligheder først ryddes af vejen. Der drøftes og vejes, der holdes familieraad. Sønnen kan i den kristne skole ikke overholde sin religions strenge forskrifter og maa blandt andet bryde sabbaten, og den store højtidsperiode om efteraaret maa tildels forsømmes. Men det faar ikke hjælpe. Fordelene, de virkelige og de imaginære, er for iøjnefaldende. Den unge Jøde vil udad og opad. Hans attraa er ikke som den polske almuemands at erhverve sig en venlig og beskeden plads under solen og slaa sig til taals hermed. Jøden vil overhovedet ikke slaa sig til taals. Han vil ustanselig fremad og opad. Han vil være rig og anset, det sidste sandelig ikke mindre end det første. Han er maaske i forvejen rig, f. ex. søn af en velhavende købmand. Men det er for lidt. Han vil høre til overklassen, vil være en virkelig *puryc* (en fin herre), som alle folk tar hatten af for.

Naar de praktiske hensyn endelig har tynget vægtskaalen ned og jødedrengen bliver sat i latinskole, faar han straks lejlighed til at udmærke sig fremfor sine ikkejødiske kammerater, nemlig ved sin overordentlige flid. En russisk embedsmand sagde til mig, idet han mindedes sin skoletid: »Jøderne var de flittigste, Polakkerne de mest begavede, og vi Russere var hverken flittige eller begavede.« Det sidste udsagn bør dog tages som udtryk for en vis overlegenhed og sigter til, at den protektion, som de russiske elever i Polens tidligere russiske gymnasier fra alle kanter var omgivne af, ikke just var egnet til at fremme deres flid, men de to første bemærkninger bør staa ved magt Pligtopfyldelse er et særlig jødisk træk, og den jødiske elev er i sin skoletid flittig som en bi. I modsætning til sine polske kolleger, der følgende deres slovanske naturel tager deres arbejde mere nonchalant, føler den jødiske elev sig allerede som stridsmand i kampen

http://rcin.org.pl

tor livet, og han kæmper som en løve. De fleste elever kommer fra fattige hjem og kan kun gennem de bitreste savn naa frem til maalet. Jeg har set disse smaafyre, daarligt paaklædte, forfrosne og forsultne, staa vinterdage i de tarvelige, uopvarmede butikker og hjælpe mor med at afveje de fattige varer, medens den opslaaede lektiebog ligger ved siden af paa disken; de valne fingre formaar næppe at vende bogens blade, de pruttende bønders højrøstede tale og mors egen skingrende diskant afbryder uafladelig læsningen, dertil kommer en ensom køkkenlampes usle skær, der svier i øjnene, — under disse vilkaar forbereder drengen sig til næste dag. Det falder ham slet ikke ind, at han kunde skulke sig fra det hele. Kun den tanke behersker ham, at familiens øjne er rettede paa ham som dens eneste haab, at hans skolegang er et religiøst offer, og at valget staar mellem opgang eller tilintetgørelse. Udfoldelsen af saa megen energi forbliver da heller ikke ulønnet. I de russiske latinskoler er det skik at tildele de flittigste elever guldmedailler, og det er meget ofte netop Jøder, der opnaar denne udmærkelse. De kan hele det udenadlærte pensum paa en prik, og mere forlanges ikke. Det aandsforladte, russiske undervisningssystem kræver ingen dybere tilegnelse. Den jødiske elev kan ikke nære nogen sympati for den paa bestilling erhvervede kundskabsmasse. For ham gælder det ikke som for hans russiske kammerat, at undervisningsstoffet trods sin utilstrækkelighed ved en tynd traad er forbunden med nationale minder eller familiestemninger. Det jødiske hjem har tværtimod altid været en fornægtelse af alt, hvad skolen har lært sin jødiske elev, en lydelig protest, der ustandselig raaber: »Det er ikke sandt.« Saaledes hænger han ude i atmosfæren. Selv ikke den polske latinskole i Galizien, der staar uendeligt over den russiske, har formaaet at erobre Jøden aandeligt. Meget ofte mister han ogsaa troen paa sin barndoms jødiske minder og religiøse dogmer, men han er overbærende overfor dem og omfatter dem med mild

http://rcin.org.pl

sympati. Han kommer saaledes til at staa uden grund under fødderne. Han er skeptiker eller i det mindste ironiker, men fremad vil han, og han søger instinktivt efter et midtpunkt. I Galizien basker han kun med vingerne, men i Rusland, det vældige modsætningernes land, er mulighederne for aandelig differensering næsten ubegrænsede. Han bliver frihedens martyr eller spion, jødisk nationalist eller antisemit, munk eller bolszevik. I hans horizont viser sig den russiske radikalist. Han er brudt ud af samfundet, Jøden er endnu ikke bleven optaget i det. Saa mødes de, forbundet sluttes, og hest og oxe spændes for samme vogn.

II.

Det er næppe muligt at finde en Ghettojøde, som ikke besidder den elementære form for intelligens, som hedder nysgerrighed. Møder man ham ude i en fjærntliggende provins, paa jærnbane, paa dampskib eller i en kro, undgaar man ikke at blive udfrittet paa en nærgaaende maade. Han vil absolut have at vide, ikke blot hvorfra man kommer og hvorhen man rejser, men ogsaa hvem man er, hvilken éns familie er, om man er rig eller ej, og meget andet, og nægter man at besvare disse detailler, giver han dog ikke tabt, men benytter andenmands hjælp eller leder ad omveje atter og atter samtalen hen imod det ønskede maal. Engang bød en Jøde mig penge, for at jeg skulde sige, hvem jeg var. Sidder man i kupé sammen med ham og læser man sin avis eller en bog og fjærner sig et øjeblik, idet man lader disse ting ligge paa bænken, maa man, naar man kommer igen, være belavet paa, at de i egenskab af informationskilde er passeret over i Jødens hænder. De leveres da som oftest tilbage i tilfedtet eller tilsmudset tilstand, og lader man en bemærkning falde om det usømmelige i hans optræden, møder man blot stille forundring.

Men paa den anden side er Jøden ogsaa ydende. Da han

http://rcin.org.pl

hyppigt skifter opholdssted og kommer sammen med mangfoldige andre Jøder, der er ligesaa proppede med efterretningsstof som han, er han en uforlignelig nyhedskræmmer. Han erstatter ude paa landet ligefrem et annonceblad. Vil man købe eller sælge en genstand, søger man et tyende eller lign., meddeler man det blot til en Jøde, der mod en lille dusør sørger for, at sagen bliver bekendt. Det af Jøden leverede nyhedsstof har forresten den skavank, at det ofte er upaalideligt, idet meddelelserne er overdrevne i retning af det fantastiske. Dette gælder særlig de politiske efterretninger. Han mangler de historiske og kulturelle forudsætninger for at kunne forstaa dem og kompletterer dem derfor ved sine egne kombinationer, der tilmed underbygges af udpræget ensidige sympatier. Under revolutionen i 1905 blev disse ghettojødiske kommentarer og opdigtelser en faktor af betydning, og de var ikke mindre virkningsfulde end de radikale assimilerede Jøders agitation gennem pressen. Ustanseligt desavouerede de regeringens meddelelser, og næsten altid blev de troede. De holdt sindede i en uhyggelig tilstand af gæring og bøjede sympatien over mod de revolutionære. Under verdenskrigen foregik noget lignende. Jøderne stod alle som én paa Tysklands side. Enhver tysk sejr vakte jubel, enhver russisk sejr fremkaldte nedtrykthed. De jødiske rygter ilede forud for begivenhederne, idet de foregreb dem for at omfortolke dem, og de fremkaldte en deprimerende atmosfære iblandt befolkningen i nærheden af fronten, saa meget mere som alle troede paa dem, fordi alle levede i den indbildning, at Jøderne havde deres egne, usvigelige efterretningskilder og »vidste alt«.

Af naturen bærer de polske Jøder spiren til samfundsvirksomhed i sig. De er selskabelige væsner. De har absolut ingen eneboertilbøjeligheder. Religionen er en form for selskabelig samvær. Deres vejledere, rabbinerne og cadik'erne, lever i folkets midte, og bægges existens er afhængig af det gode ry, som de nyder. Religiøse hensyn, den

http://rcin.org.pl

fælles bøn, har altid tvungen Jøderne til at samles. De historiske vilkaar har krævet solidaritet, har lært dem at underordne sig og betragte sig selv i perspektiv af samfundet. De har klumpet sig sammen i byerne eller som man plejer at sige, de har dannet Ghetto, oprindelig ikke saa meget, fordi de er blevne nødte dertil, men fordi denne form for bosættelse i middelalderen var den mest praktiske, baade af hensyn til det fælles forsvar og fordi den tillod at gruppere sig omkring offentlige institutioner som synagoge, skole og undertiden kirkegaard. I vore dage er de polske smaakøbstæder endnu saa overvejende jødiske, at de af sig selv danner et Ghetto.

Hvis ikke verdenskrigens storme har bragt nogen forandring — hvilket først de nærmeste aar vil kunne vise —, saa sover jødeheden her endnu sin vintersøvn. Som en midgaardsorm omslynger den jødiske klerikalisme samfundet. Tankerne er rettede paa de daglige bønner, de rituelle forskrifter og de religiøse disputer i beth-ha-midrasz, der paa éngang er byens religiøse og selskabelige midtpunkt, og maaske tærer erindringen endnu paa en enkelt stor begivenhed som et besøg af en berømt cadik. Her kvæles livet, og det mest livskære folks energi forvandles til drømmeri eller spidsfindighed. Her udueliggøres Jøderne til at leve sammen med de Kristne, og de politiske begivenheder eller rettere de rygter om dem, som slipper ind i Ghettoen, bedømmes kun efter deres evne til at være prisme for de straaler, som Israels sol udsender. Alt, hvad der vil fremad, flygter bort fra de stillestaaende vande, ind i de kristne skoler, ud til de store byer, over til Amerika. Og tilbage bliver en befolkning, der slet ikke ligner det, man ellers forstaar ved Jøder, uden energi og uden livslyst, vegeterende fantaster og resignerende pessimister. Dèr sidder haandværkeren med den store børneflok og sulter og stirrer fortvivlet ind i fremtiden uden at øjne nogen udvej, uden at forstaa, at han er et viljeløst redskab i en historisk udviklings haarde kon-

http://rcin.org.pl

sekvens. Er han chasid, vil han maaske slaa sig til taals med den fatalistiske trøst, at rebben og Gud nok sørger for, at han ikke gaar til grunde, han vil sætte sig hen og tænke paa at forrette sin bøn og med sindsro spilde tiden med at vente paa, at inspirationen melder sig. Under disse forhold finder *batlon*'en sit udkommende, fordi han, der er en tigger hos halve tiggere, ingenlunde forlanger at spise sig mæt. Han lever af religionen, faar af og til lidt at spise hos menigheden, lider hyppigt sult, beskæftiger sig med ikke at bestille nogetsomhelst, lever rent kontemplativt, er ulærd, men giver sig ud for at være kyndig i Skriften og tilbringer sin meste tid i beth-ha-midrasz. Dette er orientalsk, og man kan finde et sidestykke til ham i enhver moské.

Familielivet trives frodigt blandt Ghettojøderne. Det har udviklet sig paa grund af mangel paa offentligt liv. Det er desuden til en vis grad en forudsætning for religionens fyldige udøvelse. De religiøse fester er religiøse familiehøjtider. Familiefølelsen har i modgangens dage været en fredhellig enklave, der dannede skel ud imod Ikkejøder, og under forfølgelser eller skræk for forfølgelser er den blevet tømret sammen, saa at den nu staar som et resultat af mange slægtleds konservatisme. Jøden er en god familiefader. Han føler sig lykkelig i sin families skød. Han elsker sine børn med ømhed, han priser dem og roser dem, altid for de samme to egenskaber, for deres skønhed (selv om de er saa grimme som fanden) og deres klogskab, derimod aldrig for moralske egenskaber som f. ex. godhed. Hans stilling i hjemmet er fastslaaet af den gammeltestamentlige opfattelse, han er den uindskrænkede herre, hvem alle maa adlyde. Han hersker ofte tyrannisk i sit hjem, men han svigter det sjælden, og sker det, er det ikke, fordi han løber bort med en anden mands kone, — sligt vilde den jødiske almue betragte som et brud paa loven, en anstødelig uorden og et fusentasteri —, men fordi finansielle vanskeligheder tvinger

http://rcin.org.pl

ham til at tage afsted og søge bedre vilkaar; dog er disse økonomiske hensyn undertiden forbundne med en vis æventyrlyst, en længsel efter nye indtryk, en sindets uro. Pligten til at opofre sig for sin familie underhold viger kun for religionen. Naar manden vil vi sit levned til granskning af Skriften, maa alle familiehensyn vige, ti beskæftigelsen med de hellige bøger er den store syndsforladelse. Den Jødinde, der opnaar den lykke at blive gift med en af Skriftens forskere, er sin mands ydmygeste tjener. Livets byrde hviler udelukkende paa hende, og hun alene maa sørge for at skaffe føden tilveje, for at hendes mand, uantastet af virkeligheden, i ophøjet ro kan granske troens sandhed. Men det jødiske ægteskab betegner heller ikke saa skarpt et grænseskel som det kristelige. De nygifte lever ofte et par aar efter bryllupet hos svigerforældrene og paa deres bekostning, og den unge ægtemand fortsætter sine talmudstudier, som om intet var passeret, medens hans kone har lov til at iagttage ham i ærbødighed. Men er den jødiske husmoder en dygtighed, — og det er hun ofte —, vil hun trods alt let kunne blive den overlegne. Hun udmærker sig hyppigt ved medfødt vid, der hjælper til at hitte paa udveje under de vanskelige situationer, som hendes tilværelse er fuld af. Hun overbeviser sig let om sin uundværlighed, der staar i modstrid med, at hun officielt erklæres for den underordnede. Ti Jødindens plads i samfundet er fastslaaet af en social-religiøs betragtning, der ligger aartusinder tilbage. Man mærker, at den jødiske religion er lavet af mænd. Det er en nedværdigelse for hende, at Jøden i sin daglige bøn siger: »Jeg takker Dig Gud, fordi Du ikke har skabt mig som kvinde,« medens hun selv beder: »Jeg takker Dig Gud, fordi Du har skabt mig efter Din vilje.« Hendes deltagelse i Gudstjenesten er rent passiv. Hun kan ikke optræde offentligt, og ved de store begravelser, ved hvilke der indfinder sig Jøder i tusindvis, vil man forgæves spejde efter en Jødinde. Ved bryllupper sidder kvinderne adskilte

http://rcin.org.pl

fra mændene. Skilsmisserne, der som bekendt er meget hyppige, iværksættes for det meste i hendes disfavør. Er hun f. ex. ufrugtbar, kan manden kræve sig skilt. Leviratet d. v. s. den en broder paahvilende forpligtelse til at ægte sin afdøde broders barnløse enke er i virkeligheden en ydmygende indskrænkning af kvindens personlige frihed, og den maade, hvorpaa hun kan frigøre sig for denne tvang, er ikke ærefuld. Intet under, at hustruen ifølge den folkelige betragtning i det tilkommende liv skal tjene sin mand som skammel *(fusbenkele)*.[61] Mærkeligt nok har chasidismen gjort tilløb til at give kvinden lidt større frihed. Hun fik lov til at tale med cadik'en og spørge ham om raad, til at lytte til hans visdomsord og nyde lævningerne (szirajim) af »det hellige maaltid,« ja en enkelt chasiderinde fik under navnet *di Ludmerer moid* (pigen fra Ludomir) ry for hellighed, man valfartede til hende og hun lærte i chasidisk aand. Tilfældet er enestaaende, men det fik ingen følger, og den chasidiske kvinde er for øjeblikket lige saa uselvstændig som nogensinde.[62] Mange er de Jødinder, som i vore dage føler deres uagtværdige stilling i Ghettosamfundet, og naar de bryder ud af milieuet, bliver bruddet langt mere decideret end Jødernes. De er temmelig overfladisk oplærte i religionen, ti talmudiske studier regnes for upassende for kvinden, og de har derfor lettere end mændene ved at tage afstand fra traditionen, tilmed da den fornægter deres ligeberettigelse. De er sikkert ikke ringere i intelligens end mændene, de er langt klarere i deres villen, deres videbegærlighed er mindre egoistisk, de tænker ikke saa meget paa opnaaelse af en position som paa simpel kundskabserhvervelse, og de studerer med forkærlighed humaniora, som Jøden gærne lader ligge. De bliver ikke saa let desillusionerede, men tror med varme paa livets etiske værdier, hvor Jøden kun knebent anerkender dem og ikke er uvillig til at drukne dem i sin egen ufejlbarligheds raisonnementer. Skønt fremtiden ikke lader sig forudsige, kan man uden

http://rcin.org.pl

vanskelighed forestille sig en tilstand, under hvilken der vil tilfalde Jødinderne, og ikke Jøderne, en hovedrolle.

Elskov i dette ords romantiske betydning er for Ghettojøden et ukendt begreb. Højsangens kærlighedsglød er et udslukt minde. Forholdet til kvinden dækkes helt af ægteskabets prosa. Til gengæld hører utroskab til de store undtagelser, idet det manglende elskovsbegreb ikke kan virke destruerende med sine utilfredsstillede længsler. Det erstattes af pligtfølelsen. Den ortodoxe, gifte Jødinde indlader sig endog kun ugærne i samtale med en fremmed mand, med mindre hun f. ex. staar i sin butik og handler. »Formerer Eder,« dette gamle religiøse paabud, har endnu ikke mistet noget af sin kraft. Ifølge den folkelige opfattelse foregaar den jødiske vielse under aaben himmel, for at Israels folk kan formere sig som stjærnerne paa himlen, og en kvinde, som har født 3 gange tvillinger eller ti sønner befries efter døden for gravens pine. Tobørnsystemet, der er saa stærkt paa mode blandt de vesteuropæiske Jøder, er hos deres trosfælles i øst noget uhørt. Det gælder om at forene de flest mulige par i ægteskab. Naar en halvfjerdsindstyveaarig mand gaar til rabbineren og spørger, om han skal gifte sig med en ung pige, vil han i de fleste tilfælde faa et bekræftende svar. Og der gøres rent ud heroiske anstrængelser for at faa alle aldrende jomfruer gifte. At ingen religiøs menighed har saa mange ægteskabslegater som den jødiske, er et forhold, som allerede er kendt fra Vesteuropa. Under særlig ondartede epidemier foranstalter de polske Jøder de saakaldte velgørenhedsbryllupper. Saa vies idioter, blinde, pukkelryggede, krøblinge og overhovedet alle slags vanføre og anormale individer, der under sædvanlige forhold ikke vilde have udsigt til at blive gifte.[64] Iværksættelsen af slige giftermaal regnes for en from handling, og der tilskrives dem derfor den evne at bortjage de urene aander, der er aarsag til epidemien. Materielle hensyn er ene afgørende ved indgaaelse af ægteskab. Man tage følgende exempel fra

http://rcin.org.pl

Warszawa: alt er rede til brylluppet, gæsterne er samlede, bruden er paaklædt, kun brudgommen har ikke indfundet sig. Da indløber der efterretning om, at han er flygtet, medtagende den unge dames opsparede penge. Øjeblikkelig arrangeres der en ny kombination. Den bortløbne brudgoms sextenaarige broder erklærer sig rede til at ægte bruden, og vielsen foregaar paa stedet til stor tilfredsstillelse for de ankomne gæster, (bryllupsmiddagen gaar ikke til spilde).[63] Ved denne lejlighed blev ganske vist *szadchen,* den professionelle ægteskabsmægler, snydt for sine procenter. Han nusler ellers rundt og spejder efter sit bytte, fører bog over de ægteskabsduelige, og da det ligger i hans interesse at faa det størst mulige antal par klappet sammen, lyver han over en lav sko, naar han priser bægge parter for deres herlige egenskaber og gode økonomiske vilkaar. Denne institution er altsaa ikke saa uskadelig, som den ser ud til. Det er forældrene paa bægge sider, der ved szadchens hjælp først bliver enige, før brudgommen kan faa lov til at tage pigen i øjesyn og tale med hende, (tidligere var end ikke det sidste tilladt før brylluppet). Uden at ane noget i forvejen erfarer hun pludselig, at hun er solgt til en hende maaske aldeles ligegyldig person.

Kærlighedsforholdet mellem den unge mand og den unge kvinde kommer først til sin ret i den jødiske folkevise,[66] der ganske vist er meget interessant i folkloristisk og psykologisk henseende, men langt mindre i poetisk, og vil man finde ypperlig poesi, maa man gaa til synagogaldigtningen. Elskovsvisen mangler rygrad, den har intet fællespræg, er lappet sammen af inadækvate paahit og slaar let over i det platte. Den er tildels dannet efter tyske forbilleder, men ikke umiddelbart, kun som en temmelig moderne aflægger af en ældre visedigtning. Vi leder her forgæves efter en intim og varmblodig beskrivelse af kvindelig skønhed. Det er forelskelsen som en varig tilstand, der skildres, og skønt der anslaas stærke, ikke dybe strænge, er viserne gennemtrængte

http://rcin.org.pl

af en følelse af, at det, der tolkes, er noget illegitimt. Den forelskede er kvinden, sjælden manden, og det gængse tema er sorgen over, at hun ikke kan faa den, hun vil have. Ofte skildres ogsaa den bedragne kærlighed, kun et par gange røvet uskyld. Grundtonen er ikke opsætsighed, men underkastelse. Kærligheden fremstilles som udsigtsløs, fordi den elskede maa rejse langt bort, fordi forældrene modsætter sig, eller fordi de elskende mangler penge. Ti ægteskabet staar altid som den naturlige afslutning. Man ser, at det er romantik med moderation og at assimilationen til kristelig-litterær opfattelse af kærligheden endnu er i sin begyndelse.

De polske Jøder ejer et anseligt forraad af ordsprog, hvoraf mange er dybsindige. Deres almengyldighed er saa stor, at de tages for gode varer som argumenter under en diskussion. Ogsaa ordspil, bon mots, parabler og anekdoter er yndede, overhovedet alt fortællingsstof, der indeholder en pointe, en skjult gaade, der skal løses, eller i det hele taget et moment, som sætter tilhørernes skarpsindighed paa prøve. Saa ægte er Jødens intellektualisme, at han ved familiehøjtideligheder ikke kan undvære den aandelige underholdning. Paa den maade er der opstaaet en hel klasse af digter-spasmagere, de saakaldte *badchen (badchonim)*.[67] Der kan ikke tænkes noget bryllup uden medvirkning af en saadan badchen. Især hvor brylluppet fejres efter gammel skik og bestaar af en temmelig kompliceret række ceremonier, har han sine store dage.[68] Her er han fagmand, sørger for, at alting gaar til efter traditionen, og ledsager bestemte, fremtrædende afsnit af højtideligheden med rimede taler. Han maa være baade rørende og komisk, slagfærdig og vittig, improvisator og — undertiden — musikant. Han er ved sin alsidighed en direkte fortsættelse af middelalderens spillemand. Selvfølgelig er hans taler fulde af hebraiske citater eller fraser, og dette gælder ogsaa den humoristiske del, f. ex. *di druszе* (»foredraget«), der holdes ved slutningen af bryllupsmaaltidet. Det fremføres med rasende tungefærdighed og gør

http://rcin.org.pl

ved sine hentydninger, sine hovedkulds indfald og sine brandere — der dog sædvanlig ikke er nye — stormende lykke (medens Ikkejøder — jeg tænker paa mig selv — har betydelig vanskelighed ved at opfatte meningen med disse lokale aandrigheder).

De polske Jøder besidder ogsaa en mængde æventyr og sagn, der dog kun udgør en ringe del af det forraad, som jødeheden i tidligere tid har beriget verden med. De er vidnesbyrd om en fantasiens uopslidthed, der paa trods af vor mekaniske samtid ufortrødent arbejder videre. Som et exempel paa jødiske sagns opstaaen i vore dage anfører jeg følgende: Gamle Szlome, der er tjener i *mikwa*'en (badstuen) i en lille by i nærheden af min bopæl, indfandt sig en dag hos mig i en stærkt oprømt stemning. Han fortalte mig med bevæget røst, at to Jøder, der var undervejs til marked, var bleven overfaldne af tre bønder, som bandt dem og røvede deres penge. Men straks efter løsnedes de reb, de var bundne med, hævede sig op i luften og lagde sig over bønderne, der pludselig saa sig saa snærede og bastede, at de ikke kunde røre et lem. Og da Jøderne, endnu fortumlede over det skete, rejste sig op og traadte hen til bønderne, saa de, at der paa rebene stod skrevet: »Englen Gabriel har bundet det,« og da de hævede blikket i vejret, fik de øje paa noget flimrende hvidt, der flagrede i luften for strax efter at forsvinde. Det var en tip af englens vinge. Jeg spurgte Szlome om, hvornaar det var sket. »Igaar eftermiddags og lige her i nærheden« — han nævnte en kendt landsby —, »ja Israels Gud er i sandhed stor,« udraabte han med blussende aasyn og tindrende øjne. Misundelsesværdige er de folk, hvis fantasi næres med saadanne prægtige sagn, medens hovedstædernes indbyggere maa nøjes med boulevardbladenes og biografteatrenes sensationer. Mindre priselig er den overtro, som frodigt trives blandt Jøderne. Den berører alle livets store begivenheder, fra fødsel til begravelse. Især er Jødinden i bestandig angst for sine børn. Drømme styrer livet, visse

http://rcin.org.pl

ord maa ikke udtales, visse bevægelser maa ikke gøres, jødebørnene er især under deres opvækst truede af farer, af det onde blik og de urene aander; mod dem værger man sig ved besværgelsesformularer og amuletter.

Ghettojøden har en anden opfattelse af det sømmelige end vi. Han er ikke tvetydig eller obscøn, men han er ublufærdig. Han taler om det naturlige som noget naturligt. Saaledes er han oplært. Under studiet af talmud drøftes uforblommet det intime, og selv smaadrenge paa 8 à 10 aar indvies i ægteskabslovens mystiske labyrint. Han har senere i livet vanskeligt ved i sig at udvikle taktfølelsen, fordi denne ikke lader sig godtgøre ved noget forstandsargument, men opstaar ad konventionel vej under trykket af et socialt imperativ. Selv hos assimilerede Jøder lader dette sig iagttage. I en overfyldt førsteklasses jærnbanekupé har en Jøde anbragt sig indenfor den aabentstaaende dør i WC og fører ud fra dette stade en livlig samtale med to elegante (og med brillanter overlæssede) jødedamer. En berømt jødisk kunstner gør paa sin bryllupsrejse et nyt bekendtskab med en ung mand og indvier efter en times forløb denne i de allerfortroligste sider af sit forhold til sin unge hustru.

Heller ikke vor opfattelse af det komiske er den samme som Ghettojødens. Han føler ikke sin egen latterlighed, naar han for en ubetydelig aarsags skyld slaar ud med arme og ben, skriger op, jamrer sig og raser, kejtet og med sprællemandslader. Der er i denne ubeherskethed et racemærke, men ogsaa en erhvervet nervøsitet, en følge af kampen for tilværelsen. Hvis han havde en forstaaelse baade af det komiske og det æstetisk uskønne i sin optræden, vilde han med sin intelligens øve selvkritik. At der her virkelig er en grænse, som ikke falder sammen for Jøder og Ikkejøder, viser sig, naar vi tager et mere neutralt tilfælde og tillige et saadant, hvor det højtidelige moment træder til. En køn, lille jødedreng ved navn Motko havde indbudt mig til sit bryllup. Han var en opvakt og fornuftig fyr, og stor var

http://rcin.org.pl

derfor min overraskelse, da jeg saa ham staa under baldakinen (*di chupe)* i en udstaffering, der havde gjort ham aldeles ukendelig. Han havde faaet paaklistret et mægtigt overskæg og et par buskede øjenbryn, der strittede ud som børster, og i stedet for at staa paa jorden havde han anbragt sig paa en høj træklods. Han saa græsselig ud og lignede paa det nærmeste en julemand. Bagefter fik jeg løsningen paa gaaden. Bruden var langt ældre end Motko og høj og statelig, og for at gøre modsætningen mindre paafaldende havde man grebet til den udvej at maskere ham og bogstavelig lægge en alen til hans vækst. Ingen af de tilstedeværende følte det stødende eller komiske i dette paafund, og det maaske ogsaa, fordi Ghettojøderne overhovedet er uskikkede til at forlene en handling med udvortes højtidelighed. Det jødiske bryllup indeholder ceremonier af en ophøjet symbolik, men ude i Ghettoen falder de til jorden, og de bliver til en travesti, idet det sublime stadig staar i fare for at falde over i karikatur. Der er ingen følelse for det stadselige og det harmoniske . Ved begravelser følges den døde ikke til graven af et følge, men af en tilsyneladende tilfældig sammenløben flok mennesker, der støder, puffer og laver trængsel. Man savner orden og anstand. Og i sin paaklædning, selv paa højtiderne, viser den jødiske almuemand ingen anselighed eller smag. Maaske er den sjuskethed fremskyndet ved en overdreven aandighed, der fandt fuldkommen tilfredsstillelse i den indre koncentration og derfor ikke følte nogen trang til æstetisk nydelse. Selv den jødiske gudstjeneste gør i Ghettoen paa Kristne, der ikke kan føle dens indhold, snarere indtryk af et møde end af en andagt. De savner noget tilsvarende til det kristne, kirkelige udstyrs skønhed, hvis rødder gaar tilbage til antikken, og som er bleven støttet og udviklet af en i det kirkelige liv interesseret statsmagt. Synagogen, der under golusperioden (udlændigheden) var borgerlig og privat, har aldrig tænkt paa at ville kappes med Kirken i

http://rcin.org.pl

kunstnerisk udsmykning, det vilde have været uforeneligt med den jødiske gudstjenestes ejendommelighed, men til gengæld gik menigheden tabt af store skønhedsværdier og en primitiv kunstnerisk opdragelse. Beth-ha-midrasz'en er ude i provinsen ugæstmild, støvet og griset, uhellig og skønhedsforladt. Der er ligeledes en mulighed for, at denne jødiske laden staa til med den æstetiske virkning, denne formløshed og uorden er en arv fra middelalderen, ikke den kunstige, romantisk-litterære middelalder, men den virkelige, som aabenbarer sig for os ved studium af kilderne, og at den gennem denne atter er en arv fra orienten. En ven af mig, en kendt orientalist, der har haft lejlighed til at iagttage den polske jødehed, opdagede mange fællespunkter mellem de polske Jøders og Arabernes, tildels ogsaa Tyrkernes udvortes leveformer og smag, og fandt, at de polsklitaniske jødiske købstæder stærkt mindede om Lilleasiens. I grunden er forskelligheden fra vort moderne samfund vel kun en forskel i tid, idet der foreligger to ulige trin i kulturudvikling. Europas kultur var i middelalderen, da Europa endnu var Sydeuropa, halvvejs orientalsk (de gamle kulturveje, Byzans, Saracenernes herredømme, korstogene), og de sydeuropæiske folkeslag stod dengang Jøderne uendeligt nærmere end de nulevende sydeuropæiske nationer gør det, slet ikke at tale om de nordeuropæiske. Saa fulgte der for Sydeuropas vedkommende en desorientalisering, som Jøderne omtrent ikke tog del i, humanismen efterlod ganske vist visse spor i den hebraiske litteratur, men dybe er de ikke, og renaissancens skønhedsdyrkelse forblev de fleste Jøder uforstaaelig. Men denne periode, det 15. og 16. aarhundrede, er Tyrkiets opgangstid, og orienten paavirkede endnu engang Jøderne mægtigt, de befandt sig en tid lang godt i Tyrkiet og var talrige, og de blev endnu talrigere ved den vældige udvandringsbølge fra Spanien. Og Tyrkiet var den gamle polske Republiks nabo lige til 1795.

Naar polske Jøder kun i ringe grad har beskæftiget sig

http://rcin.org.pl

med de skønne kunster, er grunden næppe mangel paa anlæg, men paa tradition, der hos en konservativ almue som den jødiske er den kraftigste tilskyndelse. Der gives allerede en række dygtige jødiske malere, for blot at nævne navne som Hirszenberg og den tidligt hengangne Gotlib. Der findes i Polen interessante gamle Synagoger, og især er træarkitekturen af betydning, men det er hidtil ikke lykkedes at fastslaa, i hvilken udstrækning jødiske bygmestre har taget del i deres opførelse. Billedhuggerkunsten holdes tilbage ved Moselovens forbud mod menneskefremstilling. En Mosesstatue ligeoverfor synagogen i Siena vakte i 1740 forargelse hos udsendinge fra den polsk-jødiske menighed i Poznan (Posen), medens de stedlige italienske Jøder havde vænnet sig til den som til noget naturligt. Men det religiøse forbud har dog sædvanligvis virket, og derfor har Jøderne kun udmærket sig som kunsthaandværkere, som træskærere, signetstikkere, silkevævere o. s. v., i ornamentik og miniaturer, og især som guldsmede (jvfr. det hyppige jødiske navn *Goldschmidt*[69]). Men alligevel er Ruslands største billedhugger, Antokolskij, en Jøde, (født i den polske by Wilno).

Den egentlig jødiske kunst er dog kun én, nemlig musikken. Her er ældgammel overlevering. Den gregorianske kirkesang er i sin kærne fremgaaet af den gamle, jødiske tempelsang. Synagogesangen er trods forskellig paavirkning et jødisk nationalt eje. Den har i umindelige tider ikke blot trøstet og opløftet menigheden, men ogsaa dannet dens musikalske smag. Her er simple Ghettojøder kendere, vi hører dem hæve synagogesangere, hvis blotte navne er ukendte for den store verden, til skyerne, og vi er tilbøjelige til at tro paa berettigelsen af deres entusiasme. De polske Jøder kastede sig i sin tid i gruset for vidunderet Sender Polaczek (1792—1865), kantor i Minsk, der skal have været et naturgeni som komponist.[70] Saa er der de folkelige musikanter, *kleismorim*. De var tidligere talrige — *Geiger*

http://rcin.org.pl

og *Spielmann* er et ret hyppigt jødenavn —, nu har de allerede noget fortidigt over sig. Deres instrumenter er violin, cello, bas og det polske nationale *cymbal,* hakkebrædtet. De har spillet for mange henrundne slægtled, endnu vandrer de paa deres fod omkring paa landet og indfinder sig prompte ved bryllupper, baller og andre højtideligheder, og ikke mindst hos de Kristne. Jeg ser dem endnu utrætteligt gnide løs paa fedlerne hele den lange nat, de spiller nogle gammeldags, melodiøse, fyrige mazurkaer, de samme, hvis toner allerede for et aarhundrede siden for nogle faa timer bragte Polakkerne til at glemme den tabte frihed, de samme, som senere har dannet forbilledet til Chopins mazurkaer. Saa beder vi dem om at faa *majufes,* den ægte jødiske majufes, som vi slet ikke kan undvære. Og nu lyder der langstrakte, klagende toner. De bliver efterhaanden stadig særkere og øges til et bestandig hurtigere tempo, som om de vilde stige op til himlen, det er en labyrint af vemod, bag hvilken grundtemaet, mørkt, elegisk og gurglende uafladelig vender tilbage, en jødisk feuerzauber, der bringer nerverne til at gynge. Et stormende bifald lønner musikanterne. Jeg husker dem ogsaa, naar de paa deres vandring fra gaard til gaard kom til os en hverdag, blottet for feststemning, i regn og slud. De var helt forfrosne, og væden sivede ned ad instrumenterne. Først blev de beværtede. Traktementet var saare beskedent, de fik te, sild og kartofler, som de selv kogte sig, ti de usalige rituelle forskrifter tillod ikke noget andet, og naar de var tøede op, greb de de fugtige violiner og celloer og spillede, saa det var en lyst. De var glade og vi ligeledes. Det var en idyl. Nu er den borte.

Jøden mangler natursans. Han omsætter den straks i penge. Ser han en smuk egn, vurderer han den efter den indtægt, som mark og enge kunde formodes at indbringe. En herlig skov er en saadan, der indeholder de rankeste, mest fejlfrie og tillige de højeste træer, det vil sige den bedste handelsvare. Atter her har han endnu ikke naaet at

http://rcin.org.pl

komme med i den nyere tids æstetiske udvikling. Han har i sin bevidsthed ingen naturminder, fordi han ingen naturindtryk har. Det syntes en tid lang, at chasidismen skulde bane vej for en religiøs naturdyrkelse, men da denne sekte begyndte at materialiseres, mistede den ogsaa forstaaelsen for alle lidt fjærnere liggende aandelige værdier. Ti Jøden er i grund og bund et købstadsmenneske og vedbliver at være det, selv om han nedsætter sig paa landet, og naar han bygger sig en hytte, kan han godt lade bagsiden vende ud til en smuk udsigt, forsiden til en mødding. Han er hjemmesidder, saa vidt hans forretninger tillader det, og han opdrages til at være det gennem paabudet om helst at holde sig indenfor sine fire vægge paa sabbaten.

Et moralsk fortrin har Jøden i sit maadehold i spise og drikke. Lidt brød, kartofler og den skrækkelige hvidløg er den fattige Jødes daglige kost. Kan han faa en spegesild dertil, — og den deles ud i smaastykker til familiens enkelte medlemmer —, anser han det for en herreret. Kun til sabbaten skulde der gærne være lidt kød, der fordi det er *koszer* (rent), holdes i dobbelt pris. Den velhavende jødiske almuemand lever noget bedre, men dog altid temmelig tarveligt. Denne nøjsomhed danner en modsætning til den forspisthed, der karakteriserer ikke saa meget Østeuropa som Nordeuropa og hæmmer den aandelige udvikling. Ogsaa spirituosa nyder Jøderne kun lidt af. Alkohol anbefales mærkelig nok i chasidernes lære, fordi berusende drikke bidrager til den glade sindsstemning, som er denne sektes ideal, men drukkenskab forekommer yderst sjælden. Som følge af dette maadehold lever Jøderne noget længere end de Kristne, og deres levetid kunde øges endnu yderligere, hvis ikke deres hygiejne var saa primitiv, naar det gælder frisk luft og renlighed. Dog bødes der noget herpaa ved, at Jøden er rede til strax at søge lægeraad selv for et lille ildebefindende, idet religiøse hensyn er medbestemmende. I denne omsorg for den legemlige trivsel ligger der et

http://rcin.org.pl

fortrin frem for den kristne almue, der lægger sig hen og dør som kvæget.

Jødens fejl og fortrin er det primitive intelligensmenneskes. Hvad der findes af raahed i hans kultur, skyldes enten ligefrem religionens forskrifter, saaledes omskærelsen, der ellers kun endnu har holdt sig hos vilde folkeslag,[71] og hvis rette bedømmelse tilhører folkloristikken, eller ogsaa har overtroen klamret sig fast til religionen for ad den vej at opnaa en fingeret berettigelse. Saaledes gælder dette en behandling af det afdøde legeme, der i modbydelighed søger sin lige og som sigter til, at den afdøde »skal staa ren for herren.« Ogsaa ufølsomhed med dyrs lidelser begrundes ved en religiøs henvisning til, at Gud har givet mennesket dyrene, for at det skal have fri raadighed over dem. Medens den jødiske ko ude paa landet er berømt for sin gode foderstand, da den udgør hele familiens underhold og derfor nødvendigvis maa give rigelig mælk, er den jødiske hest skindmager, med store, aabne saar, og den er uafladelig genstand for mishandling, idet den maa trække et læs, der langt overgaar dens kræfter. Den er historisk ved sine lidelser.

http://rcin.org.pl

HISTORISKE HOVEDLINIER*

I.

De polske Jøders historie er i overvejende grad bleven skrevet af Jøder, og dette vil ogsaa vedblive at være tilfældet for fremtiden, ti der gives ikke ret mange Ikkejøder, som er i stand til at læse og forstaa de hebraisk affattede aktstykker. Disse jødiske historikere har løst deres opgave samvittighedsfuldt, selv om ensidighed ikke har kunnet undgaas. En almindelig anerkendt, men sikkert midlertidig gennemsnitsbetragtning er allerede opnaaet, saa at det i mindre grad er den videnskabelige verden end det store publikum, som ved iagttagelsen af de polske Jøders fortid deles i to modsatte lejre. Vigtige nye bidrag kan ventes efter krigen, naar mange tidligere lukkede arkiver bliver gjorte tilgængelige.[72]

I intet land i Europa har Jøderne haft bedre vilkaar end i Polen, ja maaske intetsteds har de haft dem saa gode. En sikker afgørelse kan ikke træffes, da vi mangler en maalestok. Dette om de gode kaar bør ganske vist opfattes relativt. Polen var ikke noget eldorado for Jøderne, ti tilværelsen var i middelalderen og helt op til vore dage overhovedet ikke noget eldorado for smaafolk, der tilmed som Jøderne ikke kunde støtte sig til nogen fysisk magt. Deres tilværelse var bølgebjærg og bølgedal. Men Polen galdt i aarhundreder blandt Europas Jøder — der sikkert har været godt underrettede — for jødevenligt og gæstfrit. Der gives i Polen ikke noget exempel paa, at Jøderne atter er

* Det er ikke min hensigt at give nogen oversigt over Jødernes historie i Polen, men kun at udhæve saadanne punkter, som kunde være af betydning for bedømmelsen af det jødiske problem.

http://rcin.org.pl

blevne fordrevne fra statens omraade eller at de retsligt har været ansete for lavere individer og f. ex. maattet bære det berygtede gule tegn paa kappen eller betale den nedværdigende »Leibzoll«, der afkrævedes dem, hver gang de i Tyskland paa rejser kom til en by, og som frugtsommelige Jødekvinder maatte erlægge dobbelt.[73] Og Polen var det eneste land, som tilstod Jøderne en udstrakt autonomi.

Ingen ved, hvornaar de første Jøder er kommen til Polen, skønt mange historikere har ment at vide det. Maaske i det 9. aarhundrede, maaske lidt tidligere, maaske fra Tyskland, maaske fra Krim eller blot fra Kijew. Den kendsgærning, at en del af Chazarerfolket ved Volga i det 9. aarhundrede antog jødedommen, har sat fantasien hos enkelte jødiske forskere i saa stærk en bevægelse, at de har konstrueret en teori om en jødisk-chazarisk kolonisation af Polen.[74] Denne gisning er grebet ud af luften.

Jøderne kom til et agerdyrkende land, der endnu befandt sig paa naturaløkonomiens standpunkt. De bragte penge med sig, klingende mønt, og hidtil ukendte varer, de laante, gav kredit, aagrede og tog gærne del i den livlige handel med trælle,[75] som netop var saa udbredt i det 9.—10. aarhundrede, (man tænkte paa Nordboernes slavehandel i Rusland). De blev ogsaa møntmestre, og vi kender mønter med den hebraiske indskrift Meszka melech Polska (Mieszko fyrste (eller konge) af Polen), men forresten vides det ikke, hvilken Mieszko der er tale om. De indførte overhovedet nye specialiteter, vakte økonomisk liv og aabnede anelser om den vide verden hos en stedbunden befolkning, over hvilken de ragede op ved kultur. Disse de ældste jødiske pionerhobe maa ikke sammenstilles med de senere aarhundreders store invasioner, der foranledigedes ved forfølgelser i nabolandene. De kom, fordi de vejrede, at der i det økonomisk jomfruelige land fandtes et nyt marked. De var ikke synderlig talrige, og de synes ret snart at have antaget det polske sprog. Men de kom til Polen med det faste

http://rcin.org.pl

forsæt ikke at blive som landets øvrige indbyggere, og det er lykkedes til fuldkommenhed. Spiren til det jødiske problem var lagt.

Jødernes retsstilling blev paa middelalderlig manér fastsat ved priviegier. Det ældste er fra 1264 og udstedt af fyrst Boleslaw den Fromme af Kalisz og danner forbilledet for alle følgende privilegier. Det viser, hvor stærk en stilling Jøderne dengang havde erhvervet sig og i hvor høj grad man trængte til dem. Der tilstaas dem udstrakt handelsfrihed, der tilkendtes dem ret til at have en særlig jødisk domstol i alle retssager mellem Jøder indbyrdes, og der værnes paa forskellig maade om deres personlige sikkerhed, saa at de kristne f. ex., hvis en Jøde raabte om hjælp ved nattetid, forpligtedes til at ile ham til undsætning, og i undladelsestilfælde dømtes hver af Jødens naboer til at bøde 30 skilling. I en raa tidsalder kunde en saadan retslig beskyttelse nok være paakrævet, men det er meget tvivlsomt, om bestemmelsen blev overholdt, og der forlyder intet om, at Jøderne var forpligtede til at yde overfaldne Kristne en lignende hjælp. Men privilegiet gaar endnu videre. En Kristens vidnesbyrd mod en Jøde er kun gyldigt, naar det støttes af en Jødes, medens omvendt en Kristens medvidnesbyrd ikke udkræves, hvis en Jøde fører klage mod en Kristen. Fornuftig er den bestemmelse, ifølge hvilken en klage for ritualmord ikke kan paakendes af domstolene, eftersom ritualmord erklæres for overhovedet ikke at existere. Naar derimod en Jøde beskyldes for at have dræbt et kristent barn, skal anklagen støttes af tre Kristnes og tre Jøders vidnesbyrd og sagen forøvrigt behandles som almindelig mordsag. Denne bestemmelse regnede imidlertid daarligt med massernes psykologi, idet kravet om de tre jødiske vidner, der aldrig kunde tænkes at vidne mod Jøderne, betød ritualmordets ubeviselighed og ifølge en speciel almuelogik derved tillige dets existens.

Privilegierne var kongens personlige lovgivning og

http://rcin.org.pl

maatte derfor paany stadfæstes ved enhver tronbestigelse, ved hvilken lejlighed de sædvanlig blev ændrede noget. Det galdt for Jøderne om at skaffe sig det mest gunstige dokument, og falsifikater forekommer derfor ret hyppigt, idet der præsenteredes formentlig ældgamle aktstykker, som skulde tjene til udgangspunkt for stadfæstelsen. Fænomenet er kendt allevegnefra i middelalderen. En saadan forfalskning gælder med sikkerhed om et par af de Kazimierz den Store tillagte privilegier.

Jøderne fik i Polen to ivrige modstandere, gejstligheden og den tyske borgerstand, repræsentanter for den religiøse og for den økonomiske modsætning, bægge oprindelig udenlandske. Polen drev sin egen jødepolitik, men det var ingenlunde let altid at være selvstændig. De herskende jødefjendske stemninger i det øvrige Europa øvede et moralsk pres paa den polske regering. Netop gejstlighedens synspunkt var det almeneuropæiske. De polske kongers privilegier stod i skarp modsætnig til mange synoders beslutninger, der sigtede til at isolere de Kristne fra Jøderne, hvad der forresten var overflødigt, da Jøderne selv sørgede derfor. Paverne var egentlig ikke i særlig grad fjender af Jøderne, da disse ikke ansaas for den fortabte hjord, men for den, hvis frelse endnu var mulig, ja forestaaende. Men da den pavelige centralmagt svækkedes og kardinalerne blev en slags aandelige satraper, da den Kirken paanødte kamp med Husiterne fremkaldte en religiøs løftelse, blev det udenlandske tryk mod den polske jødepolitik stærkere end nogensinde før, og den gamle fordums litauiske hedning Jagiello gav køb og lod sig i sin alderdom lede af sin berømte kansler kardinal Zbigniew Olesnicki. Og da den europæisk berømte kardinal Johannes de Capistrano, pave Nikolaus den Femtes legat, navnkundig som en gudbenaadet prædikant, i 1453 kom til Polen og grebes af forfærdelse over de utrolige forhold i landet, d. v. s. over de Jøderne tilstaaede særrettigheder, og stormede løs paa kong Kazimierz Jagiel-

http://rcin.org.pl

lonczyk for at faa ham til at afskaffe dem, gav kongen efter med den motivering, at de vantro ikke burde nyde større rettigheder end de Kristne. Det er næppe falden ham let at tage denne beslutning, ti Jøderne ansaas dengang for kongeligt kameraleje og stod under fyrstens særlige beskyttelse, og det foretagne skridt stred mod al tradition. Nogle faa aar efter genoprettede kongen de jødiske privilegier. Og Kirkens indskrænkende synodalbeslutninger fandt længe — indtil ca. 1700 — ingen støtte hos regeringen.

Den tyske købmandsstand i byerne var Jødernes fødte fjende. Kampen galdt det daglige brød. Tyskernes indvandring var begyndt samtidig med Jødernes. I tidens løb, især i det 15. aarhundrede, blev de for største delen poloniserede, men dette udøvede ingen indflydelse paa kampen. Den eneste maade at bilægge den paa var, at Jøderne ogsaa antog den polske nationalitet, men denne mulighed, der i begyndelsen ikke synes at have været helt udelukket, blev for hvert aarhundrede ringere. Udsigterne til at bære sejren hjem i den lange kamp var ikke store for de kristne købmænd. De besad ikke Jødernes handelsnerve, de manglede kapital eller havde større vanskelighed ved at faa kredit, og engroshandelen var helt i hænderne paa Jøderne, der saa at sige paa engang levede i næsten alle lande og raadede over de store internationale handelsforbindelser. Samtidig væltede de mange forfølgelser i Vesteuropa, især i Tyskland og Østrig, uafladelig nye bølger af fremmed jødisk befolkning ind over Polen. De polske købmænd begynder langsomt tilbagetoget. De gaar paa akkord og slutter f. ex. i det 16. aarhundrede den overenskomst med Jøderne, at disse skal overtage handelen med orientalske varer, medens de selv skal handle med europæiske varer. En saadan aftale indgaar kun den besejrede, og Jøderne var i deres voldsomme expansionslyst hverken i stand til eller tilsinds at holde den. Derfor nye aftaler, uendelige processer og nye tilbagetog, magistraterne i de enkelte byer søger at holde igen og indskrænke de kongelige

http://rcin.org.pl

privilegier, regeringen laverer mellem bægge parter og giver snart den ene, snart den anden part særrettigheder, hvoraf ufladelige klager til konge og rigsdag.

Ganske vist lykkedes det foreløbigt at forebygge en katastrofe. Da Jøderne sad inde med rede penge, blev de kronens forpagtere og oppebar i denne egenskab f. ex. indtægterne af saltværker, af told-, bro- og vejafgifter, forresten mere i Litauen end i det egentlige Polen. Mange af dem erhvervede sig paa den maade store rigdomme. Ogsaa med godsejerne indgik de en modus vivendi, der var i lige grad fordelagtig for bægge parter. De optraadte — fra ca. 1500 — baade som forpagtere af adelsjorden og som afhændere af landbrugsprodukter, nedsatte sig paa godserne, gav sig ind under godsejernes beskyttelse, betalte skatter til dem og ikke til kongen og underkastede sig deres jurisdiktion. Et interessefælleskab knyttede dem sammen med adelen, hvis agrarpolitik de finanserede. Deres anseelse og indflydelse voxede, og det 16. aarhundrede er Jødernes storhedstid. Den falder sammen med Polens egen, hvad der ikke er noget tilfælde. Den skildres af visse historikere med altfor stærke farver, idet de udhæver Jødernes rigdom, deres pragtlyst og deres anseelse ved hove. Men det maa ikke lades ude af betragtning, at denne ydre glimmer kun faldt i forholdsvis faa individers lod. Derimod naaede granskningen af Skriften i det 16. aarhundrede sit toppunkt, og de polske Jøder blev i denne henseende den ypperste autoritet i hele jødeheden. Man kunde gætte paa, at det blomstrende polske aandsliv i dette tidsrum, under reformationstidens ivrige syslen med religiøse problemer, ogsaa har virket som et tilskyndende exempel paa de polske Jøder. Vi ved imidlertid kun saa meget, at de religiøse stridigheder i den polske kristenhed, dannelsen af de mange sekter, vakte Jødernes opmærksomhed.

Forbundet mellem Jøde og adelsmand var produktivt ikke noget fremskridt. Jøden dyrkede ikke jorden, han var

http://rcin.org.pl

blot administrator og økonomisk mellemmand. Og forholdet mellem adelsmand og bonde blev mange steder næsten fjendtligt. Jøden havde socialt set altid svævet ude i rummet, endskønt tilhørigheden til en bestemt stand ifølge middelalderlig opfattelse var en naturnødvendighed. Regeringen havde aldrig vidst, hvor den skulde anbringe ham, fordi han ligesom et tillæg stod udenfor samfundet. Sædvanlig regnedes han dog for ligestillet med borgerstanden. Nu i det 16. aarhundrede kom han som godsejerens raadgiver til at staa uendeligt over den uselige bonde, og bonden følte det. Astronomen Sebastian Miczynski siger i »Den polske krones spejl« (1618): 'Bonden ser, at Jøden er herremandens tredje øje. Hvad Jøden siger er den skære sandhed, og Jødens maade at fremstille en sag paa, er den eneste rigtige. Bonden ser, at ikke blot hans fattigdom, men ogsaa hans skæbne er lagt i Jødens haand. Hvorledes kan han da gøre indvendinger, hvorledes ikke føje Jøden i alt, hvad han forlanger? Om han nu beklagede sig? Nej, Jøden har indrettet det saa snildt, at bonden enten slet ikke faar foretræde for herren, eller hvis det sker, saa tror herremanden ham ikke og byder at give ham en dragt prygl. Ti Jøden har tilstoppet herremandens øren og indvndet sig hos ham.[76] Et træk er her rigtigt: Jødens overlegenhed over bonden, hvis naturforstand er værgeløs overfor den evigt argumenterende og overtalende Jøde. Belysningen er ensidig, men vidner om Miczynskis sjældne evne til realistisk iagttagelse. Hans bog giver paa et prægtigt gammeldags sprog smaa genrebilleder, der saa at sige gaar Jøderne efter i sømmene og afdækker deres hele skala af handelskneb. Et vidnesbyrd om Jødernes indflydelse i Polen er det, at de fik udvirket et kongeligt edikt, der forbød denne talentfulde bog. Om dette havde været tilfældet med Jacob Górskis »Fortegnelse over fejltagelser« (udgivet paa latin 1569), vilde der ingen skade være sket, da dette værk, der er en sammenskrivning efter udenlandske mønstre, indeholder en blanding af pueril over-

http://rcin.org.pl

tro og vilde misforstaaelser. I Tyskland existerede der en omfangsrig jødefjendsk litteratur, hvis text og billeder vidner om den raahed, der i det 16. aarhundrede beherskede alle tyske klasser.[76]* Polakkerne er fredeligere. Men den aandfulde oppositionsmand Stanislaw Orzechowski sprutte i »Respublica Polonica« gnister mod Jøderne (1543). Han handlede ud fra sin retfærdighedsfølelse, og i sine angreb paa alt og alle lod han heller ikke Jøderne gaa ram forbi; det er deres særrettigheder, han vil til livs, og blandt andet er han opbragt over den bestemmelse, at to jødiske vidner skal bekræfte en Jødes skyld. De polske humanister var overhovedet ingen venner af Jøderne. De fandt ingen aandelig tilknytning til dem, ti dertil var de to kulturer for forskellige, de manglede helt forstaaelsen af de jødiske ejendommeligheders historiske berettigelse, de følte sig irriterede over dem ligesom fordum Romerne havde gjort, og da Sebastian Klonowic i sin »Roxolania« under skildringen af sit fædrelands skønhed naar til beskrivelsen af Lwows (Lembergs) jødiske forstad, fremstiller han dem i mesterlige latinske vers — som hæslige, snavsede og halvvilde d. v. s. netop saaledes som de var, naar man dømte efter det udvortes indtryk. Og Jøderne gjorde selv intet for at fremme en dybere erkendelse hos humanisterne, som de knebent nok ansaa for mennesker og i hvert fald ikke for ligestillede.

Almindelig genstand for misundelse var Jødernes penge, men forestillingerne om deres rigdomme var dog ofte overdrevne. De virkelige storkapitalister bestod kun af en del købmænd og af regeringens forpagtere. En sen efterslægt mindes endnu Saul Judycz († 1617), der tog saltkogerierne og indtægterne af starostiet Brzesc Litewski i forpagtning, blev udnævnt til »kongelig tjener«, var yndet af to konger, Stefan Batory og Zygmunt den tredje, og ifølge en fantastisk legende, der haardnakket har holdt sig hos Jøderne endnu i vore dage, skal være bleven valgt til konge af Polen

http://rcin.org.pl

for én dag, og derfor fik navnet Wahl.[77] Jøderne raadede tilsyneladende altid over en vel spækket pengepung, men de Kristne forstod ikke, at pengene ofte var skaffede til veje under talløse afsavn. Jødernes ærbødighed for den klingende mønt var ogsaa fuldt naturlig, ti de overbeviste sig ved hvert skridt i livet om, at den var en magt, som gjorde tilværelsen taalelig eller endog behagelig. Pengene anvendtes til betaling af en mængde forskellige skatter, til regulering af forholdet til myndighederne, især til wojewoden som kongens repræsentant, til lettelse af utallige privatforretninger o. s. v. Jøderne førte en utrolig mængde processer, og de til vor tid bevarede aktstykker viser, at de besynderlig nok vandt de fleste, og skønt vi ingen beviser har, ligger det dog nær at sætte dette mærkelige held i forbindelse med pengenes indflydelse.

II.

Den interessanteste fremtoning i Jødernes liv i det gamle Polen er det jødiske parlament. Den mindste og i lang tid ogsaa den eneste administrative enhed var *kahal*'en, menighedsraadet. Dets virkekreds var religiøs og filantropisk, økonomisk og juridisk, ti det sad ogsaa inde med den dømmende myndighed, det var selvstyrende, og dets kompetence øgedes i samme forhold, som Jødernes anseelse tiltog. Det i Polen blandt Polakkerne existerende udviklede parlamentariske styre vakte bland Jøderne ønsker om at opnaa noget lignende. Man attraaede et fællesorgan for de enkelte kahal'er. Især savnede Jøderne en repræsentation, naar de fra alle rigets kanter strømmede sammen til de store stævner paa foraarsmarkedet i Lublin. Først fik de en jødisk højesteret, stadfæstet af den polske konge i 1533. Senere udviklede sig en virkelig centralorganisation. Den virkede fra 1582 til 1764 og omfattede de samme funktioner, som de enkelte kahal'er udøvede, idet den dog til tider betydeligt udvidede sin virkekreds, alt eftersom Jødernes betydning og

http://rcin.org.pl

indflydelse steg eller faldt. Det synes, at Jøderne uden vanskelighed hos regeringen opnaaede anerkendelsen af denne repræsentation for alle polske Jøder, denne 'waad arba arasoth' d. v. s. de 4 provinsers synode, i modsætning til Tyskland, hvor alle anstrengelser i samme retning var forgæves. Senere fik ogsaa Litauen (fra 1623) en lignende institution. Forbilledet var den polske rigsdag *(sejm)*, og ligesom denne virkede ogsaa det jødiske parlament gennem provinsstævnernes mellemstadium, der svarede til de polske *sejmiki*, o: landdagene Dets virksomhed var paa engang en kontrol over Jøderne og et værn og en social omsorg for dem, og det var først og fremmest et mellemled mellem dem og den polske regering, der havde paalagt jødeparlamentet inddrivelsen og fordelingen af skatterne blandt de enkelte menigheder. En særlig deputeret, *der sztadlan*, varetog Jødernes interesser, saa længe den polske rigsdagssamling var inde.

Nye jødiske masser siver i det 16. aarhundrede ustanseligt ind over Polens vestlige grænser. Disse Jøder skal ogsaa leve, og de trykker stærkere og stærkere paa den kristne befolkning. De griber enhver foreliggende mulighed og skaber sig nye chancer. Det polske haandværk glider langsomt over i deres hænder. Overgangsleddet er beskæftigelser som slagtning og bagning. De var i det 15. aarhundrede delvis jødiske, nemlig for saa vidt de var rituelle; efterhaanden blev de helt jødiske. Saa fulgte skrædderiet efter, derpaa andre haandværk. Bevægelsen er i vore dage endnu ikke helt tilendebragt. Længst er den fremskreden i polsk Litauen. Her er ogsaa landsbysmeden ofte Jøde, i det egentlige Polen er han næsten altid endnu Polak. Det polske haandværks tilbagevigen var en naturlig følge af, at Jøderne fik overtaget paa handelens omraade og kom til at raade over de fleste raavarer.

Polen havde vanskeligt ved at tilpasse sin økonomiske udvikling efter den stærke indvandring af lidet produktive

http://rcin.org.pl

udlændinge, der ikke bragte den indfødte befolkning nogen nævneværdig kapitalforøgelse. Regeringen søgte derfor — næppe uden tilskyndelse fra Jødernes side — hos den moskovitiske regering at udvirke ophævelsen af forbudet mod Jødernes ophold i Rusland, dette forbud, der var Polens historiske kræftskade. Zygmunt August gjorde strax efter sin tronbestigelse i 1548 energiske skridt i denne retning, men mødte bestemt afslag. »Jøderne forgifter legeme og sjæl« — siger Iwan Wasiljewicz — »de har hos os forhandlet pulvere, der medfører døden, de har forhaanet Kristus, og jeg vil end ikke høre tale om dem.« Ligesaa forgæves var de forsøg, der blev gjorte i tiden omkring 1610, idet Russerne under forhandlingerne om at sætte den polske kronprins Wladyslaw paa den moskovitiske trone i traktatens § 4 krævede indsat en passus om, at de polske Jøder burde holdes borte fra de russiske enemærker.

En ventil for den indeklemte tilstand var den i det 16. aarhundrede begyndte kolonisation af den polske republiks sydøstlige steppeegne, det egentlige Ukrajna. De polske magnater benyttede polske og lillerussiske bønder til at opploje Dnieprlandets vidtstrakte blomstertæppe, Jøder til at befolke de nyanlagte byer og til at kalde handelen til live. Jøderne havde her ingen kristne konkurrenter at drages med, men alligevel viste de sig ikke den stillede opgave voxne. Emigranterne synes at have været fattige, de var ikke skikkede til at virke saaledes paa bar bund, og de har vistnok ogsaa manglet handelskultur. Det skortede ligeledes paa handelsveje og afsætningsemporier. Det Sorte Hav var dengang endnu en tyrkisk indsø, og adgangen til den var barrikaderet af Tartarerne, hvis plyndringstog gjorde bevarelsen af liv og lemmer rent problematisk. Under disse primitive forhold var handelen væsentlig indskrænket til den lokale omsætning, og den jødiske kolonisation kom til at bestaa af en række urenlige smaabyer med et orientalsk præg.

http://rcin.org.pl

Ved midten af det 17. aarhundrede er den store epopée tilende. Polen indvikles i langvarige og blodige krige med alle sine naboer. De ukrainske kosakker drager under anførsel af hetmanen Bogdan Chmielnicki hærgende og plyndrende gennem landet, og den polske adel i Dnieprprovinsen, i Podolien og Volynien, nedsables sammen med sine hjælpere, Jøderne. Hvad der ikke flygter, bliver udryddet. Rædselsslagne strømmer Jøderne tilbage mod vest, for første gang i deres historie, de breder sig ud over det egentlige Polen, og de forskræmte rester gør først holdt, da havet stanser dem i Amsterdam og Hamborg. Den 20. sivan, aarsdagen for nedsablingen i Niemirów, bliver til en bodsdag, fortiden antager nu et skær af lykkens straaleglans, og en anonym autor indleder en af de for denne dag bestemte klagesange (selichoth) med ordene: »Polen, du kongelige land, i hvilket vi fra gammel tid har levet i fred og uden sorger.«

Kosakkerne blev bragte til lydighed, de ødelagte provinser blev atter befolkede, men Polens Jøder genvandt ikke deres gamle betydning og velstand. Polens undergang forberedtes ved en almindelig nedgang, politisk, økonomisk og aandelig. Vankundighed og ufordragelighed bredte sig. Jøderne gør mærkelig nok bevægelsen med. Chasidismen omtaager sindene, vender dem bort fra den trøstesløse virkelighed og lammer energien. Handelen forfalder, og Polen holder op med at være transitland mellem øst og vest. Det bliver stadig vanskeligere at existere. Jøden lever af, hvad der kan falde for, kommissionæruvæsenet tager overhaand og brændevinsudskænkningen ligeledes. Den jødiske krovært bliver en almindelig type, ude paa landevejen stiller han sig op med flasken i haanden og standser den forbiagende bonde. Jøden gør bonden fordrukken, men brændevinen har han fra herremanden, der faar bære sin del af skylden.[78] Regeringen paalægger stadig nye skatter, jødeparlamentet er ikke længer istand til at garantere deres betaling, det mister

http://rcin.org.pl

enhver autoritet hos den jødiske befolkning, og i 1764 bliver det opløst ved rigsdagsbeslutning. Kahal'erne bevarede ganske vist deres autonomi, som et oligarkisk raad udnyttede til at tyrannisere menighedens smaafolk, men deres stilling svækkedes, da de ikke kunde efterkomme deres finansielle forpligtelser. Baade adelen og gejstligheden havde benyttet dem som en slags banker og i tillid til deres formentlig uudtømmelige rigdomme anbragt deres kapitaler hos dem, idet de længe, undertiden endog i flere aarhundreder, havde ladet sig nøje med en efter datiden ringe rente. Nu viste det sig, at kapitalerne var opbrugte og regnskaberne i uorden, og da kahal'erne ved den nye skattefordeling mistede enhver finansiel basis, gik de fallit. Alligevel vedblev de at existere, og i 1775 maatte regeringen endog tillade de litauiske kahal'er at gøre ny gæld, for at de om muligt kunde afbetale den gamle, som de havde paadraget sig hos den ophævede jesuitterorden.

Den gamle, uundgaaelige kamp mellem jødisk og polsk erhverv førtes under den almindelige pengeløshed videre med febrilsk heftighed. Som sædvanlig var den kristne befolkning den vigende. Den værgede ikke saameget handelen som haandværket, sin sidste barrikade. Visse steder var den ved et privilegium garderet mod den jødiske konkurrence, idet det var Jøderne forbudt at nedsætte sig i bestemte byer. En af disse byer var Warszawa. Den energi og snuhed, som Jøderne udfoldede for at omgaa forbudet, er et helt kapitel af den vidunderligste folkepsykologi. Endnu ved midten af det 18. aarhundrede fandtes der ingen Jøder i Warszawa. Politimesteren Bielinski var deres svorne fjende. Han var en pligtopfyldende mand og utilgængelig baade for bestikkelser og for bønner, selv i tilfælde, hvor disse rettedes til ham fra hoffets side, og han forsvarede lovens ord med overbevisningens fanatisme. Men efter hans død førte Jøderne deres kamp igennem. De benyttede alle de smaa ventiler, retten til at opholde sig i Warszawa, saa

http://rcin.org.pl

længe rigsdagen var inde, og muligheden for at slaa sig ned tæt uden for byens grænse og herfra at drive handel. De smuttede saa ved lejlighed ind i byen, de udvirkede tilladelse til at bosætte sig blot i en eneste gade, derpaa i en anden, og i smaa skridt naaede de deres maal. I slutningen af aarhundredet var Warszawa bleven erobret af Jøderne.

Den økonomiske kamp mellem Jøder og Kristne endte med, at Polakkerne mistede eller dog næsten mistede deres bybefolkning. Og hvor nye kim begyndte at spire, kunde de kun med yderste vanskelighed komme til udvikling.

III.

Det er en i Europa udenfor Polen almindelig udbredt fejltagelse, at Polen ved dets sønderdeling i 1795 var en faldefærdig stat. I virkeligheden er Stanislaw August Poniatowskis regering en reformperiode. Der kæmpes for at redde den synkende skude. Der arbejdes i ord og i gærning med afgjort held af en række patriotiske mænd, indtil grundloven af 3. maj 1791 kronede værket. Den skulde have frelst Polen, og den vilde have frelst Polen, og for at forebygge dette fuldbyrdede de tre naboer landets deling.

Det er i disse sidste decennier før tilintetgørelsen, under en syndflod af reformforslag til en forbedrng af den politiske og sociale situation, at det jødiske problem sættes under debat. Det behandles i en række broschurer, for det meste i frisindet aand i overensstemmelse med de ideer, der dannede indledningen til den franske revolution. Stat og samfund erklæres for identiske, og opgaven bliver da at uddanne Jøderne til »gode borgere«. For at kunne blive dette bør de knyttes til det polske samfund og smelte sammen med det. Kahal'en foreslaas derfor ophævet eller indskrænket til et rent religiøst formynderskab. Overhovedet tænkes de jødiske særrettigheder afskaffede og Jøderne ligestillede med den kristne købstadbefolkning; i retslig

http://rcin.org.pl

henseende skal de undergives den almindelige lovgivning, al jødisk forpagtning skal indskrænkes (dermed ogsaa den uheldige brændevinsudskænkning), derimod bør Jøderne have lettet adgang til handel og haandværk, og ganske særlig bør de have lejlighed til at erhverve jord og overhovedet beskæftige sig med landvæsenet; det polske sprog bør indføres i Jødernes private og offentlige liv i stedet for jidisz. Disse tanker, som skyldes det frisindede parti, baner sig efterhaanden vej til rigsdagen, den mindeværdige saakaldte fireaarige rigsdag (1788—1792). Polens ypperste mænd taler her Jødernes sag, saaledes Mateusz Butrymowicz, deputeret for Pinsk, fordomsfri og tolerant lige ud til sidste nerve, utrættelig i at skyde den jødiske reformsag frem, hver gang den syntes at gaa i glemme, Jacek (Hyacinth) Jezierski, en høj embedsmand, kastellan af Luków, kendt for sin radikalisme, underkansleren Hugo Kollontaj, den udødelige skaber af grundloven af 3. maj 1791, Tadeusz Czacki, en stor oplysningsidealist, forfatter til en med elskelig overbærenhed skreven »Jødernes historie«, og endelig kong Stanislaw selv.

Den 22. juni nedsætter rigsdagen et udvalg (en »deputation«, som det den gang kaldtes), der snart overdænges med forskellige projekter. Interessant er kongens udkast, ifølge hans paalæg affattet af storkronseglbevareren Sikorski, men rettet af kongen selv.[79] Stanislaw var Europas mest gennemdannede monark. Karakteristisk nok lægger han i sit forslag mest vægt paa undervisningen, til hvis opdragende magt han nærede en ubrødelig tillid. Han kræver, at rabbinerne skal kunne polsk. Han forlanger, at de unge Jøder først skal kunne godtgøre, at de har gaaet i en polsk skole, før det tillades dem at gifte sig. Staten skal underholde de for Jøderne bestemte almueskoler, og til uddannelse af lærere kræves grundlagt et særligt seminarium. I oktober 1791 har rigsdagsudvalget sit eget forslag færdigt, den 30. december skynder Butrymowicz paa i en lidenskabe-

http://rcin.org.pl

lig tale, saa indtræder der en forhaling, idet udvalget lader spørgsmaalet om kahal'ernes gæld gaa over til finanskommissionen, denne kræver en likvidation, der ogsaa tager sin begyndelse den 2. april 1792 — og hermed er det forbi med Jødernes historie i det frie Polen. Muligheden for en reform tilintetgøres ved Suworows indmarsch. Der er overvejende sandsynlighed for, at reformen ellers vilde være bleven realiseret, da dens nødvendighed var bleven anerkendt af de fleste af rigsdagens medlemmer.[80] De nye tanker laa i luften. Samtidig med Warszawa drøftede Paris dem. Mirabeau blev deres talsmand, baade mundtlig i Nationalforsamlingen og gennem trykt propaganda,[81] i hvilken han støtter sig til Mendelssohns og Lavaters humane teorier, men han gør det, som ingen Tysker vilde have vovet, han skaber dem resolut om til politik. Og abbé Grégoire skriver sine *Essays sur la régéneration des juifs* (Metz 1789). Her er baade hjærte og forstand. Problemet er fremstillet klart og koncist, og saa enkelt som det aldrig har været i virkeligheden, men netop derfor kunde svarene ramme sømmet paa hovedet.[82] Den 27. september 1791 udstedtes forordningen om alle borgeres ligeberettigelse, deri indbefattet Jødernes. Som bekendt fulgte der senere en reaktion, og Jøderne var endnu længe genstand for ringeagt og tilsidesættelse, men de dem tilstaaede rettigheder blev ikke frataget dem.

I Polen var forholdene allerede af den grund vanskelige, at de polske Jøder var langt mere politisk uoplyste end de franske. De havde benyttet deres selvstyre til at føre en exklusiv jødisk politik, der evindelig drejede sig om et eneste punkt; bevarelsen af jødisk ejendommelighed. Man havde fra polsk side været klar over det urimelige i, at rigsdagsdebatterne var en forhandling *om* Jøderne, ikke *med* Jøderne, og udvalget havde af rigsdagen faaet paalæg om at drøfte reformplanerne med »oplyste« Jøder. Men det var vanskeligt at finde saadanne, og de var i hvert fald ikke repræsentanter for flertallets mening. Den indflydelsesrige

http://rcin.org.pl

rabbiner i Chelm, Herszek Józefowicz, protesterede mod reformen, som han ansaa for jødedommens fuldstændige ødelæggelse. Jøderne havde egentlig ikke noget mod den borgerlige ligeberettigelse, men de opponerede imod, at den skulde træde i stedet for de gamle — nu forresten stærkt indskrumpede — privilegier, som de ønskede dels bibeholdte, dels udvidede. En jødisk deputation indfandt sig i den ellevte time hos kongen og fremsatte ønsker, der gik i denne retning, samtidig med, at de overrakte ham 15,000 dukater »til rigets fornødenheder«. Men der fandtes ingen, der vovede at indbringe dette ærkereaktionære forslag i rigsdagen.[83]

Det har derfor sin ganske bestemte grund, at kun de Jøder, der allerede havde frigjort sig for de jødiske isoleringstendenser, vurderede de i rigsdagen drøftede reformplaner sympatisk. Det var folk, som allerede levede sammen med det polske samfund. Vi kender af navn kun to, der traadte offentlig frem, Kalmanson, som skrev baade paa polsk og paa fransk, og Abram Hirszowicz, »Hs. Majestæt Kongens Kommissionær«, som han underskriver sig.

En særstilling indtager Berek Josielewicz. Han var ogsaa »faktor« (kommissionær), han tjente ved biskoppen af Wilno, Massalskis hof og benyttedes af denne til vigtige diplomatiske sendelser. Klog og beleven vænnede han sig til at omgaas det fornemme polske selskab, som han fandt behag i. Massalski sendte ham ogsaa til udlandet, og i Paris udvidede hans synskreds sig yderligere. Han er den første polske Jøde, som er polsk patriot. Baade hans egen agitation og Kosciuszkos betagende personlighed rev en lille flok Jøder med sig, der i et antal af maaske 400—500 mand stillede sig under Bereks kommando og kæmpede med udmærkelse mod Russerne. Dette var imidlertid kun en øjeblikkelig opblussen. Men Berek slap ikke sværdet af haanden, da han én gang havde grebet det. Han traadte ind i Dombrowskis legioner og kæmpede i 1809 under fyrst Josef Ponia-

http://rcin.org.pl

towski mod Østrigerne. Men denne gang slaar Jøderne ikke følge med ham. Som eskadronschef kommanderer han en rent polsk afdeling og falder den 5. maj ved Kock. I Lwow har Polen rejst ham et mindesmærke. Det har derved villet ære netop undtagelsen, Jøden, der baade var Polak og tapper officer.[84]

Resultatet af et aarhundreder langt samliv indenfor de samme landegrænser af Polakker og Jøder var bleven sørgeligt. Rabbinernes politik havde sejret. De havde villet deres folks bedste, de havde frygtet dets sammensmeltning med den kristne befolkning, og de havde derfor prædiket isoleringens inhumane evangelium. Til barnet, til den voxne mand og til oldingen havde budet været dette ene, saa vidt muligt at holde sig borte fra landets polske befolkning. Maalet var imidlertid naaet. Israels bestaaen som religionssamfund og som nation var foreløbig sikret. Men sejrens pris havde været høj. Den jødiske utaalsomhed havde affødt en tilsvarende i det polske samfund. Der var opstaaet den urimelighed, at et af jordens mest intellektuelle folk sekler igennem havde levet side om side med Polakkerne uden at have paavirket dem aandeligt, og det skønt disse ellers var i særlig grad aandeligt modtagelige. Jøderne var for Polakkerne forblevne en fuldstændig kulturel gaade. De to nationer stod hinanden kun lidet nærmere i 1795 end den første dag, de mødtes. Der *er* grænser for aandelig afstand, og disse grænser var i dette tilfælde langt overskredne. Bægge parter havde vænnet sig til hinanden, som man vænner sig til en sygdom. De var ikke blot vildfremmede, men de var konkurrenter i ideer, livsanskuelser og økonomisk liv. Økonomisk set laa tilsidst begge parter slagne paa valen.

Hvem bærer nu skylden? Betingelsen for en tilnærmelse er, at begge parter ønsker den. I dette tilfælde var der ingen, der gjorde det. Det eneste fællespunkt, der existerede,

http://rcin.org.pl

var, at de bægge var mennesker. Men dette følte netop som en bagatel.

Det religiøse mellemværende var det mest uforsonlige. Jøderne havde myrdet de Kristnes Gud. Saaledes stod sagen for den middelalderlige opfattelse. Den kristne gejstligheds intolerance overfor Jøderne er saa kendt, at den ikke behøver at skildres her. Om den jødiske tales der mindre. Den var selvfølgelig ikke ringere, ti had fremkalder had af samme styrke, og det lader sig endda ikke godtgøre, hvem der har begyndt. Polakkerne maatte tilmed lide det vanheld, at de fleste Jøder, de modtog i deres land, var flygtninge, som med nød og næppe havde reddet livet under forfølgelser i Vesteuropa og derfor nærede den stærkeste forbitrelse mod alt kristent. For den jødiske opfattelse var de Kristne — ligesom andre anderledes troende, ligesom f. ex. »Rom« og Muhamedanerne — fjenden, de benævntes med mange haanende navne som *de uomskaarne, Edomiter* og *gojim*.[85] Det sidste ord (i enkelttal *goj*) er endnu det alvorligste skældsord, som en polsk Jøde kan udslynge mod en anden Jøde. Kirken betegnes i de gamle skrifter som »urenhedens hus« og daaben som »tilsmudselse med ilde lugtende vand«. Ud fra den forbitrelse, som jødeforfølgelserne eller endnu mere rygterne om dem og minderne om dem maatte fremkalde, er disse udtryk kun naturlige. Mindre retfærdigt er det jødiske had mod Kristi person. Den troende Jøde undgaar helst at tage hans navn i sin mund. Kristus er genstand for extrem foragt, fordi han er den frafaldne. Han kaldes »den navnløse«, »bastarden« eller »den hængte«. Legenden har bemægtiget sig ham i Talmud og Midrasz, og en særlig bog, 'Jesu levned' *Toldoth Jeszu*, giver hans biografi. Den indeholder en del folkloristiske træk, vandrende motiver, blandt andet ogsaa af orientalsk-kristelig polemisk beskaffenhed, men ved fremstillingsmaade, ved sammenstiling og udbredelse er dette apokryfe evangelium et udslag af jødisk tænkemaade og aand.[86] Den hellige

http://rcin.org.pl

Jomfru er her en utugtig kvinde, Kristus et slegfredbarn og senere en troldmand, der tilsidst lider en særlig forsmædelig død. Disse fortællinger har været udbredte over hele jødeheden, ogsaa de polske Jøder har lyttet til dem, holdt dem i live ned igennem tiderne og i haandskrifter bevaret dem indtil vor tid.

Den religiøse modsætning mellem Polakker og Jøder er den afgørende faktor i tiden indtil Polens undergang. Den økonomiske har i sig selv maaske ikke været mindre stærk, men den er i mindre grad naaet til bevidstheden. Vi staar her overfor den historiske ubønhørlighed. Sammenstødet og den gensidige frastødning var saa at sige et historisk naturfænomen. Vi er ikke i stand til at angive, hvorledes man burde have baaret sig ad for at løse problemet, ti ingensomhelst jødepolitik vilde under de givne kulturforhold have bragt frelsen. Derfor bør der ikke rettes nogen bebrejdelse mod nogen af parterne. De var begge et historisk produkt.

Med Polens undergang mistede Polakkerne deres selvbestemmelsesret, og Jødernes skæbne blev lagt i fremmede hænder. Det jødiske problem, selv resultatet af en unaturlig tilstand, blev ført ind i et nyt, unaturligt spor. Kun én tanke beherskede Polakkerne, tanken om at genvinde deres frihed, og denne synsvinkel blev den ene afgørende for alle foreteelser. Det jødiske problem blev derved ikke simplificeret, men fik en ny baggrund, en politisk. Jøderne foretog derimod en bevægelse i modsat retning, idet de forsøgte at komme til at staa paa en god fod med de nye magthavere. Denne bestræbelse har trods enkelte afvigelser været hovedretningen i al jødisk politik lige indtil verdenskrigen. Den var forresten langt fra noget nyt, men kun en fortsættelse af den traditionelle, jødiske opportunisme, som havde lært Jøderne at hytte sig det bedste de kunde ved at stille sig i et godt forhold til denne verdens store og stærke. Den er menneskelig set forstaaelig, ogsaa til en vis grad tilgivelig,

http://rcin.org.pl

men den er ikke ædel. Den var en følge af Jødernes unaturlige stilling, der gjorde dem til fremmede under en hvilkensomhelst regering. Hertil kom, at delingsmagterne arbejdede hen paa at udnytte Jøderne mod Polakkerne. Bedst lykkedes dette Prøjserne. Disse behandlede ganske vist ved hjælp af et haardhændet biurokrati Jøderne med suveræn ringeagt og tvang dem til at adlyde en fordringsfuld, pedantisk regerings forordninger, men de tilstod dem en vis frihed og personlig sikkerhed. Overpræsident Flottwell i Posen, den første i en lang række af prøjsiske tvangspolitikere, indsaa, hvilken betydelig hjælp de polske Jøder kunde yde ham i kampen mod Polakkerne, og ved hans medvirkning udkom forordningen af 1. Juni 1833, der betydeligt udvidede Jødernes rettigheder. Jidiszsprogets lighed med tysk og gamle berøringer med tysk kultur bevirkede, at Jøderne i en forbavsende kort tid blev germaniserede, ialfald udvortes og ialfald saa meget, at de kunde optræde som pionerer i fortyskelsesprocessen overfor landets indfødte polske befolkning. I Galizien havde Jøderne i Brody allerede ved Polens første deling 1772 modtaget den indmarscherende fjende med illumination, men utilfredsheden med Østrigs jødepolitik viste sig snart ved en livlig tilbagevandring til det endnu frie Polen.[87]

Kejser Alexander den Første, lunefuld og underfundig, viste Jøderne en vis udvortes affabilitet som tak for de tjenester, de under krigen med Napoleon havde vist den russiske hær, men virkelige lettelser forskaffede han dem ikke. Nowosilcow, kejserlig kommissær ved den polske regering, ansat med det specielle formaal at vaage over, at enhver frihedsbevægelse blev knust i fødslen, en almægtig mand, viste sig som en ganske vist ikke uinteresseret ven af Jøderne. Da et lovforslag om at fratage Jøderne retten til brændevinsudskænkning, (der forresten i lige grad var skadelig for disse selv og for den polske almue), var under opsejling, afvendte Nowosilcow den truende fare mod en godtgørelse

http://rcin.org.pl

af 120,000 polske gylden, som tilvejebragtes ved en af rabbinerne anordnet 3 dages faste.[88] Saaledes maatte den fattig-rige jødiske pengepung atter holde for! Man forstaar heraf Jødernes hjælpeløse stilling. Fornuften bød dem at holde med Rusland. Allerede i 1814 havde Michael Ettinger, et indflydelsesrigt medlem af kahal'en i Warszawa, været i St. Petersborg i spidsen for en deputation for at bede om en forbedring af Jødernes kaar. Han begrunder sin anmodning paa følgende opportunistiske maade: »Hvis vi nogensinde har adskilt os [fra Polakkerne], da har det kun været ved vor hengivenhed for Rusland, hvad nogle skandskrifter har regnet os for en forbrydelse.[89] En saadan politik var naturligvis ikke egnet til at vinde det polske folk for Jøderne. Forresten møder vi ved denne lejlighed et træk, som ofte gentager sig: misforholdet mellem den jødiske menigheds stadige (og for det meste berettigede) krav til det kristne samfund om større frihed og samme menigheds traditionelle tyranni over de enkelte Jøder, der fik anfægtelser af selvstændig tænkning. Kahal'erne holdt streng disciplin. En vigtig post paa deres budget var koszerafgiften, som skulde erlægges af alt slagtet kød, en skat, som gaar tilbage til en prøjsisk forordning af 22. novbr. 1800. Mod de Jøder, der søgte at smutte uden om afgiften, havde Warszawas kahal sit cherem paa rede haand, en førmiddelalderlig forbandelsesformular, der bunder i den groveste overtro.[90] Der tillodes ingen afvigende tænkning, overholdelsen af de religiøse forskrifter kontrolleredes ubarmhjærtigt, og et særligt religiøst politi drev f. ex. med stokkeslag de købmænd hjem, som tøvede med at lukke før sabbaten. En lignende institution existerer endnu den dag i dag her og der ude i provinsen. De fromme herskede over de rige, og disse styrede atter smaafolket.[91] Og paa denne tid — i de første decennier af det 19. aarhundrede ser vi chasidismen trænge ind i Polen for at vinde fast fod i stadig større kredse. Nogle reformer blev dog gennemførte. I 1825 op-

http://rcin.org.pl

rettedes en kommission for jødiske anliggender, der bestod af Polakker og Jøder og stiftede megen gavn. I 1826 grundlagdes en frisindet rabbinerskole, men Abraham Stern, et matematisk geni og medlem af det polske Videnskabernes Selskab, — forøvrigt en uforbederlig Ghettojøde, — slog sig sammen med rabbineren Tugendhold, og de sørgede for, at ingen af skolens elever nogensinde blev rabbiner. Det var særlig fransk, som Tugendhold vilde have fjærnet, for at eleverne ikke skulde smittes af Voltaires teorier. Han blev greben at rædsel, da den berømte historiker Lelewel, som var kultusminister under revolutionen 1830—31 og forøvrigt filosemit, ophævede den jødiske censur, og Tugendhold forestillede ham, at nu kunde den første den bedste Jøde ustraffet skrive mod jødedommen. »Saa kan De jo igen skrive imod ham,« lød svaret.

Da revolutionen udbrød i november 1830 og Polakkerne begyndte at drøfte muligheden af at skabe en jødisk hær, viste det sig, at flertallet af dem nærede en grundig mistillid til Jødernes politiske paalidelighed. Udelukket var det ikke, at experimentet kunde være lykkedes, men sandsynligheden derfor var ikke stor. Polens egne Jøder var vaklende og heldede snarest over mod Rusland, idet de kombinerede som saa, at Polen dog vistnok var for svagt til at sejre, medens de litauiske Jøder, der af kejser Nikolajs haarde regimente var underkastede indskrænkninger, som var ukendte i det egentlige Polen, saa hen til dette land som til frihedslandet og fulgte dets kamp mod Rusland med sympati.[92] Kun iblandt Warszawas Jøder var der nogen stemning for Polen, og et ikke stort antal, især saadanne, som havde gaaet i polske skoler, traadte ind i nationalgarden. Krigsministeren Morawski var imod dem, men gardens kommandant, grev Ostrowski, en varmtfølende talsmand for Jødernes ligeberettigelse, modtog dem med aabne arme. De skal have udmærket sig ved flere lejligheder.[93]

Fænomenet gentager sig under opstanden 1863, omend

http://rcin.org.pl

i en noget anden form. Det var i de aar, da der mellem de to partiers intelligente mænd havde udviklet sig den gode vilje, som er et klenodie i forholdet mellem race- og traditionsforskellige samfund, fordi den fører til overbærenhed. Wielopolskis frigørelse af Jøderne i 1861 havde bevirket, at Jødernes sympati gennemgaaende var paa Polakkernes side. Især galdt dette i Warszawa, hvor rabbinerne Majzels og Jastrow støttede den med deres autoritet. Ude i provinsen, hvor den jødiske politiske oplysning endnu var ringe, var stemningen derimod mere delt. En del unge Jøder gik med i opstanden, og enkelte blev endog senere sendte i forvisning til Sibirien. Dette faktum bør understreges og bør ikke gaa i glemme. Naar man imidlertid fra nationalistisk-jødisk side heraf har taget anledning til at benytte udsagnet: »De polske Jøder har udgydt deres blod for Polen i alle polske opstande,« for gennem denne ret almindelige og dobbeltydige formel at bibringe læseren den forestilling, at Jøderne som helhed har kæmpet for Polens frihed, saa stemmer dette ingenlunde med de virkelige forhold. Kun et forsvindende mindretal er gaaet i kampen, alle andre har været passive. Ingen bebrejdelse bør ramme dem herfor. De kunde slet ikke bære sig anderledes ad ud fra de givne historiske vilkaar og deres egen tradition. Men derfor er der ingen grund til at lave dem om til polske fædrelandsvenner, det de aldrig har været.

Det polske slægtled, som levede mellem de to revolutioner (1830—31 og 1863), var jødevenligt sindet. Det stod i nøje berøring med vesteuropæisk kultur, og det genspejlede alle dens politiske og sociale strømninger. Kejser Nikolaj den Første forfulgte Jøderne og hadede dem, de gengældte fuldt ud dette had, og Polakkerne delte af andre grunde deres afsky. Statholderen Paszkiwicz'es politik var ondskabsfuld, men beregnende. Den gik ud paa i videste omfang at udnytte Jødernes skatteevne, vedligeholde den herskende uvidenhed, — og derfor protegerede han chasi-

http://rcin.org.pl

derne —, og at forhindre en tilnærmelse mellem Jøder og Polakker. Under den grufulde reaktion lykkedes dette ham ogsaa tildels. Men han kunde ikke forhindre, at der i emigrationen, f. ex. i Paris, fandt mange berøringer sted mellem de to nationer. Og emigrationen var ensbetydende med den bedste del af Polens úngdom.

Hjemme i russisk Polen var fremskridtene blandt Jøderne upolitisk-kulturelle. I 1852 holdt rabbiner Kramsztyk i en af Warszawas synagoger den første prædiken paa polsk. Og samtidig med sproget ændredes indholdet. Den tyske prædiken havde været religiøst moraliserende, den polske ansporede til frisind og samfundsfølelse.[94] Warszawa talte dengang en ikke uanselig gruppe Jøder, der ragede saa meget frem ved formue og aandsdannelse og følte sig saa stærkt vænnet til Polen, at de ikke kunde andet end slutte sig til den polske kultur og derved tillige til den almeneuropæiske. Deres initiativ skyldtes det, at Warszawa fik enkelte nye rabbinere med universitetsdannelse. Jordbunden var saaledes forberedt for Markgrev Wielopolskis reformer. Denne højt begavede, paa éngang klartskuende og kortsynede statsmand, benyttede den autonomi, der var tilstaaet Polen af den russiske regering til modigt at overhugge den polsk-jødiske knude, idet han lod det blive en af sine første regeringshandlinger at ophæve de Jøderne trykkende indskrænkninger. Og Jøderne fik øjeblikkelig del i det nye polske selvstyre. Den 5. juni 1861 aabnedes der Jøderne valgret til kres- og gouvernementsraadene, og i det følgende aar fandt ogsaa valgene sted til tilfredshed for bægge parter. I løbet af aaret 1862 ophævedes en række indskrænkninger (forbudene mod at erhverve jordegods, mod at blive optaget i laugene, mod at bosætte sig indenfor 3 mile fra grænsen o. s. v.), saa at Jøderne i alt væsentligt opnaaede ligeberettigelse.

Saa kommer tragedien.

Opstanden. Det blødende Polen kastes til jorden. Den

http://rcin.org.pl

polske statsmands storværk pilles fra hinanden. Tøddel for tøddel, i løbet af en lang aarrække, berøver sejrherren Jøderne de dem tilstaaede rettigheder. Han fatter endnu en anden beslutning. Polakker og Jøder maa ikke have nogetsomhelst tilfælles. Og det falder ikke vanskeligt at overskære de tynde baand. Der vaages fra nu af strengt over, at Jøder ikke faar lejlighed til at lære polsk. Det polske sprog jages ud af jødiske skoler, jødiske aviser og overalt, hvor det ellers kunde tænkes at smitte Jøderne.

Og inden ret længe skød dragesæden op.

---

http://rcin.org.pl

JØDEN I DEN POLSKE LITTERATUR.

I.

I ingen litteratur er der blevet skrevet saa fyldigt og alsidigt om Jøderne som i den polske. Kun nogle fremstaaende punkter kan her udhæves.

I aaret 1807 vendte Kosciuszko's adjutant og hans lidelsesfælle i fængsel og landflygtighed *Jan Ursyn Niemcewicz* fra Amerika tilbage til det gamle land og genoptog i Warszawa sin afbrudte litterære syssel. Det galdt om at bringe det faldne fædreland paa fode igen. Vaabnene havde svigtet, tilbage stod endnu oplysningens magt. Saaledes plejede man dengang at sige. Og Niemcewicz opfattede sin litterære produktion i drama, roman og journalistik som en form for social virksomhed, en maade at tjene sit fædreland paa. Han var i stadig kontakt med samfundet, og da i det nye Kongrespolen efter 1815 Jødernes emancipation blev genstand for fornyet drøftelse, udsendte han i 1821 sin lille roman *Lejbe og Siora eller to elskendes breve*. Fortællingen begynder som en idyl og ender som en idyl, og intrigens grusomhed bringer ikke en nutidslæser ud af ligevægt. Men den har virket paa samtiden, der har troet paa den. Siora elsker Lejbe og genelskes, men hendes fader Moszko, en rig købmand, der gør forretninger ved at smugle heste ind over grænsen mellem Brody og Radziwillów, er imod deres forening. Ti de unge er frisindede, Lejbe har endog studeret naturvidenskaberne ved et universitet, og Siora behersker det polske sprog til fuldkommenhed og ynder polsk lit-

http://rcin.org.pl

teratur. De tror ikke længer hverken paa Talmud eller Zohar, de føler kahal'ens styrelse som et tyranni, og de nægter at isolere sig fra det polske folk. Moszko bliver rasende over disse kætterier og bestemmer Jankiel, en søn af sin kompagnon Herszko, til sin svigersøn. Jankiel er ganske vist fysisk en ækel vanskabning, men han er et af chasidernes orakler, og for hans visdom og myndighed bøjer alle Jøder sig i støvet. Men Siora giver Israels lys et decideret afslag, og til straf for sin stivsindethed og aabenbare vantro kastes hun i fængsel. Alle overtalelser, alle forsøg paa at indpode hende det ortodox-religiøse synspunkt preller af mod hendes standhaftighed. Tilsidst befries hun af Lejbes ven, grev Tenczynski, medens Jankiel, forbitret over den modstand, han møder, udslynger cherem'et (forbandelsen) mod det unge par og dets venner og mod den noget vaklende Moszko. Dennes handel lægges øde, ti ingen vover at læsse hans varer paa hans vogne, ingen drister sig til at spænde hans heste for. Imidlertid berøver den almindelige stilstand mange smaafolk brødet, der rejser sig en opposition, det kommer til et opgør i synagogen, og obskuranterne maa vige pladsen.

Fortællingen er kun en iklædning for Niemcewicz'es egne ideer. Som litteraturform er den en ren aflægger af den sentimentale roman. Elskovsparrets stemningsliv gennemstrømmes af en følsomhed og blidhed, som er ujødisk. Jødernes indre liv var i begyndelsen af det 19. aarhundrede for alle Ikkejøder uden undtagelse endnu gemt bag syv slaaer, og da Niemcewicz i sin velvilje ønskede at finde lyse farver, maatte han skabe en utopi. En Jødinde med Sioras frihedsbegavelse og kækhed var paa hans tid en umulighed. Og en polsk magnat, der som grev Tenczynski slutter venskab med Lejbe, optager Siora i sit hus som en ligestillet og gør honnør for hendes gamle forældre, er et fantasifoster. Niemcewicz kendte ikke synderligt til den jødiske religion og maatte ofte tage sin tilflugt til ensidige tyske fremstil-

http://rcin.org.pl

linger. Ved at se al denne overtro, alle disse fordomme stiger forfærdelsen op i den gamle fremskridtsdyrker, og det jødiske problem simplificeres for hans betragtning. Det tænkes løst ved det gamle universalmiddel, som hedder oplysning. Talmud og de kabbalistiske skrifter foreslaaes brændte, og han lader fortællingens fremskridtsjøder endog foretage denne handling i synagogen. Jøderne faar da efter hans mening nøjes med det gamle testamente. Dette er barnligt. Det er en liberal zelotisme af lignende beskaffenhed som den, der for to decennier siden fik den franske regering til at landsforvise de katolske kongregationer. Men ellers er Niemcewiczes frisind ægte nok. Han kritiserede ogsaa det polske samfunds mange brøst. Og han vilde ingenlunde den jødiske religion til livs. Han vil blot reformere den. Han foreslaar endog Salomos tempel genrejst i Polen. Han skuer ud i fremtiden og haaber, at der vil komme den dag, da Europas monarker vil opgive deres indbyrdes kiv og vil tage Palæstina i besiddelse, og da vil ogsaa Jøderne vende tilbage og atter fæste bo i Jerusalem. Saaledes tænkte Niemcewicz, og disse tanker er profetiske. Nu, omtrent 100 aar efter, synes hans anelser at skulle blive til virkelighed i Folkenes forbund, sionismen og Palæstinas tilbagegivelse til Jøderne. Alene det, at han har indført Jøderne i den polske litteratur, at han diskuterer deres følelses- og tankeliv i lige linje med de kristnes, er en stor gærning. Han løfter dem socialt og menneskeligt op i et højere niveau. Og det er et originalt træk, at han udhæver mandlig jødisk skønhed.

Niemcewicz vil gøre Jøderne til borgere i landet, til Polakker. Hans ønsker iler forud for virkeligheden, og i sin optimisme tror han, at sagen lader sig gennemføre i løbet af et par decennier. Men der skulde komme en endnu større optimist, én der i aanden skuede idealet triumferende, *Adam Mickiewicz*. Tretten aar efter at Lejbe og Siora var udkommen, udsendte han *Pan Tadeusz*, et af den polske

http://rcin.org.pl

litteraturs mesterværker, og i dette digt er Jøden Jankiel polsk patriot.

Mickiewicz støttede sig herved ikke paa nogen erfaring. Han kendte den polske Jøde paa samme temmelig overfladiske maade som hele hans samtid. Han havde set ham til daglig hjemme i sin fødeegn, men han var aldrig kommen ham paa nært hold, og den 24. oktober 1824 havde han som politisk forvist maattet forlade sin hjemstavn for aldrig mere at gense den. Men hans stilling overfor Jøderne var præget af en aldrig svigtende fordragelighed, der dels var ham medfødt, dels til en vis grad uddannet, idet den faldt i traad med det humane livssyn, som han havde modtaget baade hos dominikanerne i Nowogródek og paa universitetet i Wilno. Han havde altid været religiøs, og da efter revolutionen i 1831 alle forsøg paa fædrelandets befrielse var strandede og han følte nødvendigheden af at haabe imod haabet, hvis han da ikke skulde gaa til grunde i udsigtsløs fortvivlelse, førtes hans sind endnu dybere ind i religionens labyrint, og parallellen med jødefolket frembød sig. Han udgav i 1832 det mærkelige værk, der hedder *Det polske folks og den polske pilgrimsfærds bøger,* halvt en historiosofi, halvt en profeti. Hans øjemed var at indgyde emigranterne trøst og haab, og denne hensigt har han fuldt ud opnaaet. Hans skrift er oversat paa flere sprog, deriblandt ogsaa paa hebraisk, og Lamennais har efterlignet det i Paroles d'un croyant, der vistnok er det eneste exempel paa, at den polske litteratur har paavirket den franske. Stilen er bibelsk, og Mickiewicz taler til pilgrimmene d. v. s. til de polske emigranter i lignelser. Han siger: »Nationerne vil ikke blive frelste ved det gamle testamente, men ved martyrfolkets fortjenester, og de vil blive døbte i Guds og Frihedens navn. Og den, der er saaledes døbt, er Eders broder.[95] Ligesom Jøderne er ogsaa Polakkerne det udvalgte folk, ogsaa de befinder sig i landflygtighed, og deres martyrium er det offer, som de maa bringe for at alle jordens folkeslag

http://rcin.org.pl

kan udfries af moralsk og politisk trældom. Sammenknytningen af det religiøse og nationale moment kender vi saa godt fra de jødiske forestillinger. Men Mickiewicz'es tanke beskriver videre baner, midtpunktet er Polen, men perspektivet dannes af alle folkeslag, ti Polen er nationernes Messias. Derfor sagde Lamennais om bogen: »Den er menneskehedens bog.« Og Mickiewicz er den, der stadig skuer ind i fremtiden. Hans tanker var hele hans liv optagne af det, der skulde komme. Hvad der syntes andre mirakuløst og fantastisk, var for ham noget dagligdags, fordi han forenede et vist politisk skarpsyn med evne til at løfte sit aandelige væsen ud af virkeligheden. Han besad en intuition, der ofte er bleven udlagt som spaadomsevne. Han forudsagde i 1829 opfindelsen af aeroplaner og telefoner,[96] og han siger i slutningen af *Det polske folks bøger:* »Naar det polske folk opstaar fra de døde (genopstaar), da vil ogsaa krigene i kristenheden høre op.« Det første, betingelsen, er gaaet i opfyldelse i 1918, det andet, det betingede moment venter endnu paa sin virkeliggørelse, men det kan gennem Folkenes forbund muligvis gaa i opfyldelse.

Disse idealer havde allerede bundfældet sig i digterens sjæl, da han syslede med *Pan Tadeusz* (1834), og han stod allerede dengang i fare for at miste sin aandelige ligevægt gennem paavirkning fra mysticismen. Men det mærkes intetsteds i det herlige digt. Det er fremgaaet af en fortærende længsel efter fædrelandet, som han følte, at han maaske aldrig mere skulde gense. Det er et Wahrheit und Dichtung, saaledes at digtningen er den fine duft, som kærlighed til emnet og længsel efter hjemstavnen lægger over fremstillingen. Mickiewicz er her en uforlignelig realist uden dog at høre op med at være romantiker. Og idet hans tanker svævede mod hjemmet med dets marker, enge, urskove, herregaarde og blokhuse, med dets smaaadel og dets godsejere, kunde han ikke undgaa ogsaa at tænke paa Jøden,

http://rcin.org.pl

der udgjorde en del af den hjemlige staffage. Fjærnt fra sit hjem mødte han engang i Petersborg en saadan ægte polsk-litauisk Jøde, mindet om hans fødeegn slog dermed ned i ham, og han havde fundet forbilledet til sin Jankiel, det vil sige Jankiels ydre skikkelse. Enhver, som har tilbragt sit liv i Polen og som i udlandet møder en polsk Jøde, vil fastholde indtrykket af genkendelsens milde forundring, selv om mindet ikke altid er lutter solskin. Jøden er et stykke Polen, og først bag efter indfinder sig overvejelsen og sønderslaar muligvis den oprindelige stemning. Men Mickiewicz kendte ingen desillusion og har derfor kunnet give os en idealskikkelse. Jankiel har faaet en hædersplads i digtet. Paa det sted, hvor det i slutningen klinger ud i en jubeltone, da Pan Tadeusz'es trolovelse med Zosia fejres i nærværelse af de polske tropper, der under Dombrowski og Kniaziewicz sammen med Napoleons hærskarer drager ind i det befriede Litauen, optræder Jankiel, den simple Jøde, men manden med det varme hjærte og tillige den store virtuos paa cymbalinstrumentet. Han griber stavene og begynder sit mesterlige spil, først Polonaisen af 3. maj, og tilsidst Dombrowski's marsch: »Endnu er Polen ikke tabt.« Alle gribes af tonernes brus, og mesteren selv giver efter for sin indre bevægelse, ræveskinshuen glider ned paa hans arm, skægget bølger, røde pletter træder frem paa kinderne, ungdommens glød tindrer i hans taarefyldte blik og han siger til Dombrowski: »General, længe har vort Litauen ventet paa Dig, ligesom vi Jøder venter paa Messias,« — og digteren tilføjer: »Den brave Jøde elskede som Polak sit fædreland.«

Netop i dette punkt af fremstillingen er det umuligt at følge Mickiewicz. Virkeligheden taler et andet sprog. Vi ved, at der i aaret 1812, da handlingen i Pan Tadeusz foregaar, endnu rugede et tæt politisk mørke over den litauiske jødehed, og den var alene af denne grund ude af stand til at føle sig som polsk. Men den var desuden lige-

http://rcin.org.pl

frem fjendtlig sindet mod baade Polakker og Franskmænd. Grunden var reformfrygt. Jøderne lededes af en ubestemt, men rigtig anelse om, at Napoleons sejr vilde betyde en ny tid, medens den russiske styrelse sikrede det bestaaende.[97] Under den Store Armées tilbagetog støttede de da ogsaa paa enhver maade de forfølgende russiske tropper.[98] Men Mickiewicz'es fremstilling er fremgaaet af hans hang til at være vidne til det godes sejr, den indeholder en skjult opfordring til at øve tolerance, og denne opfordring spredes og vil stadig spredes i tusinder af hjem, saa sandt som der aldrig vil komme den dag, da man vil ophøre at læse Pan Tadeusz dér, hvor det polske sprog lyder. Digtet er ogsaa oversat paa hebraisk.

Pan Tadeusz var den aare, i hvilken digterens forpinte sjæl midlertidig havde fundet hvile, men næppe var det sidste pennestrøg gjort, før mørke skygger paany lagde sig over hans sind. Hans gamle ideer om en religiøs og politisk frelse for nationerne vandt ny styrke. Han væmmedes ved det samtidige Europas materialisme, som den røbede sig i tredivernes og fyrrernes reaktion, og han fandt den eneste udvej i en indre fuldkommengørelse gennem kristendommen, ikke den officielle, men den mystiske. Her kunde Jøderne naturligvis ikke følge ham. Men Mickiewicz anerkendte ingen dogmer, kun mennesker, og forskellen mellem kristendom og jødedom svandt i hans øjne ind til en ubetydelighed. Selv blev han menneske i en grad, som det kun er lykkedes faa andre at blive. Han glorificerede lidelsen og opofrelsen, han bekæmpede ethvert nationalhad, altsaa ogsaa hadet til Rusland, og hans lysende demokratisme udartede til ligefrem beundring af menigmand. Fremmed for al halvhed og gaaen paa akkord tog han dristigt konsekvenserne af sin ideologi og forkyndte den allevegne, ogsaa den gang han som professor i slovansk litteraturhistorie holdt sine forelæsninger ved Collège de France (1840—44).

http://rcin.org.pl

Hans foredrag evnede at holde tilhørerne fast i aandeløs spænding og gjorde ved deres høje idealisme et varigt indtryk paa mange, deriblandt paa hans to kollegaer ved universitetet, filosoffen Edgar Quinet og historikeren Jules Michelet, der selv bægge havde en digtersjæl i sig. Men mysticismen tog stadig mere overhaand, og professoren blev til en profet, der omsider meget prosaisk fik sin afsked. Jøderne, som Mickiewicz ogsaa havde sat sin lid til, svigtede ham. Men han lod sig ikke skræmme. Paa aarsdagen for Jerusalems ødelæggelse (den 12. septbr.), — det var i Paris 1845 —, begav han sig ind i synagogen og holdt, — stadig afbrudt af rabbineren, — en flammende tale, i hvilken han opfordrede til aandelig sammenslutning med Ikkejøder, idet han samtidig i varmtfølte ord mindedes Israels sorg, selv utvivlsomt i højere grad opfyldt af medfølelse med Jødernes skæbne end de tilstedeværende franske Jøder.[99] Da han i foraaret 1848 sammen med en lille polsk skare drager til Lombardiet for at deltage i Italiens frihedskamp, mindes han atter Jøderne og udsteder parolen: »Israel, min broder, sender jeg min højagtelse og mit broderskab, hjælp paa vejen til hans evige og timelige vel. Lige ret i alt.« Da Krimkrigen udbrød, vejrede han igen muligheden for Polens genrejsning og begav sig til Tyrkiet, hvor han sluttede sig til de under Czajkowskis (Sadyk paschas) anførsel opererende polske kosakker. Her tænkte han paa at oprette en afdeling soldater bestaaende af Jøder, og Czajkowski bifaldt hans plan, idet han henviste til, at han selv havde Jøder blandt sine soldater. Men en ugestid efter afgik Mickiewicz ved døden af kolera. Han udaandede den 26. novbr. 1855 i Konstantinopel. En af hans unge venner, den fransk-jødiske litterat Armand Lévy, lukkede hans øjne.[100]

http://rcin.org.pl

II.

For romantikerne var Jøderne et skønlitterært emne, ikke noget problem. Og de dannede dem i deres egen lignelse. Derfor er rabbinerdatteren Judith hos Slowacki tragisk i den store stil og med antydning af valkyrjenatur, og hun skildrer Gud med storladne Jahveegenskaber.[101] Og den fredsommelige Ludwik Kondratowicz (Syrokomla) vælger i et af sine digte at skildre gadeboghandleren i Wilno, den by, til hvilken han selv paa mange maader var knyttet. Den gamle, hvidskæggede Jøde, usselt klædt, med rindende øjne og furet ansigt, staar paa fortovet med favnen fuld af bøger og falbyder sin vare, og han mindes den store tid i aarhundredets begyndelse, da universitetet i Wilno stod i sin blomstring, da professorerne købte Elzevirer hos ham, og filologen Groddeck engang betalte ham fire daler for en sjælden Plautus.

Det er først prosaforfatterne, som følger det af Niemcewicz givne exempel og sætter det jødiske problem under debat. Medens emigrationens digtere bruste hen over parnasset i ørneflugt, sad deres kaldsfæller hjemme i Polen under Nikolaj den Førstes tvangsregimente og sled overmaade hæderligt i det for at holde litteraturen oprejst. Belæring, oplysning og tidsfordriv blev maalet. Her hjemme i det gamle land virkede de egentlige jødeskildrere, her var det rette, interesserede publikum for jødiske problemer.

Jozef Korzeniowski, dramatiker og romanforfatter, var en frygtesløs paataler af sociale mangler. Jøder fremstillede han ofte, uden dybtgaaende karakteristik, snart som frastødende, snart som sympatiske, ja han kan ogsaa blive tendensiøs til fordel for dem. I sit skuespil »Jøderne« fra 1843 drøfter han spørgsmaalet om jødisk og kristen moral, og stykkets mørkeste skygger falder over de Kristne. Han viser os en forgældet og bedragerisk greve, en samvittighedsløs godsforvalter og en hyklerisk direktør, der lever be-

http://rcin.org.pl

hageligt af at aagre. Disse er de rette »Jøder«, ordet taget i betydningen »en snyder«. Stykkets virkelige Jøde, Aron Lewe, indehaver af et primitivt, provinsielt bankierkontor i Zytomierz i Volynien, tager nok en forsvarlig rente, men han flaar ikke sine Kunder, han sorterer dem moralsk, og naar en ærlig mand er kommen i bekneb, hjælper han ham redeligt, omend ikke helt uegennyttigt. Han plaidoyerer saaledes: »Det er rigtigt nok, at en Jøde holder af penge, ti uden penge er en Jøde ikke noget menneske. Hvis en Jøde har en million, saa kender enhver ham, enhver hilser ham, selv en fyrste skriver breve til ham, og Hr. greven trykker hans haand — — — Hvis en Jøde derimod ikke har penge, maa han staa bag døren, indtil han jages ud, hele dagen maa han for at fortjene en rigsort traske om i gadesnavset«[102] — — — Dette raisonnement, som nu er gammelkendt, var nyt i 1843.

Kraszewski er den første, der paa bred basis har optaget det prekære problem om Jødernes stilling til Polakkernes nationale idealer. Det er saa indviklet, at selv en finere psykolog end Kraszewski vilde være kommen til kort, og det kan overhovedet ikke løses ved belletristisk behandling. Men hans store fortælling »Jøden«[102] (1866) kaster lys over mange dunkle punkter og giver anledning til eftertanke. Han henlægger handlingen til de bevægede aar fra 1860 til 1863, hvis historie han som øjenvidne var nøje fortrolig med. Bogens helt, Jøden Jacob, vil optræde som samfundsreformator. Han vil fremskridtet, men er ikke fremskridtsmand. Først og fremmest føler han sig som Jøde, og den, der gjorde dette i tredserne i Polen, maatte nødvendigvis hyppigere se tilbage end fremad. Det kompromis, der skulde forbinde jødedom med tidens moderne ideer, var dengang endnu ikke opfundet. Jakob er religiøs, en udmærket kender af talmud, hvis lærdomme han ynder at fremføre ved enhver lejlighed, gammeldags af tænkemaade, enkelt i sin moral, en hader af Heine, hvis skepticisme

http://rcin.org.pl

og ironi irriterer ham, brav, ærlig og tolerant. Han er født i ghetto'en, har i cheder'en modtaget sine første aandelige indtryk, som bliver klæbende ved ham hele livet, men har senere faaet en europæisk opdragelse og er ved arv bleven økonomisk uafhængig. Han har fjærnet sig fra den strengt ortodoxe jødedom og indser nødvendigheden af en religiøs reform, men viger tilbage ved tanken om dens virkeliggørelse. Paa den anden side er de Jøder, som har kastet deres religion i skammekrogen eller endog har antaget kristendommen, ham rent ud modbydelige. Til Jacobs dogmatik hørte den grundsætning, at »nationer uden tro og tradition holder op med at være nationer,« og følgelig maatte han blive betænkelig ved at se, hvorledes hans jødiske samtid fulgte den i begyndelsen af tredserne herskende mode at spille frisindet og fortolkede den paa sin manér ved at tage retningen mod kosmopolitismen. Han kom til at staa i midten mellem to partier og blev forkastet af dem bægge. Han var ikke stærk nok til at bøje andre og vilde heller ikke selv bøje sig. Endnu vanskeligere blev hans stilling, da han af forholdene nødtes til at bekende kulør overfor Polakkerne, der beredte sig til at gøre opstand. Han kom i sammenligning med andre Jøder til dem med et plus: han nærede ikke det sædvanlige jødehad til szlachta'en. Han stod i nøje venskabsforhold til unge Polakker, hans pinlige retfærdighedssans fik ham til at anlægge en objektiv maalestok paa fortidens lidet glædefulde forhold mellem Jøder og Polakker, han følte, at det var hans pligt i ulykken at hjælpe det land, i hvilket han var født, og han, som uafladeligt og demonstrativt hævdede, at han var Jøde, beslutter nu at vise, at han ogsaa var Polak. Men han føler, at han ikke kan gaa med i opstanden. Her vaagner hans races natur. Han er Polak af vilje, ikke af temperament, og hans jødiske kriticisme siger ham, at opstanden er en storstilet letsindighed og nødvendigvis maa mislykkes. Han kommer saaledes uvilkaarligt til det samme resultat som flertallet af Jøderne,

http://rcin.org.pl

dem der lod sig lede af en opportunisme, som han afskyede af ganske hjærte, og erklærede opstanden for det rene vanvid, (for »en daarlig geschäft« som de plejede at sige). Han er derfor konsekvent, naar han nægter sine polske venner penge, da han hører, at de skal anvendes til indkøb af vaaben. Han bliver nu mistænkelig baade hos Polakker og Jøder. Men han er gennemtrængt af følelsen af den polske sags retfærdighed, og han forsvarer den aabenmundet og hensynsløst overalt, hvor der blot frembyder sig en lejlighed. Den russiske regering bliver opmærksom paa ham, og for at undgaa fængsling maa han flygte fra Warszawa. I en lille købstad møder han en trop insurgenter og bliver vidne til deres heltemodige, næsten overmenneskelige selvopofrelse. Mørke stemninger faar nu magten over ham, han er fortvivlet over sin mislykkede propaganda blandt Jøderne, han føler sig misforstaaet og haanet, han maa indrømme sin egen overflødighed, saa mindes han atter, »en af Israels sidste opstande mod Romerne,« og mod sin overbevisning, med varmt hjærte og kold hjærne gaar han med i den opstand, hvis ulykkelige afslutning han i forvejen kender. —

Ligesom Kraszewski har ogsaa de øvrige polske forfattere givet Jøderne fra 1863 et godt skudsmaal. De forbigaar med tavshed dem, der svigtede det polske folk i nødens stund, og erindrer gærne dem, der stod fast. Jøden er ikke forræder, men hjælper. Han giver Polakkerne meddelelser om de russiske troppers bevægelser.[103]

III.

Hvis man i verdenslitteraturen skal udpege de store forfatterinder, — de er ikke talrige —, kan man ikke gaa uden om Polen. Ingen litteratur har dem betydeligere, og kun faa har dem saa ejendommelige. En af de store er *Eliza Orzesz-*

http://rcin.org.pl

kowa. Hun begyndte at virke i den tunge tid efter opstandens undertrykkelse i 1863. Af naturen havde hun anlæg for social virksomhed, men at gøre den gældende i større omfang kunde der slet ikke være tale om. At tænke paa at indkalde et møde, at danne en forening, at grundlægge en skole vilde dengang have været fantasteri, og da Orzeszkowa i 1880 i den polske by Wilno begyndte en beskeden forlæggervirksomhed og trykte polske bøger, harmløse og af belærende indhold, blev denne foretagsomhed ret snart standset, og hun blev sat under politiopsyn. Hendes egne skrifter udkom i Warszawa. De var hendes eneste vaaben, og hun førte det med en kvindes utrættelighed. Det blev med tiden ikke faa bøger, som hun udsendte fra sit arbejdsværelse i Grodno. De er et skrig om reformer og retfærdighed. Hun gør sig saaledes til talsmand for kvindens emancipation og for en national, ufransk opdragelse og kræver af hende selvstændighed og arbejdspligt. Det bobler og buldrer i hendes bøger af hendes egen energi, og det kan hændes, at hun har saa meget paa hjærte, at den kunstneriske harmoni forstyrres. Hun bliver da vidtløftig og ordrig, og hendes person trænger sig ind mellem læseren og den skildrede handling. Først med aarene lærte hun den kunstneriske begrænsning.

En kvinde som Orzeszkowa kunde selvfølgelig ikke lade det jødiske spørgsmaal ligge udyrket. Hun saa jo Jøderne til daglig færdes udenfor sit hus i Grodno, og hun havde mange forbindelser med dem. Hun ser paa dem med nye øjne. Hun har ondt af dem, betragter dem som ulykkelige og ynker dem for deres fattigdom, deres aandelige stilstand og deres ufordragelighed. Der bør vises dem medlidenhed, overbærenhed og kærlighed, og hendes eget varme hjærte yder disse egenskaber i fuldeste maal. Hun bliver ikke træt af at indprente sine læsere primitiv humanitet. Da hun i sin første jødiske novelle fra 1877 *Daj kwiatek* (»Giv mig en blomst«) indfører den gamle Jødinde, Kludesamlersken

http://rcin.org.pl

Chaita, siger hun: »Jeg holder af den gamle Chaita, og hver gang jeg ser paa hende, synes jeg, at der mellem hende og mig existerer et stort, ubrydeligt fællesskab. Jeg og hun tilhørte bægge den uhyre store og ulykkelige familie, som kaldes for menneskeheden. Hun er altsaa min slægtning, og — (her henvender hun sig til læserne) — hun er ogsaa Eders slægtning«.[104] Orzeszkowa søger ligeledes at udgranske Jødernes indre liv og uddybe den psykologiske iagttagelse, og det er til en vis grad lykkedes hende at trænge ind paa den anden side af Ghettomuren. Studier, hyppig omgang med Jøder og intuition har tilladt hende at flytte grænserne for det iagttagelige længere ud og aabenbare en ny verden for de polske læsere. Hun har et mindre righoldigt iagttagelsesforraad end jidiszlitteraturens forfattere, men ikke et mindre sikkert. I *Stærke Samson* (1878) fremstiller hun et typisk ægteskab, hvor manden Szymszel i olympisk ro sidder og gransker Skriften, utilgængelig for den omgivende verden, medens Cipa, hans hustru, alene maa sørge for familiens underhold og tage det daglige slid og slæb paa sig, indtil hun næsten segner om, men alligevel føler hun sig lykkelig, idet hun helt gaar op i beundring for den store mand. Senere har Isaak Perec i en paa jidisz affattet novelle, *Mendel Brejnes*,[105] behandlet det samme emne. Hans skildring er mere intim og indeholder flere enkelttræk, den er ogsaa fuld af jødisk ironi, men den mangler den stærke følelses baggrund, som udmærker Orzeszkowas fortælling.

En bog som *Meir Ezofowicz* vil endnu længe vedblive at være aktuel. Det er næsten et halvt aarhundrede, siden den udkom, men endnu i vor tid sidder der rundt om i Polen unge jødiske mænd og kvinder og kæmper og lider for at frigøre sig aandeligt, og mange Jøder er traadte frem og har vidnet om, at den er et stykke af deres egen historie. Over bogens fortælling ligger livets smertefyldte kommentar, og helt jødisk som den er ved sit milieu, er den bleven

http://rcin.org.pl

nok saa meget genstand for veneration blandt Jøder som blandt Polakker.

Meir har frisind i blodet. Familien Ezofowicz er af gammel og fornem æt, dens stamfader — forresten en historisk person — blev i første halvdel af det 16. aarhundrede af kong Zygmunt den Første af Polen udnævnt til de litauiske Jøders øverste. Det var paa hans tid, at der til den by, i hvilken slægten var bosat, — (Orzeszkowa giver den det fingerede navn Szybów) —, kom en spansk flygtning Nehemias Todros, en fremragende skriftlærd. Han indførte kabbalistiske bøger, hvoriblandt den berømte Zohar. Hans samtidige Michal Ezofowicz var en mand med en klar hjærne, og han forudsaa den kommende fare for oplysningen, og fra nu af herskede der gennem aarhundreder et dulgt fjendskab mellem den rige, frisindede købmandsæt Ezofowicz og den vidt og bredt navnkundige rabbinerslægt Todros. Hersz Ezofowicz fra slutningen af det 18. aarhundrede søger at slide sig løs fra det utaalelige aandelige aag. Han arbejder for Jødernes emancipation og finder støtte hos den fireaarige rigsdag, men Polen gaar til grunde, og Todrosætten bærer sejren hjem. Paa den tid, bogens handling begynder, hersker rabbineren Isaak Todros enevældigt over sindene. Han er en stærk aand, nidkær for Herren, asketisk i levemaade som en bramin, en religiøs fanatiker, der kræver underkastelse, fordi han ved, at han alene sidder inde med den ufejlbare visdom. Paa bunden af denne flinthaarde natur ligger der alligevel blidere stemninger, og han er medfølende og hjælpsom overfor de fattige, for saa vidt som de da overholder Skriften. Al hans stræben og higen gælder Israel, og han nærer hverken uvenlige eller venlige følelser overfor de Kristne, da disse overhovedet ikke existerer for ham. Overfor denne mægtige mand bøjer Ezofowiczerne hovedet, og de gør det endog af overbevisning, ti de er aandeligt besejrede, de tvivler i hjærtet ikke om, at hans lære er den rette, at sætte sig op imod ham vilde være

http://rcin.org.pl

det samme som at sætte sig op imod religionen, imod selve Gud. Men de føler en instinktmæssig antipati imod ham. Den er slægtens gamle mærke.

Den eneste, der tør bære nakken højt, er den nittenaarige Meir. Han er oppositionsmand, og dette regnes ham for en forbrydelse. Oldefaderen Hersz'es frisind er genopstaaet i ham. Han er langt fra irreligiøs, men han ræsonnerer og er paa vej til at blive skeptiker. Han plejer venskab med en Karit* og hans datter og derved tillige med en af talmudisterne forkætret religiøs retning, og da han besidder sunde naturers naivitet, kan han slet ikke begribe, hvorledes dette kan lægges ham til last. Da han engang forsinker sig nogle minutter til sabbaten, føler han ikke sin samvittighed synderligt betynget. Han faar ord for at være vantro. Han læser forbudte bøger. Han længes efter at faa at vide, hvilken lærdom der er gængs blandt de Kristne, men opfyldelsen af dette ønske støder paa uoverstigelige vanskeligheder. Han famler videre i mørket og nøjes med det mindre. Han samler en lille kres af meningsfæller; blandt dem er manden med den vidunderlige stemme, kantoren Eliezer, der ogsaa, omend noget valent, hylder frisindede idéer. De unge mænd afholder hemmeligt møder og læser i forening Moses Maimonides' berømte filosofiske traktat *Mojre nebuchim* 'vejledning for de vildfarende' fra anno 1190.[106] Fra et moderne synspunkt tør den næppe kaldes frisindet, men Jøderne i Szybów fandt Moses' idéer kætterske, — ligesom Salomon af Montpellier allerede havde gjort det i 1232 —, og Eliezers fader kaster den fritænkerske bog i ilden. Da Meir erfarer det, bebrejder han i bitre ord Eliezer, at han ikke har været i stand til at forebygge det. »Jeg vilde have lagt bogen paa mit bryst, jeg vilde med mine arme have trykket den ind til mig, og jeg vilde have sagt til min fader: Naar Du vil kaste den i ilden, saa kast mig med. Aa, Dine

* En tilhænger af Kariternes (Karæernes) sekt, der ikke anerkender Talmud. Den er lidet talrig og lever især paa halvøen Krim.

http://rcin.org.pl

taarer, Dine taarer, Eliezer, vis mig aldrig Dine taarer, men vis mig blot én gang ild i Dine øjne og styrke i Din stemme, den stemme, som folket elsker saa højt, at det vilde lyde den, som et barn lyder sin moder.[107]

Meir er menneskeven. »I Israels folk er der skjult en stor sjæl,« saaledes udtrykker han sig, »og jeg elsker Israel højere end min fred og ro, end min lykke og mit liv,« og for ham er jødefolket endnu menneskeheden. De forfulgte, samfundets stebørn, vækker hans medlidenhed. Han gaar ind i cheder'en og frelser den lille Lejbele, søn af den fattige skomager Szmul, fra mishandling, men skaffer sig herved en dødsfjende i melamed'en Reb Mosze, en religiøs sværmer og en stor teolog i egen indbildning. Langsomt trækker snarerne sig sammen om Meir. End ikke Szmul vover at stille sig paa hans side, ti som den lille mand, han er, tvinges han i knæ af kahal'ens mægtige medlemmer, af pengearistokratiet, og staklen er for fattig til at tillade sig den luxus at have sin egen mening; han vover ikke at tro og tænke, at tale og føle anderledes end menighedens patriciere, han ræddes for sin protektors voldsomhed, og han er forarget paa ham, fordi han »ikke viser de lærde og rige mænd den fornødne højagtelse.« Meir udæsker endog selve kahalbestyrelsen, idet han røber et af byens bedsteborgere iværksat bedrageri. De griber da til den sidste udvej for at bryde hans egenraadighed og vil gifte ham, men forsøget slaar fejl. Da beslutter de at belægge ham med cherem. Hans egen familie vover ikke at modsætte sig. Kun hans onkel Ber stiller sig forsagt og tøvende paa hans side. Han er den eneste, der forstaar ham. Han havde ogsaa engang i sin ungdom haft lyst til at gaa i kamp mod fordomme, han havde endog tænkt paa at begive sig til de kristne og raabe om hjælp; »det var dengang da jeg,« — siger han J, »vrededes meget og sørgede meget,« men han opgav snart idealet og lod det blive ved længslen. I synagogen slynger Todros i overværelse af en uhyre menneskesværm forbandelsen mod Meir,

http://rcin.org.pl

men da sker det, at Eliezer tager mod til sig og udtaler velsignelsen, tvivlraadigt bølger mængden frem og tilbage, mange synes, at det af Todros anvendte middel er for drakonisk, og stemningen vender sig til fordel for Meir. Men han er alligevel den bandlyste og maa forlade sin hjemstavn. Vi tror paa, at det vil blive til hans lykke.

Der er i *Meir Ezofowicz* kulturhistoriske unøjagtigheder, ti romanens brede ramme kræver undertiden en fremstilling af det, som en Ikkejøde hverken kan se eller kontrollere, men som helhed er fortællingen forbavsende sand. Det vrimler med karakteristiske typer og individualiteter, der alle har virkelighedens præg. Og en scene som den, hvor Todros gaar over torvet for at aflægge den gamle Saul Ezofowicz et besøg, er uforglemmelig. I procession, omgivet af sine tilhængere, stolprer den gudbenaadede med ilfærdige skridt afsted, i spidsen gaar Reb Mosze, hans ydmyge slave, der ikke vover at vise ham ryggen og derfor gaar baglæns, snublende paa det ujævne jordsmon, dansende og hoppende, klappende i hænderne og udstødende uartikulerede lyde af lutter henrykkelse, alt medens de smaa jødebørn, gadens ungdom, der tror, at det hele er grin, under vilde jubelhyl efterligner hans bevægelser. —

Eliza Orzeszkowa er den første, der indgaaende skildrer jødisk privatliv. Hun fremstillede det saa nøjagtigt som det er muligt for en Ikkejøde. Gennem hendes bøger erfarede den polske læseverden, hvad der foregaar, naar Jøder er hos sig selv, og den lærte, at deres tilværelse trods de lukkede døre hverken er mystisk eller forbryderisk. En idealisering er imidlertid umiskendelig, og det er let at mærke, at hun føler glæde, hver gang hun kan gøre Jøderne rigtig sympatetiske. Hendes mission er forsoning mellem Jøder og Polakker gennem gensidig erkendelse. Hun dvæler derfor med forkærlighed ved saadanne emner, hvor en saadan endrægtighed mellem de to parter tilvejebringes. I det lille genrebillede *Gedali* bliver bissekræmmeren af samme navn

http://rcin.org.pl

først greben paa fersk gærning i at gøre sig tilgode i en ærtemark, dernæst, ædelmodigt benaadet, sidder han i gaardmanden Korejbas hyggelge stue og underholder i venskabelig samtale familien med dybsindige parabler. Dette tilfælde turde i det virkelige liv være yderst sjælden. I *Ogniwo* (Kæden) fortælles hvorledes grev Ksawery fra Strumienica kommer i samtale med den gamle urmager Berko, først snakker de sammen i ligegyldige vendinger, dernæst lidt mere personligt, saa bliver det til en slags livsfilosofi med indblanding af deres egne erfaringer, efterhaanden giver bægge parter i løbet af drøftelsen stadig mere af deres eget sjæleliv, indtil der omsider blot bliver to menneskebørn med deres fælles sorger og modgang tilbage.

En tendens til forsoning spores ogsaa i romanen *Eli Makower* fra 1885. Eli er bleven en rig mand. Først var han en ganske lille kommissionær, der levede af, hvad der kunde falde for, saa begyndte han paa smaa forpagtninger ude paa landet, og endelig uddanner han sig den specialitet at opkøbe gaarde. Det var i de for polske landmænd økonomisk vanskelige aar efter opstanden. Eli benytter sig af landadelens pengeløshed, men ogsaa af dens letsindighed. Han udspejder, hvor der er et bytte at hente, yder smaa og store laan, giver forskud, overtaler og smigrer, indynder sig i familierne, sender dem sine agenter paa halsen, og som et stort skadedyr suger han i flere miles omkreds alt jordegods til sig, medens den uforsigtige og lidet mistænksomme szlachta bringes til tiggerstaven. Og Eli handler efter en bestemt plan og har sin egen teori. Hans hjælpsomhed og godgørenhed overfor hans trosfæller svigter aldrig, og naar han derimod overfor de kristne giver sin egoisme frit løb, er det ifølge hans mening hans gode ret. Hans gamle fader Judel, som han tilbeder i sønlig underdanighed, maa lære ham moral. Eli forsvarer sig med, at »de kristne er *gojim*, de er ikke vore brødre. Og hvad godt gør de os Jøder?« Judel svarer: »Men vi Jøder, hvad gør vi for dem? Vi læg-

http://rcin.org.pl

ger dem sten i vejen, vi spytter paa dem, vi vender dem ryggen, og vi bedrager dem.« Hertil svarer Eli: »Ja, men hvorfor er de saa hovne og saa ødsle og saa dumme, at de lader sig bedrage?« Men Judel aabner hans øjne, og Judel er saa uendelig blid og kærlig. Han er Orzeszkowa selv. Hun vilde, at naar forargelsen kom fra Jøderne, saa skulde ogsaa moralens højnelse komme fra Jøderne. Og hun gaar endnu videre. Hun vil ikke, at bogens Jøder skal være slettere end dens Kristne. Hun vidste, at bogens læsere kun altfor let fra det daglige liv genkendte den lumske jødiske jordspekulant. Og saa gav hun ham til medhjælp en polsk lykkeridder og plattenslager Porajski. Ti hun glemte aldrig at svinge tugtens ris over sine egne, hun som sagde: »Det er gavnligere at have en torn i hjærtet end et bind for øjnene.«

IV.

Den polske positivismes ufortrødne talsmand *Alexander Swientochowski* har skrevet en jødisk novelle *Chawa Rubin*, der er blevet meget læst. Det har dog ikke været ham særligt om Jøderne at gøre. Fortællingen er idémæssigt set en del af en trilogi *O zycie*, 'kampen for tilværelsen', der ogsaa indeholder beretningen om *Damian Capenko*, en Lillerusser (Ukrajner) og om *Karl Krug*, en Tysker, og Chawas historie er kun et exempel ved siden af de andre. I fortalen hedder det: »Naar græshoppen overfalder vore marker, beklager vi blot den af den anrettede ødelæggelse eller glæder os over dens tilintetgørelse. Men vi formaar hverken at genføle dens glæde, naar den ødelægger eller dens smerte, naar den selv gaar til grunde.« Den samme mangel paa objektivisme genfinder Swientochowski blandt menneskene, naar den ene race, nation eller art møder en anden, som den anser for generende eller skadelig. Vi bliver vidne til den stakkels Chawas genvordigheder, hvorledes hun dag ud dag ind maa piske op og ned igennem købstaden for at fortjene et

http://rcin.org.pl

par usle skillinger til underhold af sin indolente mand og en stor børneflok, hvorledes hun efter megen tvivlraadighed gør det vovelige kup at købe tre støre hos fiskerne ved Weichselen og efter uendeligt besvær afsætter fiskene med den svimlende avance af en 4 à 5 rubler, hvorledes det overdrages hende at bringe breve rundt og oppebære den dertil knyttede fortjeneste af nogle faa kopeker, indtil hun brat styrtes ned fra sin lykkes tinde og falder som offer for en drukken vagabond, og med bitter ironi slutter forfatteren: »Stakkels Chawa, jeg tilgiver dig, at du har villet arbejde paa min jord og med dens brød ernære dine børn.« Men historiens moral passer ikke til dens indhold. Chawas ret til at leve bestrides ikke af nogen i fortællingen, hun møder baade velvilje og hjælpsomhed, og bebrejdelsen for mangel paa objektivitet kan ialfald heller ikke rettes mod læserne, saa sandt som deres tal er stort, der har følt og beklaget Chawas ublide skæbne. Men Swientochowski arbejder som tænker med idéer, og efter dem tildanner han sine iagttagelser. Derfor indeholder fortællingen kun det til handlingens forstaaelse nødvendigste, uden billeder, uden kulører, uden saft. Det kommer ham blot an paa at illustrere den af ham opstillede maxime, og hans slutningsbemærkning i Chawa Rubin er et skjult triumferende Quod erat demonstrandum, Men regnestykket gaar ikke helt op.

Det lader sig ikke godtgøre, at Swientochowski i sit emnevalg har ladet sig paavirke af Orzeszkowa, skønt Chawa Rubin udkom i 1879 og et værk som Meir Ezofowicz saa lyset i 1878. Men at hun har dannet skole, er sikkert. Nationen saa op til hende som til en præstinde, der vogtede frisindets hellige ild. Hun virkede hypnotiserende paa mange. Man fik øjnene op for, at de jødiske emner var et kosteligt literært fund, og ikke faa er de forfattere, der i en ellers vidt forskellig produktion indrømmede jødenovellen en plads. Ogsaa *Marja Konopnicka,* maaske den mest fremragende kvindelige lyriske begavelse i alle litteraturer, har

http://rcin.org.pl

forsøgt sig paa dette omraade, som hun i grunden var lidet fortroligt med. I *Jakton* fortæller hun om Lejba Rabinowiczes heltebedrift. Froim Porter har begaaet selvmord, en af de forfærdeligste synder, en Jøde kan gøre sig skyldig i. En rasende hob ledsager under hujen og hylen det vanærede, overspyttede, af stenkast lemlæstede, med skarn oversmurte lig for at kaste det i en grøft ved kirkegaarden. Lejba møder optoget, han er paa vej hjem fra synagogen, hvor han har forrettet sin bøn, og bærer dødsskjorten paa armen og i haanden torahen i en fløjelssæk. I første øjeblik viger han til side, saa træder han frem, skiller hoben ad, kaster dødsskjorten paa det mishandlede lig og lægger sækken med torahen ovenpaa, idet han trykker den fast med haanden. Den store helligdom værner liget mod yderligere vanære. Men hoben opløfter et frygteligt skrig, fra tusinder af læber lyder raabet *jakton! jakton!* et øjeblik synes det, som om Lejba skal nedtrampes, én river kasketten af hans hovede, en anden jarmulka'en, klæderne næsten flaas af kroppen paa ham, men Lejba holder stand, han mæler ikke et ord, han bærer sit blottede hovede højt og holder hele tiden haanden paa torahen, indtil liget er naaet ud paa kirkegaarden. Og under hobens haanende tilraab *jakton!* begiver han sig, stadig uden at mæle et ord, til sit hjem. »Kun den tørre sved klistrede hans sorte, tynde haar fast til hans tinding, hans blege aasyn syntes endnu blegere, og hans gullige, glippende øjne skuede frem for sig langt ud i det fjærne.«[109]

Denne prosafortælling er skrevet af en lyrisk digterinde med forkærlighed for stærke, episke virkninger. Men i *Mendel Gdanski* bryder der trods den episke prægnans blidere følelser frem. Den gamle, brave bogbinder Mendel bor i en af byens forstæder sammen med sin sønnesøn Jakob. Den stilfærdige mand lever i god forstaaelse med sine polske naboer i den lille gade, hvor han er fortrolig med hvert hus og hvert menneske, hvor han i aarenes løb er voxet sammen med sine omgivelser. Men en dag opstaar der tumult i ga-

http://rcin.org.pl

den, der høres raab og skrig, og en drukken pøbel nærmer sig for at prygle Jøderne. En student advarer Mendel mod den truende fare, nogle sælgekoner foreslaar at anbringe et helgenbillede i vinduet for at give det udseende af, at Mendels butik tilhører de Kristne, men Mendel afslaar med foragt tilbudet, river vinduet op, tager Jakob ved haanden og stiller sig frem til skive for den hujende hob. En sten rammer drengen i hovedet, og pøbelen drager videre. Saaret viser sig at være ubetydeligt, men Mendel er alligevel utrøstelig, han sidder i timevis uden at røre sig, uden at mæle et ord. Studenten mister tilsidst taalmodigheden og bebrejder ham, at han sidder der og er saa fortvivlet, at man skulde tro, at han var død. Da svarer Mendel: »De siger, at intet er død hos mig, jo hos mig er det død, som jeg er født med, som jeg har levet med i syv og tresindstyve aar, og som jeg haabede at dø med. Hos mig er mit hjærte for denne by død.«

Der er i det hele taget i Polen skrevet godt, undertiden meget godt om Jøderne. Ti det er emnet, der har det særegne ved sig, at det virker højnende og løfter selv anden rangs forfattere op med sig. *Adam Szymanski* fortæller om *Srul fra Lubartow,* der oppe i det isfyldte Jakutsk fortæres af længsel efter sin polske hjemstavn. Forfatteren har her rørt ved et problem, og hans lille fortælling er en imødegaaelse af deres mening, som paastaar, at Jøderne intetsteds kan slaa rod. Ganske vist, den følelse, der besjæler Srul, er ikke fædrelandskærlighed, som er ham fremmed, men hjemstavnsfølelse. Men denne er blot en mere primitiv følese end fædrelandskærligheden, som baade er dens fortsættelse og politiske sidestykke.

Et originalt emne behandler *Janina Baudouin de Courtenay* i *Ismael* (1901). Et jødisk hittebarn optages i et aristokratisk kristent hjem, hvor det bliver opdraget i den kristne religion. Drengen voxer op uden at kende sin byrd. Han skælder ud paa Jøderne, som han ikke kan udstaa, ikke

http://rcin.org.pl

fordi han er under nogensomhelst jødefjendsk paavirkning, men fordi de er ham fysisk modbydelige. Da han bliver ældre, mildnes hans antipati noget, og han bevarer det gode selskabs overlegne, noget ringeagtende tolerance overfor Jøderne. Under en samtale med sin plejemoder, — som han stadig anser for sin rette moder —, lægger han hele vægten paa race og arvelighed, der efter hans mening stempler Jøderne uaftvætteligt, medens hun udhæver betydningen af opdragelse og livsvilkaar. Han uddyber lidenskabeligt forskellen, hun søger mæglende at udjævne den, diskussionen bliver heftigere, og uden at ville det røber hun ved et uoverlagt ord hans afstamning. Han tager nu modigt konsekvenserne af sin overbevisning. Han beslutter at være Jøde, men da han tillige er en dyb, religiøs natur og kristendommen hengiven, vil han være kristen Jøde. Herpaa strander hans liv. De polske Ghettojøder støder ham ubarmhjertigt tilbage til det kristne samfund, og hans let saarbare, ved enhver lejlighed sig manifesterende, jødiske selvbevidsthed kan heller ikke komme til ro blandt de Kristne. Saaledes svinger hans existens mellem de to nationer, ikke anerkendt og ikke forstaaet af nogen.

Desværre har forfatterinden ikke ført dette taknemmelige emne til ende.[110]

V.

Klemens Junosza (Szaniawski), ved en vis højrøstet godlidenhed beslægtet med Schandorph, gengiver i sine fortællinger den folkelige opfattelse af Jøderne. Hans egentlige omraade er skildringen af szlachtaen, denne mangeartede samfundsklasse, hvis navn er uoversætteligt til fremmede sprog, fordi den ikke svarer til noget befolkningselement i andre lande, men indbefatter en del af landmændene i de forskelligste afskygninger. Junoszas synspunkt er da ogsaa den jævne szlachcic'es. Her er ikke den kærlige forstaaelsens

http://rcin.org.pl

tilgivelse, som vi ellers saa ofte har mødt i litteraturen. Synsvinklen er landmandens, hvis praktiske gærning bestandig bringer ham i ukær forbindelse med Jøden, af hvem han hele livet igennem enten virkelig er plaget og udbyttet eller mener at være det, fordi Jøden betyder forretninger og tilværelsens økonomiske vanskeligheder. Som en ægte szlachcic er Junosza modtagelig for livets komiske side, og han anvender en grovkornet komik i lige grad paa Jøderne og paa sine standsfæller. Han kender forholdet mellem de to parter ud og ind og skildrer det med en række rammende særtræk, han sonderer ikke dybt, men er ikke blottet for objektiv betragtning. Han hører endog til dem, der tidligst og med størst styrke har hævdet, at kun ved en indgaaende beskæftigelse med Jødernes psykologi kan vi naa til en retfærdig dom, ja han har selv gjort det første skridt ved at lære sig jidiszsproget, og hans bestræbelser i denne henseende har sat frugt i en oversættelse af jidiszforfatteren Abramowicz'es novelle »Benjamin den Tredjes rejsebeskrivelse.« *Czarne bloto* (»Det sorte morads«) er en landmandstragedie, en historie om, hvorledes Jøden Chaskiel ved at give laan paa laan til aagerrente omsnærer bonden Rakita, der efterhaanden maa aflevere til ham indtægten af mælk, af hø, og af al afgrøde, og maa forskrive ham sin gaard og dens besætning og tilsidst ogsaa sine hænders arbejde, saa at han bliver hans livegne træl Da sker det, at bonden en dag gaar op paa torvet i købstaden og smadrer sin plageaands pandeskal. Og fortællingens ræsonnør Uszer Engelman siger, (og vi tror, at han virkelig kan have sagt det): »Du verdens Herre, tæm deres havesyge. Du verdens Herre, giv dem maadehold og forstand, for at ikke det ord skal blive til sandhed, at vor undergang skal udgaa fra os selv.«[111] Et sidestykke til »Det sorte morads« er »Edderkopper« *(Pajonki)*. Handlingen foregaar denne gang i hovedstaden. Her er det et ungt ægtepar, der bliver bytte for en jødisk aagerkarl. Fremstillingen er knap, uden fantasi, graat i

http://rcin.org.pl

graat og virker ved sin skaanselsløse realisme, ved sin fremstilling af hele aagerhaandværkets mekanik og ofrenes gradvise synken til bunds, saa nedtrykkende, at bogen næppe kan læses til ende. Junosza taler her som expert: han sprællede hele livet i aagerkarlekløer.

VI.

Hvad Junosza har sagt, maatte nødvendigvis siges. Det var en af kulørerne, denne gang en mørk, i det jødiske kalejdoskop. Den var anbragt paa sin rette plads. Men de polske forfattere plejer ellers ikke at understrege Jødernes negative egenskaber. De vil ikke nedsætte dem moralsk. Den naturalistiske skoles mørke farver har mærkelig nok ikke sværtet Jøderne som saadanne. Polakkerne har ikke villet hævne sig gennem litteraturen paa en dem generende modstander, og skønt det laa nær nok, har de ikke skabt nogen antisemitisk roman.[112] Tværtimod, idealisering er et hyppigt fænomen. Det er Jøderne som tilværelsens mirakuløse foreteelse, der skaber stemning hos forfatterne, ubevidst for dem selv. Ud fra denne stemning naaede Mickiewicz til sin messianisme. Ud fra denne stemning har *Wiktor Gomulicki,* ellers som digter kun lige præsentabel, kunnet skrive det prægtige digt, *El mole rachmim.* Digteren overværer et jødisk bryllup i en snavset baggaard, og handlingen foregaar i de triste omgivelser, i daarligt klædte fattigfolks nærværelse trist og uskønt. Da istemmer chazen (kantoren) den gamle mindesang for de afdøde, El mole rachmim (som det er skik at synge i det tilfælde, hvor den ene af brudeparret har mistet sine forældre). Den pragtfulde jødiske hymne toner mod himlen, mindende om menneskelig forgængelighed, — »og de folk, der lydeligt klagede for herren, stolte ved deres store fortid, ved deres store smerte, de voxede vidunderligt for mine øjne og forædledes; ikke længer saa jeg de grimme pletter paa balda-

http://rcin.org.pl

chinen, ikke stødte mig Iceks klædedragt, ej heller Iceks navn, det dagligdags præg forsvandt fra de skæggede ansigter, og jeg blev som et menneske, der drømmer ved højlys dag.[113] Og digteren føler sig hensat til en blomsterfyldt dal ved Libanons fod.

Ogsaa *Stanislaw Wyspianski*, den nyere polske litteraturs ypperste digter griber til det jødiske menneskeepos. Det er det monumentale og verdensfjærne i jødedommen, der tiltrækker ham.

Tadeusz Micinski's »Pater Faust« (1913) er en stemningsvækkende bog, i hvilken idéfyldte mennesker, der slet ikke er af denne verden, udtaler deres sære tanker og følelser. Her optræder præsten Faust, kaptajn i den pavelige garde, polsk insurgentofficer, forvist i Sibirien og videnskabsdyrker, revolutionisten Peter, folkeopdrager og ateist, løsladt for en enkelt nat af gendarmerne mod kavtion og Imogiena, af jødisk byrd, uden fædreland, 'fager som den peruanske kærlighedsgudinde, som en maaneskinsnat i skovene ved Lima.' Pater Faust afholder en gudstjeneste, til hvilken der indfinder sig Polakker, Hviderussere og Litauere og en skare Jøder med deres rabbiner i spidsen, alle lokkede af præsten Fausts patriotiske prædikener. Bagefter træder den polske bonde Wójcik frem, og idet han hentyder til Jøderne, siger han blandt andet: »Hvorledes kan der være harmoni mellem Jøderne og os, naar min tro byder os at læge dine saar, din tro derimod at tilføje mig saar?« Denne subjektive betragtning dæmpes af følgende objektivisme: »Lad os ikke skabe had til nogen race eller noget folk. Polen er helt bleven forvandlet til et hadets land. Vi hader Tyskere og Russere, vi hader Jøder, og vi bliver hadede af Litauere og Ukrajnere, socialister og nationalister hader hinanden, og selv kirken, vor moder der opdrager os, kæmper med hadets vaaben. Lad os derfor holde bøn og anraabe om lys, som er mægtigere end hadet.«

Disse selverkendelsens haarde ord, som Micinski lægger

http://rcin.org.pl

i munden paa den polske bondemand, staar i samklang med det drag af retfærdighedsfølelse, som udmærker den polske litteratur om Jøderne. Men den anviste løsning er slet ingen. Det jødiske problem er politisk, det er et politisk spørgsmaal i moderne forstand, altsaa ogsaa indbefattende sociale og økonomiske problemer. Dette føles ogsaa af den polske litteraturs mænd, men de har tradition for, at politik lader sig afgøre ad symbolsk vej. Saaledes i tidsrummet efter 1831. Dengang galdt det fædrelandet, nu jødedommen. Mickiewicz'es aand svæver endnu over det polske aandsliv. Hans landsmand *Antoni Lange* drømmer endnu i 1911 om en aandelig assimilation af jødedom og kristendom ved udrensning af det forgængelige og fremdragning af det elementære, det vil for den jødiske religions vedkommende sige dens retfærdighedsbegreb, for den kristnes dens helligheds-begreb. Hvis f. ex. — hedder det — det hellige menneske Mickiewicz mødtes med det retfærdige menneske Spinoza, saa vilde de kunne forstaa hinanden.

Hertil kan kun siges dette ene: I det af Lange anviste middel vilde lægedommen være at finde, forudsat at vi kunde skabe andre mennesker. Men kunde vi det, da vilde ogsaa lægedommen være overflødig.

http://rcin.org.pl

NATIONALE LÆNGSLER

I.

Der gaar en forbindelseslinje fra Moses Mendelsohns studerekammer i Berlin til de polske Jøders Ghetto. Mendelsohns gærning i Tyskland kom i grunden for sent, og blev dér hurtig til et fortidsminde, men blandt Jøderne i øst fandt hans lære om emancipationen ivrige tilhængere, skønt de hverken var talrige eller forstaaende. Det var tidens rationalisme og oplysningsideer omsatte paa jødisk, d. v. s. med bevarelse af den jødiske religion, som fængede i sindene. De nye adepter kaldte sig *maskilim* 'intelligensmænd', de tørstede efter kundskab, *haskala*, som de kaldte det, men de var i en rent forfærdende grad uvidende om, hvori denne efterstræbte, europæiske kultur egentlig bestod. De mest energiske drev det til at lære lidt tysk, de bekæmpede chasidismen, forresten uden synderligt held, de var gode hebraister og har bidraget meget til den nyhebraiske litteraturs udvikling, de modarbejdede rabbinismen ved en mere grammatikalsk fortolkning af Skriften, næsten en spirende textkritik, de var meget loyale, især under Nikolaj den Førstes tvangsregimente, og de var slet ikke folkelige. De ivrede mod jidiszsproget, men de skrev alligevel paa det samme sprog for ad den vej at bekæmpe det, ja de har æren af — meget mod deres vilje — at have bidraget til at skabe det litterært. Der var iblandt dem folk, som drømte om at grundlægge agerbrugs- og haandværkerskoler. Men alle er de i deres reformbestræ-

http://rcin.org.pl

belser bleven staaende paa halvvejen, fordi de i deres udvikling selv befandt sig paa halvvejen, paa et mellemstadium mellem middelalderlig og nyeuropæisk kultur.[114] Saa kom i begyndelsen af Alexander den Andens regering de virkelige assimilatorer, Jøder, som havde gaaet i russiske skoler og faaet en moderne opdragelse, og de distancerede dem fuldstændigt. I 60erne og i begyndelsen af 70erne sluttede mange sig kulturelt nøje til det russiske samfund, og ret betydeligt var deres antal, som antog kristendommen. Kun faa maskilim overlevede disse decennier. Det er for tiden bleven mode i jødiske kredse at fordømme dem ret skaanselsløst. Man haaner dem for deres fjærnhed fra de jødiske masser, for deres formentlige kryberi overfor de Kristne, ja for det lidte nederlag. Men jeg har personlig endnu kendt maskilim, og jeg mindes med vemod deres milde tolerance, deres idealisme og deres uendelige hæderlighed, hvilket alt tilsammen gjorde enhver samtale med dem kærkommen. De tilhørte ikke den nuværende hadets verden. De, der har fældet den haarde dom over dem, er de endelige sejrherrer, nationalisterne, der ogsaa har overvunden assimilatorerne. Deres attraa har flere former, og en af dem er sionismen.

Man forstaar ved dette ord hyppigst den af Herzl grundlagte retning, men udgangspunktet bør søges i Rusland. Her har bevægelsen sine kraftigste rødder og herfra har den stedse suget sine frodigste safter.

II.

Da Jøderne havde forladt Palæstina, rettede de straks deres tanker mod at vende hjem. Det ene var en følge af det andet. Men de udførte ikke deres forehavende. De mente, at det var forsynets bestemmelse, at de skulde føres tilbage til deres hjemstavn, og ansaa det derfor for utilbørligt selv at handle, og følgelig skete der intet. Næst efter

http://rcin.org.pl

den største ulykke, nemlig at de havde forladt deres fædreland, var den næststørste den, at hjemvendelsen blev til et religiøst anliggende, forkyndt i Skriften og dernæst overført til gudstjenesten. Den blev i Talmud og Midrasz forbunden med messiasideen. Det religiøse moment forstærkede hos de ypperste aander længslen efter Jerusalem til intensiv smerte, saaledes som vi ser det hos den middelalderlige digter Juda ha Levi (1086—1145) i hans »Sang om Sion«, et digt, der i storladenhed, simpelhed og inderlighed overgaar det meste af, hvad jødiske digtere ellers har sagt om deres gamle stammeland, end ikke undtaget den moderne hebraiske digter Chajm Bialiks pompøse poesier. Tanken om gensynet af Sion har vist sig at være udødelig. Den har vegeteret i de jødiske sind under hele diasporaen. Den har ikke altid været ensartet, idet snart det religiøse, snart det nationale moment har været det overvejende, og forskellen er endda ikke naaet til individernes bevidsthed. Det er en ideologisk imponerende tanke, og den er politisk ikke helt unaturlig. Napoleon fandt den ialfald kraftig nok til, at han i 1799 kunde udstede en opfordring til de afrikanske og asiatiske Jøder om at slutte sig til ham for at genoprette det gamle Jerusalem. Almindelig kendt er den sionistiske idés behandling i den nyere litteratur, f. ex. hos Disraeli og George Elliot, ja vel ogsaa hos Moses Hess. Men tankens egentlige tilholdssted ligger dog lidt længere mod øst, hos kabbalistisk eller dog mystisk sindede rabbinere som Chajm Lorje i Frankfurt an der Oder, Elias Gutmacher i Grodzisk og Hirsz Kaliszer i Torun (Thorn). For dem var sionismen kun et middel til at frelse religionens renhed. Noget anderledes formede den sig i det russiske jødesamfund. Her læste man med begærlighed Perec Smolenskin's hebraiske roman *Am olam* 'Det evige folk' (1872), hvor forfatteren i slutningskapitlet 'Israels haab' for første gang forsøger at udskille det nationale element fra den messianske idé.[115] Her holdtes længslen efter Je-

http://rcin.org.pl

rusalem levende blandt chasiderne, der efter Nachman fra Braclaw's exempel opstillede en valfart til Palæstina som en særlig fortjenstfuld handling. Her gjorde endelig den politiske undertrykkelse den sionistiske tanke naturlig.

Bortset fra en række mindre tilløb andetsteds er sionismen[116] praktisk talt opstaaet i Odessa. Byen blev grundlagt 1794 af Katerina paa det sted, hvor Russerne i 1789 havde stormet den tyrkiske fæstning Hadzibej. Til dette nye, traditionsløse og internationale punkt med de store udviklingmuligheder strømmede øjeblikkelig talrige Jøder sammen. Byen voxede, og med den ogsaa Jøderne, baade i antal og i selvbevidsthed. Mange af dem blev rige. Som exportører og overhovedet som mellemmænd erhvervede de ogsaa deres part i de ukrainske kornmarkers bugnende rigdom. I Odessa, hvor havet aabnede horisonten ud til den vide verden, har nye ideer altid med lethed banet sig vej, byen har stedse været bekendt for radikalisme, og Jøderne har paa en vidunderlig maade forstaaet at sammenspinde denne med fortidens ortodoxi. Men Odessa har ogsaa haft ry for sine uforsonlige, reaktionære elementer, og sammenstødene har givet genlyd over hele Rusland. Herved blev Jødernes stilling vanskelig. En anden kilde til utryghed var det, at Odessa befinder sig indenfor lillerussiske (ukrainske) enemærker, og dette omraade har altid været jødeforfølgelsernes klassiske land.

De russiske pogromer i foraaret 1881 vakte blandt Jøderne ikke blot forfærdelse, men ogsaa forbitrelse, og ingen bør dadle de store masser for, at deres gamle had til det kristne samfund blusede op i lys lue. Selv blandt intelligensen fulgte en reaktion. Jøder, der for længe siden havde brudt med deres fortid, frasagde sig ethvert fællesskab med de Kristne og søgte tilbage til synagogen og til talmud. Og dog var pogromerne i virkeligheden ikke andet end det vejrpust, der fik de slumrende emmer til at bryde ud i flammer. De er ikke den egentlige aarsag, men

http://rcin.org.pl

et tilskyndende moment, der tilmed ikke var ukært for nationalisterne. Derfor kunde jidiszdigteren Abraham Goldfaden udbryde: »Meget jeg takker og priser Guds navn, fordi han har aabnet mine øjne; han har sendt pogromer over min by, de har vækket mig af søvne«.[117]

Denne betragtning er forstaaelig hos dem, der allerede i forvejen bærer den nationale følelse paa bunden af deres sjæl.

Mosze Lejb Lilienblum og *Leon Pinsker,* bægge bosatte i Odessa, traadte under disse forhold, hver for sig, frem med et sionistisk program. Lilienblum, vistnok en temperamentfuld personlighed, havde allerede tidligere haft reformtilbøjeligheder. Hans ungdomsminder var knyttede til en streng ortodoxi, og hans fader havde bl. a. lært ham at beregne stjærnernes gang efter den hebraiske kalender. I en alder af 15 aar blev han gift, senere sluttede han sig til maskilimbevægelsen og krævede »en nøje forbindelse mellem livet og religionen.« Beskyldt af sine trosfæller for fritænkeri maatte han fra sin litauiske hjemstavn (Kowno, Wilno) flygte til Odessa.[118] Hans indlæg,[119] der er fra efteraaret 1881, danner et helt system og gør os bekendt med de stemninger, som rørte sig i store dele af det jødiske samfund. Han siger: »Jøderne i Europa er fremmede. En fremmed taales i familien som gæst, men ikke som familiemedlem, og naar han kommer i det tilfælde at genere værten i huset, saa minder man ham paa en høflig eller grov maade om, at han er fremmed og har at forføje sig bort. Paa samme maade taaler heller ingen nation de fremmede, der vover at konkurrere med dens egne, og følgelig er der for os kun én udvej, at høre op med at være fremmede. Svage aander og svage hjærner vil maaske pege hen paa en fuldstændig, absolut sammensmeltning som paa et lægemiddel mod alle onder. Ja, hvis vi i et arkiv skal begrave hele vor lidelsesfyldte fortid, hele vor enestaaende historie, hvis vi hyklerisk skal antage vore omgivelsers overbevisninger, som

http://rcin.org.pl

vi dog ikke tror paa, og lade os opsluge af det store hav, saa vil vi, skønt fremmede, ganske vist i løbet af nogle aarhundreder indtil ukendelighed blive assimilerede af landets indfødte befolkning, og det vil være forbi med Jødernes existens. Men bortset fra det lave i en saadan hyklerisk adfærd, bortset fra at vore efterkommere ved en saadan sammenslutning vil miste de prægtige egenskaber og evner, der saa rundhaandet er tildelte den jødiske race, og som vi har ligesaa lidt ret til at berøve vore efterkommere, som et sundt menneske har moralsk ret til for pengenes skyld at gifte sig med en med en arvelig sygdom befængt pige; bortset endelig fra, at det overfor os fjendtligsindede store hav næppe gaar ind paa at opsluge os, kan vi overhovedet ikke knytte nogensomhelst forhaabninger til en fuldstændig, absolut sammensmeltning. Ti sagen er den, at en saadan sammensmeltning vilde være en national død, og en nation kan ikke dø frivillig. I Europæere har med vold forjaget os fra vort fædreland [her sigtes til Romerne]. Da vi nu ikke selv er skyldige i, at skæbnen har ført os over til Eder, da vi som mennesker har ret til at existere, da I endelig ikke kan udstaa os, saa overlad os en saadan plet, en saadan afkrog, (*takoj ugolok),* hvor vi efterhaanden i løbet af adskillige aartier kan bosætte os, og hvor vi kan existere som værter og ikke som gæster. En saadan plet kan efter min mening udelukkende Palæstina være.«

Halvandet aar efter er han i en ny serie af indlæg[120] bleven mere bitter og uforsonlig. Han begynder med et fyndsprog: »Skæbnen gør os til det, som vi selv vil være.« Han lægger ansvaret over paa Jøderne selv, gaar saa langt tilbage i historien som til delingen i Judas- og Israelsrige, harmes over Jødernes emigration til nabolandene allerede i oldtiden, paataler, at de efter udjagelsen af Spanien nedsatte sig netop ikke i Palæstina, men i forskellige andre dele af Tyrkiet, tugter dem, fordi de i vore dage i massevis strømmer til Amerika og sammenligner dem med Sigøj-

http://rcin.org.pl

nere, »og naar vore modstandere stiller os i række med disse, har vi ikke ret til at blusse op i hellig vrede.« Han paaviser statistisk den herskende økonomiske elendighed blandt de russiske Jøder og udbryder i anledning af pogromerne 1879 og 1881: »Hvilken glæde har de opbrændte, nedslagtede og udryddede Jøder deraf, at Jødefolkets blod endnu stadig vedbliver at rinde, at det endnu længe, meget længe skal lide helvedeskvaler?« Jøderne mangler selvagtelse: »Vi anser os for lyksalige, naar en eller anden lærd Ikkejøde bevidner, at vi ikke tilbereder paaskeretter af kristenblod. Hvilken vanære, hvilken skændsel! Med bøjet hoved, næsten paa knæ, lytter vi opmærksomt til alle mulige bagvaskelser. Vi har pint helgenene, stjaalet hostier, forgiftet brønde, vi dræber kristne børn, vi er socialister, vi har faaet pressen i vor magt, vi er ateister og fanatikere,« o. s. v. De ortodoxe Jøder venter sig frelsen af Messias, intelligensen af fremskridtet, men Lilienblum tror heller ikke paa dette, ti det religiøse had kan fjærnes, det nationale aldrig, da det er et instinkt, ti afstamningen er grundlaget for enhver nationalitet, og saa længe der existerer nationer, maa der existere nationalhad. Da nu Semiter og Arier er uforsonlige modsætninger, maa de skilles. — Han foreslaar derfor at grundlægge et »Selskab til kolonisation af Palæstina og Syrien.« De nødvendige midler vil kunne skaffes til veje ved en frivillig selvbeskatning.

Saa vidt var Lilienblum naaet i januar 1883, og hermed er i hovedsagen sionisternes program fastslaaet. Som personlighed er han ikke særlig fremragende, men som type er han interessant. Gennem ham lyder hans russisk-jødiske samfunds røst, ja bortset fra nuancer, der er værdifulde for dem, der vil efterspore den jødiske nationale tankes snævre stier, er argumentation og stemningsfundament det samme hos alle Sionister, der herved danner et stort, aandeligt broderskab. Lilienblum er patriot. Typisk er hans selvfølelse, hans nationalstolthed, hans afvisning af tanken

http://rcin.org.pl

om en forsoning med de Kristne, hans anstrengelse for at uddybe svælget, hvoraf tillige hans oprigtighed fremgaar (ti det hedder »I Europæere, vi Jøder«), samt hans ufordragelighed. Derfor gaar han løs paa den ædle Moses Mendelssohn, fordi denne hævdede, at Jøderne ikke er nogen nation, men kun et trossamfund. »Hvor megen dumhed, hvor megen modbydelighed, *(merzosti)* og hvor meget hykleri ligger der ikke i denne fornægtelse.« Han er i virkeligheden nationalist til fingerspidserne, prototyp for en talrig yngel. Han vil ikke anerkende fuldt berettigede russiske krav. Han beklager f. ex., at der af rabbinere, af »navnkundige talmudister og hebraister« kræves kundskab til noget saa verdsligt som algebra, geometri og russisk sprog, han finder, at Jøderne spiller lakej overfor deres herrer, naar de som i Ungarn er gaaet ind paa, at undervisningen i religion i de jødiske skoler meddeles paa ungarsk, eller naar Jøderne i Warszawa forandrer deres jødiske navne til polske, og han sørger over, at Jøderne ved at gøre krigstjeneste i de moderne hære tjener en fremmed nationalsag, og en af grundene til, at han ikke kan anbefale Amerika til kolinisation for Jøderne er den, at selv om der her kunde tildeles dem et særskilt omraade, saa kunde det maaske engang i tiden falde Yankeyerne ind at ville erhverve sig jord inden for dette nye jødeland. Vi ser tydeligt hos Lilienblum, at den nationaljødiske tanke har optaget visse elementer hos den almindelige europæiske nationalisme. Han forudsiger skarpsindigt eller snarere skarptfølende dennes tiltagende vext, og hans spaadom fra 1883 er desværre gaaet i opfyldelse. Han minder om de nye nationale staters genrejsning, om Grækenlands, Ungarns, Italiens, Balkanlandenes, han minder ligeledes om, at det gamle testamentes kultur var national og kun kendte nationalriger, og samtidig med, at han paastaar, at antisemitismen er oprunden af nationalismen, tilføjer han et andet sted forklarende, at den kun er en ukrudtsplante, der voxer op af den frodige natio-

http://rcin.org.pl

nale idé. Det er nemlig denne, som det gælder for ham om at forsvare, ti nationalismen er, siger han, ikke reaktion, men det ægte fremskridt, og »kilden til alle vore ulykker, den nationale idé, kan og bør blive vor frelse.«

Midt imellem første og anden halvdel af Lilienblums skrift falder Leon Pinskers »Autoemancipation«[121] fra september 1882. Pinsker var en anset læge. Han havde i mange aar arbejdet med iver for en jødisk tilslutning til russisk kultur og raset mod »den skammelige jargon« (jidiszsproget), da omslaget indtraadte i 1881. Hans afhandling indeholder paa det nærmeste de samme argumenter som Lilienblums og er sikkert paavirket af dennes første afhandling, men den frembyder langt fra den samme psykologiske interesse. Den er ikke saa aabenhjærtig, men den er mere konsekvent i tankegangen, den søger ikke efter aarsagerne til den jødiske misère, men konstaterer blot den foreliggende situation, den giver ingen historiske udkig, men naar til sine slutninger ad rent logisk vej, og man føler, at sagen har været gennemtænkt af forfatteren de hundreder af gange, saa at han ikke lægger mærke til, at de samme argumenter gentages med andre ord. Teserne er af saa almindelig beskaffenhed, at de kan passe paa alle Jøder. Afhandlingen er da ogsaa nok saa meget beregnet paa udlandet som paa de russiske Jøder, og den er affattet paa tysk. Men den forblev næsten ubekendt i Tyskland.

Imidlertid begyndte det at gære i Odessa. Der samlede sig en lille kres af entusiaster. Nulevende deltagere har fortalt os om den overstrømmende begejstring, det vakte, da »gnisten tændtes i den jødiske nationale bevidsthed og den jødiske nation genopstod.«[122] Der var iblandt disse folk mænd, som øjeblikkelig drog afsted til Palæstina, tog spaden i haanden og gav sig til at opdyrke deres fædrene jord. Selskabet »Sions venner« søgte at iværksætte en systematisk kolonisation, Pinsker blev dets præsident, Lilienblum dets sekretær. Men det var onde

http://rcin.org.pl

aar for friheden, det galdt om at være forsigtig for ikke at vække regeringens mistanke, og et beslægtet samfund Bne Mosze (Moses' sønner) virkede i største hemmelighedsfuldhed. I 1884 afholdt kolonisationsvennerne et møde i Katowice i Øvreschlesien nær den polske grænse; her indfandt sig bl. a. ogsaa tyske Jøder. Men allerede de følgende møder fandt sted i Druskieniki (1887) og i Wilno (1889), altsaa i polsk Litauen, udenfor tysk indflydelsessfære. De russiske Jøder maatte vedblivende bære hele bevægelsens byrde, og den oversteg langt deres kræfter. Det kneb ogsaa med de organisatoriske evner.

Social organisation er en temmelig ny fremtoning. Dens grundlag er social disciplin. I middelalderen var den omtrent ukendt og vegeterede kun under kirkens autoritet. Blandt de slovanske nationer besidder Tjekkerne og Polakkerne evnen til organiseret sammenslutning i høj grad, Russerne næsten slet ikke. De vesteuropæiske Jøder var allerede før sionismen udmærket organiserede, nærmest i filantropisk retning de østeuropæiske ikke fuldt saa godt. Men de sad inde med minderne om et tidligere selvstyre, og de ejede derved historisk uddannede muligheder for social samvirken. Disse evner ventede blot paa et exempel for at udvikle sig.

Organisatoren var Theodor Herzl.

III.

Han var aandelig set født, før han kom til verden. Hans tanker havde allerede før den tid levet dulgt i Jødernes sind. Han stillede dem frem i lyset, og da de erkendte dem, genkendte de med det samme sig selv.

Han er den nyere tids berømteste Jøde, og han er tillige i sionistiske kredse anset for den største Jøde. For de russiske Jøder er hans minde en helligdom, Sokolow kalder ham et geni,[123] Pasmanik ser i ham Jødernes ukronede konge.[124]

http://rcin.org.pl

Hans billede hænger i tusinder af jødiske hjem. Man træffer det hyppigt i den polske og russiske Ghetto, i de fattige hytter, hvor Europa kun kendes som noget uendeligt fjærnt og fjendtligt. Det fremstiller en ædel semitisk type, en af de allersmukkeste, med svagt bøjet næse, kødfulde læber, et velplejet og fyldigt skæg, der synes at være ravnsort, og melankolske øjne. Saaledes kunde Saul have set ud. Under frygt og bæven skrev hanpaa sin »Jødestat«. Han hengav sig under arbejdet uvilkaarligt til sin naturs digteriske tilbøjelighed og grebes til tider af angst for, at resultatet kunde blive et poem. Han fortæller i sin selvbiografi, at han ligesom Heine mærkede ørnevingers susen over sit hovede. Hver dag arbejdede han paa skriftet indtil fysisk udmattelse, og om aftenerne hørte han Wagners musik, især Tannhäuser. De aftener, paa hvilke der ikke blev opført operaer, følte han tvivl om sine tankers rigtighed.[125] Men han var dog ikke mere digter end, at han følte, at det galdt om at være praktiker, og da han læste sit manuskript op for en ven og denne brast i graad, — ikke af rørelse, men af medynk, ti han troede, at Herzl var bleven sindssyg, — opgav han sin plan. Først efter en række indre kampe genvandt han sin selvtillid og udgav sit skrift. Det var i 1895. Bogens indhold er bekendt nok og skal her kun berøres flygtigt. Nødvendigheden af en udvandring, et punkt, som han ofte kommer tilbage til i sine andre skrifter, og som hos Lilienbaum og Pinsker er saa udførligt begrundet, er her stillet i anden række, medens der især er lagt vægt paa, hvorledes jødestaten tænkes dannet og indrettet. Selve titlen »Der Judenstaat«, indeholder en god portion agitatorisk kraft. Fremstillingen er en saadan, at den i øjeblikket fremkalder den illusion, at det, der skal tilvejebringes, allerede er udført, og vi ser, at det hele ikke er noget hexeri. Læseren suggestioneres og tror paa den betingede realitet. Alle momenter fastslaas i en lapidarisk stil, der ikke taaler modsigelse. En millionfond skal give pengene, en kolonisationskomité skal

http://rcin.org.pl

styre. Emigrationen tænkes at vare flere aartier og foregaa gruppevis under ledelse af rabbinere. Der bygges synagoger, skoler, hospitaler og arbejderboliger, og der indføres en syvtimers arbejdsdag o. s. v. Herzl afgør ikke, hvor Jøderne skal drage hen, han vakler mellem Argentina og Palæstina, men hans sympati hælder naturligt over mod det forjættede land. Og han fastslaar det centrale, »Sionismens definition«, som det hedder, nemlig at det gælder om at skabe »et offentligt, ved lov sikret hjemsted for de Jøder, som ikke kan eller vil assimilere sig i deres nuværende bopæle.«

Herzls storhed beror ikke paa, at han har skrevet *Jødestaten,* men paa, at han har formaaet at lægge grundvolden under den virkelige jødestat, at forvandle alle forberedende tanker til en realitet. Han har organiseret dér, hvor der tidligere herskede kaos, han har indført de sionistiske kongresser, disse jødiske nationalforsamlinger, — den første i Basel 1897 —, og han har nærmet de østlige og de vestlige Jøder til hinanden. Det havde hidtil været en ældgammel tradition, at indre jødiske anliggender skulde afgøres ubemærket, i det skjulte, men Herzl aabnede alle døre og slog til lyd i alle kulturlande, idet han hævdede, at sionismen tillige var et verdensproblem. Dette er moderne. Og han blev den store organisator, fordi han forstod at benytte de i Vesteuropa gængse, fuldt udviklede former for organisation, som i Rusland var dels ukendte, dels — af politiske grunde — uanvendelige. Han henvendte sig ogsaa til de jødiske pengemænd, til sultanen og til kejser Wilhelm, hvem han beundrede med en underdanighed, som om han havde kunnet være en Napoleon. Den tyske kejser synes at have sat hans fantasi i sving, og Herzl spaar, at han endnu vil udrette mange, store ting. Men Herzl er hverken i »Jødestaten« eller i sine senere skrifter saa umiddelbar, som det kunde synes efter hans egen paastand. Planen om Jødefolkets hjemvenden til Palæstina tiltalte hans digteriske

http://rcin.org.pl

indbildningskraft, men dens gennemførelse skyldtes hans praktiske greb paa livet. Han ræsonnerer for meget over sin egen taktik, til at den som et kildevæld kan være rislet frem af hans hjærtes inderste. Allerede da det i begyndelsen af 1895 gærede i hans hjærne, medens »Jødestaten« endnu var under forberedelse, viste han sig som en dygtig general, der forstaar at drage fordel af menneskene. Han korresponderede og samtalede dengang med baron Hirsch, og for ikke at skræmme den jødiske Krøsus, erklærede han paa forhaand, at han ikke nærede hensigter i retning af hans pengepung, men i virkeligheden var disse netop hovedpunktet i hans henvendelse. Han forstaar sig godt paa mennesker, naar han i sit forsvar for den fantastiske, sionistiske tanke i et brev til baron Hirsch bemærker: »Ved De, hvoraf det tyske rige er opstaaet? Af drømmerier, sange, fantasier og sortrødgyldne baand. Og i løbet af kort tid, Bismarck har blot rystet det træ, som fantasterne har plantet . . . . . Ja, kun det fantastiske er i stand til at gribe mennesket.« Og han kender reklamens og forfængelighedens magt over folk, naar han som agitationsmiddel foreslaar at udsætte ærespræmier for jødisk heltedaad, jødiske opfindelser, fremragende jødiske ydelser i kunst og litteratur o. s. v.[126]

Herzl har agiteret for sin idé i en mængde foredrag og afhandlinger og har varieret det sionistiske tema med største kunst. Man læser gerne de gamle tanker i den nye form. Han er helt igennem journalisten, overfladisk alsidig, smidig og en ikke daarlig dialektiker. Som skribent er han i grunden taler. Han har en evne til at gaa paa, der bestikker ved sin tilsyneladende naturlighed og frejdighed. Han indrømmer beredvilligt mulige fejltagelser, synes derved upartisk og vækker tillid. Han kender paa en prik Jødernes smaafejl, som han gærne udhæver for til gengæld rosende at overdrive deres positive egenskaber. Jødernes historie er han ikke synderlig fortrolig med, og om for-

http://rcin.org.pl

holdene i Rusland har han kun hørt af sine trosfæller, følgelig i en farvet fremstilling, (først senere besøgte han dette land). Han anede heller intet om sine russiske forgængere i Odessa. Det meget fælles, der findes mellem ham og dem, beror paa fælles emne, fælles smerte og fælles jødisk aand. Men Herzl er mere human. Han er f. ex. i følge sagens natur ligesom sine russiske landsmænd en modstander af Mendelssohn, men han rakker ham ikke ned, men kalder ham for den ædle prøjsiske filosof, og han er frisindet nok til ogsaa at yde den forhadte antisemitisme retfærdighed; han indrømmer, at den til en vis grad er »en nødværge« og at Jøderne danner »en frygtelig konkurrence« for den kristne middelstand. Men ved siden heraf er han ensidig, idet udgangspunktet for al hans tankegang er Sion, der bliver universalmidlet for alle onder, og al argumentation maa læmpe sig efter dette. Derfor mener han og tror paa, at Jøderne overalt ærligt har forsøgt at gaa op i de dem omgivende folkegrupper og blot har villet bevare deres fædres tro. Overfor dem, som ikke anerkender sionismen, kender han ingen skaansel. Dette gælder de saakaldte protestrabbinere, der mente, at sionismen staar i modstrid til jødedommens messiasforjættelser.

Ogsaa den elskelige, upartiske Anatole Leroy-Beaulieu, Jødernes prøvede ven, fik sit besyv, saa snart han traadte frem med sine tvivl og vovede at stille sin franske nationalitet op mod den jødiske, ti Herzl anerkender i det jødiske problem kun et enten—eller, (»Welf oder Waibling«). Paa den anden side angriber han ogsaa Alliance israélite universelle, fordi den som en international jødisk forening let kunde blive ham en konkurrent, tilmed da den ikke stillede sig synderlig velvillig overfor sionismen i dens begyndelse. Den senere herskende snævertsynede nationalisme var Herzl fri for, og han erklærede følgelig, at Jøderne i fremtidens Palæstina burde vænne sig af med Ghettosprogene,

http://rcin.org.pl

altsaa ogsaa med jidisz, der for tiden er de polske Jøders schibboleth. Saaledes tænker en mand, der ikke vil være mere ensidig end nødvendigheden byder.[127]

IV.

Sionismen har beredt iagttagere af folkepsykologiske fremtoninger en overraskelse. Det har vist sig, at den jødiske psyke var et meget sammensat fænomen, og at man hidtil langtfra havde ført sonden dybt nok ned. Den kendsgærning, at mange tusinder af Jøder pludselig erklærede sig for Nationaljøder, gav anledning til eftertanke. Mindst undrede man sig i Østeuropa, fordi man her havde vænnet sig til at betragte Jøderne som noget for sig selv, dels som en særlig samfundsklasse jævnsides med adel, smaaborgere og bondestand, dels ogsaa som en særskilt nation, saa at kun manifesteringen, men ikke existensen af en jødisk nationalfølelse vakte opmærksomhed. Men i Vesteuropa følte man sig desorienteret. Her var der Jøder, som erklærede sionismen for en utopi, men der var ogsaa saadanne, for hvem jødedommen hidtil havde været et blot minde uden dybere værd, og som nu stod frem, slog sig for brystet og bekendte deres tilslutning til den jødiske nationalitet. For antisemiterne var dette en stor triumf, da de altid havde paastaaet, at Jøderne kun paa skrømt havde antaget de forskellige folks nationaliteter, blandt hvilke de var bosatte, hvad der atter fra jødisk side var bleven stemplet som bagvaskelse. Og nu vidnede selve kendsgærningerne i deres faveur. Sionisterne lagde ingenlunde skjul herpaa. De optog endog antisemiternes raceteori, læren om den semitiske og ariske races uforsonlighed. Til gengæld modtog antisemiterne med anerkendelse den sionistiske teori om nødvendigheden af en udvandring, og under de af sionismen fremkaldte voldsomme polemikker opdagede de yderliggaaende i bægge partier, at de havde generende mange

http://rcin.org.pl

fællespunkter. Ti den ene nationalist forstaar den anden nationalist fra den modsatte lejr.

Overrabbineren i Wien Dr. Güdemann erklærede, at Jøderne ikke er nogen nation, ti deres mission er at overvinde den nationale idé og at føre menneskeheden bort fra den snævre egoistiske nationalisme og over i humanitetens frihed. Disse smukke ord vakte sionisternes vrede,og baade Herzl[128] og Max Nordan[129] opponerede. Og de havde retten paa deres side. Fakta viste det. Jøderne er en nation, men ikke i samme betydning som andre. Der lever ved Lebasøen i Pommern omtrent 100 Slovintsere,[130] Europas mindste folk, nær beslægtede med Kaszuberne og direkte efterkommere af de Vender, der ved deres hærtog i middelalderen gjorde de danske farvande usikre. Deres dage er talte, om nogle faa aar vil de være uddøde som folk. Men saalænge de endnu taler deres slovanske modersmaal, udgør de i højere grad en nation (i ordets sædvanlige betydning) end Jødernes 13 millioner, ti de har et eget sprog og et eget territorium. Men dette betyder ingenlunde, at Jøderne ikke er en nation. Den jødiske nation ligner ingen anden af jordens nationer, fordi dens skæbne ikke ligner noget andet folks, men derfor er den der alligevel. Den gør sig i høj grad bemærkbar, men den har ingen sikre grænser, den er indfiltret i andre nationer, og den betyder f. ex. ikke franske Jøders + tyske Jøders + polske Jøders + alle andre Jøders nationalitet, men derimod det alle grupperne iboende fælleselement + eventuelle i visse af grupperne særlige elementer, og bægge dele lader sig ikke kontrollere. Her kommer vi til kort med de gængse definitioner af nationalitet, og de psykologiske muligheder er mangfoldige. Den ældgamle, tidligere for det meste ubevidste faktor i jødeheden, nemlig at Jøderne ikke vil være som de andre, er under den nye nationale bevægelse bleven til en bevidst følelse; oppositionen mod de ikkejødiske nationers ejendommelighed er for øjeblikket den mest reale

http://rcin.org.pl

faktor i den jødisk-nationale bevægelse, ti 'fjenden har forenet os', som visse sionistkrese har for vane at sige, men hermed er spørgsmaalet ingenlunde udtømt.

Det samme gælder det enkelte individ. Det har ondt ved at finde sit eget nationale jeg, det vil sige at afgrænse sig overfor sig selv, overfor sin egen tradition og sine omgivelsers, da de to begreber stadig flyder over i hinanden. Hvad Jøderne tidligere har kunnet lade henstaa uafgjort, det kræver i vor tid en afgørelse, og det er netop de ypperste aander, der lider under halvheden. Ogsaa Herzl er et exempel.

Han var født i Budapest som søn af en velhavende jødisk købmand. Han besøgte først cheder'en, men blev senere anbragt i et gymnasium, studerede jura ved universitetet i Wien, blev juridisk kandidat, men brød af og begyndte at skrive i bladene og for teatret. Fra 1891—95 var han Neue Freie Presses korrespondent i Paris. Han var dengang en udpræget Europæer og modernist, uden interesse for det jødiske spørgsmaal, 'fremmed for mit folk', som han selv siger. Han fortæller ganske vist, at en bog af antisemiten Dühring, 'i lige grad fuld af had og aand', i aaret 1882 gjorde et dybt indtryk paa ham. Han var dengang toogtyve aar gammel. Men gennembruddet er langt senere. I en af sine feuilletoner, i hvilken han omtaler et af Alexander Dumas den yngres dramaer erklærer han den tanke, at Jøderne bør vende tilbage til Palæstina, for absurd.[131] Lidet anede han dengang, at hele hans livsgærning skulde være viet kampen for dens virkeliggørelse. Det var først, da han overværede Dreyfusprocessen i Paris 1894, saa den anklagede blive ført ind i retssalen og hørte mængdens raab nede paa gaden 'à mort les juifs', at han efter egen tilstaaelse blev sionist. Men han er derfor endnu ingenlunde klar over sig selv. Modsigelser kan paavises i hans skrifter i mængde. Han føler religionens almagt i jødeheden, men han er saa moderne, at han stiller nationalitets-

http://rcin.org.pl

følelsen i spidsen, og derfor siger han til de franske Jøder, der som assimilerede kunde tænkes at ville bekæmpe sionismen: 'I er Franskmænd af den mosaiske tro, bland Eder derfor ikke i vore indre sionistiske anliggender, ti de vedrører kun Jøder.' Derfor kunde den næsten konfessionsløse Wienerjournalist i »Jødestaten« foreslaa, at de hellige kristne steder i Palæstina i tilfælde af landets erhvervelse ved Jøderne skal erklæres for exterritoriale og bevogtes af en særlig af Jøder bestaaende æresvagt. Han var indifferent nok til at mene, at de Kristne vilde betro Kristi grav til Jødernes omsorg, og han var tillige for lidt Jøde, — religiøst set —, til at forstaa, at de østeuropæiske Jøder vilde gribes af rædsel og harme ved den blotte tanke, at deres trosfæller skulde besmitte sig ved en saadan gærning. Paa den anden side viser han ofte den dybeste ærbødighed for ortodoxien. »Hær og klerus skal holdes i højeste ære,« siger han i sin fremstilling af fremtidstilstanden i Palæstina, ja udvandringen tænkes at foregaa gruppevis, og i spidsen for hver gruppe skal der staa en rabbiner, og rabbinerne skal begejstre menigheden for den sionistiske sag.

Da Heinzl nedskrev dette forslag, har han næppe følt nogen jubel over denne indrømmelse til klerikalismen, men der har samtidig været en anden side af hans jeg, som har længtes efter, at udvandringen skulde foregaa netop saaledes, og saa har han fæstet ordene paa papiret. Herzl bliver i tidens løb stadig mere Jøde, den af ham vakte sionisme kastede sine reflexer tilbage paa ham, og bekendtskabet med de polske og russiske Jøders ortodoxi virkede paa ham som en bebrejdelse. Svælget mellem Jøder og Kristne uddybedes for ham, og hans sjæl bliver »et eneste bloddryppende saar.« Denne udvikling fremgaar af en lille skitse, der under en gennemsigtig forklædning indeholder bidrag til Herzls sjælelige tilstand 'Der var engang en mand, som dybt i sin sjæl havde følt den ulykke at være Jøde'. Han var kunstner og velhavende og tænkte ikke

http://rcin.org.pl

over sin byrd eller sine fædres tro, indtil 'det gamle had brød frem under et moderne slagord'. Antisemitismen førte ham tilbage til jødedommen, først uvilkaarligt og uanet, derpaa antog hans jødiske følelse form af en bevidst idé. Og han begyndte at iagttage sig selv. Som kunstner og nutidsmenneske var han voxet sammen med mange ujødiske vaner og havde antaget mange tilbøjeligheder, som vanskeligt lod sig fjærne, fordi de hidrørte fra de nationale kulturer, som han skyldte sin udvikling. Han spekulerede over, hvorledes han skulde forlige disse fremmede elementer med sin tilbagevenden til jødedommen, og han betoges af tvivl om, hvorvidt en saadan udjævning overhovedet var mulig. Men saa skulde da i det mindste det følgende slægtled opdrages til at betræde den rette vej. I mange aar havde han ikke fejret Makkabæernes minde, men nu besluttede han, at festens kærter skulde lyse op for ham og hans børn. Og han købte en niarmet lysestage, og alt medens lysene tændtes, forklarede han børnene festens betydning, gennemgik Israels historie, det han vidste, og det var ikke særdeles meget, men ved de historiske minder og kærternes skin blev fortiden levende i ham, og da han lod børnene genfortælle det fortalte, forekom det ham rigt og herligt.[132]

Den højtidelighed, som Herzl sigter til, er Chanukafesten, indvielsen af lysene, et minde om Makkabæernes sejr og templets fornyede indvielse. I løbet af 8 dage tændes hver aften et nyt lys, saaledes at der hver dag føjes et nyt til det foregaaende. Højtideligheden minder ved lysene om den kristne jul og er en stor glæde for børnene. I de jødisk-polske hjem er der til festen knyttet en børneleg, *drederel*,[188] en slags spillen top forbunden med gætning, som Herzl dog ikke synes at have kendt. Hans fortælling er stemningsfuld, men den bringer ingen løsning af problemet om at forlige den europæiske nutid med den hebraiske fortid. Den er tværtimod et smertefyldt minde og en opgivelse. Men han

http://rcin.org.pl

haaber paa, at hans børn skal finde løsningen. Det næste slægtled skal frelses, medens det endnu er tid, siger han. Det skal opdrages til religiøst at blive ortodoxe Jøder, til nationalt at føle Makkabæeraanden levende i sig. Herzl ansaa utvivlsomt dette for et fremskridt.

V.

Herzl døde i 1904. Max Nordau blev hans arvtager. Næppe er nogen med større ret bleven kaldt en moderne aand. Han er vor tids litterat par excellence, forfatter paa de tre verdenssprog, ikke ueffen som kritiker, udmærket som taler, og i særlig grad egnet til at beherske de store træk af nutidens kultur. Denne mand har i en aarrække været sionisternes aandelige herold, en glødende, jødisk patriot. Man husker ham fra 'Konventionelle Lügen der Kulturmenschheit' og 'Paradoxe' som en noget spydig, ofte ubarmhjærtig iagttager. Men overfor jødefolket standser skepticismen, ja endog kritikken, og man træder med ham ind i den hellige lund. Navnet Jerusalem vækker ærefrygt og ømhed, og Nordau føler, i hvor høj grad 'vi i vort hjærtes inderste er vedblevne med at være Jøder, selv de iblandt os, der i størstedelen af deres liv ikke har haft nogensomhelst samfølelse med den levende jødedom.' Og ligesom Herzl trøster han sig med fremtiden, med at det nye slægtled, som forener en dyb, jødisk følelse med helt moderne, helt europæiske anskuelser, skal forynge jødedommen, med at unge doktorer fra alle fakulteter skal genfinde deres races og deres overbevisningers stolthed. Det messianske løfte er for Nordau hemmeligheden ved det jødiske folks udødelighed. Et folk, som faar sig selv til at tro, at dets Messias allerede er kommen, er netop gaaet glip af den messianske tros »allerfineste betydning og værd«, og et saadant folk aflægger derved vidnesbyrd om, at det ikke er et saa ophøjet symbol værdigt. Vort messianske ideal

http://rcin.org.pl

er højt og fjærnt som en stjærne. Det er evigt som en stjærne. For den troende er det et levende haab. For den, der ikke tror, men forstaar, er det et stolt symbol, hvis styrke netop er dets uopnaaelighed.[134]

Her foreligger et aabenbart kompromis. Symbolet, realitetens stedfortræder, skal erstatte religionens tabte paradis, men gør det kun daarligt. Nordaus poetiske betragtning udfylder ikke den tomme plads, der blev tilbage efter den naive tros flugt. Hans filosofi, at symbolets uopnaaelighed er dets styrke, er for Nordau ikke selvoplevelse, men kun en frase, som den gamle spotter tidligere selv vilde have haanet. Han befinder sig i grunden slet ikke vel tilpas indenfor det religiøse problem, men som sædvanlig er det ogsaa her det nationale problem, som ubønhørligt har trukken religiøse efter sig.

Nordau er dristigere i sine slutninger og mere konsekvent end Herzl. Han paastaar, at han oprindelig var et klassisk exempel paa en tysk patriot. 'Hvis nogen havde vovet at kaste den ringeste skygge paa mit tyske fædrelands ære, vilde jeg have givet ham en ørefigen og øjeblikkelig være bleven hans dødsfjende; jeg ansaa Tyskland for mit fædreland og ærede det som min egen mor. Men efterhaanden som jeg blev ældre, kom jeg til den overbevisning, at jeg til en vis grad følte mig fremmed i Tyskland. Man drog altid min glødende patriotisme i tvivl, man tog ikke hensyn til den, man bebrejdede mig uafladelig min jødiske byrd. Mine bedste, mine reneste følelser, blev brutalt nedtrampede og haanede. Saaledes indsprøjtedes langsomt, men systematisk tvivlens og bitterhedens gift i min Sjæl.'[135]

Her foreligger i bedste tilfælde et selvbedrag. Nordau har aldrig været tysk patriot. Ellers havde han ikke kunnet ophøre at være det. Ti det er det ejendommelige ved nationaliteten, at den, der frasiger sig den, aflægger derved vidnesbyrd om, at han aldrig har haft den. Følge-

http://rcin.org.pl

lig gaar man ikke over fra at være glødende tysk patriot til at blive ligesaa glødende jødisk patriot. Heller ikke er det tænkeligt, at Nordau nogensinde, f. ex. ved forfølgelser eller mistænkeliggørelser, skulde bringes til at opgive sin nyantagne jødiske nationalitet, naturligvis fordi den i virkeligheden er hans gamle. Dog kan der i visse tilfælde indtræde en addition. Man kan have en dobbelt nationalitet, man kan til den oprindelige føje en ny, vel at mærke forudsat, at de ikke er indbyrdes modstridende. En Dansk-Amerikaner hører ikke op med at være Dansk, fordi han assimilerer sig i Amerika. Tanken om et Enten—Eller existerer overhovedet ikke for ham. Derimod behersker den aldeles sionisternes ideologi.

Sionismens stejle nationalistiske standpunkt fremkaldte angreb ikke blot paa den nye retnings tilhængere, hvad der var naturligt, men ogsaa paa Jøderne overhovedet, hvad der ligeledes var forstaaeligt, men mindre berettiget. De blev alle som én mistænkelige som folk, der kunde falde fra, hvad øjeblik det skulde være. For at forsvare sionisterne skrev Nordan en afhandling 'Patriotisme og sionisme',[136] i hvilken han søger at godtgøre, at disse to begreber ikke udelukker hinanden. Det er et rigtig daarligt indlæg, saaledes som man kunde vente det, naar selv en begavet mand forsvarer en skrøbelig sag. Atter her slutter Nordau et kompromis, idet han trykker patriotismen ned ved at fremstille den som en følelse af kærlighed til hjemstavnen og af taknemmelighed mod det samfund, vedkommende lever i. Men de varme ord og stærke følelser møder vi ikke i hans indlæg, dem har han øjensynlig kun tilovers for sionismen. Patriotisme d. v. s. patriotisk færd kan ganske vist tænkes uden nationalfølelse, men den kan ikke existere paa baggrund af en nationalfølelse, som virker i modsat retning. (F. ex. har en Englænder, der deltager i den græske frihedskrig, ingen græsk nationalfølelse, men han er, rent forbigaaende, en græsk patriot). Sionisterne

http://rcin.org.pl

kæmper nu netop for, at Jøderne skal opgive den nationalbevidsthed, der forener dem med vedkommende lande, og det kan ikke kaldes for patriotisk gærning. Og patriotisme er ikke nogen hjemstavnsfølelse, men en ad historisk vej udviklet politisk samfundsfølelse. Den er hos nationer med stærk selvbevidsthed den nationale velværes barometer og er derfor ikke altid konstant. Den stiger i ulykken, den falder i medgang. Derfor føles den sjælden paa samme maade hos de forskellige nationer. I det ene land rummer den den mætte epikuræer, i det andet land giver den kneben plads for idealisten. Og hvis Nordau f. ex. havde spurgt Polakkerne om, hvad de forstaar ved patriotisme, vilde han have erfaret, at det er den højeste form for social samvirken, den yderste grænse, til hvilken menneskelig opofrelse kan naa, det er en given sig hen til en idé, der kræver kamp, fornedrelse, lidelse uden at der til gengæld ydes nogen tak eller anerkendelse.

Max Nordau har ogsaa skrevet et sionistisk skuespil 'Doktor Kohn'. Kristendom, assimilation og sionisme tørner sammen, og herved opstaar konflikten. Handlingen foregaar i en lille, tysk universitetsby. Gehejmeraad Moser, en af byens rigeste og mest ansete mænd, hed fordum Moses og var af jødisk konfession, men antog protestantismen, ikke af overbevisning, men fordi han i intet punkt vilde adskille sig fra 'de andre Tyskere', og ægtede en dame af gammel tysk adel, en født v. Quincke, fuld af de hendes byrd tilhørende stands- og trosfordomme. Og det lykkedes ham paa den maade udvortes at udslette ethvert spor af sin semitiske oprindelse. Han har en datter Christine og to sønner, af hvilke den ene er student, den anden officer i et garderegiment, bægge antisemitter ud til fingerspidserne. Dr. Kohn er søn af fattige, ortodoxe forældre og privatdocent i matematik ved et universitet, men kan ikke avancere, eftersom han er Jøde. Først da han opnaar en udenlandsk udmærkelse for en videnskabelig afhandling.

http://rcin.org.pl

synes udsigterne til et professorat lysere, og han vover at anholde om Christines haand, til hvem han har fattet kærlighed og som genelsker ham. Den gamle Moser indvilliger, skønt modstræbende, i forbindelsen, fruen er tvivlraadig, og hos sønnerne vækker den raseri. Karl, gardeofficeren, forestiller faderen dette argument: 'Naar vi lever i et samfund, bør vi underordne os dets æresbegreber. Vort samfunds æresbegreb tillader ikke slægtskab med Jøder.' Da minder faderen ham om, at han selv er af jødisk byrd. Sønnen forfærdes, men skifter ikke sind, ti — siger han — erkendelsen kommer for sent, og jeg er nu engang opdraget i min omgangskredses anskuelser, og da Kohn indfinder sig, slynger han ham en fornærmelse i ansigtet. En duel bliver følgen, og Kohn falder.

Dr. Kohn er sionist, og herved tilspidses modsætningerne. Ordene sionist eller sionisme forekommer ganske vist intetsteds i hele skuespillet; men sagen foreligger realiter. Vi møder de kendte, ubønhørlige maximer, tilspidsede og fremsatte med Nordaus spirituelle aplomb. De udgør en hel sionistisk dogmatik. »Jødedommen lader sig ikke afviske,« siger Kohn til Moser. »Hvad enten man nu føler den som en plet eller en udmærkelse, kan man dog ikke befris for den. De lever i en behagelig selvillusion. Enhver antisemit kan fortælle Dem, at Jøderne ikke er andet end en race, og at det at sige: »Jeg træder ud af Jødedommen,« er det samme, som om én vilde sige: »Fra idag hører jeg op med at være neger.« Saaledes plaiderer kun agitatoren. Udtalelsen indeholder en vis portion sandhed, men er i denne form alligevel ret grov, skydende alle individuelle forskelle til side. Millioner af Jøder er jo i tidens løb bleven opsugede af ikkejødiske naboer, sporløst forsvundne, om ikke i første led, saa dog i andet. Men Dr. Kohn udsiger det, han føler. Han er en karakter, der ikke er tilsinds at læmpe sig. Han er racestolt og bruger stærke ord: »Døbt eller udøbt er Jøden for tiden en helot, og ved sin helotertilstand er han

http://rcin.org.pl

fordømt til alle heloterlaster. Vi vil søge at tilkæmpe os et land, og vi bør igen drage os vort gamle sprog til minde.« Kohn er fritænker, og han er frisindet med den indskrænkning, som fritænkeri paalægger. Han vil derfor ikke nøde sin kristne hustru ind i den mosaiske religion, men nok i den jødiske kultursfære, »ti min selvagtelse kræver, at min hustru ikke fører mig over i *sin* verden, men derimod, at jeg fører hende over i *min*.« Han synes rent at glemme, at hans hustru kunde have den samme selvagtelse og det samme krav, og meningen er øjensynlig, at hun skal slutte sig til hans nationalt-jødiske idealer. Og dette er ifølge den specifike vesteuropæiske sionismes opfattelse det fundamentale, ti nationalitet og kultur staar her over religionen. Derfor siger Moser: »Jeg tror, at daaben laver en Jøde om til en Kristen,« og svaret lyder: »Javel, men den laver aldrig en Orientaler om til en Tysker.« Man mærker, at Nordau har anstrængt sig for at gøre Dr. Kohn rigtig sympatisk for sionister ved at fremstille ham som bravt uforsonlig. Man maa derfor spørge: Naar Dr. Kohn besidder saa mange fortræffelige sionistiske egenskaber, hvad bliver der saa tilovers for det kristne samfund Den rene matematik. Med mange Jøder af Dr. Kohns beskaffenhed vil muligvis en sionistisk stat blomstre, men sikkert ikke nogen europæisk. Og naar man er saa varm en sionistisk patriot, da er Frk. Moser, trods sin stærke forelskelse, næppe noget passende parti. Stykket er saaledes et udpræget tendensdrama, stablet op med stor anstrængelse. Mindre stærke argumenter vilde have virket dybere. En skikkelse som superintendanten v. Quincke, der skal være en type paa kristelig intolerance, er lige op til det mulige, naar han siger til Christine: 'Du har lært, hvem det er, der har korsfæstet vor Herre Jesus. En kristelig pige bør ikke have noget tilfælles med gudsmorderne, paa hvem den evige forbandelse hviler.'[187]

Saaledes svækkes stykkets værdifulde menneskelige ind-

http://rcin.org.pl

hold ved dets specielle hensigt. For Max Nordau handler stykket om en mand, der falder som et offer for sin nationale overbevisning, for Ikke-jøder handler det blot om en kollision mellem to modsatte nationalismer, idet ofret forsvinder i den stærke fordeling af lys og skygge.

VI.

Sionismen tog til at voxe. Allerede Herzl havde udvidet dens rammer ved at optage det sociale arbejde i dens program. Jøderne skulde hæves moralsk, fysisk og økonomisk og derved forberedes til udvandringens store maal. De vesteuropæiske sionister indsaa nemlig, at emigrationens virkeliggørelse stødte paa stadig flere vanskeligheder, og for at bevægelsen ikke skulde løbe ud i sandet, opfandt de det midlertidige samfundsarbejde, *gegenwartsarbeit*, som de kaldte det. Sionismen søgte at blive jødehedens formynder og kontrollør, og til dels er det lykkedes. Den imponerede ved sine kongresser, der gjorde fordring paa at være en slags overdomstol i alle jødiske anliggender. Her havde man lejlighed til at skue et genforenet Israel i det smaa, her mødte de Jøder op, der vilde præsentere sig for den samtlige jødehed, her fylkedes arbejderforeninger og sportsklubber, hebraister og kolonister, og baade frisindede og konservative *(mizrachim)* belavede sig paa at erobre den nye position. Især blev mange rabbinere urolige, og de krævede, at ungdommens opdragelse burde holdes udenfor sionisternes program.[138]

Man er paa forhaand oplagt til at føle sympati for en ny national individualitet. Nye nationer vil sædvanlig være velkomne. Er man ikke altfor meget pessimist, nærer man et lille haab om, at vor nutids kultur, der paa en rent ud forfærdelig maade afsliber individets ejendommeligheder, i en vis beskeden maalestok vil kunne beriges med nye synsmaader. Sionismen har da ogsaa hos adskillige

http://rcin.org.pl

Ikkejøder mødt velvilje og forstaaelse, maaske mest i tiden før krigen. Der var blandt dem saadanne Kristne, som havde saa meget af oldkirkens livssyn i sig, at de endnu følte forbindelsen med jødedommen og netop som Kristne forstod Jødernes længsel efter Jerusalem, der var andre, som anerkendte den ud fra deres eget fædrelandssind, der altid var rede til at yde fremmede, ikke konkurrerende, nationale bestræbelser deres tilslutning, og der var endelig dem, som gærne vilde understøtte sionismen, fordi de vilde være af med Jøderne og haabede, at den vilde foranledige en emigration til Palæstina. Der paatænktes endog for nogle aar siden dannet en »Kristelig forening af sionismens venner« i London og Haag.[138] Man give agt paa byerne, en engelsk og en hollandsk. Frisindet er altid størst dèr, hvor det lader sig udøve med mindst besvær, og hvor man tillige trænger mindst til det, og jo færre Jøder et land har, desto større er hos alle dets Ikkejøder sympatien for sionismen og overhovedet for al jødedom.

Sionismens bane har ingenlunde været uden ujævnheder. Interessen for den blandt Jøderne har været skiftende, og dens økonomiske hjælpekilder har ikke altid flydt lige rigeligt. Realisationen af dens plan syntes i lang tid rykket ud i en saa fjærn fremtid, at den ikke var i stand til at begejstre de mere kritisk anlagte individer. Et enkelt mod sionismen rettet argument var endog ugendriveligt. Palæstina er for lille. Jordens 13 millioner Jøder kan absolut ikke finde plads paa et omraade af 28,000 kvadratkilometer, der forøvrigt er befolkede i forvejen. Sionismen kan med andre ord ikke opfylde sin mission. Man er saa gaaet paa akkord og har erklæret Palæstina for det fremtidige hjemsted for saadanne Jøder, som paa grund af særlig ugunstige forhold i deres fødeland (eller opholdssted) skulde hjælpes ved udvandring, man har ogsaa trøstet sig med, at kun en mindre del af Jøderne vil faa lyst til at udvandre, (hvilket jo allerede er en betydelig indskrænkning

http://rcin.org.pl

af sionismens idé), og man har endelig forestillet sig Palæstinas rolle indskrænket til at repræsentere et udsnit af jødeheden, en nationaljødisk mikrokosmos, hvor jødisk ejendommelighed uhindret kunde udfolde sig. Alligevel henstillede Herzl i et svagt øjeblik til deltagerne i den sjette kongres i Basel (1903) at udvandre til Uganda i Centralafrika. Han mødte forbitret modstand hos kongressens østjødiske deltagere, hos folk, som Czlenow og Usiszkin, og Herzl maatte, omend ikke strax, falde tilføje. Mere konsekvent optraadte den engelsk-jødiske forfatter Israel Zangwill, da han grundlagde selskabet *The Jewish territorial organization* (forkortet *Ito)* med det maal at opsøge et nyt jødisk fædreland. Og nu begyndte der en leden paa landkortet. Itos udsendinge fartede jorden rundt. Man tænkte paa distriktet Solum i Nordafrika og underhandlede med Tyrkiet om Tripolis, der dengang endnu ikke var italiensk, men en udsendt expedition under professor Gregory konstaterede fuldstændig mangel paa vand, man forhandlede om Mesopotamien og krævede en koncession med udelukkelse af alle Ikkejøder, men mødte afslag, man vendte sit blik mod Kanada, men fik det svar, at Jøderne var komne ti aar for sent, man henvendte sig til Mexiko, Australien, Brasilien, Honduras, og standsede tilsidst ved Angola, men da der blev stillet den betingelse, at Jøderne skulde blive portugisiske undersaatter og forpligte sig til at lade deres børn undervise i portugisisk i skolerne, kølnedes ogsaa interessen for dette projekt.[140]

Kontroversen om Jødernes fremtidsland var et vidnesbyrd om, at jødeheden ikke var nogen énhed. Hvis Herzl nogensinde havde genfølt den polske og russiske Jødes brændende længsel efter at opnaa den ubeskrivelige lykke at kunne lægge sine ben til hvile i det forjættede land, vilde han aldrig have nænnet at fremføre sit Ugandaprojekt. Og idet Vestjøder og Østjøder saa meget forskelligt paa tilværelsen, var deres opfattelse af sionismen ogsaa højst ulig.

http://rcin.org.pl

De første var teoretikere, de sidste praktikere, der længtes efter en afgørelse. End ikke indbyrdes var Vestjøderne enige. De franske og de engelske Jøder var længe næsten vrangvillige sionister. Der aabenbarede sig trods alt en udpræget tysk aand i den begyndende sionisme, aldeles uvilkaarligt, ti sionismen optraadte jo med fordring paa at være en fornægtelse af enhver ikkejødisk nationalaand. Herzl og Nordau var tyske Jøder, bestyrelsens hovedsæde var først Køln, senere Berlin. Herfra udsendtes sionismens hovedorgan »Die Welt«. De franske Jøder havde et noget for stærkt indtryk af sionismens tyske karakter, og de var desuden vante til at gruppere sig omkring *Alliance israélite*. Og skulde de være ærlige, kunde de umuligt føle sig overbeviste om rigtigheden af de tyske sionisters argumentation, at livet var saa uudholdeligt for Jøderne, at de ikke havde anden udvej end at udvandre. Dette var jo baade for deres og forresten ogsaa for de tyske Jøders vedkommende en slem overdrivelse, og den skød uden diskussion den mulighed til side, at Jøderne kunde blive, hvor de var, for mandigt at føre kampen for den fuldstændige sociale ligeberettigelse, de attraaede.[111] Ogsaa de italienske Jøder følte sig vel til pas i deres fødeland, saa at deres sympati for sionismen nærmest udsprang af medfølelse for deres østeuropæiske trosfæller. De kom saaledes til at staa helt ude i periferien. Og Vestjøderne som helhed bragtes ved sionismen snart i en unaturlig, for dem lidet smigrende situation. De propagerede udvandring til Palæstina, men af tusinder af velhavende sionister, som var saaledes stillede, at de kunde drage afsted, rørte ikke én sig af stedet for at ombytte Europas magelige hovedstæder med det stenede Galilæa. De undskyldte sig med de vanskeligheder, som den tyrkiske regering lagde i vejen for indvandringen. Disse var nu ganske vist betydelige, men de var dog ikke større end, at et anseligt antal russiske jødeproletarer kunde fæste bo i Palæstina. For dem betød

http://rcin.org.pl

det forjættede Land en religiøs lyksalighed og en økonomisk chance, for Vestjøderne ingen af delene. De fleste af disse er i deres udvikling naaet til det punkt, hvor de ikke længer finder tilstrækkelig tilfredsstillelse ved at slutte sig til den national-religiøse, jødiske tradition, men paa den anden side er de saa stærkt bundne af denne, at den hindrer dem i at gaa op i de kristne nationers idealer, der væsentlig er netop kristne og nationale. I denne psykologiske halvhedstilstand yder sionismens nationaliseren dem en intensiv tilfredsstillelse, netop fordi den tillader dem at vugge sig i atavistiske stemninger, uden at den forpligter dem til nogetsomhelst. Derfor møder vi hos dem en vis idealisme, saalænge planerne endnu befinder sig paa forberedelsens stadium og afgørelsen endnu lader sig opsætte, derimod en vis snusfornuftig realisme, naar det gælder om at føre dem ud i virkeligheden. Ti Vestjøderne indser fuldt vel, at medens en del af Østjøderne vil kunne opnaa bedre økonomiske vilkaar i Palæstina, har de selv snarest udsigt til at miste den formue, de har fortjent. Og saa bliver de, hvor de er. Men de opgiver derfor ikke agitationen. De samler penge ind til nationalfonden, de holder lokale møder og tager del i de højtidelige kongresser og gør propaganda i snart sagt alle verdens lande for at bevare den jødiske nation »mod frafald«. Allerede Herzl havde paa den første kongres sagt: »Sionismen er tilbagevenden til jødedommen endnu før hjemkomsten til jødeland.« Et har Jøderne herved allerede opnaaet, nemlig at løsne deres sammenhæng med de lande, i hvilke de er fødte, uden dog at blive knyttede til noget nyt land. Historisk set foregaar der paa denne maade et tilbageskridt, idet dette nationaliseringsarbejde bidrager til at stille Jøderne afsides og fremkalde den isolerede tilstand, som i tidligere aarhundreder har været deres vanskæbne. Bevægelsen er ikke undgaaet det ikkejødiske samfunds opmærksomhed, og som sædvanlig er det Tyskerne, som har vist sig mest følsomme og

http://rcin.org.pl

mistænksomme, saa at endog en del af de assimilerede tyske Jøder har set sig nødsaget til at møde op med en indsigelse for derved at værne sig mod beskyldningen for manglende patriotisme. Ligeledes fremtraadte i 1913 den tyskjødiske digter Ludwig Fulda med en protest mod de Jøder, der erklærede sig for ude af stand til at »tage del i det tyske kulturarbejde og til at føle paa tysk,« og samme aar oprettedes der af »tyske borgere af den mosaiske tro« en forening til bekæmpelse af den sionistiske nationalbevægelse.[142] Den har sikkert kun kunnet vise sin afmagt.

VII.

De østeuropæiske sionister indtager en særstilling. Det nytter ikke at nægte det, de tilhører, selv jødisk set, en særegen kulturretning, og dette gælder ikke blot hoben, det store flertal, den der sidder i de polske og litauiske smaabyer og hvis horisont akkurat rækker fra deres lille stue til beth-ha-midraszens vægge, dem, der aldrig tør tillade sig den luxus at drage til sionistkongres og derfor er glade naar de af *Hacefirah* eller *Hajnt* kan læse et referat, men ogsaa dem blandt de russiske sionister, som har faaet en moderne opdragelse. Den undervisning, de har modtaget i en russisk latinskole eller paa et russisk universitet, lodder ikke dybt, og baade den og en eventuelt kompletterende moderne selvuddannelse svækkes som oftest af de i sionistisk retning dyrkede minder fra deres jødiske milieu. Ti disse folk trækker hele livet et stykke ghettolænke efter sig. Saadanne mænd var ikke egnede til at udjævne kulturforskellen mellem de vestlige og de østlige Jøder, men de var helstøbte nok til at sætte deres præg paa sionismen og bære sejren hjem.

Det er en næsten uhyggelig tone, der gaar gennem de russiske sionisters propagandalitteratur, bitter mod det kristne samfund, uforsonlig mod de jødiske assimilatorer,

http://rcin.org.pl

aabenbart uretfærdig mod dem bægge. Alt klinger her af den desperation, som naturligt udvikler sig hos folk, der kæmper mod alt og alle: *Golus (Galuth),* landflygtigheden, tidsrummet fra Jerusalems ødelæggelse indtil vore dage, træder frem som et rædselsbillede, som den mørkeste nat, vanærens og fornedrelsens periode. Lyset kommer kun fra den nationale genfødelse gennem sionismen, og de Jøder, der vil slutte sig til de Kristnes samfund, er forrædere, ti ved deres assimilation umuliggør de det jødiske folks genrejsning, de kryber og lyver og bedrager sig selv og andre, ti i virkeligheden vedbliver de at være Jøder, ti en Tysker eller en Polak af den mosaiske tro er lige saa utænkelig som en russisk hottentot, da den jødiske religion er et produkt af det jødiske nationale liv.«[143] Altsaa det samme argument, som vi kender saa godt fra de vesteuropæiske sionister. Blandt deres russiske fæller er A. Idelson betydelig nok til at fortjene en omtale. Han har endog dannet sig en hel, ikke synderlig original, men meget populær sionistisk filosofi, beslægtet med Lilienblums teori. Et menneskes karakter og optræden bestemmes ikke af hans »overbevisninger«, men af indre instinkter, enten oprindelige eller indpodede, som atter ubevidst for ham selv vækker hans længsler og tilbøjeligheder. Saaledes bestemmes det enkelte individ ved en række nedarvede nationale instinkter, og det samme gælder de forskellige grupper af individer, der kaldes for nationer. Det ses strax, at denne ideologi er lavet for at kunne sætte atavismen til højbords og gøre det indlysende for Jøderne, at Moses' aand endnu er levende i dem og styrer deres handlinger. Idelsons ideal er Shylock, »denne stærkt udprægede personlighed, denne dybt lidenskabelige natur, der forstaar at elske og hade, kæmpe og sejre,« og han stilles op som en modsætninlg til Nathan den Vise, der gøres til genstand for haan og foragt. Karakteristisk er Idelsons politiske syn. Han tror ikke paa menneskehedens fuldkommengørelse, han haaber

http://rcin.org.pl

ikke paa et højnet, etisk niveau, staternes nationalisering er efter hans mening for tiden (1913) det eneste løsen; der føres en uforsonlig kamp mellem nationerne, kun den stærke, ikke den, der har retten paa sin side, vil sejre, og det gælder derfor om at være den stærke. Følgelig bør vi alt efter omstændighederne benytte alle midler, der er vedtagne i kampen mellem nationerne, diplomatiske kunstgreb, penge og underfundighed (*chitrost'*). Derimod er troen paa en den menneskelige natur saa modstridende følelse som absolut kærlighed mellem nationerne ikke andet end et tegn paa veghed og anormal fantasi.[144]

Naturligvis mener Idelson, at sionismen vil sejre blot ved at vise tilstrækkelig hensynsløshed. Ti denne ærbødighed for magten trives kun hos den, der enten selv sidder inde med den eller tror at kunne komme i besiddelse af den.

Den samme nationale radikalisme kan man træffe hos mange andre russiske sionister. Alle er de enkle, maalbevidste naturer, der er fri for Vestjødernes kulturskrupler, og mange af dem underkaster sig heroisk Skriftens bud. Da f. ex. den fremragende russiske sionist Dr. *Czlenow* indfandt sig paa den 2den kongres, følte han sig ilde berørt, da han saa deltagerne bære forskellige kongresemblemer og nægtede at anlægge noget af dem,[145] idet han henholdt sig til de bekendte ord i Moseloven: »Du maa ikke gøre dig noget gudebillede og ingensomhelst fremstilling af nogen skikkelse i himlen deroppe eller paa jorden hernede eller i vandet under jorden.« Ex. 20, 4, jvfr. Deut. 4, 16 fg., — og det skønt det er indlysende, at denne bestemmelse er givet for at forebygge afgudsdyrkelse, en fare, som næppe er overhængende i det 20. aarhundrede, bortset fra at forbudets anvendelse paa emblemerne vistnok var noget haartrukken. Overfor den russiske zelotisme kunde de vestlige sionister ikke holde stand. Da deres brødre i øst erklærede dem for rene sinker i jødedom, blev de fangne i deres eg-

http://rcin.org.pl

ne garn. De kunde ikke nægte, at der var noget om det. De havde jo selv agiteret for den tanke, at Jøderne ogsaa aandeligt burde vende tilbage til judaismen. Nu kom disse mænd fra øst og raabte: »Vi er de rette Jøder,« idet de som bevis præsenterede en lille flig middelalder, som de bildte sig ind var den hebraiske oldtid. Og de vestlige Jøder vilde ikke staa til skamme og gik paa akkord. De andre følte deres overlegenhed, den gamle Wolffsohnske politisk-diplomatiske sionisme gik i skammekrogen, hovedvægten skulde fra nu af lægges paa kolonisationsarbejdet, og paa den 10de kongres i 1911 enedes man om at vælge et kollegium paa 5 medlemmer, i hvilket de østlige Jøder fik overvægten.[146] Sionismen er ved denne optagelse af østeuropæisk kraft bleven mere utaalmodig i sine krav og mere ihærdig i sin villen. Den foregaaede kursforandring er en begivenhed, som maatte komme, idet den kun er et led i det aandelige hegemoni, som Østjøderne i det sidste decennium overhovedet har tiltaget sig over hele jødeheden.

Saa begyndte verdenskrigen, og de kæmpende hære afbrød for en tid forbindelsen mellem Jøderne i de enkelte lande. Sionistkongresserne ophørte, og kolonisationsarbejdet i Palæstina ødelagdes eller vanskeliggjordes. Denne gang kom frelsen fra de amerikanske Jøder. De havde i begyndelsen ikke været ivrige sionister. Herzl havde været dem for uklar og for human. Men den østjødiske retning følte de som deres egen. De var selv for største delen oprindelig kommet fra Polen og Rusland. Deres politiske syn støttede sig til en dannelse, der røbede sig som selvgodhed og overbevisning om egen ufejlbarlighed. De var langt fra uden idealer, og da de endelig havde taget sionismen under armene, var de ogsaa rede til at bringe den store ofre. De amerikanske, sionistiske organisationer tog under krigen faktisk ledelsen i deres egen haand. Kongressen i Pittsburg i 1918 blev, uden at det paa nogen maade var tilsigtet, til en slags verdenskongres, hvortil ganske

http://rcin.org.pl

vist bidrog, at de amerikanske Jøder som emigranter repræsenterer Jøder fra alle lande. Den blev til højeste instans, hvor Jøder allevegne fra frembar deres klager. Mangfoldige er de nationale møder, som Amerikas Jøder har afholdt under krigen, New Yorks melankolske Ghetto har ustandseligt udspejdet sine beboere, hver gang der blev signaliseret en dagsorden, som anslog de nationale strænge, og disse emigranter, der, skulde man tro, havde indsuget den nye verdenskultur, viste sig ikke blot sikkert nationalistiske, men ogsaa saa gammeldags, at de hævdede hebraiskens eneret til at gælde som jødisk nationalsprog.[147]

De amerikanske Jøder har frelst jødeheden ud af en prekær situation. Europas Jøder var paa grund af deres tyskvenlighed daarligt anskrevne hos ententen, men da vaabenlykken vendte sig til fordel for denne, kunde de amerikanske Jøder træde op og med rette pege paa, at ogsaa de blandt saa mange andre nationer havde udgydt deres blod »paa den rigtige side,« og at derfor ogsaa jødeheden havde ret til at vente sig virkeliggørelsen af dets nationale idealer. I sommeren 1918 indtog Englænderne Jerusalem. Hermed syntes himlene at aabne sig for sionisterne. De amerikanske Jøder arbejdede nu sammen med de engelske og franske af fuld kraft, deres protektion forlenede sionismens gamle ansete førere som Weizmann, Sokolow og Usiszkin med ny autoritet, og det er ogsaa lykkedes dem paa fredskongressen at opnaa anerkendelse af Jøderne som en særlig nation med visse, foreløbig endnu udflydende nationale rettigheder i Palæstina.

Jøderne kan nu vende tilbage til deres gamle stammeland. Hjemstedet er sikret dem.

VIII.

Hvad der har drømt om i næsten 2000 aar, er omsider gaaet i opfyldelse. Men netop derfor har sionismen endnu al-

http://rcin.org.pl

drig befundet sig i saa stor en forlegenhed som i dette øjeblik, da den magelige drøm er forvandlet til en lykkelig, men dog ublid virkelighed, der kræver, at der uopholdelig skal tages stilling til en mængde praktiske spørgsmaal, som man tidligere bekvemt har kunnet skyde fra sig. Vil Jøderne i det hele taget være i stand til at danne en stat i moderne forstand, og hvorledes vil den da komme til at virke?

Det er sikkert, at en eventuel jødestat i Palæstina er et eklatant brud med de Wilsonske principper. Blandt Palæstinas 700,000 indbyggere findes der for øjeblikket næppe 100.000 Jøder, og maaske en hel del mindre. Der er de »ægte« Palæstinajøder, der er indvandrede fra Nordafrika, fra Jemen, Buchara og Turkestan, dernæst de saakaldte Chalukajøder, ligeledes indvandrede, tildels fra Rusland, og hvis beskæftigelse bestaar i simpelthen at være Jøder, Jøder par excellence, det vil sige, at de forpligter sig til at vi deres liv til en skrupuløs opfyldelse af religionens forskrifter, og for at kunne gøre dette lever de af de milde gaver, som rundt om i jødeheden indsamles til dem. Endelig er der de af de sionistiske komiteer i de sidste 35 aar koloniserede, fortrinsvis russiske og polske Jøder. Disse forskellige Jøders oplysningniveau er højst ulige, og al deres styrke beror paa, at de holdes oppe af de sionistiske organisationer, det vil sige af næsten alverdens Jøder. Overfor dem staar Araberne, landets egentlige befolkning, fem gange saa talrige som Jøderne. Den jødiske minoritet er det svageste punkt i sionismen. Det er ingenlunde umuligt, at Araberne en skøn dag vil indstævne Jøderne for folkeforbundets domstol og kræve, at Palæstinas styrelse skal lægges i deres hænder proportionelt med deres antal. Deres nationalfølelse er voxet under krigen, Englænderne har spillet dem ud imod Tyrkerne og den panarabiske idé har faaet vind i sejlene Det er ikke med blide følelser, at Araberne ser paa, at det ene stykke jord efter det andet glider over i

http://rcin.org.pl

jødiske hænder, og den arabiske presse har gentagne gange slaaet allarm.

Jøderne henviser til deres historiske ret til Palæstina. Men dette gamle argument har netop efter verdenskrigen mistet sin fordums glans. Historiske retskrav er efter 1900 aars forløb meget svage, naar de for tiden efter et intermedium paa blot 57 aar forlanges støttede og retfærdiggjorte ved en for paakræveren gunstig folkeafstemning, saaledes som vi har set det med Sønderjylland. Tilbage bliver da det store menneskelige argument, Jødernes uforandrede, brændende kærlighed til Palæstina trods de 1900 aars forløb. Ud fra dette synspunkt er den vældige afstand i tid netop et moment, som mægtigt taler til fordel for deres sag. Jøderne kan med føje sige: »Vi har ikke noget andet fædreland end dette ene Palæstina, vi ejer ikke nogen anden plet paa jorden, hvor den jødiske nation som selvstændig i tidligere dage har kunnet fæste bo.« Det er ogsaa dette idealistiske moment, som har sejret. Det er det, som paa trods af de grundsætninger, der ellers gælder for bedømmelsen af folkenes nationale krav, maaske undtagelsesvis vil afgøre Palæstinaspørgsmaalet i Jødernes favør.

Men derved er Araberproblemet ikke bragt ud af verden. Det er stærkere end alle fredskongressers resolutioner. Dette har ogsaa de forstandige elementer blandt sionisterne, det vil sige de vesteuropæiske sionister, indset. De forstaar, at der kun er én udvej, nemlig at søge at komme til at staa paa en god fod med Araberne. Derfor hævder ogsaa Arthur Ruppin med rette, at Jøderne bør holde op med at opkøbe arabisk, dyrket jord og indskrænke sig til at erhverve uopdyrkede, Araberne tilhørende strækninger, og de jødiske kolonister bør ikke undslaa sig for at benytte arabisk arbejdskraft ved jordbruget.[148] Men til at gennemføre en saadan moderat politik er de jødiske udvandrere fra Polen og Rusland lidet skikkede. De frygter for, at jødiske penge skal gaa over i fremmed besiddelse,[149] ja de begriber ikke

http://rcin.org.pl

den situation, at de har rejst mange hundrede mile til et jødisk land, for dér at dele deres jødiske rettigheder med de fremmede.

Den sionistiske bevægelse har bragt kultur til Palæstina, skoler, hospitaler og et ikke ueffent landbrug. I 1918 er endog grundstenen til et jødisk nationaluniversitet bleven nedlagt. Det har altsammen kostet mange penge, og alene af den grund kan Araberne ikke paa en studs gøre Jøderne det efter. Men de er et gammelt kulturfolk, og selv paa deres nuværende standpunkt er de ikke ringere end mange af de oprindelige Palæstinajøder. Og der er ikke tvivl om, at de med tiden vil lære de nyankomne, jødiske kolonister kunsten af, ja tildels efterligner de dem allerede nu. Kultur, der fremkalder forøget økonomisk velvære, er altid smitsom. Og for en fremtidig jødisk stat er det finansielpolitisk set bedre at have en velstaaende end en fattig arabisk befolkning. Men hvis Araberne styrkes økonomisk, bliver de ogsaa nationalt mere modstandsdygtige, og de kan optræde som Jødernes konkurrenter til magten. Allerede nu lærer de fleste jødiske kolonister at tale arabisk efter 2 eller 3 aars forløb. Derimod har man ikke hørt noget om, at Araberne omvendt har tilegnet sig ét af Jødernes sprog. Meget uheldigt for Jøderne er det ogsaa, at de i modsætning til andre nationer ikke er i stand til at omvende nogen fremmed til deres nationalitet, fordi dens antagelse tillige maatte betyde et religionsskifte, hvilket er saa temmelig udelukket for Arabernes vedkommende.

Den projekterede, jødiske masseudvandring til Palæstina vil komme til at foregaa meget langsomt, da der — f. ex. ved opdyrkning af øde strækninger — først efterhaanden vil kunne skabes en økonomisk basis for immigranterne, og det vil vare aar, før Jøderne i folkemængde bliver Arabernes ligemænd. Og de vil tilmed som repræsentanter for en moderne, eventuelt tillige human stat, komme i en for dem uvant stilling. De maa lægge hele deres tidligere

http://rcin.org.pl

politik om. Sionismen maa opgive sine nationalt-agitatoriske planer, saa at den maa høre op med at være sionistisk. Jødestaten kan ikke længere anvende sionistiske penge til køb af landarealer i Palæstina alene for Jøder, med udelukkelse af Araberne, da en slig jordpolitik vilde være ligesaa umenneskelig som den sørgeligt bekendte prøjsiske kolonisationskomités virksomhed i det tidligere prøjsiske Polen og ufejlbarligt vil medføre lignende, negative resultater. Et jødisk styre vil f. ex. heller ikke kunne grundlægge skoler alene for Jøder, og hele det specifikt jødiske system af organisationer, der som en ring omslutter hele jødeheden, maa ophøre at virke i Palæstina. En jødisk regering maa arbejde henimod fællesfølelse og fællesskab med landets ikke-jødiske indbyggere, blandt hvilke den kristne befolkning er temmelig talrig. Og hvem skal saa gennemføre denne reform? De uforsonlige russiske Palæstinajøder, i hvis brændende hjærner den længselsfulde tanke ruger endelig engang at kunne være Jøder ret af hjærtens lyst, og som derfor kun tænker paa at gøre Palæstina rigtig jødisk.

De forblindede! Der vil ufravigeligt komme en dag, da de vil opdage, at de har levet i en illusion. En isolering som den, de har opnaaet i Rusland og Polen, er en chance, som aldrig mere vil frembyde sig, og de vil ud fra deres snævre religiøs-konservative standpunkt overbevise sig om, at naar der stilles saa mange generende, humanitære fordringer til den herskende klasse, er det maaske i grunden bedre at høre til den beherskede. En slags engelsk protektorat over Palæstina, nærmest opfattet som en garanti mod politiske overraskelser, er ingen garanti for landets jødiskhed. Tværtimod. Med Tyrkiets opløsning begynder en ny epoke for Palæstina, nemlig dets europæisering. Europæisk politik og magtbrynde, leveformer og smag, teknik og livssyn vil vinde anerkendelse, Palæstina vil sammen med Lilleasien og Syrien blive til en af Europas landeveje, og mange polske og russiske Jøder vil naa til den indsigt, at først, da de for-

http://rcin.org.pl

lod det hjemlige ghetto for at bevare deres nationalreligiøse ejendommelighed, var de i færd med at miste den.[150]

Ogsaa paa det aandelige omraade vil den gamle stilstand afløses af brydninger, der vil belære den traditionsbundne jødehed om, at Europa, det vil sige vor tids kultur følger den, hvor den end maatte drage hen. Exempler paa, at forargelsen kommer fra selve det Hellige land, kan anføres. Saaledes satte allerede for en halv snes aar siden en frisindet jødisk pædagog, Dr. Mossinson, sindene i bevægelse. Han havde studeret ved tyske universiteter og var senere bleven lærer ved det ortodoxe, hebraiske gymnasium i Jaffe. Der henledte han sine elevers opmærksomhed paa den moderne bibelkritik og lærte dem, at det gamle testamentes bøger ikke skyldte deres tilblivelse nogen aabenbaring, men en udvikling gennem flere tidsrum med forskellige historiske betingelser. Som følge heraf inddrog konservativt-sionistiske kredse den understøttelse, de hidtil havde ydet gymnasiet, medens Dr. Mossinson gik paa foredragsturné til Tyskland til fordel for sin skole. Langt farligere er dog et andet tilfælde. En i Konstantinopel bosat russisk Jøde Sewertow har taget ordet for dannelsen af en national jødedom paa følgende grundlag: kolonisering af Palæstina, benyttelse af hebraisk og antagelse af kristendommen. At Sewertow kunde opstille et saadant program, er forstaaeligt nok. Det betegner en højnelse af det nationalistiske princip. Eftersom nationaliteten hos andre folkeslag ofte er uafhængig af trosbekendelsen, bør følgelig ogsaa Jøderne i egenskab af særlig nation kunne have forskellige religioner, og naar Sewertow giver kristendommen, og ikke f. ex. muhamedanismen, fortrinet, er det væsentlig af praktiske hensyn paa grund af dens større tillæmpningsevne til vor tids kultur; dog synes ogsaa en aandelig faktor, kristendommens etiske værd, at spille en vis rolle. Doktrinen om en national-jødisk kristendom har ogsaa vundet bifald hos en jødisk-amerikansk journalist Zytlowski, redaktør af

http://rcin.org.pl

maanedsskriftet *Das naje Leben*. En ung palæstinsk litterat Brenner, medarbejder ved det hebraiske blad »Den unge arbejder« har udtalt sig i samme aand. Han erklærer, at da de unge Jøder har frigjort sig for deres tidligere fordomme, har de ogsaa brudt overtværs med judaismen som religion, hvilket dog ikke forhindrer dem i at være gode Jøder i national henseende, og samtidig med at arbejde paa deres nationale genfødelse i deres forfædres land kan de meget vel vise de forskellige idealer deres ærbødighed, idet deres hjærter bevæges af religiøs bæven. I Brenners øjne har profeten fra Anatol (Jeremias) og profeten fra Nazareth samme ophøjede værd.[151] I Polen og Rusland vilde slige ord i en nationaltsindet Jødes mund være utænkelige. Maaske er det Palæstinas atmosfære, der gør sig gældende. Den bevirker jo ogsaa ofte ellers mirakler. Den afstand mellem ord og gærning, som hyppigt skæmmer kristenheden og frastøder anderledes troende, dæmpes eller dølges i Palæstina ved de tusinder af romerske og græske pilgrimme, hvis naive tro let nedlægger et lille gran propaganda i næstens sjæl. Brenners optræden vakte raseri hos alle ortodoxe, baade i Jerusalem, Jaffe og Safed og hjemme i Rusland. »Sions venners samfund« i Odessa fratog Brenners blad dets pekuniære understøttelse, men det frisindede Palæstina rørte sig ogsaa og sammenkaldte et prostestmøde i Jaffe, paa hvilket hebraiske forfattere og journalister, af hvilke de fleste næppe delte Brenners anskuelse, nedlagde indsigelse mod den tilsigtede indskrænkning af ytringsfriheden Man er øjensynlig det moderne Europa nærmere i Palæstina end i Polens og Ruslands smaa jødiske købstæder.

De nævnte tilfælde er endnu ikke helt dagligdags, men sporet leder i en bestemt retning. Sionismen er i dette tilfælde bleven ramt af sine egne vaaben. Den har i det sidste aarti stillet det nationale princip saa langt frem i forgrunden, at et sammenstød med det religiøse ikke kunde undgaas.

http://rcin.org.pl

IX.

Paa den 10de kongres vakte de russiske sionister sensation ved pludselig at begynde at tale hebraisk, hvilket deres vestlige kolleger ikke kunde gøre dem efter, men alligevel modtog med et jubelbrus, der dog maaske ikke var aldeles uskrømtet. Herzl havde i sin *Judenstaat* afgjort sprogspørgsmaalet i fremtidens Palæstina paa den maade, at det skulde staa enhver frit for at tale det sprog, han hidtil havde været vant til at benytte. Denne løsning er ligesaa frisindet som den er nonchalant og upraktisk, ti det er indlysende, at det maa afføde de alvorligste ulæmper, naar et lands indbyggere ikke er i stand til at gøre sig forstaaelige for hverandre. Tanken om et fællessprog frembød sig af sig selv. Man har foreslaaet *jidisz*. Dette maal er jo det mest udbredte, men det er i mange Jøders øjne et pariassprog, det minder om den ydmygende golustilstand, og ud fra denne tankegang er det bleven forkastet af alle ikkejidisztalende, især af de vesteuropæiske Jøder og af alle Sefardim (»portugisiske Jøder«), der med en vis foragt ser ned paa deres østeuropæiske trosfæller. Tysk er ganske vist sionistkongressernes sprog, men har ikke kunnet trænge igennem, da det vilde gøre sionisterne politisk mistænkelige. Helt naturligt henvendte man da sin opmærksomhed paa hebraisk. Hvis det kunde lykkes at gøre det til jødisk fællessprog, vilde fordelene være svimlende. Det gamle nationale sprog vilde da forene alle jordens Jøder og sammenknytte de frafaldne med den fjærneste fortid. Disse tanker arbejdede tungt i Østjødernes hjærner, og forsøget paa at gøre fantasi til virkelighed skyldes da ogsaa dem.

De henviste til, at hebraisk ikke blot anvendes i gudstjenesten, men ogsaa som skriftsprog, idet det benyttes i forretningslivet, i journalistikken og i litteraturen, og især pegede de med stolthed paa den nyhebraiske litteratur. Denne synes dem den rette prøvesten, idet den leverer fyl-

http://rcin.org.pl

destgørende bevis paa, at hebraisk i sin nye skikkelse fuldkommen er i stand til at gengive det moderne livs tanker i alle dets afskygninger. Og den nyhebraiske litteratur er virkelig beundringsværdig som et vidnesbyrd om, hvad menneskelig intelligens formaar at danne af et genstridigt sprogstof, naar den anspænder sig af yderste evne. Her er Moses Chajm Luzzatto litteraturens grundlægger, og gennem *Wessely, Samuel David Luzzatto, Mapu, Juda Leon Gordon* og *Smolenski (Smolenskin)* naar vi ned til den samtidige *Chajm Nachman Bialik* (født 1873), den eneste af dem alle, som er i stand til at røre en ikkejødisk, moderne læser.[152] Denne litteratur er aljødedom og præsionisme. Den afspejler længe før Herzl alt det, som fyldte hans sind, og den lader ikke tvivl om, at det nationale i grunden, trods sin religiøse iklædning, er det dybest liggende i den jødiske bevidsthed. Her er ingen landegrænser. Samuel Luzzatto er en bravt retrograd, romantisk patriot, han sidder og skriver i Triest, og gnisten fænger helt oppe i Litauen, i byen Wilno, i Juda Gordons religiøst-nationale sind.[153] Man give endvidere agt paa de ovennævnte forfatteres fødested: Padua, Hamborg, Triest, Kowno, Wilno, Monastyrzyzna (ved Mohilów ved Dnieprfloden) og Rady i Volynien, det vil sige, at bevægelsen begynder i syd og vest og ender i øst. Det er Polens og Ruslands Jøder, der efterhaanden har overtaget førelsen. Der gives i disse to lande ikke faa Jøder ogsaa udenfor rabbinernes kres, der dyrker hebraisk, — og det polske Wilno er knudepunktet for saadanne studier, — men det anses dog altid for et tegn paa særlig dannelse at kunne sproget, — og dets mere fremragende dyrkere betragtes med ærbødighed. Og med rette, ti vanskeligheden ved at blive en god hebraist er betydelig ogsaa for en østeuropæisk Jøde, selv om laaneordene i jidiszsproget yder nogen lettelse. Om nogen almindelig tilegnelse af sproget kan der ikke være tale. Millioner af Jøder har hverken tid, raad eller evner til at lære det. Ikke

http://rcin.org.pl

desto mindre traadte nationalisten Zabotinskij paa den 11te sionistkongres i Wien frem med det forslag, at der i Polen og Rusland skulde grundlægges en hel række børnehaver, almueskoler og latinskoler med udelukkende hebraisk undervisningssprog. Kongressen udtalte sig dog ikke for nødvendigheden af denne forholdsregel, men kun for dens ønskelighed.[154] Man kan ikke frigøre sig for det indtryk, at en vis fraktion af Jøderne overgaar alle andre folkeslag i henseende til afguderisk dyrkelse af den national-religiøse tanke. Man forestille sig f. ex. den parallel, at Indierne faldt paa at gøre propaganda for at indføre en almindelig undervisning i sanskrit og opløfte dette sprog til nationalmaal, fordi den gamle nationale og religiøse litteratur er affattet paa dette sprog. Og dog vilde dette forhold være mindre stødende, da de nuværende indiske dialekter ialfald tildels er udgaaede fra sanskrit, medens jødesprogene (f. ex. jødearabisk, spaniolsk og jidisz) alle er laante fra fremmede sprog. Som bekendt talte Jøderne paa Kristi tid ikke længere hebraisk, men aramæisk,[155] og paa den maade vil vor tids Jøder ved deres hebraistiske iver give deres i Palæstina bosatte forfædre fra tiden før Jerusalems ødelæggelse en forsvarlig lektie i, hvad man bør forstaa ved jødisk aand.

Den indvending, at hebraisk nu er et dødt sprog, besvares af sionisterne i kor: »Det har intet at sige, saa gør vi det levende igen.« I de russiske og polske sionistiske aviser kan man almindeligt støde paa avertissementer som at »Der søges en dygtig lærer i hebraisk konversation til to smaabørn paa 3 og 4 aar.« De stakkels børn! Saaledes gøres de i deres første ungdom til fremmede i det land, i hvilket de dog paa trods af al sionisme skal henleve alle deres dage. Og hvilket letsindigt spild af aandelige kræfter! En i mit naboskab boende Jøde har et par smaapiger, som med stor iver dyrker hebraisk, og faderen forsikrer mig, at de til daglig taler sproget indbyrdes. Men der forlyder intet om, hvorledes de taler det. Naar man nu ved, at

http://rcin.org.pl

de samme smaapiger i den egn, i hvilken de er bosatte, har brug for jidisz, som de selv benytter i daglig omgang, og for de to lokale maal hviderussisk og polsk, saa turde benyttelsen af et fjerde sprog mildest talt være overflødig. De uheldige følger viser sig da ogsaa deri, at Jøderne, — maaske med undtagelse af jidisz — radbrækker dem alle.

Arbejdet for udbredelsen af hebraisk i Palæstina er mere forstaaeligt. Det gamle sprog skal tales i det gamle land. Men naar en elev har gennemgaaet det hebraiske gymnasium i Jaffe, har han muligvis faaet en teoretisk set værdifuld uddannelse, men til kampen for livet er han kun daarligt udrustet. Denne erkendelse begynder allerede at bane sig vej, ganske vist mere hos Palæstinenserne, der er blevne genstand for experimentet, end hos kongresdeltagerne, men til gengæld trøster man sig med den paastand, at hebraisk er bleven et levende sprog. »Den, som med egne øren har hørt, hvorledes et allerede i 2000 aar uddødt sprog i Palæstina atter er bleven levende, hvorledes det er bleven hjemmets, gadens og skolens sprog, og det sprog, paa hvilket børnenes lege foregaar, han vil ogsaa tro paa, at pilgrimmens visne stav vil kunne voxe op til et blomstrende træ.« Saaledes vidner Frans Oppenheimer, der besøgte de jødiske landbrugskolonier i Palæstina, og lignende ytringer møder man almindeligt ogsaa hos andre forfattere. Oppenheimers ord aander den dybeste længsel efter at se det elskede sprog opvaagnet til nyt liv, og netop derfor trænger de til yderlig bekræftelse. Det var — man kunde næsten fristes til at sige: naturligvis — en russisk Jøde, som først besluttede i Palæstina at omskabe hebraisk til omgangssprog. Han aflagde sit russiske navn og kaldte sig Eliezer Ben Jehuda, og han begyndte — det synes at have været i halvfjerdserne af forrige aarhundrede — at tale udelukkende hebraisk i sin familie i Jerusalem, »indtil han opnaaede sikkerhed for, at hebraisk vilde vedblive at være alle børnenes levende omgangs-og modersmaal.« Han mødte megen modvilje,

http://rcin.org.pl

maatte i aartier kæmpe for sin sag uden at naa større resultater, men opgav ikke haabet og »har nu erhvervet sig et uforgængeligt navn i den jødiske historie.« Saaledes omtrent lyder relationen.[156] Hermed stemmer ogsaa Eliezers egen fremstilling.[157] Men vi har ondt ved at fatte tiltro til den, ti den er trods sin energi uklart affattet, og vi savner saadanne bestemte oplysninger, som kunde afgøre spørgsmaalet. Mest sandsynligt er det, at der foreligger et selvbedrag. Dette gælder med sikkerhed den angivelse, at der i 1916 blandt 527 jødiske studenter ved det nyoprettede polske universitet i Warszawa fandtes 56, hvis modersmaal var hebraisk. Jødiske familier i Polen har ikke for en snes aar siden talt hebraisk indbyrdes, og mindst af alt har kvinderne kunnet gøre det, selv om de nok undertiden har ladet børnene lære at tale det i en tidlig alder. Men derfor har det ingenlunde ret til at gælde for deres modersmaal, og de unge jødiske studenters angivelse er en følge af en forkert opfattelse af et sprogligt forhold, hvis den da ikke skyldes en tilbøjelighed til demonstrativt at fremhæve deres urjødiske nationalitet. At et uddødt sprog ikke bliver levende igen, fordi det anvendes i daglig tale, kender vi saa godt fra latinen. Forresten kan folk meget vel, — skønt tilfældet er sjældent — have flere modersmaal, de kan fra barnsben benytte flere for dem ligeberettigede sprog, idet de omfatter dem med lige sympati og udtrykker sig paa dem med samme talefærdighed, men denne koordination er en følge af bestemte udenfor sprogene liggende politiske vilkaar, og hvert enkelt af saadanne jævnsides anvendte sprog vil under normale forhold desforuden i en anden egn være eneherskende, og her foregaar dets egentlige liv, ti sprog, som kun er parallelsprog eller endog er bisprog, er allerede syge eller døende. Og hebraisk er netop et bisprog og er endda kun naaet til dette punkt ad kunstig vej. For at anerkendes som levende, maa det kunne staa paa egne ben, hvilket praktisk set vil sige, at det maa fortrænge et af de

http://rcin.org.pl

nulevende af Jøderne benyttede sprog og sætte sig paa dets plads. En saadan mulighed tør ikke ligefrem afvises. Men historien kender intet exempel paa et saadant fænomen, og foreløbig skylder sionisterne os endnu beviset for det modsatte.

http://rcin.org.pl

DEN JØDISKE NATIONALISME I POLEN.

I.

I intet land i verden har Jøderne saa energisk og saa utilsløret opstillet den fordring at blive anerkendte som en særlig og med landets oprindelige befolkning nationalt ligeberettiget nation som i Polen. Her fremtræder det jødiske problem i relief med stærke slagskygger, og her skal det studeres. Nationale jødiske krav, der andetsteds kun tøvende vover sig frem for lyset, raaber her højlydt paa at blive hørte. Det ventende Israel er bleven træt af at vente. For første gang under diasporaen er en realpolitisk faktor bleven opløftet til hovedprincip, og den religiøse forjættelse er bleven forenet med eller endog erstattet af den nationale bevægelses haandgribelige løfter. Jødeheden vil indrette sig et nyt liv, og prøven gøres i Polen.

Efter opstanden 1863 havde Polakkerne nok med at læge deres saar og efter fattig evne at dæmme op for reaktionen. Interessen for Jøderne var ringe. Man ansaa dem for en neutral, inertisk masse, der kun ved »de i fortiden begaaede fejl« var bleven til det, de var, og mente, at fremskridt og frihed, som vel en gang maatte komme, omsider maatte bevirke en assimilation. De fleste Polakker mærkede ikke, at den jødiske intelligens gled bort fra deres indflydelse. Det russiske system begyndte at virke. Den sidste levning af polsk selvstændighed var udslettet, den jødiske ungdom besøgte russiske gymnasier og lærte Europa at kende gennem et russisk

http://rcin.org.pl

mellemled, og den modtog ikke blot et nyt sprog, men ogsaa et andet livssyn. Et enkelt organ, ugebladet *Izraelita*, udgivet paa polsk, meget humant og hæderligt, søgte at vedligeholde en forbindelse, men kløften gabede aar for aar mere og mere.

Saa kom det fuldstændige brud.

Det begyndte i firserne og ganske langsomt. Polen, som selv ingen pogromer kendte, maatte lide for de pogromer, som i disse aar øvedes mod Jøderne inde i Rusland, for saa vidt som disse forfølgelser bevirkede, at der foregik en omordning indenfor den evigt bølgende jødiske psykes mangeartede bestanddele, idet det nationale element banede sig vej til overfladen, og denne bevægelse, som virkede halvvejs skjult i Rusland, kunde aabenlyst udfolde sig i Polen. Retningen for alle jødiske strømninger havde længe været fra øst til vest. Den nye, nationaljødiske bevægelse fulgte den jødiske tilbagevandrings spor gennem hele det 19. aarhundrede. Kejser Nikolaj d. Førstes jødepolitik havde systematisk jaget Jøderne fra Rusland til Polen, pogromerne gjorde det samme, og ogsaa frivilligt drog Ruslands Jøder afsted til Polen, det land i det russiske rige, hvor de var underkastede de færreste indskrænkninger; mod øst var de spærrede ude ved den famøse bosættelseslinie. Altsaa i formindsket maalestok den gamle historie fra middelalderen om igen. Endelig lokkede ogsaa firsernes store industrielle opsving Ruslands Jøder i mængder til Polen, der var i færd med at blive et betydeligt, økonomisk centrum ved sine rige kulminer og sine fabrikker, der skød op som paddehatte, sikre paa afsætning i det kæmpemæssige russiske opland. Polen blev til en organisme, hvor Jøder, der var strømmede sammen fra alle egne af Rusland, mødtes, udvexlede tanker og udklækkede planer. De fremmede kaldtes *Litwak*'er (paa polsk *Litwacy*. sing. *Litwak*), et ord, som skal være skabt af de polske Jøder, og som er dannet af *Litwa* 'Litauen',

http://rcin.org.pl

saa at betegnelsen i grunden er lidt misvisende, idet den omfatter indvandrere fra alle Ruslands provinser.

Jøder af alle stænder, intelligens og halvintelligens, købmænd, haandværkere og smaahandlende nedsatte sig i Polen. Der var kun faa iblandt dem, som følte sig som Russere, men deres udvortes kultur var russisk, om end i forskellig grad. Mange af dem talte endog daarligt russisk. De viste sig ved ankomsten til Polen aldeles desorienterede, en følge af en forkvaklet politisk opdragelse. De havde hjemme kun kendt en regering, nu mødte de for første gang en nation, tilmed en ærekær, ømfindtlig og for bevarelsen af sine stadig mindskede rettigheder ængstelig nation. I anliggender, der ikke vedrørte jødedommen, havde Litwakkerne imidlertid vænnet sig til at bøje sig for regeringen, fordi den var den stærke, ja de havde endog til en vis grad tilegnet sig dens politiske, centraliserende synspunkt. Polen var for dem ikke andet end Weichsellandet, en russisk provins, i købmændenes øjne en handelsplads som Charbin eller Taszkent. Alt dette laa jo udenfor jødedommen. De ignorerede det polske folks existens. Paa Warszawas gader, i sporvogne, paa restaurationer og i teatre lød det russiske maal med jødisk nuancering, højrøstet og udfordrende. Der forelaa i de fleste tilfælde dog næppe saa meget udslag af ond vilje som mangel paa elementær taktfølelse. Litwakkerne sendte desuden deres børn i russiske læreanstalter og støttede russiske institutioner som den russiske presse og de højere kvindelige universitetskursus. Grunden var den rene opportunisme. En Litwak, som jeg spurgte om, hvorfor han ikke sendte sine sønner i en polsk skole, svarede paa sin jødiskbilledlige maade: »Jo, ser De, naar jeg skal over en flod og opdager, at der er to broer, én af træ og én af jærn, saa vælger jeg selvfølgelig jærnbroen.« Det var kun naturligt, at den russiske regering betragtede Litwakkerne som sine forbundsfæller. Deres blotte nærværelse var en propaganda for den i officielle krese med forkærlighed dyr-

http://rcin.org.pl

kede tanke, »at det russiske sprog skulde blive til det fælles omgangssprog, som ragede op over de enkelte provinsers lokale dialekter.« De bidrog til at lægge et russisk skær over Warszawas fysiognomi, og det var synligt, at skønt mange af dem med nød og næppe var undslupne fra de russiske pogromer, fandt de sig med sindsro og ikke uden velbehag i den nye rolle. Men Polakkerne, som atter en gang blev pinligt mindede om, at fremmede raadede i deres land, kunde ikke andet end føle bitterhed mod de jødiske indvandrere. —

Blandt Litwakkerne fandtes mange dygtige mænd. De var meget forskellige fra Polens Jøder. De var handelslystne og fordømte de andres tilbøjelighed til drømmeri. Deres købmænd imponerede ved deres forholdsvise velstand, og berettigelsen af deres realistiske livssyn underbyggedes ved deres vellykkede spekulationer. Der var iblandt dem professionelle politikere og journalister. Det var folk, som ikke var tilbøjelige til at vige og ogsaa nok turde gaa agressivt frem. De bragte et stærkere had og en mere intensiv jødisk uafhængighedsfølelse med sig, end man nogensinde havde kendt i Polen. De polske Jøder viste dem til en begyndelse mistænksomhed. *A Litwak hot a cajlem in kop* (En L. har et kors i hovedet) sagde de, idet de ansaa dem for lidet ortodoxe.

Litwakerne følte smertelig de polske Jøders kulturelle fornedrelse. De vilde som alle reformatorer gøre dem sig selv lige. De tog fat paa oplysningsarbejdet, baade i rent almindelig forstand og i særlig politisk, idet de stræbte at indpode dem den specielt russiske form for liberalisme, som de selv havde lært, og hvis ejendommelighed beror paa dens holdningsløshed, idet den hvert øjeblik er rede til at springe over i kommunisme eller andre yderliggaaende afskygninger. De søgte at bemægtige sig skolen. Lærere fra Rusland og med jødiske examiner tog undervisningen i deres haand. De skabte den jødiske presse, *Hajnt* (d. v. s. Idag), *Frajnd*

http://rcin.org.pl

og *Moment*, der opnaaede et stort abonnentantal. De havde overhovedet fremgang i deres reformbestræbelser, og det er ikke andet end retfærdigt, ti de har den umiskendelige fortjeneste af at have vakt visse dele af den vegeterende, jødiske almue til liv. De fik en slags støtte i den jødisk-socialistiske sammenslutning *Bund*, der virkede i naboprovinserne, Litauen og Rus, og som var mere udpræget politisk end deres egen propaganda, men ligeledes arbejdede for den almindelige oplysning. Masserne vænnede sig til at læse, og jidiszsproget, som tidligere havde været talerør for en meget beskeden række skønlitterære skrifter, blev nu anvendt i den politiske litteratur, i pressen og i en række flyveblade og smaaskrifter, af hvilke adskillige var af forbudt indhold, og hvoriblandt der fandtes mange, forresten daarlige, almendannende oversættelser fra de vesteuropæiske litteraturer. Ogsaa det jødiske teater blev grundlagt. Jidisz udviklede sig fra at være et privatsprog til at blive et offentligt sprog, og at have bidraget hertil er allerede en bedrift.

II.

Belzebub kan kun uddrives ved Belzebub, og der skulde stærke kræfter til for at bringe røre i den polske jødeheds stillestaaende vande. Ligesom de gamle troldmænd benyttede Litwakerne stadig stærkere besværgelser, den intellektuelle (oplysningens), den politiske, den økonomiske og den nationale. Ved disse midler, og især ved det sidste, den ældgamle, altid i dybet levende nationalisme, vandt Litwakkerne en afgørende sejr, idet de drog flertallet af Polens Jøder over paa deres side. Men jordbunden var allerede forberedt i den nyhebraiske litteratur og i mange bøger, skrevne paa jidisz.

Jidiszlitteraturen er ikke righoldig, men den har interessante prosaforfattere at opvise, Abramowicz, Rabinowicz,

http://rcin.org.pl

Perec og Szolom Asz, og én begavet digter Moris Rosenfeld. Heri er der intet underligt, ti Jøderne, som har ydet saa meget udmærket i fremmede litteraturer, skriver i og for sig ikke daarligere, fordi de benytter jidiszsproget, derimod gør de det nok, hvis de ikke har frigjort sig for jidiszmilieuets usikre smag og ganske særlig, hvis de med forsæt læmper sig efter dets primitive æstetiske fordringer. Den dramatiske litteratur paa jidiszsproget er rædsom. Men romanen og novellen er undertiden udmærkede. Det er en litteratur om Jøder, bestemt for Jøder, skreven af Jøder og paa jødisk, og følgelig er den ejendommelig, og dens kulturhistoriske betydning er nok saa stor som dens æstetiske. Det er tillige en ærlig litteratur, der med den indskrænkning, som en manglende selverkendelse paalægger, skaanselsløst paataler det jødiske samfunds brist.

Den nationale tankes vækst kan let iagttages i jidiszlitteraturen. De ældste forfattere, de fra fyrrerne og halvtredserne er endnu neutrale. De er folkeopdragere, et fænomen, som vi ogsaa kender fra den slovanske (slaviske), især den tjekkiske og bulgariske genfødelse. Den jødiske almue er i deres øjne naiv, et barn, der trænger til ledebaand, og spor af dette pædagogisk-protektionelle standpunkt kan endnu iagttages i den nyeste litteratur. Gamle maskilim (»intelligensmænd«) som Michael Gordon og Jehuda Leib Gordon opfordrer til at staa op af søvne, gaa ud i livet og føre en tilværelse som andre mennesker. Der menes hermed intet andet end at bortkaste vankundigheden ved at slutte sig til ikkejødisk oplysning. Naar digteren henvender sig til *mit folk,* tænker han paa den religiøse gruppe. Men hos Goldfaden er nationen midtpunktet, og det gamle testamentes skikkelser er nationalhelte i moderne forstand og med usvækket betydning i nutiden, og i konsekvens hermed er Palæstina genstand for hans nationale længsel; han er forelsket i den jødiske type, han er betaget af dens aandelige overlegenhed og dens formentlige, fysiske skønhed og

http://rcin.org.pl

erklærer, at der ikke er spor af grund til at foretage et bytte med den kristelige kultur. Den populære badchon (folkesanger) Eliakum Cunser (Zunser) finder alt i den jødiske kultur herligt, i den moderne daarligt, ja denne er for ham en kilde, af hvilken Jøderne har drukket gift. Salomon Baumgarten, en fin naturstemningsdigter, søger i sin melankoli over jødefolkets trøstesløse stilling tilbage til sin sjæls fredlyste kammer, den bibelske og talmudistiske sagnskat; folkeaanden, siger han, lever endnu i det skjulte, i mørket, men den sparer paa sine kræfter, og engang vil den som en gigant bane sig vej til lyset med raabet: Af vejen. Og selv Morris Rosenfeld, en proletardigter, kapitalismens svorne fjende, arbejderens talsmand, en socialrevolutionær, der ifølge hele sin livsanskuelse burde være international, har sin egen enklave, hvor alle moderne radikale løsener siger pas. Han øjner en kamp mellem Jøderne og alle øvrige folkeslag, men han tror paa sit folks udødelighed og den jødiske aands sejr over den brutale magt. Han pines af længsel efter det fædreland, han ikke har, selv i Amerika finder han ingen lise, ti Amerika er ikke jødisk. Der gives paa jorden kun ét tilflugtssted, og det er Palæstina, og i glødende begejstring sværger han Jerusalem troskab Han har da ogsaa oversat Jehuda ha Lewis sionide paa *jidisz.*[158]

Vi ser de polske Jøder i halvfemserne gribes af en nationalistisk stemning, og den tiltager i det ny aarhundrede. Den vinder ogsaa magten over alle radikale partier, baade de polske og de jødiske socialister. Den jødiske *Bund* arbejdede i begyndelsen sammen med det berømte PPS 'det polske socialdemokratiske parti', men i revolutionsaarene 1904—6 var det nationale moment bleven saa stærkt i bægge partier, at de skilte sig ud fra hinanden. PPS krævede en særorganisation for Jøderne i Polen og Litauen, medens Bund begyndte at udskille de jødiske arbejdere fra den alrussiske fællesorganisation, erklærede jidiszmaalet for nationalsprog og indledede en sammenslutning af det samt-

http://rcin.org.pl

lige i det russiske rige levende jødiske proletariat. I Litauen havde Bund et let arbejde, men i Dnieprlandet stødte det voldsomt sammen med de lillerusiske socialister, og i efteraaret 1905 tog disse del i jødepogromerne.[159] Denne socialismens nationalisering er et fænomen, som under verdenskrigen ogsaa er traadt frem i Vesteuropa, men dens egentlige omraade ligger i øst, hvor det har vist sig, at naar socialismen træffer sammen med den utilfredsstillede og derfor kæmpende nationalfølelse, søger den at indgaa et kompromis, der i praksis ender med, at den trækker det korteste straa. Ogsaa sionismen virkede styrkende paa de polske Jøders nationalbevidsthed, ikke fordi den for dem var ny, — de kunde jo tværtimod her optræde som læremestre —, men fordi den følte s som et fælles baand, der forbandt dem med de vestlige Jøder, de halvvejs allerede for fortabte ansete brødre, og fordi den ret uventet gjorde den jødiske verden større.

Hermed var retningen af den nationale tankes udvikling blandt de polske Jøder paa forhaand givet. Førerne udslyngede ordet ligeberettigelse saadan i al almindelighed, og ordet blev til levende ild. Det laa i denne forestillings væsen, at den var ubegrænset, saa at det var let at løbe videre ad linen. Man talte og man skrev om den borgerlige ligeberettigelse, medens man tænkte paa nationale, og man endte da med at tale og skrive om denne.

Alligevel fulgte ikke alle Jøder den nationale fane. Et mindretal forholdt sig afvisende. Chasidernes sympatier var delte, og der var ikke faa, som frygtede for den nye bevægelse, blot fordi den var en bevægelse, og fordi den var ny. Der var ogsaa Jøder af den gamle skole, strengt ortodoxe, men ingenlunde obskuranter, som mente, at religionen særdeles vel kan bestaa uden nationalisme. Der var endelig assimilatorerne, der svarer til, hvad man ellers plejer at forstaa ved Jøder i Vesteuropa. De forener sig i anerkendelsen af det princip, at Polens Jøder i national hen-

http://rcin.org.pl

seende bør slutte sig til Polakkerne. Deres kreds rummer derfor de Jøder, der anser sig for Polakker, dem, der er paa nippet til at gøre det, og dem, der nok kunde have lyst til at gøre det, hvis de da ikke derved kommer i modstrid med sig selv. Disse folk er *Polakkerne af den mosaiske tro,* som de kaldes med en officiel betegnelsesmaade. De udgør i alt nogle faa tusinder. Til dem hører det meste af, hvad der i Warszawa rager frem blandt Jøderne ved intelligens, dannelse eller rigdom, købmænd, industridrivende og aandsarbejdere, troende, halvtroende, vantro og ateister. Til dem hører (eller hørte før krigen) ogsaa flertallet af bestyrelsen for den jødiske menighed i Warszawa, der er den største i Europa. Fra deres kreds er udgaaet en række dygtige mænd, saaledes mange medlemmer af familien Natanson, der tæller fremragende industridrivende og videnskabsmænd, familien Dickstein, blandt hvilke Samuel Dickstein har fortjenester af den jødiske skole, i hvilken han — længe uden held — udenom den russiske regering forsøgte at liste polske timer ind, Henryk Nusbaum, en anset læge, almindelig elsket, polsk patriot og troende Jøde, oversætter af hebraisk litteratur og udgiver af tidsskriftet *Rozwaga* 'Besindighed', det rette navn for et organ, der beskæftiger sig med det jødiske problem, og Josef Wasercug, radikalist og fritænker, tidligere redaktør af det polske tidsskrift Panteon i Paris og af assimilatorernes organ Izraelita i Warszawa.

Det er et tidens tegn, at saa dygtige mænd ikke har formaaet at drage den jødiske almue over paa deres side. Hovedgrunden var den, at de tilhørte en anden, højere samfundsklasse, at deres idealer ikke længere var almuens, og at de ikke længer talte dets sprog. De krævede opgivelsen af jidisz, som de ansaa for en levning fra barbariske tider, for et kainsmærke, medens nationalisterne næsten opløftede det til en helligdom og samtidig kaldte dem for renegater, idet de erklærede: »En assimilator ender ufra-

http://rcin.org.pl

vigeligt før eller senere i daaben ligesom en forbryder i galgen.« Nationalisterne var agressive, som sejrherrer plejer at være, og de førte deres pressepolemik med en voldsomhed, som kun Jøder er i stand til at præstere, naar de kæmper med andre Jøder. —

Udviklingen var gaaet fra demokrati til nationalisme, men den blev ikke staaende herved eller rettere sagt den var samtidig hermed naaet til klerikalisme, saaledes som det maatte ske der, hvor det nationale moment uløseligt er forbunden med det religiøse. En adskillelse af de to faktorer vilde være et raffinement, som var ubegribeligt for Ghettojøden, og førerne vilde næppe heller selv kunne forestille sig det gennemført. Der herskede dog iblandt dem nogen vaklen, et udjævnende mellemstandpunkt er ofte forsøgt og forsøges endnu, dagbladene, især Hajnt, har ofte til almindelig beskuelse og revselse fremdraget exempler paa den herskende, jødiske religiøse overtro, men forholdet til religionen er saa intimt, at en experimenteren er farlig, og den almindelige erkendelse gaar ud paa, at en forringelse af den religiøse overbevisning uundgaaeligt medfører en svækkelse af den nationale bevidsthed. Denne iagttagelse er uden tvivl rigtig, og derfor er den religiøse opdragelse gjort til en del af det nationale program. Hillel Cejtlin (Zeitlin), en kendt leder af den jødiske nationalbevægelse i Polen, har formuleret dette saaledes: »Som en del af det jødiske folk bør Jøderne i Polen slutte sig sammen med alverdens Jøder, bevare den jødiske religion, styrke og befæste den, erkende den og granske den, opdrage deres børn i den religiøs-nationale aand, studere den religiøse litteratur grundigt og dybtgaaende, begyndende med bibel og talmud indtil de sidste geonim, forskere, kabbalister, videnskabsdyrkere og digtere, udbrede og uddybe den jødiske religions og den jødiske etiks ideer allevegne.«[160] Dette er skrevet i aaret 1916. Hvad der kunde være en videnskabsmands syssel, gøres her til en alminde-

http://rcin.org.pl

lig forpligtelse. At der ved at følge den foreskrevne metode ikke kan blive lyst eller tid tilovers til at leve som moderne menneske, er indlysende, men til gengæld bliver man saa meget mere Jøde. De opstillede krav er de samme som virkelig opfyldes af tusinder af Polens Jøder i vore dage. Vi kalder dem for stilstand, for Cejtlin og hans tilhængere er de en national rettesnor.

III.

Under den kamp, som den jødiske nationalisme foranledigede, var fordelen for saa vidt paa Jødernes side, som de kendte det polske samfund ud og ind, medens Polakkerne end ikke kunde læse jidiszbladene. De referater, de blev bekendte med, var tilfældigt valgte, og derfor har der heller ikke kunnet udvikle sig nogen frugtbringende polemik, og al indre jødisk organisation var skjult for dem af et tæt mørke. Deraf opstod ny mistro til al den gamle. Først meget sent, i det første decennium af aarhundredet, opdagede de, at de nationalt set stod ene og at der var foregaaet en fuldkommen omvæltning i Jødernes sindelag. En række betydningsfulde kendsgærninger rev Polakkerne ud af deres illusion. Tiden omkring revolutionsaaret 1905 var for dem en national opgangsperiode, og samfundets nerver dirrede under længslen efter frihed. Men Jøderne deltog ikke i denne bevægelse. Der var den polske skolestrejke i 1904, da Jøder sammen med russiske embedsmænds sønner var de eneste, der blev tilbage i gymnasierne. Der fandt i midten af oktober 1905 paa de 3 store friheds-dage i begyndelsen af revolutionen nationalpolske manifestationer sted, overfor hvilke Jøderne optraadte ligegyldigt eller endog oppositionelt. Der var universitetsboykotten i 1908, som blev brudt af Jøder i forening med russiske seminarister. Der var valget til rigsdumaen af et medlem for byen Warszawa i 1912, da Jøderne støttede den polske

http://rcin.org.pl

socialdemokrat Jagiello — hvilket forøvrigt var deres gode ret — og fik ham valgt mod flertallet af de polske vælgeres ønske, og der var endelig den mærkelige sag med »Selskabet for polsk kultur«, en institution, som den gamle frihedsmand Alexander Swientochowski i et gunstigt øjeblik havde faaet tiltryglet sig hos regeringen. Selskabet havde tilladelse til at oprette skoler, afholde foredrag og overhovedet udbrede oplysning. Det havde stor fremgang og grundlagde mange filialer i provinserne. Det var Polakkernes stolthed. Ogsaa Jøder strømmede til og blev uden forbehold optagne som medlemmer. Der syntes at være indtraadt det mirakel, at Polakker og Jøder for en gangs skyld kunde arbejde sammen. Men saa opstod der blandt de jødiske medlemmer ønske om i visse tilfælde at faa jidisz anerkendt som foredrags- og forhandlingssprog. Dette vilde naturligvis berøve foreningen karakter af en polsk institution, og Polakkerne begyndte at blive urolige. Da indkaldte hovedbestyrelsen den mindeværdige generalforsamling den 26. januar 1913, paa hvilken de polske liberale kæmpede med de jødiske. Swientochowski svigtede ikke sit vante frisind og stillede forslag om at »Polakker uden hensyn til trosbekendelse og afstamning« kunde blive medlemmer, hvorved altsaa kun nationalisterne, men ikke andre Jøder udelukkedes. Ved afstemningen sejrede den jødiske opposition, bestyrelsen traadte tilbage, og med den Swientochowski, der med bitterhed i hjærtet forlod den institution, som skyldte ham sin tilværelse.[101] Han blev fra nu af nationalisternes uforsonlige fjende. Nogle faa dage efter afstemningen udslettede Warszawas generalguvernør ved et pennestrøg foreningens existens.

Hermed var den sidste bro kastet af. De frisindede Polakker var tildels allerede noget tidligere gaaet over i jødemodstandernes rækker. De havde altid protesteret mod antisemitternes paastand, at Jøderne aldrig kunde blive rigtige Polakker, og nu viste det sig, at dette stemmede med

http://rcin.org.pl

nationalisternes egne dogmer, og de mistede herved grunden under fødderne. Det store polske nationaldemokratiske, antijødiske parti fik vind i sejlene, og der skete det, der maatte ske: nation rejste sig mod nation.

Allerede kort efter 1905 havde bægge parter følt, at det, som de jødiske nationalister kæmpede for, var national ligeberettigelse, skønt der kun taltes om den borgerlige. Det var ikke nutiden, der foruroligede Polakker og Jøder, hver paa sin vis, men den underforstaaede fremtid. Polakkerne var stemte for at give Jøderne borgerlig ligeberettigelse, men kun paa den betingelse, at den ikke blev til en særlov for Polen, men at den skulde omfatte hele det russiske rige. De ønskede, at den fra arilds tid herskende tilstand, der udgjorde Polens kræftskade, nemlig at Jøderne oversvømmede Polen, fordi de her nød større rettigheder end andetsteds, i dette tilfælde altsaa end i det egentlige Rusland, endelig engang skulde høre op. Men Jøderne, som indsaa det haabløse i at opnaa ligeberettigelse i hele Rusland, arbejdede paa i det mindste at vinde den i Polen.

Den nationaljødiske propaganda kom den russiske regering til pas, idet den indviklede Polakkerne i en kamp, der svækkede deres modstandskraft mod russificeringen. For visse reaktionære biurokratkredse stod Jøderne nationalt paa lige linie med Polakkerne, idet de bægge regnedes for »fremmede« *(inorodci)*, og dette standpunkts overlegenhed tilegnede sig mange Jøder i Rusland. Disse mænd har ved at blande sig i striden anrettet meget ondt, og mest imod deres egne stammefrænder. Ukendte med forholdene i Polen fældede de deres dom paa afstand paa grund af fejlagtige beretninger. Deres avisartikler aander had. Den gang advokat Bikerman i St. Petersborg udtrykte det ønske, at Rusland snarest muligt maatte sende en ny Murawiew, en ny hængebøddel til Polen, opnaaede han ganske vist at fremkalde forbitrelse blandt Polakkerne, men Jøderne har han sandelig ikke hjulpen ved sit hæslige paa-

http://rcin.org.pl

fund. Det samme gælder Zabotinskijs virksomhed. Han er en af de jødiske nationalisters bannerførere. Man kan ikke frakende ham en sjælden hensynsløs aabenhed. Ham skyldes den definition, at Polen er et land (senere rettede han det til et territorium), der tilhører to nationer, Polakker og Jøder.[162] Heraf fremstod senere begrebet Judæo-Polonia, der satte meget ondt blod og i anskuelig form demonstrerede den fare, som Polens nationale existens formentlig er udsat for. Og Zabotinskij har gjort alt for at bestyrke Polakkerne i denne forestilling. Han kalder alle Ruslands, alle verdens Jøder til vaaben mod Polakkerne. Ifølge hans mening har Jøderne moralsk ret til at medvirke til Polakkernes russificering eller germanisering. Hvis Jøderne ikke kan bevare jidisz, er det bedre, at de i Polen lægger vind paa russisk, der kan tjene som isolator, ti antagelsen af landets sprog er den største ulykke, og bikulturen d. v. s. tillægskulturen til jødisk bør være upolsk. Derfor bør Jøderne i Polen ved omgang med Polakkerne ikke tale polsk, men russisk, tilmed da Polen ikke er andet end en provins i Rusland og Jøderne ikke kan indlade sig paa at tale de enkelte nationers sprog og derfor bør benytte rigssproget. Tanken om Polens autonomi, som i aaret 1913 begyndte at dukke op i horisonten i ret tydelige omrids, afvises af Zabotinskij paa det bestemteste. Petersborg bør bevare hele sin indflydelse (wsju polnotu swoego wlijania) paa Weichsellandets anliggender, ti Polen trænger ikke til autonomi, men til en hæderlig guvernør af engelsk type.[163]

Det synes umuligt at gaa videre i kynisme, og disse ord har da ogsaa bragt mange polske sind i kog. Men hvorledes Zabotinskij tænker sig samlivet mellem Polakker og Jøder efter gennemførelsen af de paakrævede principper, turde være en gaade.

Jøderne havde i Rusland sikre forbundsfæller i kadetterne, et parti, hvis politik overfor Polakkerne var udtryk for et dobbeltspil, idet de dyrkede en letkøbt liberalisme,

http://rcin.org.pl

som de forlangte proklameret af Polakkerne, medens de ikke selv var tilsinds at præstere den. Medens de forlangte ligeberettigelse for Jøderne i Polen, hvor den vilde have foranlediget en forøget indvandring af Jøder, tænkte de ikke paa at gennemføre den for Jøderne i Rusland, hvor den dog paa grund af rigets uhyre udstrækning ikke kunde fremkalde ulemper, og de har da selv under revolutionen 1905—06 ikke nogensinde indbragt et hertil sigtende forslag i dumaen. De vidste, at sligt vilde være upopulært, og foretrak derfor at dyrke idealer bestemte til export.[164] I en samtale med den kendte petersborgske, jødiske jurist M. Winawer i 1905 erklærede Witte, at det var overflødigt at docere nødvendigheden af Jødernes ligeberettigelse for ham (vous prêchez un converti) og gjorde opmærksom paa, at regeringen var tilbøjelig til at gennemføre den, men at den maatte have den frisindede og indflydelsesrige del af befolkningen, ziemstwo'erne, paa sin side, og disse talte i stolte ord om al mulig frihed, kun om Jødernes tav de haardnakket.[165]

http://rcin.org.pl

ØKONOMISKE MODSÆTNINGER

I.

Verdenskrigen har foreløbig skabt forvirring, ikke ny udvikling, skønt begyndelsen til en saadan nok lader sig skimte. De gamle økonomiske hovedtræk staar i Polen fremdeles ved magt. Og endnu maa vi regne med den sørgeligt berømte jødiske pauperisme.

En tredjedel af de polske Jøder er handlende, en anden tredjedel haandværkere. Derimod er antallet paa bønder og fabriksarbejdere ringe. Og de handlende og haandværkerne optræder i et anormalt stort antal i forhold til hele den øvrige befolkning. De overfylder provinsbyerne. En by f. ex. som Kaluszyn med 9670 indbyggere har over 100 skræddere, 105 detailhandlere og 140 skomagere, og det skønt en del af byens og omegnens befolkning gaar barbenet.[166] Disse folk dyrker ikke deres syssel, fordi samfundet trænger til dem, men fordi de nu engang er til og ikke ved, hvad de skal tage sig for. Det normale forhold finder vi f. ex. i guvernementet Smolensk, hvor det under det gamle regime var Jøderne forbudt at bosætte sig og hvor der for hvert 1000 indbyggere fandtes 20 pCt. handlende, medens procenten i naboguvernementet Mohilew, hvor Jøderne havde bosættelsesret, var 50.[167] Af 811,000 Jøder i Galizien levede i 1910 280,000 af handel og 230,000 af haandværk. Af disse sidste levede 70,000 af krohold,[168] 60,000 af skrædderi og 41,000 af »at producere« levnedsmidler (de var bagere og lign.), altsaa 170,000 mennesker

http://rcin.org.pl

ernærede sig ved de tre nævnte beskæftigelser. Det vil være vanskeligt at finde et sidestykke hertil i et andet land. Enestaaende er vist ogsaa det forhold, at medens der i Galizien for hver 1000 »virksomme« katolikker er 757,4 »uvirksomme« er tallene for Jødernes vedkommende 1000 og 1912,3, hvilket vil sige, at der blandt 811,183 Jøder findes 277,566, som fortjener deres brød og som maa ernære 533,617, som intet fortjener.[169]

Jøder opsluger altsaa hverandre økonomisk. Samlede indenfor nogle faa beskæftigelser konkurrerer de med hverandre indbyrdes. De er i sin tid strømmet til Polen i mængder, men de har aldrig tænkt over, om dette Polen nu ogsaa kunde ernære dem. Agerbruget kunde i en nedgangsperiode ikke tilfredsstille de krav, som de sig stærkt formerende, indvandrede masser stillede. Den polske bondestand evnede ikke under den almindelige ufrihed i det 19. aarhundrede at udvikle sig til en blot taalelig vareaftager. Tilsidst begynder den tilstand, hvor den daglige erhvervelse af brødet, hvis den lykkes, anses for et heldigt kup. Man mindes den lille episode i Perec'es novelle *Elend,* hvor et af familiens medlemmer stjæler maden fra de andre og derfor staar op om natten og giver sig til at spise, medens de andre sover. Dette tilfælde er maaske forfatterens paafund, men grundlaget herfor er den kendsgerning, at mange polske Jøder aldrig spiser sig mæt. I den almindelige jagt efter at hitte paa udveje forenes forskellige sysselsættelser paa én haand. Maleren er tillige snedker og klejnsmed, skomageren f. ex. spillemand og gartner. Altsaa akkurat modsat den sædvanlige udvikling i Europa, hvor man tragter efter specialisering. Denne skal i Tyskland være naaet til at omfatte ca. 20,000 forskellige beskæftigelser, hvilket betyder en arbejdets humanisering, idet den hos den arbejdende muliggør et meget frit valg af syssel og derved skaber en tilfredsstillelse af individuel smag og tilbøjelighed. Ghettojøden nærer ingen

http://rcin.org.pl

kærlighed til sit haandværk og han mangler arbejdsglæde. Man har det indtryk, at han er blevet sat til noget, som ikke passer til hans evner. Han er en fusker med en rutine, der gaar mange slægtled tilbage. Der arbejdedes i det polske og russiske Ghetto endnu i aarene før krigen fra sol stod op til sol gik ned. For min erindring staar skrædderen Mordko, der for en sulteløn beskæftigede sine tre svende, blege, vantrevne ag usalige skabninger, fra kl. 6 morgen til kl. 11 nat. Svendene blev socialister, og dette er maaske det fornuftigste, de har gjort i deres liv; men mester saa skævt til det, og en dag kom gendarmerne og tog dem. Mordko rejste snart efter paafaldende hurtigt bort og dukkede op i London, hvor han optraadte som en forfulgt politisk flygtning fra Rusland. Selv havde han altid siddet smaat i det, og denne arbejdsgiver var i grunden selv en proletar, der udbyttede andre proletarer, fordi han ikke kunde anderledes. Man forstaar den jødiske menigmands sympati for bolsjevismen og den ringeagt, som ganske særlig haandværkeren er genstand for fra de mere velhavende Jøders side. Købmanden er vel nok endel bedre situeret, men de smaa knaldeboders antal med elendige varer og en ussel omsætning er legio. Som et hjælpemiddel mod pauperismen har man tilraadet udvandring. Praxis har imidlertid vist, at de allerfattigse aldrig emigrerer, ti til at udvandre hører en lille kapital, som de ikke er i stand til at opdrive. Ligeledes et vist initiativ er fornødent. Ogsaa det fattes dem. Følgelig bliver de siddende hjemme, og derved, at de mere energiske og dygtige forlader landet, forværres tilstanden yderligere.

Saa er der det gamle middel, at gøre Jøderne til landmænd. Jødernes ulyst til at dyrke jorden er kendt. Den er bleven udraabt, dadlet og næsten gjort til genstand for en ny slags beskyldning imod dem. Det er rigtigt, at de under diasporaen i alle lande oftere har haft lejlighed til agerbrug, men ikke har benyttet den. Frygt for at miste

http://rcin.org.pl

deres bevægelsesfrihed og for at smelte sammen med den indfødte befolkning har været medvirkende. Desuden har Ghettojøden altid anset bondegærning for uværdig. I det gamle Polen har det undertiden været dem forbudt at erhverve jord, undertiden tilladt. I 1775 søgte den polske regering at opmuntre dem til at drive agerbrug ved at love fritagelse for kopskat, men kun 14 familier efterkom opfordringen.[170] Herimod kan opstilles de gode resultater, som de af *Ica (The Jewish Colonisat. Assoc.)* grundlagde landbrugskolonier mange steder kan opvise, især i Argentina. Jødiske korrespondenter, som har besøgt dem, har fortalt om det prægtige indtryk, de modtog, naar kolonisterne, kraftige, velnærede skikkelser, kom sprængende dem imøde paa stolte gangere. Lignende fortælles ogsaa fra de sionistiske kolonier i Palæstina. Om det gode jødiske agerbrug paa bægge steder er der ikke grund til at tvivle, og tilfældene viser kun, at naar Jøden sættes til at være landmand, kan han ogsaa besørge dette. Men den sociale omvæltning, hvorom det drejer sig, gennemføres ikke ved filantropi. Jøden mangler ikke evnen, men lysten til landbrug. Ifølge *Der jüdische Emigrant* for 1913 tæller de Forenede Stater 30,000 jorddyrkende Jøder, men 1 million Jøder klumper sig sammen i New-York, hvor de kæmper haardt for at opretholde livet. Landbruget giver dem en sikrere existens, men en ringere chance for hurtig kapitalerhvervelse end handelen gør. I Galizien beskæftiger 10,72 pCt. af alle Jøder sig med landbrug, men de er mere dirigerende end fysisk arbejdende, og halvdelen af alle landets forpagtere er Jøder; det er den med forpagtningsvæsenet forbundne industrielle og kommercielle syssel, som lokker dem. De jødiske landbrugsskoler er gode, men en temmelig stor del af eleverne benytter den i skolen erhvervede almendannelse til efter undervisningens afslutning at gaa over til handelen. Herover klages der lige fra Czenstoniewo i Polen og ned til Jaffe og Jerusalem. Men jeg tror, at der alligevel

http://rcin.org.pl

er en mulighed for, at Jøderne i fremtiden i de lande, hvor de er talrige, vil komme til at spille en rolle i landvæsenet, nemlig alt eftersom dette bliver mere og mere industrialiseret og mister karakteren af den personlige, fysiske bearbejdelse af jorden. I Nordamerika er jorddriften halvvejs en slags business, i Europa er den endnu en standstradition, som man skal være født til, og fordi man skaber jorddyrkende Jøder, har man endnu ikke skabt en jødisk bondestand, ikke at tale om, at der i Polen kun er meget lidt fri jord tilovers. Spørgsmaalet er overhovedet meget kompliceret.

En modsætning til den jødiske pauperisme danner det talrige jødiske plutokrati. Dets tilværelse falder mindre i øjnene end fattigdommens, og det præger ikke det offentlige liv i Warszawa i den grad, som det gør det i flere af Vesteuropas byer (som f. ex. i Frankfurt am Main). Det bestaar af en broget flok af assimilerede Jøder, nationalister, ortodoxe og chasider, altsaa helt ned til Ghettojøder, der har erhvervet sig rigdomme ved primitive pengeoperationer af en rent ud videnskabelig skarpsindighed. Disse mænd regerer over Polens økonomiske liv, ti de sidder ikke blot inde med kapitalerne, men er eneherskere over den udenlandske storhandel, hvis ventiler de aabner og lukker efter forgodtbefindende. De raader ogsaa over betydelige dele af den indenlandske handel, og visse store omsætningsenheder som kvæg, korn, huder, pelsværk og trælast er paa det nærmeste et jødisk privilegium, som de ikke er tilsinds at give slip paa De er ogsaa store industridrivende, og de har fortjenesten af i væsentlig grad at have bidraget til det betydelige industrielle opsving, som i fremtiden maaske vil føre Polen over i fabrikslandenes række.

II.

Medens de jødiske nationalister er den angribende part, idet de forlanger rettigheder, som ingen tidligere har tænkt

http://rcin.org.pl

sig kunde kræves, er det omvendt paa det økonomiske omraade Polakkerne, som gaar agressivt til værks.

Ethvert barn har lært i skolen, at det gamle Polen ikke ejede nogen mellemklasse d. v. s. nogen borgerstand, og ethvert barn har undret sig derover. Helt nøjagtigt er dette ganske vist ikke. Der existerede en polsk bybefolkning, men den var kun i nogle store byer forholdsvis talrig og noget velhavende, forøvrigt var den uden større betydning, og byerne var overvejende jødiske, især købstæderne. Derfor er Jøderne for tiden den væsentligste hindring for opstaaelsen af en anselig og indflydelsesrig polsk handelsstand. Man kan beklage dette eller man kan glæde sig derover, alt efter éns sympatier, men man kan, rent objektivt set, dog vist ikke finde det unaturligt, at Polakkerne arbejder paa at omstøde det jødiske handelsprivilegium. Hvad der foregaar for øjeblikket er ikke andet end den ufuldendte historie, en fortsættelse af den økonomiske kamp, som i aarhundreder har hersket mellem Polakker og Jøder, og den overvundne polske befolkning foretager paa ny et fremstød, denne gang stærkere end nogensinde før, idet det nationale moment gyder olie i ilden. Polakkerne ønsker, at Polens byer skal være polske. De skal »afjødes«. Saa længe der endnu var haab om, at Ghettojøden engang kunde blive Polak, var der mulighed for, at dette spørgsmaal i fremtiden vilde løse sig af sig selv, men da haabet glippede, antog den gamle, økonomiske konkurrence automatisk en skærpet form. I samme forhold som den jødiske nationalisme øgedes, tiltog ogsaa Polakkernes bekæmpelse af Jødernes handelssupremati i styrke. Det nationaldemokratiske parti udstedte løsenet: »Køb kun hos dine egne« *(swój do swego)*, der var enstydigt med en bojkotten af den jødiske handel. Den vakte som det eneste saarbare punkt forstaaeligt nok raseri blandt Jøderne, der fremstillede den som det rene barbari. Med urette. Ikke selve bojkotten er et beklageligt fænomen, men den nationale

http://rcin.org.pl

kamp er det egentlig beklagelige. En Tjekker i Bøhmen, en Polak i prøjsisk Polen, vel ogsaa en Dansker i Sønderjylland vil, naar den nationale antagonisme har naaet et bestemt punkt, ikke købe hos en Tysker, saafremt der er mulighed for at handle med en landsmand, og omvendt gør Tyskerne det samme. Denne fremgangsmaade anses for saa naturlig, at den ikke plejer at fremkalde kritik. De polske Jøder har nu selv erklæret sig for en fremmed, med Polakkerne konkurrerende nation. Og retfærdigheden byder ikke at forbigaa med tavshed, at Polens Jøder i aarhundreder selv ikke har kendt noget andet kommercielt forhold overfor de ikke talrige polske købmænd end netop bojkot. Det er utænkeligt, at en Ghettojøde kan købe noget hos en kristen købmand. Det er imod hans nationale følelse, hans religion (saaledes som han opfatter den), ja hans instinkt. Der er følgelig ingen anledning til at vredes over, at Polakkerne for en gangs skyld træder i det af Jøderne selv anviste spor. Eller man tage et dagligdags tilfælde. Naar en kristen bager nedsætter sig i en købstad, er det ikke alene byens jødiske bagere, som sammensværger sig imod ham, men hele byens jødiske befolkning anser det for sin pligt at staa baand og bast sammen, at skade ham, chikanere ham og gøre ham livet saa surt, at han maaske beslutter sig til at fortrække. Den jødiske smaahandlende har ofte to priser for den samme vare, en højere for den kristne kunde og en ringere for den jødiske. Et jødisk dampskibsselskab holdt for nogle aar siden en dobbelt tarif for varetransport, en for kristne, og en anden, konfidentiel og billigere for Jøder. Hele den skildrede tilstand tilhører tiden før boykottens iværksættelse ved Polakkerne og er altsaa ikke fremkaldt som modtræk. Forøvrigt har bojkotten ganske vist tilføjet den jødiske handel nogen skade, men en gennemgribende betydning har den ikke faaet, da flertallet af Polakker ikke viser lyst til at opgive handlen med Jøderne, dels fordi de er finansielt afhængige af dem og dels fordi de jødiske

http://rcin.org.pl

købmænd sælger deres varer billigere end de kristne kan gøre det. Endelig maa de fleste polske handelsforetagender regne med en engroshandel, der er paa jødiske hænder.[171]

Ghettojøden tror, at den økonomiske kamp er bare ondskab fra Polakkernes side. Han kan ikke indse, at en enkelt national gruppes privilegium paa en bestemt, endog meget omfattende erhvervsform er en utopi, som i en moderne tid efterhaanden maa opløse sig. Grunden til den forstærkede konkurrence mellem Jøder og Polakker var oprindelig aldeles upolitisk. Den daterer sig fra firserne. Den gang foretog det russiske tvangsstyre en almindelig udrensning af polske embedsmænd. Især var generalguvernør Gurko ivrig i denne henseende. En mængde Polakker blev brødløse og søgte nye erhverv i byerne, hvor de uvilkaarligt trykkede paa Jøderne. En anden faktor var indvandringen fra landet til byerne, der stadig varer ved. Den polske bonde begyndte saa smaat at give sig af med handel, store resultater havde han ikke at opvise, men han var dog af det samme ler som de storpolske bønder, der har formaaet økonomisk at holde Tyskerne stangen. Og i hvert fald havde Jøderne ham imod sig. Ja, hele bondestandens udvikling gik dem imod, og dens fremskridt blev Jødernes tilbagegang, hvad der noksom viser, at deres existens hviler paa et usundt grundlag. Polakkerne var dem, der først organiserede sig, ganske vist i et meget beskedent omfang og under uendelige vanskeligheder fra regeringens side, men de fik dog et forspring fremfor Jøderne. I de sidste to decennier har vigtige faktorer været virksomme, deriblandt tiltagende ædruelighed og større kyndighed i at dyrke jorden. Institutioner som landbrugsforeninger, smaabanker, andelsforetagender og brugsforeninger har gjort sig gældende, ligeledes det velgørende exempel af erfaringsrige og foretagsomme bønder, der med fyldt pengepung er vendt tilbage fra Amerika, — og alt dette har stillet den polske bonde stadig mere uafhængig overfor Jø-

http://rcin.org.pl

den, som mister flere og flere af sine chancer for tilfældigt erhverv. Tiden er i færd med at løbe fra Ghettojøden. Hans tidlige giftermaal er en økonomisk afsindighed. Unge mennesker, som selv næsten er børn og som næppe har klæder paa kroppen, sætter børn i verden, som de ikke har mulighed for at ernære, og tilværelsens store økonomiske spørgsmaal løses da ved at give afkald paa vigtige livsfornødenheder. Ganske vist har religionens formeringspaabud paa denne maade sejret. Naar den chasidiske købmand faar en konkurrent, naar — som han udtrykker sig — »et ondt menneske vil tilføje Israels folk skade,« er det cadik'ens sag at fjærne vanskeligheden ved at henvende sig til Vorherre. Den jødiske handel lider ogsaa under den store helligdagsperiode om efteraaret, da handelen lammes i to uger og den kristne befolkning har at holde sig underrettet om, hvilke halve eller hele dage de jødiske butikker er lukkede. Al jødisk kommunikation, fragtkørsel og personbefordring standser. Jeg erindrer, at ude i en fjærn provins holdt i sin tid endog dampbaadene op at funktionere hver sabbat. Den jødiske handel har altid været uproduktivitetens toppunkt, idet den er en mellemhandel i mange trin, en historisk levning fra middelalderen, da den var en naturlig følge af den vanskelige kommunikation. Nu gaar udviklingen i akkurat modsat retning, og brugsforeningerne har bragt den jødiske smaahandel i en vanskelig stilling.

Det er først aarene før krigen og endnu mere krigsaarene, der har medført en lille forandring til det bedre.

http://rcin.org.pl

ALJØDEDOM OG INTERNATIONALISME.

I.

Det er et tidens tegn, at en levning fra fortiden som chasidismen er bleven aktuel, og det endda imod dens egen vilje. Den gemmer sig i sin ensomhed og skønt den stritter imod, trækkes den frem. Den er en fjende af nationalismen, men alligevel tages den til indtægt af den, fordi den betragtes som indeholdende den jødiske folkeejendommeligheds kvintessens.

Chasidismen har altid haft skønlitteraturen paa sin side. Jidiszlitteraturens prosaister har taget paa den med nænsom haand. Isaak (Icchok) Lejb Perec har endog kælet for den. Og dog er han sandelig ingen mørkemand, men er af alle jidiszskrivende forfattere den eneste virkelige Europæer. Han tror ikke paa chasidismen, men den er et ungdomsminde for ham, og den er baade hjemlig og national. Derfor idealiserer han den. I en af sine bedste noveller »Mellem to bjærge«, der er *a simchas toredige maisse* 'en historie om glæden over torah'en', benytter han sig ret partisk af et modsætningsargument, idet han skildrer rabbineren i Brisk (o: Brest, Brzesc Litewski) som en pedantisk bogstavdyrker, streng, bøs, klog, men uden hjærtelag, og som et modstykke opstiller cadik'en i Biala, der er mild og hjærtensgod, en menneske- og naturelsker, en skønhedsdyrker og en livsglædens forkynder, der fejrer torahs glædesfest som en alnaturens jubeldag.[172] Der er dybe og sandfærdige klange i Perec's lille fortælling, og cadikens lyriske extase har revet tusinder af Jøder med sig, alle dem, der

http://rcin.org.pl

for ikke længe siden er undslupne chasidismens blide-ublide favntag. Fra et estetisk synspunkt er novellen uangribelig, men fra et menneskeligt er den uretfærdig og endog skadelig. Naar vi ved, at cadik'erne ikke blot er de himmelblaa idealister, som Perec giver dem ud for, men at de i hundredevis er ignoranter og charlataner, og naar vi tænker paa, at chasidismen er en forfærdelig kræftskade paa det jødiske samfund, da kan vi ikke andet end anse dens forherligelse for en nationaliserende reaktion.

Perec'es standpunkt er imidlertid betegnende for hele grupper af Polens Jøder, og selv naar vi drager til de vestlige Jøder, møder vi apoteosen, og den er her helt anderledes bevidst og systematisk. Den er et led i vore dages mærkeligste kulturbevægelse, Østjødernes supremati over deres racefæller i vest, bestræbelsen for at faa dem til at se paa livet med de polske og russiske Jøders extatiske blik.

Her gør Martin Buber, en fremragende begavelse, ihærdig propaganda. Han bryder sig ikke om chasidismens nutid, der som han selv indrømmer, er dens nedgang, men fæster sit blik paa dens begyndelse, som vi ikke kender mere til end at den ved habil behandling særdeles vel lader sig omdigte. Buber vælger rabbi Nachman af Braclaws fortællinger, som denne har meddelt til en fortrolig kreds af sine tilhængere, og disse fordringsløse og ukunstlede ting, der ofte er ubetydelige, enkelte gange endog plumpe, skaber han om til at blive kloge og patetiske.[173] Og han bemægtiger sig ligeledes sektens grundlægger, Baalszem, og skriver hans *legende*. Det er en række æventyr, der grupperer sig om en forædlet Baalszem, som kaldes den Hellige og ogsaa optræder som saadan. Buber har løftet ham op i en overjordisk sfære og har iklædt ham saa megen overmenneskelig storhed, at man snart tænker paa Buddha, snart paa Kristus. Bogens fortællinger er en enestaaende pompøs mytedigtning, en sammenblanding af ideer og visioner, sære tanker og tøjlesløs mystik. Med uforlignelig kunst frem-

http://rcin.org.pl

maner Buber hemmelighedsfulde vidder, baade i sceneri og i sjæleliv, og tager han naturen til hjælp, gør han den levende og medvirkende. Der ligger glans over disse fortællinger, baade solens og stjærnernes, baade fra den himmelske ild og fra de straaler, ad hvilke sjælene vandrer ligesom ad en vej, og straalerne er ogsaa sjælene selv, og blandt alt dette lys troner den nye Baalszem med lysende aasyn, aldeles ulig den beskedne Jøde fra den lille podolske købstad.[174]

Bubers stil er noget for sig. Den jødiske stil har overhovedet sit karaktermærke, og det er mærkeligt, at det endnu ikke er falden nogen sprogmand ind at skrive dens historie. Den plejer at være smidig, ikke egentlig elegant, men nok blændende, den er hyppig overdaadig ved ordenes mængde, den indeholder ofte nydannelser, og sprogene er mest blevne berigede af Jøder, takket være den jødiske opfindsomhed. Bubers stil er farvefyldt og malende, indprentende og lapidarisk, idet han med omhyggelig kunst anvender disse egenskaber alt efter emnets nuancer. Han elsker antitesen: »legenden er myten om mit jeg og dit jeg, om den kaldede og den kaldende, om det endelige, der gaar ind i det uendelige, og om det uendelige, der behøver det endelige.«[175] Men de chasidiske tanker er, selv naar de bliver stillede paa spidsen af Buber, ikke saa originale, som han vil have os til at tro. De er almindelige sandhedssøgende Jøders livsfilosofi i belysning af kabbalismen, men de er ikke samfundsreformerende, og dog skal Jøderne ifølge Bubers lære af denne formentlig urørte jordbund hente ny næring.

Buber ser ud som Urjøden. Hans billede viser en mørkladen, sorthaaret og haarrig ueuropæisk type. Saaledes har maaske Makkabæerne set ud. Han er dybsindig, truende og bydende. Maaske er der heri lidt af en pose. Han ved, at han er Israel, og naar kritikeren tvivlende spørger, om nu hans gengivelse af traditionen om Baalszem virkelig er den rette, siger han: »Jeg bærer i mig de mænds blod og aand,

http://rcin.org.pl

som har skabt legenden, og af blod og aand er den bleven ny inde i mig. Jeg staar i fortællernes kæde, en ring imellem ringe, jeg fortæller endnu engang den gamle historie, og naar den klinger som en ny, er det fordi det nye allerede den gang blundede i den, da den blev fortalt for første gang.«[176] Den alt overvejende følelse hos ham er bevidstheden om sin énhed med det jødiske folk, denne énhedstanke, som alle store nationalister har følt til alle tider og som fik Mickiewicz til at udbryde: »Mit navn er million, ti jeg elsker og lider for millioner,« medens Bubers stammefrænde, Morris Rosenfeld, da han mindedes, at taarer var den eneste betaling, de fattige kunde erlægge for hans vers, udraabte: »Jeg er en taaremillionær og græder for millioner.«

Saaledes er mystikeren bleven den nationale jødiske sags ordfører overfor de tyske Jøder. Buber har allerede en snes aars nationalistisk virksomhed som forfatter og foredragsholder bag sig. Alsidig dannet og med anlæg for filosofisk tænkning har han skabt den jødiske nationalistiske dogmatik. Ogsaa menneskeheden indrømmer han her en plads, der dog snarere indhegnes af veltalenhedsargumenter end af realiteter. Om Jøden hedder det, at han maa blive menneske, men blive det paa jødisk manér og derfor stile efter den religiøse fornyelse, der tillige indeslutter den nationale. Her er chasidismen den store hjælper, ti ingen fornyelse af jødedommen er mulig, hævder han, som ikke bærer dens elementer i sig. Hvor han mener, at den nationale faktor er bleven trængt tilbage, drager han den atter frem for lyset, og Chanukafesten, helliget mindet om Templets indvielse, bør fordi den er knyttet til Makkabæernes daad, i højere grad have karakteren af en national højtid end af en religiøs. »Enhver knytte sit eget liv, sit kald, sin virksomhed til folkets liv,« udbryder han.[177] Hans attraa er at være folkeopdrager, men han staar i sin abstraktion og dialektik i virkeligheden for fjærnt fra mængden til at

http://rcin.org.pl

kunne vinde den for sig, og folkefører vil han aldrig blive, men paa den tyske jødiske intelligens har han virket nationaliserende med held, nu til sidst gennem et godt redigeret tidsskrift, som han har givet det navn, der for ham er det stolteste af alle navne: *Der Jude.*

I sin nationale udvikling er han ilet forud for de andre Jøder. Han er den første sionist, der er gaaet ud over sionismens oprindelige program, udover den i Herzl's definition indeholdte tanke, at sionismen er egnet for dem, der ikke vil eller kan assimilere sig. Buber forkaster bestemt denne indskrænkning, og den mening, at kun de Jøder bør udvandre, som finder sig generede i deres »menneskeværdighed« — de haanende gaaseøjne tilhører Buber selv —, forekommer ham spidsborgerlig og lurvet, ti sionismens indhold er ikke en forbedring af Jødernes stilling, men nationens forløsning.[178]

II.

Buber har ogsaa paavirket Jøderne i aljødisk retning. Imidlertid danner en saadan paavirkning ikke noget for hans doktrin karakteristisk punkt, men er en naturlig følge af, at enhver jødisk nationalist nødvendigvis maa være Aljøde. Ti al jødedom er aljødedom, er erkendelsen af, at der kun existerer én jødisk nation paa jorden. Ti Jøderne, som har deres fædreland i alle lande, hvor Jøder har sat deres fod, har som Nationaljøder ikke noget fædreland. Netop fædrelandsløsheden har forskaffet dem det aandelige patria, som aabenbarer sig gennem den særlig jødiske form for solidaritet. Uden denne hører de hurtigt op med at være Jøder.

Jøderne har aandeligt set altid stræbt efter at udslette staternes grænser, og de har ofte haft heldet med sig. Den aandelige jødestat har intet sidestykke i historien. Medens staterne bekæmpede hverandre og afgrænsede sig fra hver-

http://rcin.org.pl

andre, dannede de i de enkelte lande bosatte Jøder til enhver tid et fælles forbindende element. Selv i middelalderen, da kommunikationen var vanskelig, ser vi dem besøge hverandre, ofte for at indhente raad hos berømte rabbinere, der danner aandelige domstole. Ønsket om at faa oplysning om dogmatiske problemer eller om at opnaa teologisk uddannelse bevæger dem til at gaa paa langfart. Deres trosfællers skæbne i fremmede stater ansaa de for deres egen, og de udvikler den mest storstilede filantropi og tillige den ældste, som verden kender. Jævnsides med den religiøse forbindelse gaar den merkantile, men købmændene, der drager til fjærne egne, har meget ofte en aandelig kommission med sig. Overalt er der kontinuation i sted og tid. Hvad under da, at man f. ex finder oplysninger om Chazarernes historie i synagogalarkivet i Kairo. Ti ogsaa religiøst-administrativt opretholdes en sammenhæng. At en rabbiner kaldes fra Spanien til Italien og fra Italien til Polen, er i ældre tid ret almindeligt, og de ambulante rabbinere, der f. ex. drager fra Østrig op til Rendsborg, saa ned til Kobylin i det tidligere prøjsiske Polen, saa til Brux i Böhmen o. s. v., er ligeledes i nyere tid et sædvanligt fænomen.

Aljødedommen er ogsaa den vægtigste politiske faktor i moderne jødisk politik. De sidste aars begivenheder i Polen viser det.

Den jødiske nationale bevægelse har allerede faaet sin tekniske betegnelse. Den kaldes for den jødiske renaissance. Jeg vil hverken benægte eller bekræfte rigtigheden af denne benævnelse. Kun fremtiden vil være i stand til at sige det rette ord. Udtrykket fører tanken hen til beslægtede navne som den serbiske eller den tjekkiske renaissance for hundrede aar siden, og der er trods den store væsensforskel ligheds-punkter nok til at man kan iagttage det fælles grundmotiv, den ubrødelige vilje til ved enhver lejlighed at manifestere

http://rcin.org.pl

sin nationale særart, at udhæve den, hvor den findes, og skabe den kunstigt, hvor den ikke findes.

Den jødiske snebold ruller. Den nationale agitation har faaet vind i sejlene, men det er ikke den, der skubber til snebolden. Agitationen sidder inde i den, og den egentlige motor er den ethvert folk med historiske minder iboende urkraft, der i folkets bevidsthed opretholder viljen til at være noget for sig selv. Jøderne kalder denne urkraft — lidet oplysende — for *den jødiske sjæl.*

Snebolten har aldrig rullet stærkere end under og efter verdenskrigen. Da denne udbrød, var det øjeblikkeligt klart, at de polske Jøder ved et nationalpolitisk svælg var adskilte fra Polakkerne. De holdt med Tyskerne, — hvilket i betragtning af den behandling, som den russiske regering havde ladet dem blive til del, var naturligt nok —, medens Polakkerne var tyskerfjender. Jøderne saa deres frelse der, hvor Polakkerne saa deres undergang. Den gamle, gensidige mistænksomhed tog til, og der opstod to fjendtlige lejre, som anstrengte sig for at skade hinanden, og Jøderne søgte endog at indstævne deres mellemværende for et internationalt forum ved i den udenlandske presse at fremstille deres synspunkt, der naturligvis ikke kunde være objektivt.[179] Det var en selvfølge, at Tyskernes indmarsch i Polen i 1915 hilstes af alle nationalt sindede Jøder med glæde, medens de ortodoxe og chasidiske Jøder var mere delte i deres følelser. For første gang fik de polske Jøder uindskrænket frihed til at røre sig nationalt, og bevidstheden om deres jødiskhed gik i aarene efter 1915 frem med kæmpeskridt. Agitationen forlod det private hjem og foreningssalen og gik ud paa gaden. Den manifesterede sig offentlig for Polakkernes aasyn. Mindeværdigt er det store sionistiske optog i Warszawa paa Lagbeomerfesten i 1916, da 5000 skolebørn, smykkede med nationaljødiske flag og farver — hvidt og blaat — og syngende de nationale sange marscherede gennem jødekvarterets hovedgade Nalewki, hilste med frenetisk jubel af dens

http://rcin.org.pl

langskæggede og langskødede beboere. Den tyske okkupationsstyrelse havde ikke noget imod en saadan nationalitetsopvisning. Tværtimod, som en mod Polakkerne rettet bevægelse, der eftertrykkeligt kunde minde dem om, at ikke de alene var herrer i landet, passede den godt ind i det tyske politiske program, og hos Jøderne vakte den de dristigste forhaabninger, indtil de omsider overbeviste sig om, at den tyske liberalitet langt fra er uudtømmelig. Tyskland nægtede at aabne sine grænser, idet det frygtede for en masseindvandring af fattige polske Jøder, hvis beskedne krav til livet frembød en ukær konkurrence for den forvænte tyske arbejder. Og forgæves ventede det nationale jødiske folkeparti paa en anerkendelse af Jøderne som nation, og endnu mindre gik deres højeste ønske, tilstaaelsen af nationalt selvstyre, i opfyldelse. Alt, hvad de opnaaede, var en frisindet forordning vedrørende indretningen af det jødiske menighedsliv. Her betragtedes Jøderne kun som et religiøst samfund.

Den tyske politik havde besluttet at ofre Jøderne for at vinde Polakkerne. I manifestet af 5. november 1916 lovedes der Polakkerne Polens genrejsning, men løftet var i flere væsentlige punkter fremsat saa betinget og tvetydigt, at det forfejlede sin virkning. Forgæves fulgte forordningen af 12. september 1917, ifølge hvilken der indrettedes et polsk regentskabsraad og statsraad. Polakkerne var denne gang de klogeste. De var ingenlunde til sinds at stille den millionhær, som Tyskerne i deres kortsynethed havde gjort regning paa, men de tog ikke i betænkning paa alle maader at udnytte den for dem gunstige situation.

Og de fastslog strax hovedlinien for deres jødepolitik. De besluttede kun at regne med saadanne Jøder, som ansaa sig for Polakker. Derfor optog de som medlem af statsraadet den dygtige Kazimiers Natanson, der tilhørte en kendt, af Polen meget fortjent familie og forøvrigt var en udpræget assimilator. Det jødiske nationalparti betrag-

http://rcin.org.pl

tede dette valg som en udfordring og lagde ikke skjul paa sin forbitrelse. Det gav sig til paa enhver maade at modarbejde regeringen, Polens første regering.

III.

Under krigen i Polen mødtes Jøder med Jøder i et omfang, som man tidligere ikke havde kendt mage til. Jødiske soldater og civilembedsmænd fra de forskellige hære blandedes sammen. Rygtet om de sultne, syge og flygtende polske Jøder naaede til fjærne jødiske menigheder i udlandet, og hjælpen ydedes med sædvanlig jødisk rundhaandethed. Og da man engang havde begyndt, frembød der sig stadig nye maal for omsorg og vejledning. Det galdt om at sprede oplysning, indføre hygiejniske forholdsregler, ophjælpe haandværket og gennem en udstrakt kredit at støtte handelen. Selv et saa vanskeligt problem som arbejderspørgsmaalet mente man ikke at burde lade ligge. De udenlandske Jøder ydede paa alle disse omraader deres autoritet, erfaring, opmuntring og penge. Der var iblandt dem ogsaa saadanne, som saa paa Polens Jøder udelukkende fra et nationaljødisk synspunkt, og det var ingenlunde de daarligste. Unge doctores philosophiæ fra tyske universiteter, mænd, som i aarevis undseligt havde baaren den *nationaljødiske idé i sig*, genkendte nu ved at iagttage Ghettojøderne sig selv paa et tidligere udviklingsstadium. Andre fremmede Jøder — især af de tyske —, som ikke længere formaaede at svinge sig op til en saa ublandet national bevidsthed, gav dog efter for uklare, men ingenlunde svage atavistiske følelser. Mange af Vestjøderne lod sig imponere af de polske Jøders talrighed, der ligefrem var et levende argument for Jødernes ret til at kaldes et folk, og dette indtryk af mængde, fylde, ja af magt, saa fuldstændigt nyt i Israels historie, flød uden nogen logisk nødvendighed, men ved en naturlig psykologisk proces sammen med aljødedommens hovedmaximer: »Den jødiske nation er kun én i alle lande« og »Det jødiske pro-

http://rcin.org.pl

blem er kun ét.« Intet under, at solidariseringen for tiden skrider rask frem i Tyskland. De enkelte tysk-jødiske foreninger har sluttet sig sammen til en centralforening, i Berlin er der i 1918 bleven afholdt en *Judentag*, der dog ikke helt lykkedes, og nu forbereder man sig til fuldbyrdelsen af aljødedommens store drøm, afholdelsen af en jødisk verdenskongres.

Det nye løsen om sammenslutning og udpræget politisk organisation har faaet en praktisk anvendelse under krigen. Der dannede sig stadig nye situationer, i hvilke Jøderne var nødte til at bekende kulør og præcisere deres fordringer, hvis de da ellers vilde gøre sig gældende. Der opstod da rundt om i landene forskellige jødiske komitéer, udvalg og nationalraad, ja i Ukrajna møder vi endog et ministerium for jødiske anliggender og bestaaende af Jøder, en cadeau, som den sydrussiske revolutions ledere lige i begyndelsen havde bragt den teoretiske liberalisme, men som de bagefter fortrød og derfor tog tilbage. Paa fredskongressen i Versailles var Jøderne ganske vist ikke officielt repræsenterede, men de virkede i det skjulte og opnaaede at faa anerkendt det tillæg til fredstraktaten om de nationale minoriteters ret, som ogsaa blev paatvunget Polakkerne. Det tilfredsstiller imidlertid ikke Nationaljøderne, som af Polakkerne forlanger national autonomi, et krav, der ganske vist formuleres svævende af de forskellige partier. Dog forlanges der af de yderligtgaaende en jødisk skole, der skal arbejde uden kontrol fra statens side, jidiszsprogets ligeberettigelse med polsk i alle offentlige forhold, en særlig jødisk valgkurie, statsunderstøttelse til gennemførelse af nationaljødiske opgaver, ja ifølge en enkelt opgivelse ret for den jødiske autonome styrelse (nationalraadet) til i visse tilfælde at paaligne skatter.

Disse krav er fra polsk side bleven betegnede som enstydende med indførelse af en stat i staten og er bleven bestemt afviste, idet man har peget hen paa, at de polske Jøder

http://rcin.org.pl

bør lade sig nøje med det spillerum for deres nationale attraa, som er aabnet dem ved den dem tilstaaede borgerlige og politiske ligeberettigelse. National autonomi har som statsretlig form altid kun været et palliativ, der til nød er anvendeligt, hvor to nationer ikke bekæmper hverandre. I modsat fald søger man at skille dem ad. Derfor foranstalter man for tiden folkeafstemning, og hvor der bliver en blandingsret tilovers, staar vi foreløbig raadløse. National autonomi har aldrig været i stand til at forebygge strid eller fremkalde retfærdighed. Den er kun en etappe paa vejen til den fuldstændige uafhængighed. Den er en farlig faktor i statslivet, fordi den ikke lader sig afgrænse, især dér, hvor to nationer bor blandede ind imellem hinanden. Her fremkalder det daglige liv mange nye komplikationer, som ikke lader sig forudse ved nogen forudgaaende aftale og derfor stadig kræver nye aftaler, d. v. s. stadig nye erobringer, der sædvanlig falder i autonomisternes lod. Jøderne forsikrer, at de ikke tænker paa at omskabe Polen til et jødeland eller paa at tilrane sig magten, men om de engang i fremtiden vil gøre det eller ikke, afhænger ikke af deres forudgaaende erklæringer eller overhovedet af deres egen vilje. Det man kræver, beror paa den styrke, man i det givne øjeblik er i besiddelse af, og her er den aandelige overlegenhed endda langt farligere end den fysiske magt, fordi den er mere hyklerisk og rethaverisk. Hvis det virkelig lykkes Jøderne at blive de kulturelt herskende i Polen, da vil ogsaa magten gaa over i deres hænder, og de vil gribe den, fordi der ikke gives det samfund eller det parti paa jorden, som afslaar den magt, der af sig selv tilbyder sig, alle tidligere teorier vil gaa i glemme og erstattes af en apologi, der laves i en haandevending. Derfor er kampen mellem Polakker og Jøder allerede nu et magtspørgsmaal, og der er vidtskuende politisk syn i nationalisten Hirszhorns advarsel til Polakkerne om ikke at

http://rcin.org.pl

glemme, at det er uvist, hvilken af de to parter der bliver den, der assimilerer den anden.

Den jødiske nationale bevægelse foregaar under saa anormale vilkaar, at den herved danner en undtagelse fra alle andre folks nationale attraa, og den har under sin kamp med Polakkerne fremkaldt en bitterhed, som vi heller ikke saa let kan finde et sidestykke til.

De polske Jøder mangler et territorium. De bor strøede ind iblandt den polske befolkning. Betydningen af dette argument i negativ retning har de selv indrømmet ved at slutte sig til sionismen, men samtidig hermed har de aabenbaret deres ligegyldighed for det samme argument ved at benytte den af sionismen fremkaldte nationale løftelse til at skabe sig en fast national besiddelse i Polen, et polsk Sion, som de ingenlunde gør mine til at forlade. Endskønt derfor Polakkerne af egoistiske grunde alle som én staar sympatetisk overfor den sionistiske bevægelse, for saa vidt som den kunde tænkes at befri dem for Jøderne, er dog enhver sionistisk agitation paa grund af dens tvetydighed rettet imod dem. Jødernes standpunkt er forstaaeligt nok, ti naar de skal forberedes til at være nationalister i det drømte Palæstina, bliver de det ogsaa i det reale Polen. Og de kalder den autonomi, de kræver, for den *exterritoriale*. Dette med rette. Den polske jødehed har ingen grænser, og naar en polsk Jøde f. ex. bor i Warszawa i Marszalkowskagaden det og det nummer paa anden sal, saa begynder den jødiske nation netop paa dette sted, indtil han maaske til næste flyttedag lejer sig en ny lejlighed. En følge af manglen paa et territorium er, at den nationale kamp tilspidses. Israel lever spredt og er paa alle sider, hver dag og hver time, omgivet af fjenden, og følgelig maa det værge sig. Og omvendt har ogsaa Polakkerne modstanderen i deres midte.

Saa er der sproget. Ogsaa dette er anormalt. Som patologisk foreteelse er jidiszmaalet overordentligt interessant. Det hører til kategorien 'sprogsygdomme', ti det har ikke

http://rcin.org.pl

kunnet udvikle sig naturligt, da det er bleven til under en religiøs og social isolering af en saa speciel beskaffenhed, at den næppe nogensinde har gentaget sig i historien. Jidiszmaalet er i modsætning til de tyske Jøders jüdisch ikke noget gammelt sprog. De i middelalderen indvandrede, fra Tyskland kommende Jøder, synes temmelig snart at have antaget det polske sprog, og dette forhold har varet ved lige indtil slutningen af det 16de aarhundrede.[180] I vesteuropæiske hebraiske kommentarer til biblen og talmud forekommer der i det 13de aarhundrede gloser, der anføres som tilhørende »vort sprog, det chanaanske sprog« og som i virkeligheden viser sig at være en slovansk (slavisk) dialekt. Mere overbevisende er det, at Zunz i Padua har funden polske bibeltexter fra begyndelsen af det 16. aarhundrede afskrevne til brug for de i Mantua og Brescia boende polske Jøder. Der er vidnesbyrd om, at Jøderne paa denne tid i det hele taget beherskede det polske sprog, at de aflagde deres forklaringer for retten paa polsk og paa samme sprog diskuterede religiøse emner med Arianerne, og ogsaa Jødinderne, der dog havde ringe berøring med det offentlige liv, synes at have benyttet polsk.[181] Spørgsmaalet er imidlertid ikke helt klart, og det er heller ikke fuldkommen oplyst, hvorfor det polske sprog er bleven fortrængt af jidisz, men hovedgrunden bør dog vistnok søges i den stærke indvandring af tyske Jøder, som fandt sted i slutningen af det 16. aarhundrede. Jeg antager, at ogsaa forandrede økonomiske vilkaar, en forringelse af velstanden samt overgangen til haandværk, hvoraf en hyppigere stillesidden og en forøget isolering, har været medvirkende. Mindst 90 pCt. af Polens Jøder taler til daglig indbyrdes jidisz, men de allerfleste kan ligeledes tale polsk, da det er umuligt ikke at lære det sprog, som det store flertal af landets indbyggere benytter, men hvis de ikke har gaaet i en polsk skole, taler de det daarligt, idet de ikke ved, hvad de skal stille op med polskens rigdom paa kasus og verbalformer; ogsaa udtalen er meget middel-

http://rcin.org.pl

maadig. De polske Jøder har vandret gennem mange sprog, som de alle har talt, inden de efter 900 aar naaede Weichselens bredder. De har passeret gennem aramæisk, græsk, latin, spansk, fransk og tysk, som de har fastholdt i jidisz, kun sproget i Polen, det land, som mere end andre lande har vist dem gæstfrihed, har de vraget. De har gjort det ubevidst, hverken af god eller af ond vilje, som en bold i den historiske udviklings haand, men den beklagelige kendsgærning foreligger. Og endnu beklageligere er det, at dette jidisz, der er det sidste led i et sprogskifte af mindst 5 led — mange jødiske slægter har byttet sprog 8—10 gange — nu af visse jødiske kredse styltes op til at være en helligdom, som maa værnes mod den fra polsk truende fare. Men jidisz'ens tilfældighed fremgaar ogsaa deraf, at hvis Polen efter den sidste krig var kommen under tysk herredømme, vilde jidiszsproget gaa til grunde i en ikke meget fjærn fremtid, ti medens paa den ene side ligheden med tysk ofte har gjort det til tyskhedens avantgarde i Polen, vilde paa den anden side denne lighed være aarsag til, at det ikke vilde kunne holde stand mod en saa direkte paavirkning, som en af Tyskland iværksat erobring eller et protektorat vilde medføre. Nu derimod holdes det i live ved naboskabet med det samme polsk, som det mener sig truet af og som det bekæmper. Og jidisz er værdifuldt for nationalisterne, fordi det er den store, usvigelige isolator. Det piner dem imidlertid, at det dog ikke er det rette jødiske nationalsprog. En del af de politisk mest radikale holder dog fast ved jidisz, en anden del vil opgive det, naturligvis ikke til fordel for polsk, ti dette ignoreres fuldstændigt —, men for at erstatte det med hebraisk, og dette forsøg har netop i de sidste aar haft fremgang, saa at en Jøde triumferende kunde fortælle mig, at undervisningen var bleven dreven med saa megen energi, at der nu gaves børn, som ikke længer var i stand til at gøre sig forstaaelige for deres egen moder. Vi maa dog for moderens skyld haabe, at denne meddelelse er overdreven.

http://rcin.org.pl

»Hvorledes skal vi opdrage vore børn til at blive gode Jøder?« — dette spørgsmaal har vakt ikke ringe bekymring hos mange af de nationalt sindede politikere. Det svar, som Hillel Cejtlin har givet, er fuldkommen rationelt.[182] Forældrene bør sørge for, at børnene i størst muligt omfang omgives af jødiskhed. De bør give agt paa, at der i hjemmet hersker en ægte jødisk atmosfære, som ikke lader de moderne ideer faa indpas, der bør udelukkende tales jidisz, børnene bør i sex aar gaa i cheder, ikkejødiske kundskaber bør undgaas, ti det er den jødiske aand, som det kommer an paa; derfor bør der lægges vægt paa hebraisk, og det bør indpodes børnene, at Saul, David, Mordechaj og Makkabæerne er nationale helte.[183] Dette er den aartusinder gamle isolering, der fordum blev indledet ved Esras og Nehemias reform og som denne gang har antaget en ny skikkelse og er bleven sat i system paa moderne vis. Nationen skal bevares, koste hvad det vil. Og med kløgtig politik holder man mandtal, at ingen aandelig kraft skal gaa til spilde. Man spejder efter jødiskhed, hvor den end maatte findes, for at indrullere den iblandt kamptropperne. Endog de jødiske kunstnere opfordres til at møde ved appellen, og Warszawa har set flere jødiske kunstudstillinger. Adskillige af malerne havde faaet deres uddannelse i udlandet, mere sysselsatte med deres kunst end med udviklingen af deres judaisme, og et mere haandgribeligt kendemærke paa deres nationalitet saaledes som det, de jødiske forfattere besidder i sproget, manglede i dette tilfælde ganske, saa at det var racesymbolet, der her blev præsenteret publikum i rendyrkning.

Nationalisterne er skaanselsløse overfor dem, der ikke vil lade sig optage i geleddet. Leopold Méyet, en jødisk Polak, havde fundet sit livs glæde i polsk kultur, i at fordybe sig i de store digteres, Mickiewicz'es, Slowacki's og Krasinski's levned, i at samle sjældne kunstneriske og litterære antikviteter og i at leve sammen med Polakkerne, og ved sin død i 1912 testamenterede han sine samlinger til et af

http://rcin.org.pl

Warszawas museer, medens der for hans rede penge skulde grundlægges polske skoler, beregnede for børn af bægge trosbekendelser og bestemte til at ledes af polske lærere ligeledes uden hensyn til, om de var af jødisk eller kristen tro. I ethvert andet land i Europa vilde Méyets frisindede filantropi have mødt udelt anerkendelse, men Warszawas nationaljødiske presse, der er saa indflydelsesrig, at den næsten er enstydig med hele den jødiske presse, angreb Méyets minde i stærke ord, og bladet *Frajnd,* der overfor Petersborg og Europa anstrænger sig for at være liberalt, erklærede testamentet for en forhaanelse mod det jødiske folk. I virkeligheden var det udtryk for en forsoning mellem Polakker og Jøder og derved rummede det en virkelig fare for nationalisterne, ti forsoning skaber tilnærmelse, og tilnærmelse kan muligvis atter fremkalde aandelig sammensmeltning.

De nationale førere havde bedømt situationen rigtigt, og paa grund af de abnorme vilkaar kan den jødiske nationalpolitik ikke andet end være i yderste grad intolerant, ti kun intolerancen kan holde den oppe. Naar to nationer mødes, vil der sædvanlig foregaa en national udvexling. Nogle Polakker i grænseegnene vil f. ex. antage den tyske nationalitet, nogle Tyskere den polske. Men medens en Jøde nok kan gaa over til den polske nationalitet, vil en Polak aldrig kunne blive Jøde, ja end ikke antage jidiszmaalet. Kan Jøderne holde mandstugt og gennemføre den kulturelle isolation, er de stærke, ja, som historien har vist, stærkere end andre folk, men aabner de ventilen blot en lille smule, indtræder der øjeblikkelig en national svækkelse.

IV.

Den jødiske propaganda støtter sig til to maximer. Den ene lyder: »Nationale rettigheder hører til de mest elementære menneskerettigheder og er anerkendte hos alle folke-

http://rcin.org.pl

slag« og: »Landet kommer ikke til menneskene, men menneskene til landet, og om nogle kommer lidt før eller lidt senere end andre er aldeles ligegyldigt.« Disse to sætninger udgør nationalisternes credo og gælder tillige som en moralsk begrundelse af offensiven mod Polakkerne. Deres ejendommelighed beror paa, at de ligefrem sigter til at ophæve den nationale besiddelse hos alle nationer til fordel for Jøderne. Deres absurditet er iøjnefaldende. Kun retten til at existere allevegne som menneske er en elementær menneskerettighed, de nationale rettigheder hører ingenlunde til de elementære, de er tværtimod en kulturluxus, omend en meget gammel, og den kan undertiden være meget ondskabsfuld, og nationalitet er en politisk solidaritetsfølelse, der historisk er knyttet til et givet land, og ingenlunde til lande i almindelighed. Og skal der endelig indledes en propaganda mod den nationale tankes skadelige exklusivitet, da kan den kun føres af kosmopoliter — hvis da saadanne existerer paa jorden udenfor deres egen indbildning —, men mindst af alle er Polens Jøder kaldede til at optræde imod nationalitetsideen. Den sionistiske tanke om Jødernes trods 2000 aars fraværelse umistelige ret og eneret til Palæstina er en stram nationalisme, og de samme grunde, som giver Jøderne ret til Palæstina, berøver dem ret til Polen.

Alligevel dyrker Jøderne med forkærlighed tanken om ligeberettigelse for deres nationalitet i alle verdens lande, og for at gøre den plausibel foretages de barokkeste sidespring, som den kritiske jødiske hjærne ellers vilde afvise med foragt. Hermed falder i traad et projekt, som Esperantos berømte opfinder, Ludvig Zamenhof, i 1915 har fremsat i et opraab til diplomaterne, benævnet »Efter verdenskrigen«.[184] I sit forslag tager han ordet for, at de forskellige staters og provinsers gamle, for tiden gængse nationale navne ved fredslutningen skal tilintetgøres og erstattes af neutrale geografiske benævnelser, da disse navne fremkalder den forestilling, at vedkommende land udeluk-

http://rcin.org.pl

kende tilhører den »stamme« (paa polsk *plemie*, Zamenhof undgaar med forsæt at bruge ordet folk eller nation), hvis navn det bærer, og at alle andre »stammer« i landet kun er udlændinge. Under disse forhold kan landets indbyggere selv med deres bedste vilje ikke vænne sig til den tanke, at de i virkeligheden udgør én nation, da der ligefrem mangler et udtryk for denne nation; og naar nogen spørger om, til hvilken af landets indbyggere man hører, er man af mangel paa et ord nødt til at nævne sin herkomst (sin æt), og denne stadige henregnen sig til en bestemt, særlig stamme, i stedet for til landets almindelige nation, udgør en stærk støtte for stammechauvinismen og for stridigheder mellem sønnerne af samme jord.

Dr. Zamenhofs fortvivlede indfald bliver kun forstaaeligt, naar vi mindes, at han var Jøde, at han boede i Warszawa og at han var fædrelandsløs. Denne sidste tilstand føles som en smerte selv af dem, der ikke vil vedgaa den, idet de finder en trøst i at ringeagte fædrelandsbegrebet, og ganske særlig virker Polakkernes stærke patriotisme som en bebrejdelse, der ansporer til at naa til en løsning. De fleste Jøder finder den i deres egen nationalisme, men Zamenhof, en naiv menneskeelsker, der forkastede enhver national adskillelse, fandt den i det, han kaldte *hillelismen*, der er en af jødiske religiøse forestillinger fremgaaet human monoteisme, som skal frelse menneskeheden ved at forene nationerne i gensidig kærlighed. Hans bevæggrunde til at udslette de nationale navne har sikkert været de reneste, men man kan ikke værge sig mod det indtryk, at han har faaet impulsen fra de hjemlige, polske forhold under den mørkeste reaktion, da det russiske styre officielt udslettede Polens navn ved at erstatte det ved benævnelsen Weichsellandet, altsaa netop indførte et saadant geografisk navn, som Zamenhof attraaede. Men mærkværdigt er det, at Zamenhof, som dog har set alt dette foregaa for sine øjne, har glemt, at Polens navn trods alle officielle paabud aldrig har

http://rcin.org.pl

hørt op med at leve, fordi det lever i hjærterne, og at han ikke har forstaaet, at hundrede fredskongressers beslutninger ikke vil kunne udslette de nationale navne. De er symbolet paa fædrelandet, men den fædrelandsløse ræsonnerer, at kan han udslette begrebet fædreland, da er han ikke længer fædrelandsløs i forhold til de andre. Og kun fordi Zamenhof ved siden af sin upaatvivlelige humanisme ogsaa er Jøde, har han kunnet fremsætte sit besynderlige projekt, ti der gives kun ét folk i verden, som har brug for det, nemlig, Jøderne, der er de eneste, som ikke ejer en plet paa hele Jorden, de kan kalde deres egen, og som derfor kun kan vinde ved byttet. Netop de nationalistiske jødiske kredse har modtaget Zamenhofs plan med anerkendelse, og derigennem naar vi til den intime berøring mellem nationalisme og internationalisme.

Ogsaa aljødedommen tangerer det samme forhold. Idet den hævder, at Jøderne udgør én stor familie uden hensyn til landegrænserne, er det kun konsekvent, at dens førere tiltager sig ret til at varetage denne families interesser, ligegyldigt i hvilket land det maatte være, og da familien danner et eneste ikke blot religiøst, men ogsaa nationalpolitisk samfund, er den kontrollerende, politiske indblanding ligeledes paabudt. *Noget skel lader sig ikke opretholde.* Naar udenlandske Jøder i Polen grundlægger skoler for Ghettojøderne, er dette kun glædeligt, men naar de bestemmer beskaffenheden af den oplysning, der skal gives, og ved at gøre den udpræget nationaljødisk bidrager til at fjærne eleverne aandeligt fra det land, i hvilket de bor, saa er statens interesser allerede angrebne, og i bedste tilfælde opfostres der en beklagelig dobbeltnationalitet.

Ligeledes Jødernes stærke tilslutning til bolsjevismen og beslægtede retninger beror blandt mange andre grunde ofte ogsaa paa de udsigter, som disse byder den jødiske nationalsag. Idet de europæiske nationalstater forsvinder, skabes der ideelle forhold for denne, ti den nationale opdragelse, som

http://rcin.org.pl

de enkelte lande opretholder, og som netop er saa skæbnesvanger for jødeheden, idet den afføder en mængde lokale jødedomme, vil da kunne erstattes af et énsartet nationaljødisk opdragelsessystem i alle lande. Jøderne er de eneste, der som stærkt bevidst nationalitet lever allevegne, og internationalismen betyder for dem, stik imod dens hensigter, en forøget nationalisering. For de smaa nationer vilde den derimod betyde en fare for deres existens, idet den vilde berøve dem deres nationale staters beskyttelse af deres folkeejendommelighed og udlevere dem til en haardnakket, international nationalitetskonkurrence, i hvilken de store folkegrupper uden at føre nogen national propaganda vilde kunne sejre i kraft af deres økonomiske og kulturelle overlegenhed.

Det gaar saaledes til i den engang begyndte nationale kamp, som en folkeenhed udkæmper for opfyldelsen af sine formentlig berettigede krav, at alle veje fører fremad, ingen tilbage. Et gjort skridt gøres ikke om igen, og en erhvervet idéposition slippes aldrig mere. Man gaar ikke i sig selv, ti man kender ingen anger, men helmer først, naar den sidste trævl af éns ønsker er opfyldt, fordi der ingen ønsker mere er.

Polens jødiske nationalister har allerede tilbagelagt et antageligt stykke vej.

Den 13. december 1918 indfandt der sig hos kommandanten i Krakow, general Madziara, en deputation af jødiske, i den polske hær tjenende, officerer og soldater og overrakte ham et skrivelse, i hvilken de erklærede, at de var ude af stand til at aflægge den militære ed, da den stred mod deres samvittighed og overbevisning. Som »trofaste polske borgere« kunde de kun sværge den polske stat troskab, derimod ikke som edsformularen bød, det polske folk, da en saadan identificering stod i modstrid med deres stilling indenfor den polske stat som borgere af jødisk nationalitet.[185]

Ifølge denne betragtning er det polske folk ikke længer

http://rcin.org.pl

identisk med sit fædreland Polen, med den nationalstat Polen, som altid har været Polakkernes nationale eje, eller rettere sagt denne har hørt op med at existere og er bleven erstattet af et territorium Polen, til hvilket Jøderne, ikke blot som mennesker, men som jødiske nationalister har samme ret som Polakkerne.[186] Følgelig er der intet i vejen for, at borgere af jødisk nationalitet godt kan være »trofaste polske borgere«, ti »polsk« betegner blot tilhørighed til en stat Polen, som ikke er polsk i ordets almindelige betydning. Konsekvenserne af et saadant synspunkt lader sig politisk ikke udmaale. Jøderne kan paa den maade drive deres egen indenrigs- og udenrigspolitik og alligevel paa trods af det polske folks enstemmige vilje opfylde deres pligt overfor »Polen«, d. v. s. det abstrakte statsbegreb, som de anerkender. Dette er det af Polakkerne saa frygtede og hadede Judæo-Polonia.

Her staar nation mod nation. Og Polakkerne vil endog mene, at de har det moralske moment paa deres side. Det ligger nær for dem at anstille filosofiske betragtninger over, at der engang var en tid, da Jøderne kom til Polen og bad om husly, og det spørgsmaal trænger sig da paa: Er det en historisk nødvendighed, at gæstfrihed lønnes med utaknemmelighed? Og svaret synes at blive et ja. Da maa parolen lyde: Naar fremmede kommer til Dit land, saa stød dem bort fra Dig, jag dem afsted, lyt ikke til deres bønner; der kan komme det tidspunkt, hvor de voxer sig stærke, og da vil de sige: »Dette land er vort. Vi er en fremmed nation, og vi vil vedblive med at være det, men vi har boet i aarhundreder i dette land. Giv os derfor del i dets styrelse.« Da vil mennesket blive menneskets fjende.

http://rcin.org.pl

MORALITET OG ISOLERING

I.

Paastanden om Jødernes mangel paa moral er ældgammel. Vi møder den allerede i oldtiden. I alle lande og til alle tider er den bleven fremsat, og den er bleven almindelig troet, til dels fordi man nu én gang gærne tror ondt om sin nabo og godt om sig selv. Paafaldende er kun den almindelige enstemmighed. Stiller vi problemet saaledes, at vi spørger, om Jøderne er mere umoralske end de Kristne, vil enhver Kristen, der er i besiddelse af objektivisme, skyde besvarelsen fra sig, fordi han ved, at han er part i sagen. Hvis endda f. ex. en Japaner afgav en kendelse til fordel for de Kristne, saa vilde der maaske iblandt dem findes saadanne, som vilde føle sig smigrede, men et resultat vilde dermed alligevel ikke være naaet, da der overhovedet fattes en vægtskaal til bestemmelse af etiske værdier. Dette forhindrer ikke, at der er bleven skrevet hele bøger om dette emne, for det meste fanatisk angribende eller fanatisk forsvarende.

Men Polakkerne retter mod Jøderne en bestemt beskyldning, der begrænser og simplificerer spørgsmaalet. De indrømmer dem gærne alle mulige dyder overfor deres egne, men de paastaar, at de i handel og vandel optræder bedragerisk overfor den polske befolkning. De fremsætter denne beskyldning uden noget kristent relief, og den er ikke saa meget resultatet af noget almindeligt indtryk som af en række specielle erfaringer.

http://rcin.org.pl

Den jødiske købmand er ogsaa en del af det jødiske problem. Han arbejder i Polen under former, der var gængse i Vesteuropa for hundrede aar siden eller endnu længere tilbage.

Lyst til vinding har spredt Jøderne over hele jorden. Den fik dem i oldtiden til at forlade det religiøse centrum i Jerusalem og fylde Levantens byer. Den har i forening med medfødte evner givet dem en fremragende rolle i menneskehedens økonomiske udvikling, — hvorom man kan læse mange gode, rigtige, og ikke mindre gode, urigtige bemærkninger i Werner Sombarts 'Die Juden und das Wirtschaftsleben' —, og de skal saaledes have skabt kapitalismen. Ogsaa deres karakter er bleven omdannet i merkantil retning. Bag den polske ghettohaandværker gæmmer sig ret hyppigt den oprindelige købmand, hvad der ikke er til fordel for haandværket. Jødernes usædvanligt lange historiske liv er nøglen til en forklaring af deres fremragende egenskaber som handelsmænd. Gennem over to aartusinder har erfaring dynget sig op paa erfaring, og disse menneskehedens menneskekendere er omsider bleven de ypperste kendere af handelens psykologi. Og de har i udpræget grad tilegnet sig baade købmandens gode og daarlige egenskaber.

Den polsk-jødiske købmands maade at handle paa er som et raab fra fortiden. Ikke varens godhed eller tilsyneladende anselighed, heller ikke firmaets anerkendte hæderlighed skal gøre udslaget, men da Jøden ved, at køberen paa forhaand møder med en indgroet mistillid, der skal overvindes, betragter han ham som en fæstning, der først skal indtages , og erobringen foregaar da ved overtalelse. Derfor gælder det om at kende køberens smag, hans ønsker, ja hans karakter, og denne viden opnaas, rent overfladisk, under en rapmundet samtale. Gælder det en større forretning, indhentes først gennem tredjemand oplysninger om modpartens personlige forhold. Man bliver undertiden vidne til den fineste kendskab til den menneskelige naturs svage si-

http://rcin.org.pl

der og til ypperlig skuespillerkunst (ikke for ingen ting er Lewinski og Davison, Rachel, Fru Heiberg og Sarah Bernhardt jødiske navne), men det lader sig dog ikke nægte, at hyppigst benyttes der kneb, som snarere er en mekanisk handelstradition end et individuelt paafund, og en skarp iagttager bliver temmelig hurtig fortrolig med dem, medens de paa almuen og den uforberedte intelligent ikke undlader at gøre deres virkning. Smiger anvendes i tykke lag. Det indledes med, at Jøden forsikrer den anden part, at denne er langt klogere og forstaar sig langt bedre paa forretningen end han selv, og efter saaledes at have dysset modpartens selvkritik i søvn fremfører han de punkter, der taler til hans egen fordel, vejer med tilsyneladende alvor og upartiskhed de modsatte argumenter og frembringer hos modparten det indtryk, at det er denne selv, der tager bestemmelsen.

Jøden overgaar i psykologisk udforskningsevne et andet begavet handelsfolk, Armenierne, og i paatrængenhed er han enestaaende. Han er en levende illustration til den truisme, at der næsten ikke gives den ting, som man ikke kan opnaa, naar man blot forfølger sit maal uden at helme. Hans ufortrødenhed er et vidunder. Landmænd er f. ex. ofte udsatte for dens virkninger, især naar det gælder forretninger, hvis financielle balance vanskeligt lader sig fastslaa og som netop ved deres risiko synes særlig tillokkende, især forskellig slags forpagtning som f. ex. af høslet, af korn paa roden, af mejeriprodukter og af de store frugthaver, der er en pryd for Polen og Litauen. Afslaas Jødens tilbud som aabenbart ufordelagtigt, kommer han igen den følgende dag, og er udfaldet denne gang ligeledes negativt, sender han en to, tre gange andre Jøder, der som skinlibhavere hver gang byder en stadig ringere pris, og tilsidst bevæger han en landmanden personlig bekendt Jøde til at aflægge et besøg, for at denne ved sin autoritet skal agitere i hans favør. Virker dette middel heller ikke, indfinder han sig paa ny, men denne gang ledsaget af kone og børn. Nægter man at

http://rcin.org.pl

indlade sig med ham, begynder en regelret forfølgelse. Gaar man ud ad den ene dør, staar Jøden ufejlbarlig for én, stum, men med bedende, ja, næsten truende blik, gaar man ind ad den anden, staar hans kone der, ingenlunde stum, men med en ordflom krævende tilladelse til blot at sige »to ord«. Flygter man ud i haven, meddeles denne begivenhed af den spejdende, rapfodede, allestedsnærværende børneflok prompte til rette sted, og pludselig staar dybt inde i en af havens gange den uundgaaelige jødiske forretningsmand foran én ligesom voxet op af jorden. Saaledes holdes man i dagevis i belejringstilstand, bliver irriteret og nervøs, vil ikke give efter, men har tillige ondt af manden, saa at man efterhaanden gøres mør og for at blive fri for sin plageaand bekvemmer sig til atter at indlade sig med ham; fjed for fjed vinder han terrain, og udmattet og energiløs slutter man imod sin overbevisning den aftale, som man fra først af ikke for nogen pris vilde været gaaet med til. Ikke sjælden, naar betalingsterminen nærmer sig, anvendes der paany kraftige midler for at forhale den eller for at ændre den trufne aftale.

Hvor en kristen ikke kan naa hen, der baner en Jøde sig vej. Det er denne ubrugte energi, denne utrættelige iver til at gaa paa, som er en af aarsagerne til, at Jøderne har naaet en i forhold til deres antal overvættes stor indflydelse i samfundet. De har en stor fremtid for sig. De er livets børn, og de elsker det uhyklerisk. Livets mening ligger i Skriftens opfyldelse, der giver lykke. Hvad der ligger paa den anden side af dødens tærskel, kender vi ikke. Og alligevel er det gaaet saa mærkeligt, at dette folk, som er saa opsat paa ret at leve livet ud, enten ligefrem at nyde det epikuræisk eller dog aandeligt at udnytte alle dets muligheder, saa ofte har maattet overtage den lidendes rolle, hvortil det egner sig saa daarligt. —

Man har forsøgt at stille Jødernes moralske horoskop saa at sige paa matematisk vis ved at anføre statistikkens

http://rcin.org.pl

angivelser om Jøders og Ikkejøders deltagelse i kriminelle overtrædelser. Det viser sig herved, at Jøderne oftere end de Kristne gør sig skyldige i aager (i Tyskland 29,05 gange, i Østrig endog 75,45 gange), svigagtig fallit, bedrageri, unddragen sig værnepligten, pengeafpresning, dokumentforfalskning og bagtalelse, medens de Kristnes forbrydelser er modstand mod statsmagten, røveri, tyveri og legemsbeskadigelse.[187] Ruppin forklarer dette forhold som beroende paa, at de af Jøder forskyldte forbrydelser er knyttede til deres beskæftigelse som købmænd, vexellerer o. s. v., saa at de til en vis grad er uundgaaelige; de er, som han siger, *Berufsdelicte*. Der er noget i denne paastand, og den lader i hvert tilfælde den mulighed tilovers, at hvis de Kristne i samme omfang som Jøderne befattede sig med de ovennævnte beskæftigelser, vilde deres ærlighed være lige saa anløben.

Et saadant regnestykke er det midlertid ikke hver mands sag at opstille, og der bliver altid det umiddelbare indtryk tilbage, at i Vesteuropa dyrkes den store svindel fortrinsvis af Jøder. Det er den jødiske idérigdom, som her kommer paa afveje. En ivrig jødeven kunde her let nok finde en undskyldning ved at hævde, at naar de Kristne ikke saa let lader sig forlede til at vandre ad de stier, der fører til den geniale svindel, til de grandiose paafund, da er det, fordi de overhovedet ingen storslaaede idéer har og derfor heller ikke kan falde for fristelsen.

I Polen er beskyldningerne af en noget anden art, og det fordi Jøderne her er saa talrige. Man er ganske vist opbragt over to saa jødiske specialiteter som aageren og den hvide slavehandel, men man er dog nok saa følsom for de smaa naalestik, som man modtager i handel og vandel, ved forskellige slags købslagninger og især ved butikshandelen. At denne almindeligt er saa ufin, at den nærmer sig til bedrageri, indrømmes af Jøderne selv, men de paastaar, at det er umuligt at handle anderledes. Den sæd-

http://rcin.org.pl

vanlige form for snyderi bestaar i, at der leveres en udskudsvare, der prises som en primavare, og at der knibes paa vægten. Og selve prutningen er en form for dulgt bedrageri. Der forlanges til en begyndelse en ublu pris, der angives at være den yderste, og derpaa følger en haardnakket tingen, som undertiden ender med, at varen gaar af til halv pris eller mindre. Den betaling, for hvilken køberen erhverver varen, afhænger ganske af hans udholdenhed i at tinge og graden af hans skepcis overfor købmandens stadige paastand under prutningens enkelte stadier, at »denne pris virkelig er den yderste«. Erfarer den lettroende saa for sent, at han har ladet sig overrumple ved at slaa til for tidlig, forøger han deres talrige skare, som klager over Jødernes uærlighed.

Denne maade at handle paa er orientalsk og middelalderlig. Den skriver sig fra en periode, da mange varer regnedes for sjældenheder, da konjunkturerne paa grund af den offentlige usikkerhed var underkastede store svingninger, og da man ikke havde nogen klar opfattelse af tidens kostbarhed. Den er i færd med at gaa af brug i de store byer i Polen, dog med undtagelse af forstæderne, men den blomstrer endnu ude i provinsen. Den opretholdes her af Jøderne selv, der ikke ynder faste priser, da herved udsigten til at kapre kunder formindskes. Den forbitrede konkurrence mellem Jøderne indbyrdes er ogsaa en grund. Netop den lille afstand, der er mellem den normale, faste pris og det minimum, for hvilket en vare i værste tilfælde kan leveres, selv om det er paa bekostning af dens godhed, er den konkurrerende jødiske købmands rette operationsfelt og grundlaget for hans existens. Alle Kristne, som har faa penge, gaar til Jøden. Hvor denne viser sig, daler priserne. Han trykker priserne ned ved til et minimum at indskrænke driftsomkostningerne, d. v. s. sit eget livs tarveligste fornødenheder.

Man kan i dette tilfælde undtagelsesvis i teorien angive

http://rcin.org.pl

lægedommen. Spørgsmaalet om de polske Jøders merkantile uredelighed er ikke saa meget etisk som økonomisk. Forbedrede økonomiske vilkaar vil kunne yde en fortræffelig hjælp. Den daarlige tradition fra fortiden bør erstattes af moderne former for handel, og handelen bør ikke længer være overvejende paa jødiske hænder. Naar en saa altomfattende beskæftigelse som handelen tilhører en enkelt nation, er dette tilstrækkeligt til at rejse en mur af uvilje omkring den. Polakken har aldrig at gøre med det jødiske menneske, men kun med forretningsmanden. Berøringen indskrænker sig til det obligate modsætningsforhold mellem køber og sælger, og det tilfælde, at de to interessesfærer forenes ved at bægge parter slaar sig sammen om i fællesskab at være enten køber eller sælger, er allerede en undtagelse. Millioner af polske almuefolk har i deres liv kun det minde om Jøderne, at de er blevne bedragne af dem. Under disse forhold kan de to nationer til nød gro ved siden af hinanden, men absolut ikke leve sammen.

II.

Store erobrere har ofte haft for skik at dele overvundne folkeslag i smaapartier for derefter at kolonisere dem blandt fremmede nationer. Hensigten med denne barbariske fremgangsmaade var at denationalisere de overvundne. Jøderne har anvendt den samme metode paa sig selv. Hvis de havde villet begaa nationalt selvmord, havde de ikke kunnet bære sig anderledes ad. Allerede Strabo fortæller, at der ikke gaves nogen plet paa jorderige, som ikke var beboet af Jøder.[188] Jerusalems ødelæggelse var derfor ikke aarsag til adspredelsen, men betegner kun dens fremskyndelse. I stedet for at koncentrere sig ser vi Jøderne sprede sig stadig mere og mere. Der var plads nok i middelhavslandene, men de gør intet forsøg paa at grundlægge noget nyt rige eller blot paa at danne en kompakt befolkning. De delte sig i

http://rcin.org.pl

grupper og sørgede blot for det ene, at være saa mange, at de fælles bønner ikke led nogen forstyrrelse, ligesom de polske og russiske Jøder endnu i vore dage søger at indrette deres bopæle saaledes, at der altid bliver *minjan*, et tilstrækkeligt antal troende, mindst ti mand — kvinder regnes ikke med — til afholdelse af gudstjenesten.

Loven for berøring mellem nationer, der bor blandede ind imellem hinanden, er assimilation. De mindre talrige omdannes efter flertallet, de mindre kulturelle efter de dem i kultur overlegne, dog saaledes, at disse atter — desværre — paavirkes af hine, men en assimilation finder i hvert fald sted. Jøderne har ikke villet underordne sig denne lov. De har villet undgaa det uundgaaelige, og foreløbig er det i vidt omfang lykkedes dem. Alle deres lidelser er oprundne af dette ene, at de har villet bevare deres national-religiøse ejendommelighed under vilkaar, der naturligt krævede sammensmeltning. Assimilationsloven er en folkepsykologisk lov, og intet folk har tilføjet Jøderne saa mange lidelser, som Jøderne selv i deres bestræbelse for at kæmpe imod den, (hvilket naturligvis ikke bør gælde som en frikendelse af Ikkejødernes optræden overfor dem). Heroisk har de taget følgerne af deres golustilstand, og æren af at have opnaaet en foreløbig sejr skal ikke fratages dem, men den er vunden paa bekostning af primitiv tolerance. I oldtiden og endnu i den tidlige middelalder agiterede Jøderne blandt anderledestænkende for deres religion, og ikke uden held. Saa opdagede de, at der herved kunde opstaa en gensidig assimilation, og de slog en bom for enhver propaganda. Man har betragtet dette som et tegn paa en særlig jødisk tolerance. Men der gives intet mere inhumant end at være overbevist om at sidde inde med sandheden uden at ville meddele den til andre. Hvis dette princip sejrede, maatte al aandelig brydning høre op, og menneskeheden vilde synke tilbage til tertiærperioden. Det er sandt nok, at Jøderne i tilfælde af religiøs propaganda mange steder vilde have

http://rcin.org.pl

udsat sig for den forfærdeligste forfølgelse, men det er ikke det, som har skræmmet dem, ti det har aldrig skortet dem paa idealisme, og naar de alligevel f. ex. er bleven ringere end Albigenserne, er det fordi deres idealisme er bleven ledet i en nationalreligiøs og ikke i en almenmenneskelig retning. Jøderne er døde paa baalet, fordi de ikke vilde give afkald paa deres religion, men ikke fordi de vilde lade andre faa del i den evige sandhed.[189] Her staar de kristne martyrer over de jødiske. Paa den anden side skyldes de fremskridt i henseende til skærpede etiske krav, som den kristne menneskehed har naaet, dens stærke aandelige brydninger og indbyrdes paavirkninger, medens jødedommen var lutter stagnation. Derfor er det ogsaa Jøderne som individer, der har taget del i dette fremskridtsarbejde, jødeheden i sin helhed derimod aldrig.

Kulturel isolering er som socialpolitisk fænomen en fortidslevning. Den er endnu almindelig i orienten. En stor del sekter lever her for sig selv, ogsaa mange folkegrupper. Tyrkiet er saadeles delt i en række smaanationer og smaastammer, som føler sig fremmede overfor hverandre, og heri ligger en af aarsagerne til denne stats politiske svaghed. I moderne stater kendes kun den nationale modsætning, ikke den fuldstændige udestængning.

Den, der isolerer sig, fremkalder mistro og had, og det er let nok at bevise, at den jødiske afspærringspolitik ikke vækker anstød blandt de Kristne, fordi det er Jøder, som praktiserer den, men fordi mistillid er en uundgaaelig følge af enhver udelukkelse. Man tage til sammenligning den hviderussiske almues forhold til *starovjer*'erne. Med dette navn, 'de gammeltroende', benævnes de storrussiske bønder, som ikke vilde anerkende den af patriarken Nikon gennemførte kirkereform og derfor blev forfulgt af regeringen, saaledes at en del af dem i det 18. aarhundrede flygtede til Polen, hvor de i den hviderussiske provins fandt et fristed. Starovjer'erne er et kristent sidestykke til Jøderne, og har

http://rcin.org.pl

ligesom disse ikke følt sig forpligtede overfor det land, der har ydet dem et asyl. Den samme religiøse ufordragelighed hos dem bægge, den samme lukken sig ude, de samme forbud mod samliv med anderledes troende, mod at nyde deres mad, mod at deltage i deres selskab, mod at indgaa ægteskab med dem, og det samme resultat: bægge parter er fra landets oprindelige befolknings side genstand for den samme animositet og det samme daarlige omdømme, og det endskønt den storrussiske starovjer er en meget nær slægtning til Hviderusseren. Ja, starovjer'en er endnu mere ilde set end Jøden, ti denne er som købmand tvungen til at vedligeholde lidt overfladisk berøring med Hviderusseren, hvorved et lille gran menneskelighed undertiden bliver synligt, medens starovjer'en troner ensomt paa sin gaard som bag en fæstningsmur. Han har da ogsaa ord for at være en bølle, en tyv med hestetyveri som specialitet, ved hvilken lejlighed han har Jøden som stadig medhjælper, ja han gaar ogsaa for at være en bedrager og en morder. Jøderne er mærkeligt nok af den samme mening om ham som de hviderussiske bønder. Jeg har hos starovjer'en dog kun kunnet konstatere hestetyveriet samt en sindets raahed, der ialfald i enkelte tilfælde giver sig udslag i et næsten dyrisk had til Jøderne, i direkte modsætning til Hviderusseren, der ganske vist ikke egentlig kan lide Jøderne, men dog viser dem en ligegladhed og harmløshed, som er oprindelige naturers maade at være tolerante paa, og som Jøderne kunde have godt af at tilegne sig.

Intet er vanskeligere for mennesker end at være mennesker. Man udelukker sig gærne i følelsen af sit moralske eller fysiske fortrin. Forholdet mellem *sefardim* og *aszkenazim* er ogsaa et exempel paa isoleringens skæbnesvangre følger. Saa stærkt havde disse to smaaverdener vænnet sig til at afspærre sig fra den omgivende verden, at naar de fra deres vante opholdssteder i Syd- og Østeuropa f. ex. drog til Vesteuropas havnestæder og mødtes her, vilde deres forbe-

http://rcin.org.pl

nede hjærner ikke vedkende sig hverandre. Jøder vilde ikke have noget tilfælles med Jøder, naar de tilhørte den anden lejr. Sefardim og Aszkenazim havde længe hver sine synagoger, og indtil midten af det 19. aarhundrede blev der ikke indgaaet noget ægteskab imellem dem. De portugisiske Jøder i Bordeaux fik i 1761 ved deres indflydelse gennemført en lov, i følge hvilken alle aszkenazim i løbet af 2 uger maatte forlade byen.

Ogsaa den beklagelige ritualmordskrønike staar i sammenhæng med Jødernes isolering. Den vedrører for saa vidt snarere Rusland end Polen som det sidstnævnte land lige fra slutningen af det 18. aarhundrede indtil dato ikke har kendt nogen ritualmordsproces, medens Rusland har haft mange saadanne processer, og endog Tyskland alene i tidsrummet fra 1878—1900 har haft 8. Man har i Vesteuropa forset sig paa spørgsmaalet. Det er en banalitet at slaa sig til taals med den forklaring, at der blot foreligger en overtro, der er en følge af vankundighed, som atter beror paa manglende folkeoplysning. Beskyldningen for anvendelse af menneskeblod kendtes allerede den gang, da oldtidens Romere rettede den mod de første Kristne, og den bunder i ældgamle, over hele jorden udbredte forestillinger om blodets almagt. Blodet er sjælen, og den, der bemægtiger sig det, bliver herre over sin modstander. Derfor drak man sin faldne fjendes blod. Blodet er lægedom i svære sygdomme, især naar det hidrører fra unge, uskyldige individer. Det er kraftigere end al anden vædske, og derfor forskriver man sig til fanden med blod. I Kina beskyldte i halvfemserne Boxerne de Kristne for at benytte kineserblod, og for nogle aar siden rettede de kristne Armenier i Susza i Kaukasus en lignende beskyldning mod Muhamedanerne. Disse og endnu en mængde beslægtede betragtninger vil enhver kunne anstille, som blot er en lille smule fortrolig med folkloristikken. Men det store flertal af mennesker sidder dog næppe inde med en saa speciel viden, og

http://rcin.org.pl

dette gælder ogsaa det jødefyldte Østeuropa, hvor den kristne befolkning for sig ser en vildfremmed folkegruppe, bestaaende af udvortes utiltalende individer, der holder sig afsides, benytter deres eget kaudervælsk, læser i hemmelighedsfulde bøger, som ingen uindviet forstaar, og afholder en mystisk gudstjeneste, til hvilken adgang er forment de Kristne, — dette er den gunstigste jordbund for den gamle ritualmordsovertros trivsel, der tilmed i det øjeblik den synes at være berettiget, subjektivt set holder op med at være overtro. Jeg har i Rusland blandt intelligensen endog truffen jødevenner, som ganske vist ikke troede paa ritualmordet blandt de emaniciperede Jøder, men nok tænkte sig muligheden af dets existens hos jødiske sekter ude i ghettoet. Saa helt uforstaaeligt er dette standpunkt ikke. Der existerer jo mystiske jødiske sekter, hvis hele færd unddrager sig ikke blot vor, men ogsaa andre Jøders iagttagelse, som f. ex. en chasidisk sekt i omegnen af Braclaw eller Dönmesekten i Saloniki, hvis kultus er saa hemmelig, at endog sektens mødesteder, der stadig flyttes, er ukendte. Nu er det rigtignok af visse, forresten slet ikke saa let tilgængelige grunde, upaatvivleligt, at heller ikke nogen jødisk sekt udøver ritualmord, og fremragende kristne videnskabsmænd har erklæret enhver slags ritualmord for opspind, hvad der er vigtigt for sagens teoretiske oplysning, men praktisk er ligegyldigt, men ritualmordskrøniken vedbliver alligevel at være farlig, fordi den er ugendrivelig, idet den kræver det vanskelige bevis, at noget ikke existerer. Naar man til daglig har ghettoet for sine øjne i den skikkelse, det har antaget ude i afsides liggende provinser i Østeuropa, kan man imidlertid ikke undre sig over, at den gamle, usalige fabel stadig væk holder sig. Ikke gennem oplysning udefra, men kun gennem selverfaring vil de, der nu tror paa den, kunne skifte mening. Det ligger tildels i Jødernes egen magt at skaffe krøniken ud af verden. Naar Ghettojøderne opgiver deres kulturelle isolering, maa ritual-

http://rcin.org.pl

mordsbeskyldningen svinde, fordi den mister sin grundvold. Det falder jo f. ex. ingen i Danmark eller Frankrig ind at tro paa den, — skønt overtroen ellers bægge steder er tyk nok —, og det fordi det selskabelige forhold til Jøderne trods alt er saa intimt, at ingen kan antage, at disse, éns daglige omgangsfæller, skulde dyrke den slags extravagancer, og det spørgsmaal, om der hos Jøderne existerer en forskrift, der paabyder ritualmord, eller ej, bliver herved overflødigt. I overensstemmelse hermed vil den gamle, ondskabsfulde overtro sikkert forsvinde for aldrig mere at komme igen, naar de polske og russiske Ghettojøder engang bliver europæiserede. Ved samme lejlighed vil ogsaa et sørgeligt appendix, mørkets dybeste mørke, blive bragt ud af verden, nemlig Jødernes eget vidnesbyrd til fordel for ritualmordets existens. Saalænge der nemlig findes saadanne vidnesbyrd, vil overtroen ikke kunne udryddes. Og det har vist sig, at hver gang den usalige beskyldning paa ny er dukket op, har der prompte meldt sig en eller flere Jøder, for det meste tilhørende de omvendtes kategori, og har lagt deres tunge vidnesbyrd i vægtskaalen. Endnu under Bejlisprocessen i Kijev i 1913 indsendte en vis Nikolaj Stembo, søn af en anset jødisk læge i Wilno, en meddelelse til det russiske justitsministerium lydende paa, at hans afdøde fader ofte havde fortalt ham om Jødernes anvendelse af kristenblod ved paaskefesten. Naar den slags personers angivelser ikke mere tiltrænges, vil de forsvinde af sig selv.

Ærlighed er for de fleste mennesker en speciel dressur, en vedtaget leveform, ikke en gennem overbevisning frembragt etisk fuldkommengørelse, og derfor vakler den under sociale rystelser. Moralen som social bestanddel staar i fare for at blive indskrænket af éns eget samfunds rammer. De kristne nationer afgiver ofte bevis herpaa ved deres forhold til exotiske nationer, (f. ex. Negere og Kinesere), hos de østeuropæiske Jøder er fænomenet konstant. Den religiøse isolering har trukken den sociale efter sig, og denne

http://rcin.org.pl

atter den moralske. At de polske og russiske Jøder virkelig kan være fuldt og fast overbeviste om, at de er det udvalgte folk blandt alle jordens folkeslag, er i grunden en umoralitet. Omskærelsen som et symbol paa det særlige forbund mellem Gud og Israel udhæves kraftigt som et adskillelsestegn, og hos den polske Ghettojøde er den Kristne ligesom i middelalderen endnu stadig væk den uomskaarne. En udpræget moralsk isolering frembyder Szulchan Aruch (jvfr. s. 34—35), naar den skelner mellem Jøde og Ikkejøde *(akum)* og med klare ord tillader at bøje retten til fordel for den første, hvilket nødvendigvis virker nedbrydende paa retsbevidstheden hos de polske Jøder, saa meget mere som de betragter Szulchan Aruch som den fineste vejledning i jødedom.

Jøden nyder ikke kristen mad. Af alle afspærrelsesformer er denne den alvorligste. Er man gæst, saa er man ven, vil man ikke være gæst, saa er man uven. Saadan er den ukunstlede logik, der gælder hos almuen i alle lidt primitive lande. Naar de hviderussiske bønder sidder i klynge ude paa marken, optaget af at nyde deres Maaltid, siger den forbigaaende til dem: »Salt og brød (ønsker jeg Jer)«, hvorpaa de svarer i kor: »Kom og spis med os, *(prosim)*« og faar det stereotype gensvar: »Tak skal I have«. Almuen lægger stor vægt paa dette obligate ordskifte, men med Jøden føres det aldrig. Den russiske bonde bruger udtrykket 'at nyde salt og brød' i betydningen »at slutte venskab med én,« kun er her venskabet med en Jøde atter udelukket. Ingen af de festligheder, under hvilke bonden aabner sit sind, kan besøges af en Jøde.

De bønder, med hvilke Jøderne har berøring i det daglige liv, er enten polske, hviderussiske eller lillerussiske, langt mindre egentlig russiske bønder, da Jøderne i Centralrusland er forholdsvis faatallige og tilmed er bybefolkning. De to parter danner to modsatte poler, som i bedste tilfælde lever uden at skade hinanden. Der mangler ethvert aan-

http://rcin.org.pl

deligt baand. Jøden sigter sin følelse gennem forstandens kritiske si, medens bonden, — til hvilken af de tre kategorier han end maatte høre — er umiddelbar. Han gør ikke nogen røverkule af sit hjærte, men lægger det frem til beskuelse med alle dets brøst, som Jøden ikke er sen til at opdage. Bonden venter sig et ekko for sine udstrømmende følelser, den jødiske reservation støder ham tilbage, han føler sig usikker, fordi han mærker den jødiske overlegenhed og frygter den som en overrumpling, og resultatet bliver da den slutning, at Jøden er lumsk og beregnende. Ingen medfølelse intet smil, ingen velvillig tanke spiller ind imellem dem. Den polske bonde bevarer i sin erindring næppe noget tilfælde, hvor Jøden har ydet ham en tjeneste, næppe noget lyst minde og sikkert ikke noget kærligt ord, ti det er netop de blide følelser, som især mangler, og det samme gælder i samme grad om Ghettojødens erfaringer overfor den polske bonde.

---

http://rcin.org.pl

SELVIAGTTAGELSENS VELSIGNELSE

Det er ikke nogen ublandet glæde at skrive om det jødiske problem. Undertiden bliver det endog til en pine.

Sproget mangler ord, der svarer til de begreber, man vil udtrykke. Intet ord er mindre egnet til at anvendes om nutidens Jøder i deres mange afskygninger end ordet Jøde. Det er ingen neutral benævnelse, men det trækker strax Jøderne ned i en lavere sfære. Det har i alle lande, omend i forskellig grad, noget nedsættende ved sig. Det er f. ex. finere at sige »Englænderen Bernstein« end »Jøden Bernstein«. Ordet Jøde er en realitet, der straks virker paa mange menneskers hjærne ved at faa dem til at høre op med at tænke selvstændigt. Det er indbanket med store søm i den almindelige bevidsthed i Vesteuropa, at *Jøder* betegner et religiøst samfund, og derfor er ordet ikke ret vel anvendeligt om de jødiske nationalister. Man kunde i sidste tilfælde tænke sig det erstattet af *Judæer,* hvad der ganske vist vilde være en vilkaarlig brug, men den er for saa vidt god, som den ikke har noget hadefuldt ved sig. Selve ordet *nationalist* har endnu vaklende betydningsgrænse, undertiden med lidt odiøs bismag, som jeg ikke har tilsigtet, men det er ogsaa i færd med at blive et partinavn i god betydning. For at betegne modsætningen til Jøderne mangler sproget et ord. At tale om *Kristne* er for snævert religiøst, at benytte *Ikkejøder* er for ubestemt og almindeligt, og ordet lider desuden af de samme svagheder som ordet Jøde. Selv benævnelsen *den jødiske race* har en mislig klang, ikke i litteraturen, men i daglig tale. Det

http://rcin.org.pl

er overhovedet lettere at finde udtryk, der har forbindelse med ufordrageligheden end saadanne, som staar i forhold til den historiske retfærdighed.

Skriver man om Jøder, er man bestandig udsat for at blive misforstaaet. Læseren spejder efter en forbundsfælle eller efter en modstander. Der lures paa én og man lægges for had. Ti verden deles nu engang i jødefjender og jødevenner. De interesseredes, men tillige upartiskes antal er forsvindende.

Den store liberale europæiske presse har den fortjeneste, at den paa mange maader tager Jøderne i forsvar, hvor det tiltrænges. Dette kan kun være glædeligt, men ved siden af holder den sig stiltiende til den grundsætning, at Jøderne er fredhellige, og dette princip har under de sidste decenniers skærpede aljødiske og nationaljødiske agitation nødvendigvis ført til en misvisende fremstilling. Alle nationer bør staa til ansvar for deres handlinger, og Jøderne bør selvfølgelig ikke danne nogen undtagelse, men man kan i den nævnte presse støde paa en skarp kritik af f. ex. Englændere, Franskmænd, Polakker (meget ofte) o. s. v., medens man kan læse disse blade i aarevis uden nogensinde at møde andet end lovprisende meddelelser om Jødernes store og herlige gærninger. Hvis nogen fremkommer selv med en svag kritik af Jøderne, betragtes dette som en dødssynd og behandles derefter. Angrib en kristen præst og du er en helt, angrib en rabbiner og du er en lumpen karl. Kritiser den hellige nadver og du er en fremskridtsmand, kritiser omskærelsen eller schechtningen, og du reduceres til at blive en ynkværdig antisemit. Blade, som kan skrive skarpsindige og overlegne artikler om andre emner, ved ikke at fortælle deres læsere andet om antisemitismen end at den er lutter ondskab, dumhed eller fanatisme. Historikeren og psykologen vil finde denne paastand naiv. At bevægelsen beror paa en kompliceret samvirken af økonomiske, racemæssige og nationale faktorer og trods sin énsidighed

http://rcin.org.pl

har en vis berettigelse, derom oplyses publikum ikke. Ved en saadan konsekvent fortielse af alt, hvad der kunde være Jøderne ubehageligt, berøves Vesteuropa et liberalt forum, for hvilket det jødiske problem kunde drøftes upartisk. Og dog er dette problem saa alvorligt, og saa mange millioner menneskers ro og lykke er afhængige af dets løsning, at det i det fjærnere staaende Vesteuropa burde kunne behandles uden parti- eller racefordom.

Det er utaknemmeligt at skrive objektivt om Jøderne eller blot subjektivt-objektivt, d. v. s. med ærlig vilje til at være upartisk. Det lønner sig bedre at skrive imod dem, og det mest taknemmelige er at skrive til forsvar for dem. Artikler af denne slags yngler og spredes over hele jorden. Den civiliserede verden blev i krigens første aar opfordret til at afsige en dom om det polsk-jødiske mellemværende, og dommen blev absolut fældende for Polakkerne. Ganske vist var den dømmende part bleven ført paa vildspor. Meget omhyggeligt havde de jødiske anklagere forstaaet at skjule, at kampen i Polen drejede sig om nationale krav, for hvilke de næppe kunde paaregne overvældende sympati, og havde ført sagen over paa humanitetens omraade, og de indhøstede paa den maade som politisk nation den medfølelse, der var tiltænkt dem som religiøst samfund. De appellerede til alle nationer, til menneskeheden, — ti mindre kan ikke gøre det — og forlangte, at den skulde give Polakkerne en lektie i tolerance.

Der var det mærkelige ved sagen, at dommerne kun hørte den ene part, ti Polakkerne fik ikke lejlighed til at komme til orde, da modparten havde erobret verdenspressen. Ogsaa det spørgsmaal kan opkastes, om den dømmende vesteuropæiske intelligens nu virkelig har haft ret til at afsige sin kendelse. Polen vaander sig under de ved det jødiske problem skabte vanskeligheder, medens det Vesteuropa, som nu mageligt sidder til doms, selv er den egentlig skyldige, ti det har ved sin intolerance skabt problemet,

http://rcin.org.pl

idet det i sin tid har udelukket Jøderne eller jaget dem bort og paa den maade tvungen uforholdsmæssigt store masser til at søge tilflugt i Polen. I Danmark var det endnu saa sent som i 1651 forment Jøderne at komme til landet, og endnu i 1737 nægtede man dem en saa simpel ret som tilladelse til at bygge sig en synagoge, og i Slesvig maatte først Tyskerne i 1864 ophæve de sidste indskrænkninger,[190] der var i brug overfor Jøderne. I Sverige var det lige indtil 1779 under trusel om tvangsarbejde forbudt Jøderne at bo i landet, og i Norge var de i 1814 ved en bestemmelse i grundloven udelukkede fra riget. Paa denne praktiske maade undgik man i Norden opstaaelsen af et jødisk problem, og nu finder man det ubegribeligt, at Polakkerne og Jøderne ikke kan leve fredeligt sammen og finder aarsagen i middelalderlig fanatisme fra Polakkernes side. Det vilde dog muligvis ikke være ubeskedent at minde disse dommere om, at livet ikke indesluttes i den menneskelige hjærne, men pulserer udenfor. Ti ikke det er tolerance, at man fjærner de betingelser, som skaber intollerance, og heller ikke bringer det frisind menneskene varig bedring, som opstaar paa denne maade, men det, som fremgaar af kampens brydninger og den deraf følgende selverkendelse.

Danmark har kun ca. 5000 Jøder, Sverige noget lignende, Norge endda kun ca. 700. Imidlertid er netop Jødernes store talrighed i Polen en af hovedgrundene til misèren. Hvis nu København havde ligesaa mange Jøder som Warszawa, det vil i forhold til dets indbyggerantal sige omtrent 250,000, saa vilde disse 250,000 jidisztalende Jøder — de fleste med krav om national autonomi — give Københavnerne mulighed for at benytte en gunstig lejlighed til at vise en exceptionel taalsomhed, men det er dog tvivlsomt, om de virkelig vil bestaa prøven, at dømme efter den opposition, som nogle hundrede tilrejsende polske og russiske Jøder — ganske vist for en del bestaaende af uheldige elementer — vakte i krigsaarene (»fremmedinvasionen«). Heller ikke

http://rcin.org.pl

de andre europæiske nationer har just vist sig som tindebestigere, da de skulde klatre op paa tolerancens Mont Blanc. I Tyskland og Østrig er antisemitismen i sin tid bleven fremkaldt ved en tilbagevandring af det sønderdelte Polens Jøder mod vest og sydvest, fra prøjsisk Polen til Rinegnene, fra Galizien til Wien, hvad der foraarsagede en forskrækkelse, som atter gav anledning til læren om den kristelige stat, (der forresten skyldes en omvendt Jøde, Fr. J. Stahl), og dog var det kun en forsvindende brøkdel af Polens Jøder, som havde sat sig i bevægelse. Spanien er for tiden det mest tolerante land, fordi det slet ingen Jøder har, da det har jaget dem alle ud af landet for over 400 aar siden og derfor nu kan tillade sig den tolerance at gøre allehaande forsøg paa at faa dem tilbage igen. Medens Polen næsten kvæles under Jødernes mængde, holder de øvrige lande dem fire skridt fra livet, selv der, hvor de er faa, og selv for en kort tid anses deres selskab for uudholdeligt. *Russen verboten* skiltes der med i pensionaterne i Svejts, og der sigtes herved ikke til Russerne, men til de russiske Jøder, til den studerende ungdom, og i Amerika hedder det *No Jews admitted*. I Paris foranstaltes demonstrationer i teatrene, naar stykker af jødiske forfattere opføres, og i Sorbonne laver studenterne optøjer under jødiske professorers forelæsninger. I Polen er sligt ukendt. Udenfor Polen anstrænger Jøderne sig for at være loyale, men høster langt fra altid anerkendelse. I Polen gaar Jøderne til politiske valg i egenskab af Jøder, udelukkende for at sætte deres nationale kandidater med et nationalt-jødisk program igennem. I alle lande bevirker valgkampe, at sindene kommer i kog, at modstanderen lægges for had og at endog hans borgerlige redelighed drages i tvivl (jvfr. fra provisorieaarene udtryk som 'venstre-(højre)-moral, venstre-(højre)-løgn'), men naar i Polen valgagitationen ledsages af løsenet »Bort med Jøderne« eller lignende, paakaldes hele verdens hjælp mod Polakkerne. I virkelighe-

http://rcin.org.pl

den er Polakkerne i forhold til de krav, der stilles til deres tolerance, mere taalsomme end de vesteuropæiske nationer. For disse er det jødiske spørgsmaal teori og litteraturminder, for Polakkerne er det selve livet. Derfor er en Polaks kølige anerkendelse af jødisk karakter eller handling mere værd end hans vestlige naboers lovprisende hymner. Polakken har overfor Jødernes mængde og sluttethed vænnet sig til at gaa paa akkord eller til at resignere, hvor man i udlandet ikke giver køb. Følgende exempel er betegnende. Alle Polakker er enige om, at de jødiske børn forkvakles i cheder'erne, men regeringen har hidtil ikke kunnet bekvemme sig til at øve nogen kontrol, hvilket Jøderne forøvrigt ogsaa vilde anse for et indgreb i deres rettigheder. Imidlertid fik en i Paris bosat polsk Jøde det indfald i denne by at grundlægge en veritabel cheder af samme slags som i Polen for ad den vej at bevare Paris'es smaa Israeliter mod fransk paavirkning. Den socialdemokratiske deputerede Rouanet fik imidlertid nys om sagen, inspicerede cheder'en og indbragte anliggendet for deputeretkammeret. Der existerer i Paris, sagde han, en snavset og overfyldt skole, hvori børnene undervises et urimeligt antal timer i en slags religion paa et uforstaaeligt orientalsk maal, og skønt de er i den skolepligtige alder, kender de ikke det franske sprog. Deputeretkammeret vedtog da hans forslag om at lukke skolen.[191] Dette er naturligvis ikke frisind. Og den polske Jøde har maaske senere anstillet betragtninger over fransk statsenergi og polsk slendrian, og der kan ikke være tvivl om, hvad han har foretrukket.

Flertallet af Polens Jøder ønskede ikke Polens genrejsning eller var i bedste tilfælde ligegyldige derfor. Da borgerrepræsentationen i Warszawa i 1916 afholdt sit første mindeværdige møde og formanden efter saa mange trældomsaar udbragte et »Leve det frie Polen« og alle tilstedeværende med graad i halsen og i stærkeste sindsbevægelse

http://rcin.org.pl

rejste sig fra deres pladser, blev én mand siddende, nemlig Jøden Pryluckij, en af lederne af det nationalistiske parti. Det var en lykke for ham, at han ikke befandt sig i Paris. Nu blev der ikke tilføjet ham nogen overlast. Da det allerede den gang var klart, at det nye Polen ikke var tilsinds at give Jøderne selvstyre, havde det tabt al interesse for dem. Hvad Polen ellers kunde byde dem, kunde de ligesaa vel opnaa under ethvert andet styre, og hvis Polen kunde laves om til at blive en »nationalitetsstat«, i hvilken Jøderne vilde staa som nationalt fuldt ligeberettigede med Polakkerne, vilde alle Jøders ønsker være tilfredsstillede. Ud fra denne betragtning blev der i krigens sidste aar i Vesteuropas store centrer for journalistik og politik af Aljøderne dreven en uforbeholden agitation for udbredelsen af den betragtning, at Jøderne blev behandlede saa slet i Polen, at det ikke gik an at gøre Polakkerne til herrer i landet, og for at bevise dette blev Vesteuropa oversvømmet med beretninger om voldshandlinger, der var forøvede mod Jøderne, men som kun daarligt stemmede overens med virkeligheden. I de sidste maaneder af 1918, da det selvstændige Polen blev til, naaede modsætningen mellem Polakker og Jøder sit toppunkt. Polen var omringet af fjender, og flertallet af Jøderne stod paa fjendernes side. Intet er lettere end at forklare, hvorfor det maatte komme saaledes. I prøjsisk Polen havde Jøderne allerede fra gammel tid støttet den tyske regerings politik og med iver deltaget i fortyskningsforsøgene overfor den indfødte polske befolkning, hvad der var et udslag af den traditionelle jødiske opportunisme, (ligesom de f. ex. i Slovakiet hjalp det magyariske styre med at undertrykke den slovakkiske befolkning). I Galizien var der mange Jøder, som holdt med Ukrajnerne, ikke af nogensomhelst sympati for den ukrainske sag, som var dem ligegyldig, men fordi de forstod, at i den nye ukrainske bondestat, der næsten fuldstændig manglede indfødt intelligens, var de uundværlige og paa forhaand bestemte til at indtage frem-

http://rcin.org.pl

ragende poster. Endelig stillede et betydeligt antal Jøder sig ligeledes sympatisk overfor Polens tredje fjende, bolsjevismen. Polakkerne indsaa, at dens sejr vilde være ensbetydende med det nyopstandne Polens undergang og satte i en fortvivlet militær situation deres sidste kræfter ind paa at standse den fremtrængende bolsjevikkiske hær. Jøderne derimod kunde umuligt have nogen særlig interesse af den polske stats opretholdelse, og de havde endog vægtige grunde til at betragte bolsjevismen som en forbundsfælle, dels fordi dens internationalisme lovede dem en fremskudt stilling og opfyldelsen af deres nationale idealer, og dels fordi dens kommunisme foregøglede mangen jødisk haandværker eller købmand, der sad smaat i det, at den vilde aabne en udvej til en forbedring af deres økonomiske status. For at endelig alt skulde sammensværge sig for at gøre Polakker og Jøder til uforsonlige fjender bragtes den nødlidende polske befolkning til fortvivlelse og raseri ved den af jødiske købmænd iværksatte systematiske varehamstring og vareaager. Derved glemte man ganske vist, at ogsaa den jødiske befolkning led under denne samvittighedsløse spekulation, og man oversaa, at ligeledes de kristne købmænd aagrede, ti disse var yderligt faatallige, og den polske menigmand havde næsten kun at bestille med Jøderne, af hvem han paa mange maader var afhængig; saaledes blev den jødiske handelsoverlegenhed atter en gang skæbnesvanger. Under disse forhold kom det under generobringen af Lwow ved de polske tropper til det kendte pogrom i november 1918. Naturligvis bør det fordømmes paa det skarpeste, ti enhver anvendelse af vold er et kulturelt tilbageskridt, men Jøderne udnyttede de forefaldne excesser i politisk øjemed, de overdrev dem indtil det uhyrlige, og de tilskrev Polakkerne skylden der, hvor den laa hos den rutenske (ukrainiske) pøbel. Ved siden heraf vilde det ogsaa have været naturligt at tænke over, at der dog maatte være en grund til, at disse excesser var foregaaede i det samme Polen, som ellers altid havde holdt

http://rcin.org.pl

sig borte fra de russiske pogromer, hver gang disse som en stormflod vældede sig frem mod de polske enemærker, hvor de stansede brat netop der, hvor det polske sprog begynder, og det endskønt den russiske regering sandelig ikke ugærne havde set, at bevægelsen ogsaa havde oversvømmet det polske land. Og ogsaa den overvejelse vilde have været paa sin plads, hvorledes andre europæiske nationer vilde have baaret sig ad, hvis de havde været stedte i lignende vilkaar som Polakkerne, det vil sige havde befundet sig i krig og været omringet af fjender og truet af forræderi paa alle kanter. Man tænke blot paa den tyske revolutions rædsler.

Der gives forhold i livet, hvor lidt overbærenhed og lidt mindre hykleri, selv om det er af den ubevidste slags, slet ikke er saa ilde anbragt.

http://rcin.org.pl

OMKRING PROBLEMET.

Vi vil uden falsk undseelse for muligvis at blive ufin lægge fingrene paa saaret og spørge om grunden til et forhold, hvis existens alle føler, men faa ønsker at berøre. Hvorfor er Jøderne, deri indbefattet de vesteuropæiske, saa ilde lidte? Der er i de enkelte lande en forskel i almenhedens bedømmelse af Jøderne, — man sammenligne f. ex. Danmark og Tyskland —, men intetsteds glæder de sig ved nogen dybere sympati. De bedste blandt Jøderne føler dette med smerte og finder undertiden en kummerlig erstatning i den autoritet, som pengemagt og aandsmagt forlener et menneske med. De jødiske hovedfejl er arrogance, mangel paa takt, en vis unaturlig expansion, der hyppigst røber sig som paatrængenhed, samt tilbøjelighed til at gaa krogveje. Som en samling af negative egenskaber ser dette endda slet ikke saa daarligt ud, fejlene er typiske intelligensmenneskefejl, og de opvejes sagtens hos Ikkejøder ved andre ligesaa vigtige brist. Men de er i denne sammenstilling særlig jødiske. De er alle udtryk for den jødiske hjærne, de danner et specielt udvalg af en intellektualisme, som vanskeligt træffes hos Ikkejøder.

Men dette er kun en enkelt side af sagen. Den største fejl, jødeheden har begaaet, beror paa, at den i sin trang til tilknytning til asylfolkene med omgaaelse af almuen kun har henvendt sig til samfundets dannede lag. Det er naturligt, at Jøderne har begaaet en saadan fejl, idet de har villet bryde igennem, hvor de mente at møde den svageste modstand. Al tilnærmelse foregaar endnu stadig overvejende

http://rcin.org.pl

mellem akademisk dannede Kristne og Jøder, indenfor en forholdsvis lille kreds, som er kultiveret nok til at undgaa alt, hvad der kunde virke irriterende eller stødende, og fra dette ophøjede stade føres der en kamp mod den saakaldte menneskelige dumhed. Hermed fremmes imidlertid det jødiske problems løsning ikke et hanefjed, ti hvis det overhovedet nogensinde vil blive løst, kan det kun ske i folkemasserne.

Rigtigheden af denne erkendelse stadfæster sig i øst, og især i Rusland bekræftes den grelt og tilmed i omvendt, negativ form. En kreds jødiske akademikere havde her allerede før krigen overtaget førelsen i radikal journalistik og politik og mente at opnaa en tilnærmelse til almuen ved med agitatorisk kraft at indpode i den dem vildfremmede befolkning vesteuropæiske yderliggaaende ideer, som for denne frembød en saa voldsom kultursaltomortale, at det svimlede i dens hjærne. Selv havde disse Jøder foretaget springet fra ghettoet over i radikalismen og havde derved erhvervet sig en suveræn foragt for det, hvorpaa den russiske menigmands daglige liv indtil de mindste enkeltheder baseres, nemlig traditionen, ganske særlig den kirkelige, himlen paa jorden. De mente, at den nok lod sig feje bort med vesteuropæiske socialistiske og kommunistiske ideer. Under revolutionen begyndte det gensidige bedrageri. Jøderne stillede sig i spidsen for de russiske bønder og arbejdere, — der egentlig ogsaa er bønder —, som de erklærede for de eneste priviligerede repræsentanter for folkeviljen, endskønt de i grunden ikke kunde udstaa dem og foragtede dem som hunde, ja de havde selv endog en følelse af, at de arbejdede paa gyngende grund, siden de ansaa det for opportunt at forandre deres jødiske navne til russiske for ikke at vække almuens mistænksomhed. Bønderne tilegnede sig af det radikale program de stykker, som passede dem, nemlig bestemmelserne om jordbesiddelsen, og tænkte forresten og tænker endnu paa ved første lejlighed at falde Jøderne i ryg-

http://rcin.org.pl

gen. *My ich wsjech perekolem* (vi skal slagte dem ned alle til hobe) sagde til mig i en af de første revolutionsdage en russisk soldat, der stod vagt paa et offentligt kontor, idet han skelede over mod de skrivende Jøder, der var traadt i stedet for tsarismens embedsmænd. Han var forresten meget radikal, baade i sin mund og i sit ydre, og han bar røde kokarder paa kasketten, paa brystet og i bøssepiben.

Saa langt kan livet fjærne sig fra teorien. Den russiske bonde er mistænksom. Han skal behandles med kærlighed, som han gengælder med utak, han sætter éns taalmodighed paa prøve, og man maa forstaa at rette sig efter hans smaalige interesser og luner. For Jøderne er de russiske bønder bondestanden, men den gode psykologiske evne, som de kan lægge for dagen overfor individet, svigter dem, hver gang de staar overfor masserne, fordi de mangler anlæg for den historiske syntese.

Sikkert forlanges der i kravet om tillæmpning til almuen mere af Jøderne end de er istand til at yde. I Vesteuropa møder vi den samme aandelige fjærnhed fra almuen, mindre iøjnefaldende, men ikke mindre dybtgaaende. Alene ved deres beskæftigelse er Jøderne fremmede for menigmand, og dog er det netop fælles syssel, som hos almuen binder mennesker sammen. De er ikke istand til at assimilere sig med folkets store masse, og de véd, at folket heller ikke kan læmpe sig efter dem. Saa vælger de sig et tilsyneladende neutralt forum, idet de opstiller en moderne form for aandsliv og politik, som i alt væsentligt stemmer med deres egen opfattelse, og forlanger, at folket skal antage denne form og derved gøre det skridt, de ikke selv er i stand til. Saaledes lever de i en illusion, naar de klager over ufordragelighed. Den aandelige fjærnhed findes paa bægge sider, og det er netop i denne solide grundvold, at sionismen har sine rødder. Deraf ogsaa Jødernes ulyst overfor enhver nationalfølelse, der ikke er deres egen, ligegyldigt i hvilket land de befinder sig. De tager halvt ugærne imod den og er

http://rcin.org.pl

mere tilbøjelige til at kritisere den end til at ønske den stærk. Dette er jo menneskeligt set let forstaaeligt, og medens Jøderne i Vesteuropa ofte protesterer imod denne kendsgærning, uddyber de østlige Jøder den til en separatisme, som de roser sig af. Mindre betydningsfuld er den religiøse modsætning, da menneskeheden jo nu er naaet til at udvise religiøs tolerance, hvad den forresten med urette er stolt af, eftersom tolerancen i væsentlig grad beror paa den værdiforringelse, som den religiøse dogmetro har undergaaet. Det er mangel paa fælles idealer, som adskiller Jøder og Ikkejøder og gør, at de ikke føler sympati for hinanden, og der vil først kunne raades bod herpaa, naar den nuværende intelligenstilnærmelse erstattes af en massetilnærmelse. Hvis dette kunde ske, vilde det jødiske problem være løst. Vi har set, at udviklingen gaar i modsat retning.

Jøderne er i mange samfundsklasser ikke vellidte, fordi de ikke vil være som de andre.

Trods al partidannelse og deraf følgende afvigende anskuelser er hovedlinien i vor tids jødedom den, at Jøderne vil være *sig selv,* og det skønt de ubarmhjærtigt har tabt dette *sig selv* i seklernes løb. Nogle stumper er bleven tilbage, og nu forsøger man omhyggeligt at klæbe dem sammen. Men disse positive værdier skjules af de negative, af de fra andre nationers ejendommelighed afvigende momenter, som Jøderne betragter som deres gamle, for tabt ansete nationale særart. Under diasporaen har Jødernes nutid altid været deres fortid, og herved er der opstaaet et kulturhul. Vi knytter ikke vor fortid til Gorm den Gamle, men Jøderne forsøger at knytte den til Makkabæerne, og naar de tror i en sen tid at have fundet et holdepunkt i chasidismen, saa hægter de sig krampagtigt fast til denne brostump. Italienerne kunde aldrig faa det indfald at ombytte italiensk med et kunstigt latin, fordi de ikke behøver det, da de sidder inde med kontinuiteten, medens Jøderne mener at kunne skabe den ved at puste liv i hebraisk. Jøderne frembyder det

http://rcin.org.pl

enestaaende skue af et folk, som er ude for at søge efter sig selv. Og naar de mener at have funden sig selv, er der andre Jøder, der benægter det. De strides om deres nationale sjæl — disse to ord er jødisk terminologi —, de experimenterer med den, og experimenterne griber ind i alle landes liv, det ene sted sker det umærkeligt, det andet truende og omvæltende. Saaledes er det jødiske problem. Da Jøderne i Polen i 1916 fik lejlighed til frit at vælge et skolesprog for deres børn, var der nogle, der valgte jidisz, andre polsk, andre tysk og atter andre hebraisk. Jøden har undertiden to fædrelande. Han lever i sit asyl- og fødeland som god ikkejødisk patriot, og hvis nogen vilde benægte, at han er det, vilde vedkommende blive forkætret som antisemit. Da erfarer man pludselig, at han er rejst bort for stedse, ned til Palæstina, for som hebraiskkyndig at opdrage sine smaa jødiske landsmænd i jødisk national aand. Denne mand er ialfald lykkelig, ti han gør aldrig skridtet om igen.

Hvem er da Jøde? Jøde er enhver, hos hvem hjærtet banker stærkere, af glæde, sorg, sympati eller bekymring, hvergang han hører, læser eller taler om Jøder, og enhver, som generaliserer det enkelte tilfælde, der taler til fordel for Jøderne, medens han behandler det, som vidner imod Jøderne, som den store undtagelse. Det vilde være uretfærdigt i det offentlige liv at klassificere Jøderne som f. ex. hele, halve eller kvart Jøder, men inddelingen er psykologisk begrundet, og den har i virkeligheden et ubestemmeligt antal grader. En Jøde, som f. ex. anser sig for Franskmand, vil glæde sig over sin kulturvirksomhed i Frankrig, fordi den forøger det franske folks velvære. Er minderne om Jødefolket endnu levende i ham, vil han maaske føle tilfredsstillelse ved den tanke, at det netop er en ætling af Israel, hvis gærning bringer Frankrig fordel. Et stærkere trin af judaisme vil bringe ham til at betragte sin virksomhed som et arbejde for menneskeheden overhovedet, og denne tankegang vil være iblandet glæde eller resignation, alt eftersom

http://rcin.org.pl

jødedommen har stærkere eller svagere magt over hans sind; et jødisk adoptivbarn er netop dogmet om det almenmenneskelige som judaismens midtpunkt. Staar Jøden allerede med bægge fødder indenfor den nationale tryllekreds, vil han mindes sine kaar i asyllandet med bitterhed og forestille sig Jødefolket som en nation, der stadig har maattet give af sit eget, rutte med sin livskraft og sætte sin ejendommelighed paa spil, alt til fordel for fremmede folkeslag og saa endda høste utak derfor; og han vil lide med sit elskede Israel. Den samme tankegang lader sig konstatere hos alle nyopvaagnende nationer.

Denne sjælelige tvedragt, denne aandelige kombinerethed og kombinerbarhed gør den jødiske psykologi til et fint instrument. Deraf Jødernes religiøse standhaftighed og religiøse indifferentisme, deres anfægtelser af humanitet og deres snævre aljødedom, overhovedet en skala af modsætninger, der kan tolkes snart som sammenhold og snart som faneflugt. Og den jødiske aandelige elasticitet bliver uforlignelig, naar den af overbevisning og ikke af opportunisme strækker sig over til den modsatte pol. Saaledes bliver en Jøde dansk højskoleforstander og en anden katolsk ærkebiskop (den afdøde Dr. Cohn af Olomouc), og den katolske kirke tæller endog blandt sine hellige mænd *(beati)* i nyere tid et par Jøder.

Jødernes tilkommende rolle i Europa vil i meget afhænge af den vending, som kampen i Polen og overhovedet i de østlige lande vil tage. Om en forsoning kan der ikke være tale. Man standser ikke vinterstormen, der jager hen over de øde marker, og man standser heller ikke historiens hjul. Saa skarpe er modsætningerne bleven i Polen, at de i deres skød skjuler konsekvenser, som oprindelig ikke var til at forudse. De jødiske nationalisters sejr vil betyde det polske Polens undergang. En gammel jøde, Moses Pfeffer, repræsentant for de ortodoxe og medlem af borgerrepræsen-

http://rcin.org.pl

tationen i Warszawa, træder frem og taler i varmtfølende ord om, at Jøder og Polakker i aarhundreder har boet fredeligt sammen i Polen, indtil de nationalistiske førere, Pryluckij og Jackan kom tilrejsende og vakte nationalismens ild, og denne bevægelse vil de »fromme« (d. v. s. de ortodoxe) Jøder ikke anerkende, men de kræver fred og haaber, at den fred, som deres forfædre nød godt af, ogsaa vil blive deres børn til del. En assimileret Jøde Eiger udsiger som sin overbevisning, at jødiske børn i Polen bør gaa i polske skoler og erklærer ikke at ville taale noget attentat paa den polske kultur. Disse udtalelser, der i ethvert andet europæisk land vilde regnes Jøderne til ære, imødegaas i et opraab fra centralkomiteen for de sionistiske organisationer i Polen, i hvilket de to ikkenationale partier, de assimilerede og de ortodoxe, betegnes som forrædere.[192] Saa uforsonlig er antagonismen. Og nationalisterne har ikke blot i øjeblikket flertallet paa deres side, fordi de danner det naturlige overgangsled til al europæisk kultur i dens ikkepolske form. De har ogsaa fremtiden for sig. Denne fremtid skal efter slagplanen blive nationaljødisk, men den kan ogsaa ligesaa vel blive kommunistisk, og i hvert fald er den beregnet paa at springe Polen over, ti den polske fare, hvorved man forstaar assimilationen med polsk, formodes at være truende. En ung polsk Jøde tilhørende intelligensen, født og opdraget i Warszawa, uddannet i polske læreanstalter, ukendt med jidiszsproget, idet han i sit hjem altid havde talt polsk, erklærede overfor mig uforbeholdent, at han hadede Polakkerne, og det fordi han hadede den polske kultur. Hermed er broen kastet af. Den polske kultur er en landkultur. I byerne boede jo Jøderne. Den har ikke altid holdt skridt med de nyeste ideer, men den har altid stræbt efter at tilegne sig dem, og selv hos de smaa jorddrotter var der en vis ærbødighed for intellektualismen. Den har i litteraturen gjort buk for Jøderne, og den har aldrig overfor dem vist omvendelseslyster, det være sig i form af national eller religiøs propaganda.

http://rcin.org.pl

Den sidste drives i Polen udelukkende af udlændinge, mest af engelske, nu ogsaa af danske missionærer. Ude paa hovedgaardene, der længe var Polens væsentligste kulturcentrer, har der udviklet sig personlige berøringer mellem Polakker og Jøder, som ofte fremkalder en atmosfære af gensidig velvilje. Landmanden kender sin egns Jøder, deres familieforhold og deres medgang og modgang. Derfor har spændingen mellem de to parter altid været ringere paa landet. Nu gaar imidlertid ogsaa dette forhold over til fortiden samtidig med at landkulturen afløses af en specifikt moderne bykultur. Udsigterne er trøstesløse. Det jødiske problem er voxet frem af Polens trældom. Sandsynligvis vilde den jødiske nationalisme ogsaa have udviklet sig i et frit Polen, men den kunde der aldrig være bleven saa stærk. Nu er det psykologiske moment forspildt. Maaske existerede det omkring aar 1800. Marki Wielopolskis liberale reform i 1861 var vistnok kommen for sent, bortset fra at den blev ophævet af den russiske regering. Nu er den Jøderne under krigen paa ny tilstaaede ligeberettigelse næsten bleven til et ligegyldigt moment. Man har rigtignok henvist til, at vore dages polske Jøder i henseende til kultur indtager samme standpunkt som f. ex. de tyske Jøder i det 18. aarhundrede. Intet kan være mere forkert. Tilstanden i Polen er langt mere fortvivlet. Det tyske jødesamfund kendte den gang ikke de to store anstødssten, som hedder chasidisme og nationalisme, og det længtes efter at blive optaget i asyllandets nation, altsaa efter det, som de fleste polske Jøder for tiden afskyr. Det vidner i det hele taget ikke om nogen særlig erkendelse af de nationale problemers vanskelighed, naar man i den vesteuropæiske litterære offentlighed stadig endnu træffer paa den frase, at naar man giver Jøderne ligeberettigelse, forsvinder separatismen inden ret længe. I Galizien er jo denne betingelse indtruffen for længe siden, de polske skoler staar aabne paa gab for Jøderne og har udklækket en jødisk intelligens, der udvortes

http://rcin.org.pl

er Polakker og som taler det polske sprog til fuldkommenhen, men alligevel udgør sionismens kærnetropper, dens ræsonnerende talsmænd.[193] Og paa den anden side holder den galiziske chasidisme kraftigt stand mod alle moderne fristelser.

En moralsk berettigelse har den jødiske »renaissancebevægelse« utvivlsomt, naar man betragter den teoretisk. Ethvert folk har ret til ikke at gaa til grunde, og vi formaar at genføle den smerte, som mange Jøder er genstand for, naar de tror at se, at deres rækker tyndes aar for aar. Men de bør forstaa, at et asylland ikke er et historisk jødeland, og at de udenfor dette ikke er værre stillede end mennesker af andre nationer, der som territoriumsløse væsener i det fremmede land er vidner til, hvorledes de selv og deres landsmænd absorberes dag for dag af asyllandets befolknng og alligevel ikke opstiller noget forlangende om national autonomi. De jødiske nationalister vil ikke paa nogen maade kunne forstaa, at naar en folkegruppe udvandrer, maa den resignere nationalt og høre op med at være en nation i samme forstand som andre nationer. Man taler f. ex. ikke om det danske folk i Amerika, men om Danskerne i Amerika eller endog om Dansk-Amerikanerne. Jøderne har i deres diasporahistorie længe haft det, man kunde kalde den moralske bekvemhedsfaktor paa deres side. Det er nemlig undertiden ikke saa ilde at være den svage, der anraaber om husly og beskyttelse, idet den stærke paa den maade bør udvise gæstfrihed og selvfornægtelse, medens der ingen modkrav stilles til den svage, og han kan eventuelt optræde i egenskab af anklager. Men den gang Jøderne fik borgerrettigheder, byttedes rollerne om, og bekvemhedsmomentet gik over til asyllandets oprindelige befolkning, der stillede sine assimilationskrav uden at anse sig for forpligtet til nogen national genydelse.

De jødiske nationalister mener, at de er forurettede. Og de har let ved at finde øre hos masserne, der i de jødiske

http://rcin.org.pl

almueskoler i Polen lærer en jødisk historie, der ligefrem er en haan mod al historisk forskning og som paa forhaand gør dem lidet skikkede til at leve paa en god fod med deres kristne medborgere. For at dette nogensinde kan blive muligt, maa den jødiske ungdom opdrages efter mindre snævertsynede standpunkter. Følelsen af tilføjet uret er overhovedet meget intensiv blandt de jødiske masser, men en forstaaelse af at Jøderne i deres nationalreligiøse egoisme har svigtet deres pligter overfor asyllandet mangler ganske. Og ogsaa dette om uretten bør ses i en anden belysning. Fortællingen om Jøden, der ustandseligt jages fra land til land, bør korrigeres ved indførelsen af den økonomiske faktor, lysten til vinding, som medvirkende aarsag. Jøderne er i middelalderen bleven behandlede bedre end alle andre Ikkekristne. De er i det mindste ikke bleven nedslagtede alle til hobe som Muhamedanerne eller som kristne sekter som Albigenserne. De kunde ogsaa dyrke deres religion paa et tidspunkt og i lande, hvor katolicismen var rent ud forbudt (i protestantiske stater og omvendt). De havde visse steder kun lov til at bo i bestemte byer, men paa den anden side var de mere frit stillede end bønderne i mange lande, idet disse var livegne og ikke turde røre sig fra pletten, medens Jøderne rejste fra den ene ende af Europa til den anden og endnu videre omkring. I det hele taget vilde en sammenstilling af de vilkaar, som den kristne almue levede under i fortiden, med Jødernes vilkaar ingenlunde være overflødig. Mange folkeslag har lidt mere end Jøderne, man tænke f. ex. paa Bulgarerne under Tyrkernes aag (desværre kender kun faa deres historie) eller endnu bedre paa Armenierne, der i snart 1900 aar med visse mellemrum er bleven nedsablede i hundredtusindevis. Jødeforfølgelserne har faaet udseende af at være frygteligere end de i virkeligheden var, fordi Jøderne boede spredte i mange lande, men hvis man paa samme maade udstykkede andre folkeslags lidelser i smaapartier, vilde billedet blive et helt andet. Jøderne har desuden en

http://rcin.org.pl

altfor god historisk hukommelse. De har ofte omhyggeligt optegnet navnene paa de under jødeforfølgelserne omkomne, selv om de gaar op i hundreder eller tusinder, og de mindes deres lidelser under gudstjenesten i synagogen, og deres historie læses op. Herved dryppes stadig paany bitterhedens gift ned i Jødernes sjæl paa en maade, som de Kristne, hvor de er stedte i lignende omstændigheder, ikke kender mage til. Jøderne mindes f. ex. nedsablingen i Niemerów, under den polske krig med Bohdan Chmielnicki, og en anden i Human 1768, bægge gange ved Kosakkerne, medens Polakkerne, paa hvis værgeløse forfædre der ved de samme lejligheder blev øvet lignende massakrer, for længe siden har skrevet dette i glemmebogen. Der er siden den tid flydt alt for meget nyt polsk blod.

Alt dette burde den jødiske ungdom oplyses om. Det vil imidlertid ikke ske. At de Kristne har tilføjet Jøderne megen uret, vil ingen nægte, tværtimod, erkendelsen af denne sandhed vil vi betragte som et værdifuldt klenodie, som vi ikke for nogen pris vil miste, da den gennem selvkritikken fører og allerede har ført til en etisk højnelse.

»Den jødiske renaissance« — dette navn klinger som en trompetfanfare, og i forbund med aljødeheden mener den ogsaa at være sikker paa sejren. Ikke helt uden grund. Jøderne er udmærkede kamptropper. De er af naturen stridslystne, de er ganske vist et uenigt folk, og indenfor deres organisationer er de — forresten ligesom Polakkerne — tilbøjelige til partikularisme, men den er blot udslag af smaatskaaren ærgærrighed og oppositionslyst og virker ikke opløsende. Desuden hersker der blandt Jøderne mangel paa individualiteter, ganske vist noget mindre i vest, hvor der er begyndt en differensering under paavirkning af kristelig kultur. Jøderne gør ofte indtryk af at være udpræget ejendommelige karakterer, fordi de i jødefattige lande som i Skandinavien uvilkaarligt sammenlignes med en fremmed race, fra hvilken de virkelig udhæver sig. Men i de udstrakte

http://rcin.org.pl

jødecentrer i øst betragtes den enkelte Jøde paa baggrund af masserne, og indtrykket bliver herved et andet. I kampen med Ikkejøderne danner Jøderne uden at ville det ved den fælles grundopfattelse en énhedsfront, fremragende førerbegavelser savnes næsten ganske, og de faa, som findes, er ikke individualiteter, men kollektivvæsener, fuldtgyldige udtryk for mængdens opfattelse. Saaledes allerede den største af dem alle, Herzl.

Ved deres instinktive solidaritet virker den jødiske masse i den nationale kamp som murbrækker. Her er alle Jøder soldater. Jødernes store mængde rummer en fare for Polakkerne. Det tidligere kongerige Polen havde i 1816 7,8 pCt. Jøder, i 1909 14,69 pCt. I det hele var der i 1816 212.944 Jøder, i 1909 1.800.000, saaledes at de i det forløbne tidsrum har fordoblet sig næsten 9 gange. Til sammenligning hermed bør bemærkes, at Polakkerne netop hører til de meget frugtbare nationer og at de endog formerer sig en lille kende stærkere end Jøderne gør det under normale forhold. Den kristne befolkning i Polen tiltog fra 1816 til 1911 trods revolutioner og de vanskelige politiske forhold fra 2.732.324 til 11.935.318, altsaa ikke helt 4½ gang. Jødernes enorme tilvæxt beror næsten udelukkende paa en konstant indvandring fra Rusland. Hvor mange Jøder der aarligt er indvandrede, lader sig vanskeligt angive. Vi ved dog, at den jødiske befolkning i 1907 tiltog med 60,000, og eftersom dens naturlige tilvæxt kun beløber sig til 23.000, tør vi skrive resten, 37,000 paa indvandringens regning. I Warszawa udgjorde Jøderne i 1799 11,9 pCt. af byens hele befokning, i 1910 39,4 pCt.[194] I de sidste aar før krigen er tallet gaaet noget ned, saaledes var det i 1912 36,28 pCt., men under krigen er det atter steget. Jøderne har ogsaa ellers taget stærkt til. Man regner, at der overhovedet i verden i det 18 aarhundrede fandtes 3 millioner Jøder, nu er der 13—14 mililoner, og for det næste aarhundrede loves der os 25—30 millioner.[195] Naturligvis er disse tal for-

http://rcin.org.pl

holdsvis for intet at regne i sammenligning med forholdene i Polen. Der hører ikke stort heltemod til at fremmane en fare, og det er tilmed et standpunkt, som rummer noget uforsonligt, men gennemtænker man atter og atter stillingen i øjeblikket, er det umuligt at frigøre sig for den tanke, at Polen fra de jødiske nationalisters side virkelig trues af en fare, baade en national og en politisk, den sidste tangerende Polens existens.

Vejen til tyskheden er for de polske Jøder kortere end vejen til polskheden, og dette betyder for den polske stat en følelig svaghed. Og kampen med aljødeheden vil maaske overstige Polens kræfter. Den polske intelligens er ganske vist skolet til national kamp, og det er et fænomen, at Polen, som dog har de fleste Jøder paa jorden, er et af de faa lande, som ikke kender noget jødisk pressesupremati. Men den polske almue er foreløbig endnu uøvede tropper, naar det gælder en dyst med et folk, som i snart 2000 aar har kæmpet med alle mulige nationer. Jøderne har mærkelige fortrin. Livet begynder tidligere for Jøderne, ti allerede i en alder af 13 til 15 aar er de i fuld aktivitet paa samme maade som voxne mennesker. Desuden findes der flere Jøder i den kraftigste alder, fra 20 til 50 aar, hvad der beror paa, at børnedødeligheden er mindre hos Jøderne end hos Polakkerne. Ogsaa er Jøderne fysisk svagere, og dette er ligeledes et fortrin, ti det gør, at de foretrækker aandelig syssel fremfor legemlig. De er bymennesker og tiltrækkes især af de store stæder, der i det økonomiske, politiske og aandelige liv gør udslaget. Dog vil ogsaa bøndernes indvandring til byerne i fremtiden tiltage. Foreløbig personificerer disse imidlertid den underlegenhed, der altid har skilt land og by. Her maa vi skue ind i en fjærnere fremtid for at opnaa et andet perspektiv. Der er tegn til, at livsvilkaarene paa landet langsomt nærmer sig byens gennem landvæsenets industrialisering, og naar der en gang indtræder en udjævning, vil Jøderne miste fortrinet ved at være bymennesker, hvis de da

http://rcin.org.pl

ikke vinder det paa anden maade, nemlig ved at tage landvæsenet i deres hænder. Paa den anden side har Polakkerne visse chancer i deres nye statsmagt, for hvilken jødiske opportunister vil bøje sig, i det polske sprogs officielle stilling, i muligheden for at forebygge, at landet, som det tidligere var tilfældet, oversvømmes af russiske Jøder, og i den omstændighed, at Jødernes procenttal i det nye Polen, der ogsaa rummer de tidligere prøjsiske, jødefattige provinser, vil forringes betydeligt.

Imidlertid ophæves disse polske plusser af et forhold, som atter gør Jøderne til en undtagelse fra alle andre nationer. Den pris, som Ghettojøden kræver for at lade sig emancipere, er optagelse i en højere samfundsklasse. Den jødiske arbejder bliver aldrig polsk arbejder, den jødiske smaahandlende bliver heller ikke polsk detailhandler, men de bliver polske (eller halvpolske) fabrikanter og grosserere, og jødiske almuefolks børn slutter sig kun til det kristne samfund, naar de f. ex. kan blive læger, ingeniører eller advokater. Saaledes betyder Jødernes emancipation ufravigeligt dannelsen af en jødisk overklasse. Og dette er udviklingen i alle lande. Den jødiske bissekræmmer er forsvunden i Tyskland, nu er han maaske i Frankfurt am Main i Zeilgaden indehaver af en mondæn butik, medens den ikkejødiske bissekræmmer endnu stadig driver sin handel, og træffer man hans jødiske kollega i Wien, kan man være vis paa, at han for ikke længe siden er kommen fra Galizien. I de senere aar er ogsaa de ikkeassimilerede Jøder i Polen begyndt at danne højerestaaende samfundsklasser, og opstaaelsen af en talrig nationaljødisk overklasse er næsten sikker. Følgerne lader sig vanskeligt overskue. Hvis Polen blev velsignet med 3 millioner jødisk overklasse, vilde samfundsordenen blive væltet hulter til bulter, og hvis det samme skete med de 3 millioner russiske Jøder, vilde hele Europa blive berørt deraf. Nu er det rigtignok givet, at udviklingen nødvendigvis vil forløbe i den nævnte retning, men den

http://rcin.org.pl

vil gaa ganske langsomt, og alene derved vil den maaske lade sig regulere, om ikke paa anden maade, saa ved en kraftig reaktion fra de andre samfundslags side. I hvert fald har vi her en ny vanskelighed ved det jødiske problem, og at det er en af de betydeligste, ser vi, naar vi fører sagen over paa det aandelige arbejdes omraade. Jøderne danner ogsaa her en overklasse, og de vil gøre det endnu mere i fremtiden, baade fordi de emanciperes i stadig større antal, fordi de hyppigst er de aandeligt overlegne, og fordi de utrætteligt tragter efter at være det. Hvad man kan, det vil man. De har medfødte herskertilbøjeligheder, og hvor de kommer hen, bringer de forkætringens skarpe tone med sig, den forkætrings, der som en rød traad gaar igennem deres historie og som overskygger deres gode egenskaber. Paa den maade bliver man muligvis stærk, men ikke afholdt.

Jødernes tilstrømning til al aandelig syssel er enorm. I Tyskland er der 1 ikkejødisk student for hvert 1111 Ikkejøder, men 1 jødisk student for hvert 158 Jøder, og de jødiske studenters antal voxer stadigt, endskønt de tyske Jøder aar for aar bliver færre.[196] I Galizien med 10 pCt. Jøder var i 1890 22,3 pCt. af alle læger Jøder, i 1910 allerede 29,6 pCt., og i de samme aar var de jødiske advokaters antal voxet fra 36,4 pCt. til 58,0 pCt. af alle advokater.[197] Vi bør herved huske, at disse tal gælder for en provins, hvor det store flertal af Jøder endnu ikke er emanciperet, og man kan vagt forestille sig, hvilken omvæltning der maa indtræde, naar det indtræffer. Polakkerne vil trods deres oplysningstrang aldrig kunne tage konkurrencen op med Jøderne, fordi største delen af den polske befolkning er bunden til jordens dyrkning, medens Jøderne er frit stillede med hensyn til valg af livsstilling. Om ikke ret længe vil en reform være bydende nødvendig. Hvis det engang skulde lykkes at forvandle universiteterne til rent videnskabelige centrer ved at udskille den praktiske kundskabstilegnelse i særlige fag-

http://rcin.org.pl

skoler, da vil staten være i sin ret til at indskrænke adgangen til disse for de levebrødssøgende unge mennesker, det være sig Kristne eller Jøder, og til gengæld aabne de reformerede universiteters porte paa vid gab, ti intet hensyn af nogensomhelst art bør hæmme den frie forskning. Man kan desværre roligt gaa ud fra, at antallet paa disse videnskabens adepter ikke vil blive overvældende.

Vesteuropa vil i en ikke meget fjærn fremtid komme til at staa ansigt til ansigt med en ny selvbevidst og agressiv jødehed. Aljødedommens ideer vil brede sig, fordi de er naturmæssige, østen vil endnu engang virke paa vesten, tre til fire, maaske fem til sex millioner Jøder, som var nedsænkede i mørke, vil træde frem og lægge deres gamle kamplyst og kulturtrang i vægtskaalen. De vil ikke mere være udestængte fra Europa ved grænser, fra hvilke de fordum expederedes direkte til New Yorks ghetto, men de vil ogsaa opsøge de europæiske muligheder. Man maa haabe, at Vesteuropa da vil aabenbare sin navnkundige tolerance. Det er ikke saa helt let at vise retfærdighed, ti intet folk fortjener saa megen ros og beundring som Jøderne, og med rette —, og intet folk fortjener saa megen dadel og foragt som Jøderne, og det ligeledes med rette. Ti et folk lever ikke ustraffet 3000 aar. En saa lang historie yder stof til alle standpunkter, og man kan ud af den med tilsyneladende føje bevise, hvad man ønsker.

Den nye jødehed vil være stærk, alene fordi den er dobbelt saa talrig som den gamle har været. Det blundende øst har man tidligere ikke regnet med. Men den vil ogsaa være stærk, fordi den vil være mere spredt end den før har været. Der vil gaa hul paa ghettoet. Jødernes spredthed har nationalt været deres svaghed, men kulturelt deres styrke. Den har forskaffet dem berøringer med mange folkeslag paa en tid, da Ikkejøderne var mere stedbundne, og disse opsummerede berøringer har skabt den verdenserfarne Jøde. Overalt, hvor Jøder er spredte i ikke altfor store samfund og har

http://rcin.org.pl

assimileret sig, indtager de en mere dominerende stilling end der tilkommer dem i forhold til deres antal. De konkurrerer paa alle maader med den ikkejødiske befolkning, og ikke som i det gamle Polen med sig selv. 13—14 millioner Jøders foretagsomhed vil altid blive ringere i en særstat end i adspredelsen. Og dette er et jødisk Palæstinas Achilleshæl.

Det jødiske problem vil foreløbig ikke kunne løses, hverken i Vesteuropa eller i Palæstina, næppe heller i Polen. Den nationale kamp vil der endnu vare længe ved. Den lader sig vanskeligt føre ridderligt, og den virker ikke forædlende paa nogen af parterne. Den skaber ikke mange nye tanker, derimod gentager den med forkærlighed de gamle. Men kampen vil tvinge modstanderne til at anspænde deres kræfter til det yderste, og fremgangen paa det aandelige og økonomiske omraade vil sætte verden i forbavselse. Bægge parter føler, at kampen drejer sig om et magtspørgsmaal. Den jødiske nationale bevægelse er ideel, men det er den polske ogsaa, og Polakkerne har det moralske fortrin, at de kun har dette ene Polen, deres gamle stammeland, som de værger. Jøderne har som de svage stedse forstaaet at tage ideerne i deres tjeneste, og disse har heller ikke fornægtet deres existens denne gang. Men mindes man de sidste aars erfaringer i europæisk politik, bliver man mistænksom, ti saa meget har vi lært, at det begynder med ideerne, men ender med vold. Den nuværende tid er ikke egnet til at løse idéproblemer gennem selverkendelsens vext. Det lod sig maaske gøre i det 18. aarhundrede, den gang det personlige og litterære samkvem mellem mennesker i den europæiske mikrokosmos var vanskeligt og man var nødt til at omgaas individer, som aandeligt stod én fjærnt, men hvis anskuelse man lærte at fordybe sig i og respektere. Nu derimod træffer man til eget behag et udvalg af det velforsynede sortiment af anskuelser, som de moderne aandsbutikker, der hedder presse og politiske partier, kan levere til enhver tid, og den livlige forbin-

http://rcin.org.pl

delse mellem landene giver god lejlighed til at gaa i skole hos sine naboer og lære, hvordan man skal bære sig ad for at have det mindst mulige aandelige fællesskab med dem. For tiden er nationalismen et internationalt fænomen og tillige et sikkert demokratisk.

Kun en ny tid med nye mennesker kan her bringe hjælp. Foreløbig maa man modarbejde isoleringen og fremme det rent menneskelige, upolitiske samkvem. I øjeblikket synes dette at være haabløs gærning. Men isoleringen er en kulturfjendtlig faktor, samkvemmet en kulturhjælpende, og naar problemets løsning en gang nærmer sig paa en maade, vi nu ikke aner, vil den benytte det sidste middel, fordi der ikke er nogen anden udvej.

Paa den maade naar vi tilbage til Mickiewicz'es Jankiel, som det hos vore dages Jøder er bleven god tone at forhaane og latterliggøre. Evig tak skal Mickiewicz have, fordi han skabte sin Jankiel, et memento til Jøderne om at gøre ham til virkelighed, til os andre om at tro paa ham.

Mickiewicz besad paa engang den fineste og den vanskeligste løsning af det jødiske problem: den indre fuldkommengørelse.

http://rcin.org.pl

NOTER.

1. Det er umuligt nøjagtigt at fastslaa Jødernes antal. Angivelserne varierer meget stærkt. English Jewish Yearbook 1912 antager, at der lever 11,625,654 Jøder paa hele jorden, og deraf i Europa 8,892,619 og i det russiske rige 5 mill. 82,342, men for det foregaaende aar udviser samme kilde 5,400,000. Tallene turde dog i virkeligheden være en del større. Hos Hickmann Atlas universel, politique, statistique o. s. v. Paris 1913 er angivelserne henholdsvis 12,428,000, 9,911,200 og 6,200,000 jfr. Izraelita 1912 nr. 41 s. 8 og 1913 nr. 41 s. 3. Arthur Ruppin ansætter for 1915 13¾ mill. Jøder paa hele jorden og 6,071,085 i Rusland (»Der Jude« II 141).

2. Rocznik statystyczny Królewstwa Polskiego, Warsz. 1914 s. 11 J. Grabowski Polacy, Żydzi, Rosjanie, Warsz. 1915 s. 8.

3. Ogsaa gurglende lyde forekommer, men vistnok ligeledes individuelt. Disse ejendommeligheder anses af visse judæologer for lævninger af en gammel fællesjødisk fonetik. Sagen forekommer mig yderst tvivlsom; jvfr. Heinr. Loewe: Die Sprachen der Juden, Köln 1911, s. 77.

4. Le judaisme comme race et comme réligion. Paris 1883.

5. C. H. Stratz: Was sind Juden? Lpz. 1903 s. 25.

6. Ignaz Zollschan: Das Rassenproblem. 3. aufl. Wien 1912 s. 41 og 48.

http://rcin.org.pl

7. Correspondenzblatt d. deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 1892 nr. 9—10, især s. 99.

8. Dr. J. M. Judt: Die Juden als Rasse. Berlin, Jüdischer Verlag. Uden aar (1903?).

9. Die jüdische Rasse. Der Jude, eine Monatsschrift. 2. Jahrg. Berlin-Wien 1917—18 s. 299—307.

10. Charakterystyka fizyczna ludnosci galicyjskiej. Zbiór wiadomosci do antropologii krajowej. IX. 2. Kraków 1885.

11. Billedet f. ex. i Theodor Herzl's zionistische Schriften. Herausg. v. L. Keller. Berl. uden aar, s. 256. Ogsaa almindeligt paa propagandakort (brevkort).

12. Kilden er vistnok beslægtet med Gesta Romanorum.

13. Dawid Kandel: Żydzi w roku 1912. Bibl. Warsz. 1910 II. 157—75.

14. Fun sztub un gas. Warszawa-New Yorker udgaven af saml. skrifter X. 27.

15. The Jewish Encyclopedia III. 583.

16. Fr. Buhls oversættelse: Det gl. test. s. 197; her angives betydningen af *mamzer* som usikker, »maaske børn af blandede ægteskaber mellem Israeliter og fremmede.«

17. Allgemeine Zeitung des Judentums 1912 nr. 38 s. 5—6. Hertil et tillæg i Israelita 1912 nr. 43 s. 6.

18. Fr. Buhls oversættelse. Det gl. test. s. 126.

19. Razswiet 1910 nr. 30, Jüdische Rundschau 1910 $^{21}/_{7}$.

20. Disse tilfælde er for tiden vistnok blevne meget sjældne og lever nærmest videre som en anekdote, men helt uddøde er de dog ikke.

http://rcin.org.pl

21. Citeret fra Martin Philippson Neueste Gesch. des jüdischen Volkes I. 183—84, Lpz. 1907.

22. J. M. Jost Geschichte des Judenthums und seiner Sekten Lpz. 1859 III. 326. Jost taler som øjenvidne.

23. Se hans Schulchan Aruch oder encyklopädische Darstellung des Mosaischen Gesetzes I.—IV. Frankf. a. M. 1833—40. Titlen er vildledende, bogen har intet med Josef Caros værk at gøre.

24. David Philippson The reform movement in judaism, The Jewish Quarterly Review XVII. (1905) s. 312.

25. Denne bemærkning gælder forholdene før krigen.

26. Hilary Nusbaum Jakób Izraelewicz, szkic powiesciowy Warsz. 1886 s. 137. Beskrivelsen gælder endnu.

27. Ministeriel forordning af $^{15}/_{2}$ 1885 og dernæst en af generalgouvernøren i Warszawa udstedt instrux af $^{3}/_{2}$ 1886.

28. Meddelt af L. Lichtenstein Uchwaly zjazdu rabinów Królewstwa Polskiego, Izraelita 1910 nr. 5—8, og sa. Na marginesie uchwaly etc., smsteds nr. 8—9.

29. Betænkningens afsnit IV. og VI.

30. Kurjer Polski $^{16}/_{1}$ 1909.

31. Dokument XX. wieku, Izraelita 1913 nr. 27 s. 5.

32. Der menes naturligvis ikke selve overtrædelserne, men de krænkede bud.

33. Dette synspunkt blev ifølge jidiszbladet Der Frajnd af $^{18}/_{1}$ 1911 fremdraget paa det samtidige haandværkermøde i St. Petersborg under diskussionen om ophævelsen af techum-forpligtelsen. Et resultat opnaaedes dog ikke.

34. Unser Leben 1910 nr. 301.

35. Izraelita 1911 nr. 28, 3 og nr. 46.

36. Resultaterne skal udgives i en særlig bog, (der vistnok ikke er udkommen paa grund af krigen?), men et udførligt uddrag findes i Israelita 1913 nr. 34—39.

37. Ludnosc żydowska w miasteczkach Królewstwa Polskiego, Izr. 1913 nr. 14—16.

http://rcin.org.pl

38. S. M. Gincburg og P. S. Marek. Ewrejskija narodnyja piesni v Rossii. Izdanie Woschoda St. Petersb., 1901 s. 90 nr. 121.

39. M. J. Pines Istorija ewrejskoj literatury, Moskva 1913 s. 159—60.

40. Brev til redaktionen af Izraelita 1912 $^{29}/_{3}$. — Korrespondance fra Szydlów i maj 1912, Izr. $^{10}/_{5}$ nr. 19.

41. Izraelita 1910 nr. 9 s. 7, nr. 33 s. 3.

42. J. M. Jost erklærer sig f. ex. ude af stand til at genfremstille og bedømme alle mystikens fænomener. Geschichte des Judenthums u. seiner Sekten III. 66 og 68 (Leipzig 1859).

43. S. A. Horodezky Mystisch-religiöse Strömungen unter den Juden in Polen im 16—18 Jahrhundert. Inaugural-Dissertation, Bern 1912 s. 28.

44. Jeg kender dette værk desværre kun i udtoget hos Horodezky s. 32—40.

45. Horodezky s. 47.

46. Dette træk er dog maaske ikke helt paalideligt. Det skyldes Jacob Emden, der var en forbitret modstander af alle mystiske sekter.

47. Alexander Kraushar har antaget et vist gran af god tro og selvbedrag hos Frank, hvad der forekommer mig lidet sandsynligt. Se hans Frank i Frankisci I.—II., Krakow 1895, der er hovedværket; jvfr. ogsaa H. Nusbaum Historya żydów V. 252—84 (støtter sig fortrinsvis til Skimborowicz).

48. Citatet anført efter mødets protokoller hos Majer Balaban Skizzen u. Studien zur Gesch. der Juden in Polen Berlin 1911 s. 58.

49. Citatet fra Ch. Bogratschoff Entstehung, Entwickelung und Prinzipien des Chassidismus. Berl. 1908 s. 17.

50. Ch. Bogratschoff Entstehung s. 19 fg., 27—28.

51. Jvfr. Die Geschichten des Rabbi Nachman, ihm nacherzählt von Martin Buber III. Aufl. 1916. Til historiske

http://rcin.org.pl

undersøgelser er denne smukke, poetiserende udgave ubrugelig; jvfr. ogsaa det følgende nummer.

52. Rabbi Nachman von Brazlaw, Beitrag zur Geschichte der jüdischen Mystik von S. A. Horodezky, Berlin 1910 s. 24, 37—41; smsteds s. 65—76 nogle prøver paa R. N.s æventyr.

53. S. A. Horodezky Vom Gemeinschaftsleben der Chassidim, Der Jude I. (1916—17) 599—608, 649—661, især s. 652. Sa. Der Zaddik, Archiv f. Religionswissenschaft bd. XVI (1913).

54. H. Nusbaum Szkice historyczne z zycia żydów w Warszawie, Warsz. 1881 s. 114—39.

55. H. Nusbaum Historya żydów V. 302—3.

56. B. Segal O chasydach i chasydyzmie, Wisla VIII. 304 fg., 509 fg., 677 fg.

57. Brev fra en ung Jøde fra Sochaczew til Fru Wertenheim, Z życia wyzwolonych, Izraelita 1911 nr. 1—2; 1910 nr. 2.

58. Hilary Nusbaum Przewodnik judaistyczny Warsz. 1893 s. 248.

59. Iwan Franko Wojna żydowska, Wisla VI. 266, VII. 82, VIII. 199.

60. H. Nusbaum Historja żydów V. 45.

61. Dette træk er ogsaa gaaet over i litteraturen, saaledes oftere hos Perec (f. ex. Adam un Chawa, alle werke bd. IV 22, Warsz. 1912).

62. Det er derfor meget upassende at tale om den jødiske kvindes emancipation, hvad Horodezky gør, Rabbi Nachman von Brazlaw s. 9.

63. Regina Lilientalowa: Dziecko żydowskie. Materyały antropologiczno-archeologiczne (Krakow'er akademiets) bd. VII. (1904) s. 141.

64. Izraelita 1910 nr. 23. s. 7.

65. Izraelita 1911 nr. 25 s. 7.

http://rcin.org.pl

66. S. M. Ginzburg og P. S. Marek Ewrejskija narodnyja piesni. S. Petersburg 1901 s. 108 fg.

67. Jvfr. A. Wolf Fahrende Leute bei den Juden, Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde, Heft. 27—31, 1908—9, især 30 s. 45 fg.

68. R. Lilientalówna Zarenczyny i wesele żydowskie, Wisła, bd. XIV, 63 fg.

69. Mitteilungen zur jüd. Volkskunde Neue Reihe, Heft 1, 1905 s. 1 fg. (A. Wolf Etwas über jüdische Kunst und ältere Künstler).

70. Iz zapisok perwago ewreja studenta w Rossii. Tidsskriftet Perežitoe I. 30 (St. Peterb. 1908).

71. Om dens udbredthed se Richard Andrée i Archiv für Anthropologie bd. XIII. s. 53 fg. og sammen Zur Volkskunde der Juden 1881 s. 157 fg.

72. Der gives mange samlede fremstillinger af Jødernes historie i Polen, men de fleste er lidet selvstændige. Tadeusz Czacki: Rozprawa o żydach, Wilno 1807 (er for sin tid udmærket). Dernæst værker af Aleks. Kraushar (I.—II. 1865—66), Waclaw Maciejowski 1878, Hilary Nusbaum 1890 og de tyske fremstillinger i 9de bd. af Grätz og hos Sternberg Gesch. der Juden in Polen Lpz. 1878. M. P. Sawicki: Żydzi, ich dzieje kender jeg ikke. A. Marylski Dzieje sprawy żydowskiej w Polsce, Warsz. 1912 er ukritisk og ubrugelig. Et betydeligt fremskridt betegner de paa aktstykker støttede monografier af Balaban, Schipper, Schorr og Pazdro, der er udkomne i Lwów (Lemberg) som besvarelser af de Wawelbergske prisopgaver. Hertil kommer endnu en ret betydelig tidsskriftslitteratur.

73. Denne betragtning er udhævet af Moses Schorr: Rechtstellung und innere Verfassung der Juden in Polen, Tidsskriftet »Der Jude« II. 55.

74. Poczontki religji żydowskiej Warsz. 1905 s. 14 fg. 37 fg.

http://rcin.org.pl

75. Dette moment fremgaar af Ibrahim (Abraham) ibn Jakubs rejseberetning hos Al-Bekri.

76. Kazimierz Bartoszewicz: Antysemityzm w literaturze polskiej XV. i XVII. wieku. Warsz. 1914 s. 85.

76 a. Se Georg Liebe Das Judentum in der deutschen Vergangenheit Lpz. 1903. Ogsaa illustrationerne er i høj grad (og sørgeligt) oplysende.

77. M. Balaban: Skizzen und Studien zur Geschichte der Juden in Polen. Berl. 1911 s. 41.

78. Jvfr. Wlad. Smolenski: Stan i sprawa żydów polskich XVIII. wieku Warsz. 1876.

79. Jvfr. L. Gumplowicz: Stanisława Augusta projekt reformy żydowstwa. Krak. 1875.

80. R. Centnerszwerowa: Jasna karta historyi żydów w Polsce. Izraelita 1910, nr. 3—10.

81. Se hans bog Sur la reforme politique des Juifs, édition 2, Londres 1788. Hovedindholdet er en gengivelse af Dohms Ueber die bürgerliche Verbesserung der Juden, men Mirabeau har skrevet en udførlig indledning, der er udmærket.

82. Det samme gælder ogsaa hans Motion en faveurs des Juifs (1789), d. v. s. den tale, som han holdt i nationalforsamlingen, da han anbefalede ligeberettigelsen.

83. Kilden er den russiske gesandt Bulhakows indberetning. W. Smolenski Stan i sprawa s. 91—92.

84. Ernest Luninski: Berek Josielewicz i jego syn, Warsz. 1908.

85. Mange andre navne paa Jødernes »modstander« kan man læse hos Zunz: Die synagogale Poesi des Mittelalters I 437 fg.

86. Samuel Krauss: Das Leben Jesu nach jüdischen Quellen 1902.

87. Czacki meddeler, at Jødernes antal i det frie Polen fra 1772 til 1790 skal være voxet fra 900.000 til 1.800.000, en af grundene formodes indvandringen fra Galizien at have

http://rcin.org.pl

været. W. Smolenski Stan i sprawa s. 37. Tallene er dog vistnok usikre.

88. Dawid Kandel: Nowosilcow i żydzi, Biblioteka Warszawska 1911 III 141—55.

89. Slowo żydowskie Warszawskie $^{20}/_{2}$ 1915 s. 11 (udgivet af de jødiske nationalister).

90. Det hedder om den skyldige: »Han være udelukket fra Israeliternes menighed, hans alderdom føre ham ikke lykkelig til graven, han dø ubegrædt og ubegravet, han blive som støvet paa marken, hans børn blive forældreløse og hans hustru enke, han selv blive hjemløs og en omløber paa jorden, ophovnet af sult og udtørret af tørst, og alle i loven foreskrevne forbandelser ramme ham.« Derpaa forbandes han i den Allerhøjestes navn og i de forskellige engles navne. Dernæst: Du Gud, Gud over aander af alle slags skikkelser, tilntetgør ham og udslet ham, fornedre ham, gør ham til en træl, fordøm ham og hug ham sønder,« og der følger atter en række raffinerede forbandelser: »maatte hans sværd gengennemstinge ham og hans bue sønderknuse ham.« (Dokumentet hos H. Nusbaum Szkice historyczne z. życia żydów, Warsz. 1881 s. 44—48). — Forbandelsen er sikkert kun en variant i en stor familie, den er ældgammel (jfr. krigereden paa sværd og bue, ogsaa kendt i kristne edsformularer).

91. H. Nusbaum: Szkice historyczne s. 63 fg., 77, 83.

92. Dawid Kandel: Żydzi w królewstwie Polskiem po 1831 roku. Bibl. Warsz. 1910 III 542—58.

93. Léon Hollaenderski: Les Israélites de Pologne. Paris 1846 s. 99 fg.

94. H. Nusbaum: Szkice hist. s. 96 fg.

95. Dziela Adama Mickiewicza, Pariserudgaven 1880 IV 48.

96. Mickiewicz talte om »bevingede luftflaader« og »om akustiske instrumenter, som tillader én roligt at sidde ved kaminen i sit hotel og høre koncerter, som afholdes ude

http://rcin.org.pl

i byen, eller offentlige forelæsninger. Dziela V 209, jfr. ogsaa et brev fra Odyniec til Juljusz Korsak af 21. V. 1829.

97. Dawid Kandel: Żydzi w roku 1812. Bibl. Warsz. 1910 II 157—75.

98. I Butrymance i gouv. Grodno kom det f. ex. til et blodigt sammenstød med byens Jøder, der lukkede slagbommene, for at de polsk-franske tropper skulde falde i hænderne paa kosakkerne, hvilket ogsaa delvis lykkedes. Se Bialkowskis erindringer fra felttoget 1812, udg. Warsz. 1903, 257 fg.

99. Piotr Chmielowski: Adam Mickiewicz, wydanie drugie, Warsz. 1898 II 403.

100. Sa. værk II 453 fg.

101. »Min Gud hang ikke paa et søm, han drak ikke eddike og malurt, men han stod paa det store bjærg blandt de tolv lyn, i den sorte ildsky, og han lyste op over alle himle — — — — Naar han skuer frem for sig, bøjer alle bjærgene sig, naar han udsender et lysglimt, saa rammes folkeslagene af blindhed, naar han tordner, saa aabner gravene sig, naar han bliver tavs, forvandles al verden, og naar han udslynger en ildgnist, saa staar verden i luer.« »Præsten Marek«, Pisma J. Sł. Lipsk 1869 IV 148.

102. 4. akt 2. scene, Dziela J. Korzeniowskiego, Warsz. 1873, bd. X 174.

102. Af politiske hensyn udgav Kraszewski bogen under pseudonymet B. Boleslawita i Poznan (Posen). 3 bind.

103. Allerede i det gamle folkeskuespil »Kosciuszko ved Raclawice«, hvis handling foregaar i 1794, er Jøden politisk tilforladelig, jødepigen Ryfka giver i *Żeromskis* »Den trofaste flod« (ca. 1910) de polske insurgenter meddelelse om de russiske soldaters komme, *Orot (Artur Oppman)*, der i jævne strofer besynger det gamle Warszawa, mindes ogsaa med sympati Jødernes forhold i 1863, o. s. v.

104. Pisma Elizy Orzeszkowej wydanie zbiorowe IX 132, Warsz. 1913.

http://rcin.org.pl

105. Adam un Chawa, Alle Werke IV 19 fg., Verlag Progress Warsz. 1912.

106. Dette træk er rigtigt nok. More nebuchim var den hebraiske bog, som de videbegærlige maskil'er først plejede at fordybe sig i; jfr. M. J. Pines Istorija ewrejskoj literatury s. 50. Slouschz La renaissance de la littérature hébraique s. 73.

107. Pisma III 145, Wawelbergs udgave, Warsz. 1899.

108. Pisma, wydanie zbiorowe VII 234, Warsz. 1913.

109. Z jednego strumienia (»Fra én strøm«, en samling jødenoveller, hidrørende fra forskellige forfattere), Warsz. 1905, s. 388.

110. Andre emner: Wanda Dalecka behandler i *Den nye Abraham* det kendte symbol paa menneskelig elendighed, den jødiske skrædder, K. Zdziechowski skildrer i *Perla* den jødiske revolutionistinde, M. Gawalewicz drøfter i sin store roman *Mechesy* (1894) problemet om de døbte Jøder, især det tilfælde, hvor assimilationen endnu befinder sig paa overgangsstadiet, antagonismen mellem kristen og jødisk kultur fremstilles i *Malka Szwarcenkopf* og dets fortsættelse *Jojne Firulkes* (1897—98), to skuespil af naturalismens vigtigste kvindelige repræsentant i Polen Gabrjela Zapolska (Malka, der har faaet en moderne, europæisk opdragelse, stødes ved forandrede økonomiske vilkaar tilbage i ghettoet).

111. Czarne bloto, Warsz. 1895 s. 393.

112. Den eneste roman, der kunde benævnes saaledes, er *Artur Gruszeckis Zmartwychwstanie* (Genopstandelse) 1914. Derimod har hans tidligere bog *Litwackie mrowie* (den litvakkiske myretue) fra 1911 ikke denne karakter.

113. Lira polska II, Poezye Wiktora Gomulickiego, Warsz. 1897 s. 47—48.

114. M. J. Pines Istorija ewrejskoj literatury. Moskwa 1913 s. 50 fg., 57 fg. Slouschz La renaissance etc. s. 77 fg.

115. Slouschz La renaissance s. 183.

116. Om sionismen er der skrevet masser af litteratur.

http://rcin.org.pl

En af hovedkilderne er kongresberetningerne. De russisk-sionistiske forhold oplyses bedst i tidskrifterne Razswiet, Woschod og Ewrejskaja žizn. Det bedste, jeg kender af oversigter, er de engelske kollektivarbejder Zionism, problems and views, edited by Paul Goodman and Arthur Lewis, London 1916, og Zionism and the jewish future ed. by H. Sacher, London 1916. Bægge samlinger er affattede ud fra et udpræget sionistisk synspunkt.

117. Citeret efter Pines Istor. ewr. lit. s. 101.

118. Biografien i The jewish encyclopedia VIII 85.

119. O wozroždenii ewrejskago naroda na Sw. zemlje ego drewnich otcow. (Om det jødiske folks genfødelse i dets forfædres hellige land), Odessa 1884. I Obszczeewrejskij wopros i Palestina (Det fællesjødiske problem og Palæstina) oprindeligt trykt i tidsskriftet Razswiet 1881 nr. 41—42.

120. Nasze narodnoe dielo (Vor nationale [egtl. folkelige] sag). De første 4 kapitler oprindeligt i Razswiet 1883 nr. 1—14.

121. Jeg har benyttet den i serien »Die jüdische Gemeinschaft« udkomne udgave, Jüdischer Verlag, Berlin 1919.

122. M. Margolin (et øjenvidne) Nacionalnoe dwiženie w ewrejstwie (Den nationale bevægelse blandt Jøderne) 1881—1913. Ptgd. 1915 s. 23 fg.

123. Nahums Sokolovs lovtale i Goodmans Zionism, problems and views s. 36.

124. Sionistskija statji, indledningen s. 19.

125. Theodor Herzl's zionistische Schriften, hg. v. Prof. Dr. Leon Kellner, Jüdischer Verlag (uden aar) I 18.

126. Zionistische Schriften II 129, I 23, II 35.

127. Zionistische Schriften II 120, I 47, 62, 48, 212, 195—207, 201, 121.

128. Dr. Guedemanns Nationaljudentum, Zion. Schr. I 169—81.

http://rcin.org.pl

129. Max Nordaus zionistische Schriften, hg. vom zionistischen Aktionskomitee. Köln u. Leipz. 1909 s. 305.

130. F. Lorenz Slovinzische Grammatik. St. Petersburg 1903—8fl. Iaar (1920) er de maaske svundne ind til én eller to snese mennesker.

131. »Und wenn die Juden wirklich heimkehrten, so würden sie am andern Tag entdecken, dass sie längst nicht mehr zusammengehören. Sie wurzeln seit Jahrhunderten in neuen Heimaten, nationalisirt, von einander verschieden.« Citeret af Bertold Marwin Israelita 1911 nr. 24 s. 4.

132. Die Menorah, Zion. Schr., II 7 fg.

133. Hilary Nusbaum Przewodnik judaistyczny, Warsz. 1893 s. 26).

134. Das unentbehrliche Ideal. Max Nordaus zionistische Schriften s. 282—88.

135. S. Auerbachs samtale med Nordau. Poglondy Maksa Nordaua. Wedlug rozmowy osobistej. Izraelita 1912 nr. 42.

136. Zionistische Schr. 289—98.

137. Doktor Kohn, ein Lebenskampf. Fünfte Auflage, Berlin uden aar, s. 153, 90—92, 87—89, 127.

138. Saaledes allerede paa den 2den sionistkongres. E. W. Czlenow: Wtoroj kongres sionistow i predszestwo. wawszija emu sowieszczanija. Moskva 1899 s. 20.

139. Allgemeine Zeitung des Judentums 1913, nr. 28.

140. Israelita 1912 nr. 29, 1.

141. Denne fornuftige tanke er udtalt af Ludw. Ernst Kein Judenstaat sondern Gewissensfreiheit. Lpz. u. Wien 1896.

142. Israelita 1913 nr. 11 s. 4; nr. 18 s. 4.

143. Man se f. ex. Idelsons Na sionistskija temy, Ptgr. 1914, afhandlinger af denne og af Pasmanik Nacionaljnyj wopros Ptgr. 1913, samt de senere aargange af det sionistiske ugeblad Razswjet.

144. Na sionistskija temy s. 76—96.

http://rcin.org.pl

145. C. W. Czlenow Wtoroj. kongres sionistow etc., Moskwa 1899 izdanie towar. Achiasaf s. 48.

146. Jfr. R. Gottheil The history of Zionism i H. Sachers Zionism and the jewish future. London 1916 s. 132.

147. Mittheilungen des Kopenhagener Bureau der zionistischen Organisation af $^{11}/_{7}$ 1918.

148. Arthur Ruppin: Das Verhältnis der Juden zu den Arabern. Der Jude III 455 fg.

149. Nowyje puti (Nye veje) i DEwr. B. s. 54—58, 88, 91, 93, 101.

150. At ogsaa Jøder vejrer den kommende fare fremgaar af Martin Bubers indlæg: Vor der Entscheidung, Der Jude III 541 fg. »Palæstina wird eine zioniserende Galuth-Dependance sein, ja eine Herberge des innersten Galuthübels; weil an die Stelle der Anpassung von Individuen die Anpassung des Volkes treten wird (smsteds s. 543).

151. Israelita 1911 nr. 30, 4; 5, 5; 11, 6; jvfr. 11, 5.

152. Gribende ved sin tragiske styrke er hans digt om pogromerne 'I nedslagtningens by.' Jeg kender det af Hirszhorns polske oversættelse Powiesc o pogromie, Warsz. 1907. Paa russisk har Żabotinskij udgivet et udvalg af hans digte, Petersborg 1911.

153. Nahum Slouschz La renaissance de la littérature hébraique. Paris 1903 s. 61 og s. 180—85.

154. Israelita 1913 nr. 41 s. 8.

155. Medens Th. Noeldeke hævder, og overbevisende godtgør, at hebraisk som almuesprog uddøde under Makkabæerne (Die semitischen Sprachen 1899, 2te auflage s. 24 fg.), antager Heinr. Löwe, (Die Sprachen der Juden, Jüdischer Verlag, Köln 1911 s. 19), der som Sionist vil læggge skællet saa langt ned som muligt, at det som levende Sprog har holdt sig i Sydpalæstina endnu i slutningen af det 2det efterkristelige aarhundrede.

156. H. Löwe Die Sprachen der Juden s. 130 og 133.

http://rcin.org.pl

157. The revival of hebrew. Goodmans Zionism, problems and views s. 115 fg.

158. Pines: Ist. ewr. lit s. 75 fg., 89 fg., 353 fg., 283 fg.

159. Leon Wasilewski Kwestya żydowska na Ziemiach dawnej Rzeczypospolitej s. 15 fg.

160. H. Zeitlin Aufgaben der polnischen Juden. Tidsskr. Der Jude I 92.

161. To modsatte fremstillinger i Nowa Gazeta $^{27}/_{1}$ 1917 og Kurjer Litewski $^{29}/_{1}$ 1917 (hvor referater fra Kurjer Poronny og Gazeta Warszawska).

162. Aar 1910, oprindelig i Odesskij Listok, ogsaa i Hazman og andre steder.

163. Razswiet $^{28}/_{3}$ 1913. Beklageligt er det, at der indenfor russisk-jødiske kredse fandtes mænd, som ansaa det for passende at optrykke denne brutalitet til videre udbredelse i *Poljaki i Ewrei.* St. Ptb. 1913, *Otpor* s. 52—81. Jeg bemærker derfor med glæde, at polske Jøder har nedlagt en indsigelse, se Hartglas'es svar *Otpor otporu* af april 1913.

164. W. Rzymowski: Warszawa—Rosya, Biblioteka Prawdy, Warsz. 1915.

165. Opinia żydowska (antipolsk) 1915 nr. 4 s. 6.

166. Ludnosc żydowska w miasteczkach Król. Polskiego Izraelita 1913 nr. 34—39.

167. Ludnosc handlowa w strefie i po za nion. Izraelita 1910 nr. 20 s. 3—4.

168. Dette galdt dog kun til 1911. Mærkeligt nok regner den galiziske statistik krohold til haandværk (rzemioslo).

169. Majer Balaban: Geneza nendzy żyda galicyjskiego. Izraelia 1910 nr. 30 s. 5.

170. Nusbaum Historya żydów V 317. Kilden er Czacki.

171. A. A. Pogodin Slawjanskij mir. Moskwa 1915 s. 109.

172. Paa jidisz: Zwiszen zwei berg, zwiszen dem brisker row mit'n bialen reben, Perec'es skrifter udg. af »Frajnd«,

http://rcin.org.pl

St. Petersb. 1903, br. V. s. 19 fg. Paa tysk: J. L. Perez Chassidische Geschichten Wien—Berlin 1917 s. 177 fg.

173. Die Geschichten des rabbi Nachman, Frankf. af M., III Aufl. 1916.

174. Die Legende des Baalschem, Frankf. a. M., 1916.

175. Die Legende s. XII.

176. Die Legende s. VIII.

177. Die jüdische Bewegung, gesammelte Aufsätze und Ansprachen 1900—1915, Berlin 1916, s. 128, 220, 105, 233, 136.

178. Die jüdische Bewegung s. 39. jvf. s. 124—26.

179. Jvfr. f. ex. Georg Brandes' artikler i Politiken for $^{25}/_{10}$—$^{26}/_{10}$ 1914 og $^{28}/_{2}$ 1915 samt i Allgemeine Zeitung des Judentums 1915 nr. 12 s. 138. Jeg har personlig undersøgt anklagerne paa stedet og maa bestemt erklære, at de ikke er begrundede i de virkelige forhold. Den nationaljødiske faktor forbigaas af prof. Brandes med tavshed. Man kunde ligesaa godt skrive Frankrigs historie uden at nævne Napoleon.

180. At de polske Jøder i den ældste tid talte tysk, indrømmes ogsaa af Graetz, Gesch. der Juden IX, 64, H. Nusbaum Historya żydów s. 105.

181. R. Centnerszwerowa: O jenzyku żydów w Polsce, na Litwie i Rusi, Warszawa 1907.

182. Dr. M. Robinsohns polemik med Cejtlin, Izraelita nr. 20, 10, 1910. Kilden er Unser Leben nr. 176, 1910.

183. Et beslægtet program giver Sz. Pugaczew: W sprawie wychowania bezdomnych dzieci żydowskich, Opinia żydowska Warsz. 1915, nr. 13.

184. Udgivet i The British Esperantist 1915 og under forfatterens kontrol i en polsk udgave i Opinia Żydowska af $^{30}/_{4}$ 1915.

185. Glos narodu (Krakow) nr 282 af $^{14}/_{12}$ 1918.

186. En lignende opfattelse, kun med den forskel, at den tildeler ikke blot Jøderne, men alle andre i Polen bosatte

http://rcin.org.pl

folk (d. v. s. fornemmelig Tyskerne) de samme nationale rettigheder som Polakkerne, er fremsat fra tysk side. Se Georg Gothein: Das selbständige Polen als Nationalitätenstaat. Stuttgart u. Berlin 1917.

187. Denne statistik er fra Tyskland, Østrig-Ungarn og Holland. A. Ruppin: Die Juden der Gegenwart s. 223.

188. Der tænkes paa tiden omkring Kristi fødsel. De hos Ruppin angivne tal synes overdrevne. De stemmer heller ikke med angivelserne hos Beloch: Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt, Lpz. 1886 s. 242—49 og passim; jvfr. ogsaa H. Vogelstein u. P. Rieger: Gesch. der Juden in Rom. Berlin 1896 s. 2.

189. Undtagelserne kender jeg naturligvis, men de forandrer intet i hovedlinien.

190. Jeg ved dog ikke, hvortil der sigtes. Kilden er E. Elberling i Salomonsens Konversationslexikon X 13. Nathanson i sin bog om Jøderne i Danmark (Kbhvn. 1860) har intet om saadanne indskrænkninger.

191. J. Kurnatowski: Francuzki cheder, Izr. 1910, nr. 30, 4.

192. Mittelungen des Kopenhagener Bureau der zionistischen Organisation d. $^{30}/_{8}$ 1918.

193. E. Semil: Zydzi jako żywiol miejski w Galicyi Izraelita 1914 nr. 14, 4.

194. B. Wasiutynski: Ludnosc żydowska w Królewstwie Polskiem. Særtryk af Ekonomista, Warsz. 1911 nr. 11, jvfr. Prace Warsz. komit. stat. hefte 38 (1911).

195. A. Ruppin, Der Jude II 141.

196. Zeitschr. f. Demographie und Statistik des Judentums Septbr. 1913.

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA
Warszawa, ul. Nowy Świat 72
Tel. 26-68-63

http://rcin.org.pl

INDHOLD

	Side
Forord	5
Ydre indtryk	9
Orko	22
Muren og mørket	30
Chasidismen	59
Aandelige særtræk	75
Historiske hovedlinier	99
Jøden i den polske litteratur	125
Nationale længsler	153
Den jødiske nationalisme i Polen	200
Økonomiske modsætninger	213
Aljødedom og internationalisme	224
Moralitet og isolering	245
Selviagttagelsens velsignelse	260
Omkring problemet	269
Noter	287

Desværre findes der trykfejl. Man bedes f. ex. rette:

S. 131,	linie	14	f. o.	*aare*	til	*oase*
- 187,	-	6	-	*udspejdet*	-	*udspyet*
- —	-	19	-	*dets*	-	*sine*
- —	-	2	f. n.	*der*	-	*de*
- 234,	-	8	f. o.	*blandingsret*	-	*blandingsrest*
- 256,	-	16	-	*andre Jøders*	-	*andres, Jøders*

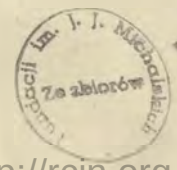

http://rcin.org.pl

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72
Tel. 26-68-63

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

http://rcin.org.pl

F
42.476

http://rcin.org.pl